

CORINT
ISTORIE

SALADÎN

Triumful Renașterii sunnite

صلاح الدين يوسف بن أيوب

A.R. AZZAM

A.R. AZZAM
SALADIN
Triumful Renașterii sunnite

Colecție coordonată de
LAVINIA BETEA

A.R. AZZAM

SALADIN

Triumful Renasterii sunnite

Traducere din limba engleză de Sorin Șerb

Prefață de Ecaterina Lung

CORINT
BOOKS

—2019—

ABDUL RAHMAN AZZAM și-a obținut doctoratul în studii islamice la Universitatea Oxford și este autorul mai multor volume, printre care și *Rumi and the Kingdom of Joy* (2000). Formația și cultura sa i-au permis să aibă acces atât la sursele originale arabe, cât și la cele vestice, oferindu-i o perspectivă unică asupra lumii islamice.

Redactare: Teodora Stanciu

Tehnoredactare: Mihaela Ciufu

Design copertă: Dan Mihalache

Ilustrație copertă: *Portretul lui Saladin*, cca 1190 (Private Collection: The Stapleton Collection)

A.R. AZZAM

SALADIN: The Triumph of The Sunni Revival

Copyright © Abdul Rahman Azzam, 2014

All rights reserved.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin
EDITURII CORINT BOOKS.

ISBN: 978-606-793-565-3

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

AZZAM, A.R.

Saladin: triumful Renașterii sunnite / A.R. Azzam; trad. din lb. engleză de Sorin Șerb; pref. de Ecaterina Lung. – București: Corint Books, 2019

ISBN 978-606-793-565-3

I. Șerb, Sorin (trad.)

II. Lung, Ecaterina (pref.)

Prefață

Absolvent al Universității din Oxford, unde și-a susținut și doctoratul, egipteanul Abdul Rahman Azzam este, din 2007, consilier la Qatar Foundation, pentru care a inițiat importante proiecte educative și culturale. Aceste succinte detalii biografice sunt necesare pentru a înțelege adevărata însemnătate a cărții despre Saladin pe care autorul a publicat-o la editura Pearson din Londra în 2009.

La vremea primei sale ediții, trecuseră două decenii de la ultima biografie științifică a lui Saladin, iar cartea oferită astăzi în ediție românească a fost salutăată ca fiind prima astfel de lucrare academică realizată de un savant musulman.

Situat deci prin origine și formare între două culturi, cea musulmană a Orientului Apropiat și cea occidentală, Abdul Rahman Azzam se afla într-o poziție privilegiată. Avea acces direct, nemediat, la sursele de epocă redactate în arabă, iar educația la Oxford îi permitea folosirea metodelor istoriografice moderne în realizarea unei biografii atipice.

Este, în consecință, meritul Editurii Corint, al traducătorului și al redactorilor de a oferi o versiune românească foarte reușită, spunem noi, a acestei cărți care, de la prima sa apariție, a făcut să curgă destulă cerneală.

Desigur, despre Saladin s-a scris imens, și nu doar în modernitate. Omul real a fost relativ repede absorbit de legendă, răspândită, în mod remarcabil, atât în spațiul musulman, cât și în lumea creștină medievală. Dar și legendele își au soarta lor, iar amintirea celui care aproape că unificase, pentru o vreme, lumea musulmană a Orientului Apropiat și Mijlociu pâlpâia slab la sfârșitul secolului al XIX-lea. Așa cum omul real fusese proiectat în marea istorie de întâlnirea cu europenii, legenda avea să fie readusă la viață de un alt contact cu Europa. Kaiserul Wilhelm al II-lea vizita, în 1898, mormântul eroului musulman, în Damasc; îl găsea părăginit și ajungea să plătească el însuși pentru refacerea sa. Europa colonizatorilor le atrăgea atenția musulmanilor, în căutare de elemente de coeziune pentru lupta lor de eliberare, asupra eroului aflat la îndemână, în propriul lor pământ, în propriul lor trecut.

Abdul Rahman Azzam, savantul musulman educat în Europa, spune, la începuturile secolului al XXI-lea, povestea unui erou, pe care nu îl privește doar prin prisma realizărilor sale strategice, militare, diplomatice, oricât de strălucitoare vor fi fost acestea. În fond, biografia unui geniu militar este un gen cam tot atât de vechi precum istoria ca demers, deci noutatea oferită de cartea scrisă de Azzam constă în altceva.

Autorul a realizat ceea ce am putea numi o istorie culturală a lui Saladin, plasat în contextul intelectual și religios al epocii sale tot atât de mult cât în cel politic și militar. Explicațiile succesului său nu rezidă doar în capacitatea extraordinară de a se folosi de raporturile complexe de forțe, în plan politic și militar, ci, mai ales, în felul în care Saladin s-a folosit de ceea ce era semnificativ pentru musulmanii din acea vreme. Iar biograful său descifrează, cu mijloacele specifice istoriei culturale, împrumutate uneori de la antropologi, semnificațiile elementelor spirituale și intelectuale complexe care au condus la succesul său.

Cei care se așteaptă să citească în cartea lui Abdul Rahman Azzam despre lupte, victorii, înfrângeri și eroism vor găsi toate aceste lucruri. Autorul a considerat însă că au existat și alte ținte, mai importante pentru Saladin decât victoriile militare, decât cucerirea Ierusalimului. Deci, cititorii cărții vor găsi în ea și ceea ce nu așteaptă neapărat, și anume explicarea victoriilor și a înfrângerilor, prin relația dintre oameni și mediul spiritual în care aceștia se mișcă. Desigur, fiind vorba despre o biografie a lui Saladin, mediul spiritual care a atras atenția autorului a fost cel al lumii musulmane, care se afla, aproape de la începuturile sale, sfâșiată între confesiunile rivale din interiorul Islamului. Abdul Rahman Azzam își începe lucrarea, destinată în primul rând unui public occidental nu într-un totu la curent cu diferențele și divergențele religioase și culturale din lumea musulmană, cu explicarea acestora. Avea nevoie să contureze elementele esențiale ale conflictului dintre sunniți și šiiti, să prezinte intrarea Egiptului în orbita šiită, pentru a explica importanța Renașterii sunnite în conturarea figurii lui Saladin și în explicarea succeselor sale.

Renașterea este un concept europocentric și credem că autorul este foarte conștient de aceasta atunci când alege să îl folosească. Așa cum Renașterea europeană a avut o componentă literară, artistică, intelectuală, fără a elimina importanța componente religioase, ba, dimpotrivă, accentuând-o prin Reformă și Contrareformă, tot așa Renașterea sunnită este prezentată a fi un fenomen cultural deosebit de complex. Dar, chiar dacă se folosește de un concept făurit în Europa creștină, autorul oferă în permanență o privire asupra acestuia venită din interiorul lumii musulmane. Evoluțiile culturale pe care le prezintă cuprind o arie foarte largă, de la definirea teologică a ortodoxiei sunnite la creațiile juridice, literare și artistice asociate.

Abdul Rahman Azzam consideră că medresele, școlile de nivel superior destinate predării legii islamice, oferă cheia înțelegerii Renașterii sunnite, care, la rândul ei, deschid calea spre înțelegerea lui Saladin. Înmulțirea medreselor în a doua jumătate a secolului al XI-lea este legată de formarea unei categorii tot mai extinse de funcționari, care au, bineînțeles, la bază, o educație religioasă, dar care pot oferi statului judecători, miniștri, birocrați de diferite tipuri și cu diferite competențe. Că un stat deservit de funcționari competenți este un stat eficient reprezintă un truism; că un stat musulman condus într-o manieră mai eficientă decât până atunci poate reprezenta un oponent mult mai serios pentru cruciați este o concluzie care merită trasă de cititor. Importanța pe care autorul o acordă medreselor ar trebui să ne atragă atenția asupra potențialului politic inerent unei dezvoltări ideologice de acest tip. Cartea arată foarte clar că medresele au creat o identitate sunnită tradiționalistă și militantă, extrem de conștientă de sine, ceea ce a fost esențial pentru declașarea luptei împotriva europenilor care se stabiliseră în statele cruciate.

Ajungem, astfel, la problema cruciadei, care este și ea abordată în această carte din perspectiva musulmană. Abdul Rahman Azzam nu este primul care să prezinte cruciadele din punctul de vedere islamic, cititorii români au, de ceva vreme, la dispoziție, în traducere, celebra lucrare a lui Amin Maalouf, *Cruciadele văzute de arabi*. Istoricul egiptean analizează însă cu minuție legătura dintre contra-cruciada musulmană și formarea, prin medrese, a unei rețele de funcționari sunniți, dedicați apărării Islamului. Acești intelectuali medievali musulmani (dacă Jacques Le Goff a folosit termenul de „intelectuali” în legătură cu profesorii din universitățile creștine europene, de ce nu ar putea fi folosit și în legătură cu o carte dedicată Renașterii sunnite?!) sunt cei care formulează un mesaj anti-cruciat din ce în ce mai puternic.

Bărbații educați în medrese sunt generatori ai mesajului pro-jihad și intră în relație simbiotică cu militarii care îl transpun în practică. Succesul lui Saladin vine din geniul său strategic, dar, ne sugerează autorul, a fost făcut posibil de alianța dintre o ideologie religioasă puternică și trupe militare în stare să o absoarbă și să se lase purtate de potențialul războinic al acesteia. Orice asemănare cu ce se petrece de câteva decenii în interiorul mișcărilor islamiste să fie doar una întâmplătoare?

Desigur, Saladin nu a fost unic și un alt merit al cărții este să prezinte o constelație de personaje ale lumii musulmane cu care el a intrat în contact, care au avut un rol în formarea sa, în evoluțiile sale spirituale, politice sau militare.

La sfârșitul lecturii, Saladin apare nu ca un erou mesianic, luptător plin de cavalerism pentru o cauză, ci drept un om, cu calități (multe) și defecte (mai puține). Este evidentă empatia pe care autorul o are pentru personajul său principal. De altfel, este aproape imposibil pentru un istoric adevărat să se aplece asupra unui subiect pentru care nu manifestă măcar o umbră de simpatie. Abdul Rahman Azzam nu își idolatrizează eroul, dar nu îl coboară, cu adevărat, de pe pedestalul pe care secolele de evoluție ale polimorfei legende l-au ridicat. Poate că nici nu e nevoie să fie coborât, întrucât, în momentul în care se trage linia, figura lui Saladin al istoriei nu pălește prea mult în comparație cu Saladin al legendei. Sigur, pentru mulți musulmani de astăzi, Saladin este important prin rolul pe care l-a avut în unificarea, fie și efemeră, a unei părți importante a lumii islamice, făcând astfel posibile victoriile împotriva cruciaților. La fel de fragmentat, ba poate chiar mai fragmentat astăzi decât în vremea lui Saladin, Islamul poate vedea acum în personajul istoric din vremea cruciadelor o dimensiune de tip mesianic și îl poate folosi pe stindardul luptei

împotriva Occidentului. Creștinii pot vedea în el un simbol al posibilei înțelegeri cu musulmanii, prin care să se treacă dincolo de disensiunile religioase.

Ne oferă cartea lui Abdul Rahman Azzam o imagine obiectivă asupra lui Saladin?! Oricine este cât de cât familiarizat cu demersul istoricului știe că obiectivitatea poate fi un ideal către care fiecare se îndreaptă cu mijloacele aflate la dispoziție, dar că atingerea ei este o altă poveste. Ceea ce ne oferă lectura cărții este portretul unui personaj atașant, zugrăvit în contextul tulburatei epoci în care a trăit, un om al zilelor lui, pe care cine dorește îl poate transforma într-un erou al zilelor noastre.

ECATERINA LUNG

Universitatea din București

*Dedic acest volum părinților mei,
ale căror valori m-au inspirat de-a lungul vieții,
și soției mele, pentru sprijinul constant și iubitor*

Prefață la ediția a doua

În Orientul Mijlociu nu anii măsoară istoria, ci încărcătura ei simbolică. Mereu se scutură praful de pe evenimente vechi de secole care sunt dezbătute cu energia și forța teologilor medievali. În mijlocul acestor dezbateri pasionale și zbuciumate, că e vorba despre disputa dintre sunniți și šiiti, sau despre impactul colonialismului, sau despre cruciade, numele lui Saladin continuă să aibă o semnificație specială, chiar dacă au trecut aproape nouă veacuri de la nașterea sa în Tikrit, în nordul Irakului. Mi-am dat seama de acest fapt la publicarea ediției arabe a biografiei lui Saladin în 2012, văzând reacția la acea ediție și modul în care a fost întâmpinată această versiune, acum la a treia retipărire. A fost de-a dreptul fascinant felul în care viața și faptele lui Saladin, originea sa kurdă, rolul vital pe care l-a jucat în eliminarea prezenței šiismului ismailit în Egipt, relațiile sale cu creștinii, au fost fie lăudate fie, condamnate nu în cadrul contextului lor istoric, ci în lumina evenimentelor curente. Când faptele evocate sunt la fel de dramatice ca Primăvara arabă care a dominat regiunea de la începutul lui 2011 – numele lui Saladin fiind profund asimilat de discursul lor justificativ – e de datoria istoricului să încerce să înțeleagă

cum a ajuns acest Saladin simbolic să eclipseze în așa măsură personajul istoric.

Prologul cărții *Saladin. Triumful Renașterii sunnite* încearcă să despartă omul de mit. După această rapidă punere în scenă, cartea analizează figura fascinantă a lui Saladin plasându-l în contextul său istoric. Această ediție este, de asemenea, ocazia potrivită să-l prezentăm pe Saladin ca personaj istoric unei noi generații de cititori. Ce poveste interesantă și inspiratoare! Mulți sunt familiari cu acest personaj remarcabil al cărui nume a ajuns să simbolizeze până în ziua de azi virtuțile nobleței, generozității și cavalerismului. Pe de altă parte, pe cei care nu-l prea cunosc pe Saladin sau care poate își doresc să li se reamintească aceste virtuți, sper ca apariția noii ediții din cartea *Saladin. Triumful Renașterii sunnite* să-i ajute cu povestea unuia dintre cei mai mari eroi ai Islamului.

Aș vrea să mulțumesc Societății pentru textele islamice și în particular Fatimei Azzam pentru multele comentarii folositoare și pentru marea atenție la detaliu cu care au însoțit această nouă ediție revizuită. Aș vrea de asemenea să-i mulțumesc lui Tamer Mokhar din Egipt pentru ajutorul neprecupețit pe care mi l-a dat pentru a-mi croi drum prin sursele originale.

Glosarul personajelor principale

Pentru că unele nume musulmane se pot repeta, creând confuzie, am alcătuit un succint glosar, care nu e, nici pe de parte, unul atotcuprinzător, dar care, măcar, încearcă să facă distincția între ele. Numele care se disting fără nicio problemă și pe care nu le puteți confunda cu altele (al-Khabushani, de pildă) nu au fost incluse. Mai mult, nu sunt incluse numele în întregime ale eroilor acestor cărți (numele întreg al fratelui lui Saladin, al-Adil, este Saif al-Din Abu Bakr Ahmad ibn Ayyub), deoarece obiectivul principal al acestui glosar este să fie un *aide-memoire*, iar, dacă am folosi numele întreg al personajului, am putea, în loc să înlăturăm confuziile, să le amplificăm. Numele celor mai faimoși eroi au fost, de asemenea, simplificate, astfel că, de exemplu, peste tot numele de Zengi este utilizat pentru a mă referi la tatăl lui Nur al-Din și întemeietorul dinastiei zengide. Deși numele său întreg este Imad al-Din Zengi, acesta era, de asemenea, și numele nepotului lui Nur al-Din și conducătorul Sinjarului. La fel, celălalt nepot al lui Nur al-Din, Saif al-Din (conducătorul Mosulu-lui), a fost numit după fratele lui Nur al-Din, Mawdud. Astfel, este important să nu-l confundăm pe Saif al-Din ibn Mawdud ibn Zengi (nepotul lui Nur al-Din) cu Saif al-Din ibn Zengi

(fratele lui Nur al-Din). Tocmai pentru a evita asemenea confuzii am simplificat numele pe cât am putut de mult.

Al-Adil, al-Malik al-Adil – Fratele lui Saladin

Al-Afdal, al-Malik al-Afdal – Cel mai mare fiu al lui Saladin

Al-Qadi al-Fadil – Șeful cancelariei lui Saladin și unul dintre cei mai apropiați sfetnici ai acestuia

Al-Salih ibn Nur al-Din – Fiu și succesor al lui Nur al-Din

Al-Zahir, Abu Mansur Ghazi – Fiul favorit al lui Saladin

Ayyub, Najm al-Din ibn Shadi – Tatăl lui Saladin

Farrukh-Shah, Izzal al-Din – Nepotul lui Saladin

Ibn al-Athir – Istoric din Mosul al vieții lui Saladin

Ibn al-Muquddam, Shams al-Din – Cel care l-a invitat pe Saladin în Siria, mai târziu a devenit guvernator al Damascului

Ibn Masal, Najm al-Din – Însoțitor al lui Saladin și unul dintre susținătorii acestuia, în timpul asedierii Alexandriei

Ibn Shadda-d, Baha ul-Din – Jurist în armata lui Saladin și biograf al acestuia

Imad al-Din al-Isfahani – Secretar al lui Nur al-Din și al lui Saladin, biograf al ambilor

Imad al-Din Zengi – Nepot al lui Nur al-Din și conducător în Sinjar

Ismat al-Din Khatun – Soția lui Nur al-Din și Saladin

Kamal al-Din al-Shahrazuri – Cărturar, consilier și cadu pentru Zengi, Nur al-Din și Saladin

Keukburi, Muzaffar al-Din – Căsătorit cu sora lui Saladin și unul dintre importanții comandanți militari ai lui Saladin

Nasir al-Din Muhammad ibn Shirkuh – Fiul lui Shirkuh

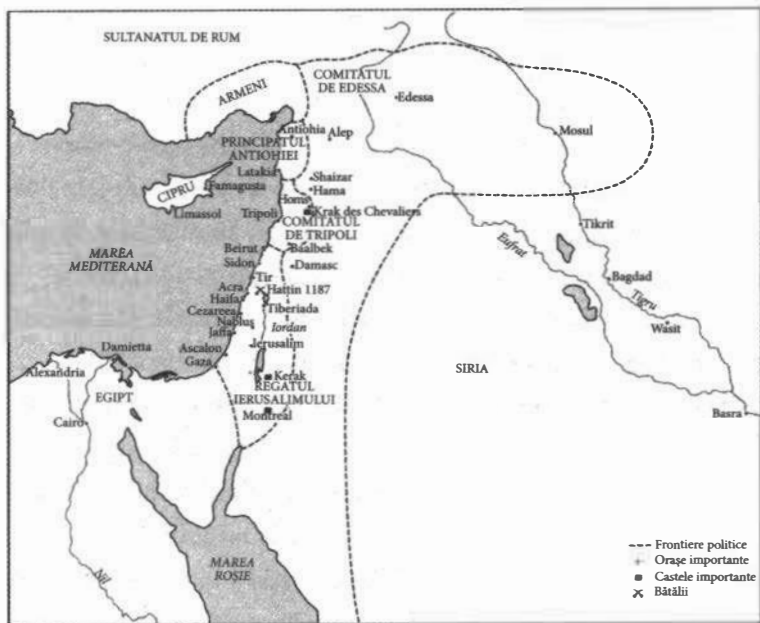
Qutb al-Din al-Nishapuri – Cărturar religios și profesor al lui Saladin

Saif al-Din Ghazi – Nepot al lui Nur al-Din și conducător al
Mosulului

Shirkuh, Asad al-Din ibn Shadi – Unchi al lui Saladin și vizir
al Egiptului

Taqi ul-Din al-Malik al-Muzaffar – Nepot al lui Saladin și unul
dintre cei mai de încredere generali ai săi

Turan Shah, al-Malik al-Muazzam – Fratele lui Saladin

Regatul Ierusalimului (1099–1187)

Prolog

Omul din spatele legendei

*Adevărat în viața unui om nu este ceea ce face, ci
legenda care se clădește în jurul său.*

Oscar Wilde

Pentru a înțelege omul trebuie, în primul rând, să ne confruntăm cu legenda sa. Niciun istoric nu se poate apuca să scrie despre Saladin, fără să fie nevoit, mai întâi, să se confrunte, să se identifice și, în cele din urmă, să elimine o mulțime dintre poveștile care, de-a lungul secolelor, au fascinat cititorii, dar care, deopotrivă, au făcut să nu se mai distingă legenda de realitate. Sarcina, nobilă în intenție, dar împovărătoare când vine vorba s-o punem în practică, este complicată de un fapt simplu: oamenii preferă legenda. Mi-am dat seama în timp ce mă documentam și scriam această carte. Nu conta că eram în compania unor musulmani sau a unor nemusulmani, de îndată ce îmi aflau subiectul cărții, fiecare se simțea parcă dator să îmi povestească tot ce știa despre Saladin. Ce era însă uimitor la toate acele istorioare și anecdote a fost că ele erau, cel mai adesea, imposibile din punct de vedere istoric, improbabile din punct de vedere geografic și de neconceput factic. La început, zelos ca orice nou biograf, am încercat să le corectez; nu, Saladin nu s-a întâlnit cu Richard și nu, nu ar fi putut avea o aventură amoroasă cu mama acestuia. Dar, spre uimirea mea inițială și amuzamentul,

de mai târziu, am descoperit că viziunea nu îmi era nici acceptată și nici binevenită. Oricum, nu trebuia să uit că și eu, cândva, mă îndrăgostisem de o poveste. Primul meu contact cu personajul Saladin a apărut prin intermediul unei cărți, pe care, copil fiind, am citit-o și răscitit-o cu nesaț. Unul dintre desenele ei îmi revine cel mai des în minte: Saladin și Richard stând alături, demonstrându-și puterile. Ridicându-și sabia, Richard lovea, cu o forță teribilă, o bară de fier, tăind-o în două. La rându-i, Saladin, arunca în aer o eșarfă de mătase, pe care, cu finețe, o despica dintr-o lovitură, în timp ce ea cobora spre pământ. Ani buni după aceea, am descoperit că, de fapt, cei doi nu s-au întâlnit niciodată, dar legenda își avea propriul tâlc și acea poveste apocrifă mi-a captat imaginația, ademenindu-mă să caută mai profundul adevăr istoric.

Eliberator al Ierusalimului, nobil cavaler, binefăcător generos, parvenit politic – caracterul lui Saladin a suferit metamorfoze peste metamorfoze, de vreme ce fiecare generație l-a recreat după propria imaginea. Lane-Poole vedea în cavalerismul pe care li-l arăta Saladin creștinilor dovada „bunei creșteri a unui nobil”¹, în timp ce Dante îl așeza în primul cerc al Infernului, alături de eroii din Troia și Roma. Saladin, personajul interpretat de Rex Harrison, era un nemernic, în timp ce în filmul biografic al lui Youssef Chahine din 1963, el pare a fi un erou al socialismului arab. Nicio ipostază n-a fost ignorată, s-ar zice, de vreme ce Saladin apare chiar și într-un episod de televiziune al serialului *Dr. Who*. Cazul unui comandant militar care să fi dat nu doar numele unui batalion de armată Organizației pentru Eliberarea Palestinei, ci și pe acela al unui tanc de luptă al armatei britanice este, cu siguranță, unic în istorie.² Atât de mulți Saladini! Dar, pe măsură ce pătrundem și mai mult în abisul secolelor, și mai mulți dau năvală de prin toate cotloanele istoriei. Nenumărați Saladini: caractere de cavaleri, personaje răbdătoare, eroi generoși sau, dimpotrivă, cruzi. Există, pare-se,

câte o poveste avându-l ca personaj central pe Saladin pentru ilustrarea tuturor păcatelor sufletului omenesc și câte două pentru fiecare virtute. Faptul că aceste pilde nu au nicio legătură cu personajul istoric este unul irelevant; Saladin a fost prea valoros pentru a fi lăsat doar pe mâna istoricilor. Căci personajul a existat cu adevărat, iar pentru istorici astfel de fabule sunt fie irelevante, fie, cel mult dându-le bătaie de cap în plus. Și, totuși, cu atât de multe prezențe în literatură, în artă sau în folclor, am fi de-a dreptul fără minte să nu ne întrebăm și de ce. De unde și până unde atât de multe povestiri?

La câteva luni după victoria de la Hattin și cucerirea Ierusalimului, în Occident deja se scriau poeme despre Saladin. În special unul, anonim, din 1187, poate reprezenta imaginea comandantului musulman. Poemul se concentrează pe ascensiunea lui Saladin, tonul său otrăvit neavând egal. Saladin este descris ca un bastard de rang inferior, care s-a ridicat la putere violând-o pe soția stăpânului, iar, mai târziu, pentru a prelua frâiele puterii în Egipt, prin otrăvirea stăpânului, Nur al-Din.³ Acest portret al lui Saladin este, în mod îndreptățit, departe de cel cavaleresc și asta dintr-un motiv extrem de întemeiat. În 1187, Saladin era încă în viață și nu reprezenta doar o impresionantă amenințare militară, ci și una ideologică. În 1187, Occidentul se confrunta cu un dușman ce pretindea, la fel de convingător ca și trupele creștine, dreptul de a lupta în numele credinței și ale cărui victorii pe câmpul de luptă păreau, în ochii uluiți ai occidentalilor, să îi și valideze discursurile. Putea fi, cu adevărat, Dumnezeu de partea necredincioșilor? Pierderea Ierusalimului fusese o lovitură năucitoare, una care încă mai trebuia să fie explicată în chip logic. În iulie 1187, de pildă, mai mulți principii germani îi trimiteau o scrisoare împăratului Frederic Barbarossa, informându-l despre nenorocirea de la Hattin. Cu acel prilej, ei îi relatau împăratului și cât de mult disprețuia Saladin religia creștină. Într-o poveste ni se spune că, după ce Saladin a capturat Sfânta

Cruce, a aruncat-o în foc, însă aceasta a scăpat neatinsă de flăcări. Toate istorisirile aveau ca obiectiv câștigarea sprijinului pentru o nouă cruciadă. Tot cam pe-atunci, Henric al II-lea, avid după bani, le-a impus supușilor faimoasa zeciuială numită chiar Saladin. Una dintre mărfurile dijmuite era berea și, grație apetitului britanicilor pentru băutură, taxa l-a transformat pe Saladin într-un personaj și mai nepopular.

Treptat însă începe să se impună și o imagine diferită a lui Saladin, grație, în mare măsură, povestirilor cu care se întorceau cruciații acasă. Cel mai adesea, se vorbea despre comportamentul generos al lui Saladin față de dușmani. În mare măsură datorită acesteia, la o sută de ani mai târziu după moarte, Dante l-a plasat în primul cerc al Infernului. În *Decameronul* lui Boccaccio, Saladin este obligat să împrumute bani de la evreul Melhisedeh pentru că și-a risipit, din generozitate, toți banii din vistierie. Într-o altă anecdotă, Jean le Long ne istorisește cum a fost eliberat de Saladin lordul de Anglure pentru a putea să adune banii pentru răscumpărare. Când însă lordul și-a dat seama că valoarea acareturilor sale din Franța era prea mică pentru a putea face rost, cu ajutorul lor, de banii de răscumpărare, s-a întors la Saladin pentru a fi din nou băgat la carceră. Mișcat de nobilul comportament, Saladin i-a redat libertatea, cu condiția însă să ridice, la întoarcerea acasă, o moschee. O poveste apocrifă? Aproape sigur, dar, chiar și prin 1927, cei care vizitau orașul Buzancy (din nordul Franței) puteau admira o clădire, folosită în acea vreme ca școală, cunoscută sub numele de *le Mahomet*.⁴

Religia lui Saladin trebuia explicată în mod rațional de scriitorii creștini și, în decurs de un secol, au început să apară povestiri despre convertirea sa la creștinism. Unii au încercat chiar să-i traseze origini europene. Într-o poveste, atribuită lui Melchisedech, care a murit în 1251, Saladin, pe patul de moarte, nu putea alege între islam, creștinism și iudaism. În *Récits d'un Ménestrel de Reims*, scrisă în 1260, Saladin, din nou pe moarte,

cere să i se aducă un vas cu apă și se botează de unul singur.⁵ Atât de entuziasmați s-au arătat scriitorii de figura lui Saladin, personajul apărând mai degrabă ca un june prim, și nu ca un războinic. Astfel, putem găsi pagini care istorisesc că în timpul celei de-a doua cruciade, Eleanor de Aquitania s-ar fi arătat într-atât de mult atrasă de Saladin, încât soțul ei, regele, a disgrațiat-o și a trimis-o acasă. Ne aflăm, desigur, în fața unui nonsens: Eleanor ajunsese în Țara Sfântă pe când Saladin avea zece ani, povestea unei legături amoroase îl implică nu pe acesta, ci pe un Raymond din Antiohia, relația dintre cei doi stârnind și un mare scandal în acele vremuri.

Bravura militară era pusă, se pare, pe seama originii sale creștine. Matthew Paris, în a sa cronică *Historia Anglorum*, susținea că mama lui Saladin a fost de origine engleză, în timp ce o altă temă comună a vremii era că el fusese investit cavaler creștin de Humphrey de Toron, când cei doi s-au întâlnit în Alexandria. În alte povestiri apare numele unui anume Hugh, cavaler de Tiberius, însă povestea înnobilării lui Saladin se repetă, consecvent, până în anii 1930 când, în biografia acestuia, Rosebault i-a dedicat întregul capitol introductiv, înfățișându-l nu ca pe-o legendă, ci ca pe-un fapt istoric.⁶ Găsim chiar povestiri despre călătoria lui Saladin spre Occident. Curios să vadă cum trăiesc creștinii și, însoțit de același Hugh, ajunge la Paris, unde se luptă cu un cavaler, pentru a salva o tânără fată aflată în pericol. Mai târziu, într-un turnir organizat în Cambrai, îl doboară de pe cal pe însuși Richard Inimă de Leu. La rândul-i, și Regina Franței se îndrăgostește, firește, de el și (din nou) Saladin cade în dizgrație și este trimis acasă. În *Mathilde*, o lucrare aparținându-i Sophiei Cottin, publicată în 1805, nu Saladin, ci fratele acestuia este cel de care se îndrăgostește și cu care se și căsătorește eroina eponimă, deși, nu înainte ca el să se convertească la creștinism. Și, astfel, ajungem la faimoasa vizită din 1898 a împăratului Wilhelm al II-lea la mormântul lui Saladin

din Damasc. Micul mausoleu, pe jumătate ascuns într-o grădină de dimensiuni reduse și acoperit de o cupolă cu nervuri roșii, se găsea într-o asemenea stare de ruină, încât împăratul, mișcat de priveliște, a dat ordin să fie restaurat pe propria cheltuială, monograma sa urmând a fi pusă pe un felinar atârnat deasupra. Și poate că, în chiar acel moment, când succesorul lui Frederic Barbarossa a adus omagii dușmanului strămoșului său, s-a înregistrat cea mai mare diferență între legendă și personajul istoric Saladin. Un cititor perspicace s-ar putea întreba, și pe bună dreptate: de ce, dacă Saladin a fost un așa de mare erou, mormântul ajunsese atât de dărăpănat?

Însă starea monumentului funerar trăda un adevăr mult mai profund; acela că, în fapt, musulmanii l-au ignorat multe secole pe Saladin. Hillenbrand, alegându-și cu grijă cuvintele, scrie despre „căile extrem de ocolitoare prin care-și cercetează musulmanii propriul trecut”⁷. Acel Saladin, pe care musulmanii îl vor ridica la un statut aproape mesianic în secolul al XX-lea, se-măna mai mult cu reprezentarea europeană populară din secolul al XIX-lea, decât cu personajul istoric, faptul datorându-se, în mare măsură, obsesiei occidentale pentru cruciade. După cum spune și Tyerman, este una dintre puținele excepții evidente de la regula conform căreia istoria este scrisă de învingători.⁸ Obsesia cruciadelor nu a fost în mare măsură împărtășită de musulmani. Termenul arab *al-Hurub al-Salibiyya* (războiul crucilor), de exemplu, nu a fost folosit până la mijlocul secolului al XIX-lea și a fost, în mare măsură, împrumutat din Europa. Cu toate acestea, treptat, în secolele al XIX-lea și al XX-lea, ideea paralelelor dintre politicile europene trecute și prezente „s-a cristalizat în conștiința musulmană”⁹ și, pe măsură ce povestirile legate de reputația sa strălucitoare au cuprins Orientul Mijlociu, faima lui Saladin a crescut tot mai mult în rândul arabilor. Și, astfel, în termen de două luni de la vizita kaiserului, faimosul poet egiptean Ahmed Shawqi a răspuns cu o elogiare a faptelor lui Saladin.

Cu siguranță nu este o coincidență faptul că „reapariția” lui Saladin în lumea arabă a fost însoțită de intervenția europeană în regiune, care a redeschis unele răni psihologice, latente de mai multe secole. La aceasta se referă Akbar Ahmed când spune că amintirea cruciadelor persistă în Orientul Mijlociu și colorează percepția europeană¹⁰. Hillenbrand merge chiar mai departe, susținând că vechile cruciade au fost percepute prin prisma antiimperialismului; răspunsul islamic, din secolele al XII-lea și al XIII-lea, este privit ca un cadru general pentru luptele moderne arabe și islamice pentru independență.¹¹ Și, astfel, legenda lui Saladin a crescut tot mai mult, fiind și acum extrem de influentă. Dar ceea ce spune cu adevărat această legendă devine mai puțin clar astăzi. Este el cu adevărat un influent stindard mesianic, alinându-i și dându-le speranțe celor deziluzionați și lipsiți de privilegii din lumea musulmană sau doar o chemare, ipocrită, cu surle și trâmbițe, o scuză pentru lipsa de acțiune, făcând, din omul obișnuit, după spusele lui Edward Said, „un spectator trândav, care fie așteaptă un alt Saladin, fie să primească ordine de sus”?¹² În cartea sa despre Pakistan, apărută în 1997, Akbar Ahmed a putut folosi un titlu de genul *Jinnah, Pakistan și identitatea islamică – în căutarea lui Saladin*, plecând de la presupunerea că cititorii săi îi vor înțelege, fără mari probleme, tâlcul ascuns. Căci nici nu e greu să emiți o asemenea supoziție, însă realitatea este mult mai diversă și mai complexă. Ca și personajul lui Godot, din piesa lui Beckett, Saladin a ajuns să reprezinte, în conștiința musulmană, un fel de Mesia – politic, un mult-dorit eliberator.

Cicatricile sunt adânci. Musulmanii nu vor uita cruciadele atâta timp cât pământul lor reprezintă ținta intervențiilor occidentale și atâta timp cât palestinienii suferă de pe urma statului Israel. Faptul că Israelul întruchipează Regatul latin, iar intervenția Statelor Unite în regiune ar putea fi percepută ca o nouă cruciadă nu are o prea mare importanță pentru obiectivele acestei cărți și nicio fărâmă de emotivitate retorică nu ar putea-o

schimba. Refuzul de a face vreo comparație nu poate diminua, în niciun fel, lupta actuală; rămâne totuși în sarcina istoricului să insiste asupra faptului că Saladin a fost un bărbat care s-a ridicat la înălțimea epocii, un personaj care era influențat și care, într-o oarecare măsură, a influențat, la rândul-i, evenimentele din acea perioadă. Cruciadele au reprezentat un fenomen particular generat de un anumit moment istoric, care a făcut necesară generarea unui răspuns specific din partea musulmanilor. Oricum, emoțiile fruste resimțite față de existența Israelului întetesc flacăra legendei lui Saladin și nu este deloc o coincidență faptul că tocmai secolele în care Ierusalimul a căzut în mâinile musulmanilor au fost perioada în care personajul Saladin a fost trecut în uitare. În Orientul Mijlociu, evenimentele care s-au petrecut cu secole în urmă, preiau o relevanță foarte actuală.¹³

Deci, cum poate să lase istoricul legenda deoparte, pentru a scrie despre personajul istoric? În ceea ce-l privește pe Saladin, principala provocare este că el a devenit o figură legendară încă din timpul vieții. Capturarea Ierusalimului și reinstaurarea credinței islamice acolo, la 88 de ani după ce orașul fusese cucerit de cruciați, l-au transformat în cea mai faimoasă și mai puternică figură din lumea musulmană și într-un simbol al aspirațiilor și speranțelor musulmanilor care, cu o fervoare crescândă, își doriseră recuperarea celui de-al treilea oraș sfânt al Islamului. În același timp, europenii întorși acasă i-au povestit, mereu și mereu, faptele cavalerești, amplificându-i, în felul acesta, legenda încă din timpul vieții. Și, pe măsură ce legendele se înmulțeau, personajul istoric cădea din ce în ce mai mult în umbră. Pentru istoric, o soluție, cum este și cea adoptată în această lucrare, în încercarea de a-l scoate pe Saladin la lumină este să ignore evidențele. Dacă Ierusalimul și capturarea sa au dat naștere legendei, atunci se poate susține că, lăsând Ierusalimul la o parte, putem să întrezărim o sclipire din adevăratul Saladin. Ehrenkreutz, în a sa biografie a lui Saladin, face aluzie

la aceasta, în momentul în care se întreabă cum ar fi rămas personajul în istorie dacă ar fi murit în 1185, cu doi ani înainte de capturarea Ierusalimului.¹⁴ Este o întrebare inteligentă, dar concluzia la care a ajuns Ehrenkreutz este una greșită. El susține că Saladin nu ar fi fost nimic altceva decât o căpetenie militară, printre multe altele. Ehrenkreutz confundă faima cu realizarea și tocmai acest aspect reprezintă cheia lucrării mele, care susține că, de fapt, cea mai mare realizare a lui Saladin a avut loc înainte de 1185, când încă era un personaj „obscur” și că tot ce a venit după aceea – Ierusalimul, Richard, Acra, a treia cruciadă – s-a clădit tocmai pe această realizare. Faptul că Saladin a restaurat islamismul sunnit în Egiptul fatimid șiit s-a dovedit a fi cea mai mare moștenire, dar, pentru a înțelege de ce realizarea a avut o importanță fundamentală, trebuie să îi lăsăm deoparte personalitatea lui Saladin și să ne concentrăm asupra epocii în care a trăit.

Această carte începe la Bagdad, cu dezintegrarea califatului abbasid. Deși, la prima vedere, acest lucru nu pare să aibă o relevanță prea mare într-o biografie a lui Saladin, lectura primelor capitole îi va dezvălui relevanța. Căci, în Bagdad, cu un secol înaintea venirii pe lume a lui Saladin, s-a născut spiritul Renașterii sunnite, iar idealurile acesteia au influențat, mai mult ca orice, convingerile și faptele lui Saladin. El a fost un copil al Renașterii sunnite, un copil loial și ascultător. Faima sa de mai târziu, asociată obsesiei Occidentului pentru cruciade, a tins să pună în umbră faptul fundamental că, pentru Saladin, restaurarea sunnismului în sânul comunității islamice a fost una la fel de importantă – în fapt, chiar mai importantă! – decât recucerirea Ierusalimului. E ușor să credem că, prin capturarea Ierusalimului, el și-ar fi atins scopul, dar, așa cum sublinia Gibb, obiectivul a fost îndeplinit tocmai pentru că Saladin se concentrase, asupra altor ținte, mult mai îndepărtate.¹⁵ Scopul prezentei lucrări este cel de a descoperi aceste ținte.

Un scop secundar al acestei cărți este cel de a pune în lumină personajele din aspropierea lui Saladin. Unul dintre aspectele cele mai remarcabile atunci când scrii despre Saladin este să descoperi cum faima sa tinde să eclipseze realizările celor din juru-i. Saladin nu a capturat Ierusalimul de unul singur, cu toate acestea am fost uimit, pe tot parcursul conceperii acestei cărți, cât de greu le vine celor mai mulți dintre noi să numească fie și măcar pe unul dintre consilierii sau generalii lui Saladin, chiar dacă aceștia au contribuit esențial la succes. Și, totuși, Saladin a fost, cu adevărat, înconjurat de mari personalități, ale căror carisme și abilități puteau fi, cu siguranță, comparabile cu ale sale: marele Nur al-Din, care îi era și „părinte spiritual”; impresionantul Shirkuh, unchiul său ce i-a deschis drumul spre succes; înțeleptul său frate al-Adil și curajosul și încăpățînatul său nepot Taqi ul-Din. Alte personaje minore apar la tot pasul în această carte și fiecare ne ajută să descoperim câte o nouă fațetă a personalității lui Saladin: enigmaticul, dar profundul, al-Hakkari; Qaraqush, „turcul care nu știe nimic despre cărți”; melancolicul calif fatimid al-Adid; bravul și galantul Keukburi, „lupul albastru”. Și mai sunt, desigur, cei trei oameni fără de care Saladin nu ar fi ajuns ce a ajuns. Ei au fost apărătorii vigilenți ai moștenirii acestuia și erau – în afară de familia apropiată – cele mai apropiate și dragi persoane. Ei i-au fost istorici, propagandiști și sfetnici, și nu doar simpli cărturari sau martori ai istoriei, ci, mai degrabă, participanți și faptuitori ai acesteia. Cei trei erau diferiți unul de celălalt, dar diferențele dintre ei au fost anulate de faptul că împărtășeau valorile și ideologia epocii în care trăiau. Iar Saladin avea față de Al-Qadi al-Fadil, Imad al-Din al-Isfahani și Baha ul-Din Ibn Shaddad o mare datorie.

Capitolul 1

Slăbirea califatului abbasizilor și Renașterea sunnită

*Tot ce poți să pretinzi de la mine este numele,
rostit de la amvonul tău, pentru a-ți liniști supușii; și,
dacă vrei să renunț și la acel privilegiu, sunt pregătit
să fac asta și să-ți las totul ție.*

Califul abbasid al-Muti către emirul Buyid

La mijlocul secolului al X-lea, devenise clar: califatul abbasid, ca instituție politică, eșuase. Cea de-a doua dintre cele două mari dinastii sunnite, abbasizii, a înlăturat califatul umayyad în 750 și a mutat centrul de putere de la Damasc la Bagdad, noua capitală de pe malul vestic al fluviului Tigru care, până la distrugerea ei de către mongoli, în 1258, va rămâne cel mai important și mai dinamic oraș din lumea musulmană. Invocând descendența din unchiul profetului Mahomed, Abbas ibn Abd al-Muttalib, înrudirea apropiată a abbasizilor cu profetul i-a ajutat, în mod incontestabil, să câștige sprijinul popular, după cum a făcut-o și pretenția lor de a afirma stăpânirea ortodoxă a Islamului, spre deosebire de ceea ce ei susțineau că ar fi fost atitudinea seculară și etnocentrică a umayyazilor arabi. Timp de două secole, Imperiul abbasid a înflorit, atingând apogeul sub califatul lui Harun al-Rashid, dar, treptat, a început declinul,

și califul a început să nu-și mai poate exercita autoritatea religioasă sau politică. Până la mijlocul secolului al X-lea, puterea a fost preluată de guvernatorii provinciali, care au întemeiat de îndată dinastii ereditare¹, reducând rolul califului la acela al unui simplu pion într-un imperiu al uzurpatorilor. Pierderea banilor veniți din provincii însemna, totodată, pierderea autorității militare atât de necesare pentru a-i disciplina pe guvernanții insubordonați, pentru că era o epocă a armatelor private și a mercenarilor, în care loialitatea reprezenta o marfă adjudecată de cel care oferea mai mult.² Ca un leu în iarnă, califul abbasid abia mai controla străzile orașului imperial. În 945, autoritatea sa politică a luat sfârșit cu totul, atunci când buyizii, un „clan šiit de jefuitori”³ din provincia Dailam, au capturat Bagdadul. Ei i-au acordat califului sunnit o pensie umilitoare, transformându-l, astfel, într-o figură cu o autoritate aproape nesemnificativă în afara propriei locuințe, punându-i numele pe monede și transcriindu-l în rugăciunea de vineri.

Dispute între sunniți și šiiti

Au existat numeroase dispute între sunniți și šiiti, dar, până la urmă, una singură era importantă, cea legată de natura califatului. Pentru šiiti, esențială era credința că, după moartea Profetului, singurii șefi de drept ai comunității islamice, imamii, au fost Ali (ginerel Profetului), fiii săi, al-Hasan și al-Husayn, și descendenții lui Husayn, prin fiul Zayn al-Abidin. În plus, imamii erau inspirați de Dumnezeu și erau infailibili. Doar ei puteau înțelege semnificația esoterică interioară a religiei (*batin*) și, de vreme ce reprezentau izvorul cunoașterii și autorității, îndrumarea și mântuirea puteau fi realizate numai prin intermediul lor. Pentru sunniți, care reprezentau majoritatea în rândul musulmanilor, viziunea era cu totul una

eretică. Deși considerau califatul ca o instituție politică legitimă a comunității, califul, susțineau ei, nu poseda nicio funcție spirituală legată de interpretarea esoterică a revelației. În calitate de gardian al comunității, califul nu avea voie să legifereze, ci doar să aplice Legea sacră (*Şaria*) și să acționeze în calitate de judecător în conformitate cu această lege.⁴ Pentru sunniți, unitatea Islamului nu era protejată prin menținerea califului, ci prin menținerea *Shariei*, ai cărei păzitori și interpreți erau învățații religioși (*ulama*). Consensul lor reprezenta consensul poporului musulman și a constituit temelia Islamului în sine⁵ și, deși califul îi patrona pentru a-și consolida influența asupra Islamului, de fapt nu avea de ales decât „să se conformeze”⁶ liniei stabilite de cărturarii religioși. Cu toate acestea, termenul *ulama* trebuie utilizat cu prudență. Acei cărturari nu apar ca un grup omogen decât mult mai târziu și, cu toate că noțiunea este frecvent utilizată, ea este rareori definită sau clarificată. Era suficientă educația islamică pentru a numi pe cineva un învățat (*alim*) ori trebuia să deții o înaltă poziție instituțională sau juridică? În această perioadă termenul este rar folosit la plural, iar sursele conțin alte noțiuni, precum jurist (*faqih*) sau mistic (*sufi*), ceea ce ne dă de înțeles că *ulama* nu este recunoscută ca o unitate. După cum spune Humphreys, este probabil mai ușor să definim ceea ce nu erau, pentru că nu reprezentau o categorie socio-economică, niciun grup cu statut clar definit și nicio castă ereditară. Și, totuși, ei constituiau singurul grup care a edificat societatea islamică și nu altceva.⁷

În general, šiismul, predestinat să trăiască în „opoziție eternă”⁸ cu sunnismul, a rămas alegerea minorității – cei care erau în afara structurii principale a puterii. Nu există nicio îndoială că, legându-și numele, indiferent cât de superficial, de cel al unchiului profetului, abbasizii au încercat, în mod

deliberat, să câștige simpatia šiitilor și, în mare măsură, au și avut succes. Treptat, totuși, adepții lui Ali au ajuns să considere că abbasizii sunt niște uzurpatori. Principala dilemă cu care s-au confruntat dinastiile šiite, care au apărut în timpul secolului al X-lea, cum ar fi buyizii, a fost că nu au reușit să contrabalanseze punctul de vedere sunnit și nici să impună viziunea šiită. Faptul a fost generat, în principal, de două motive: în primul rând, majoritatea musulmanilor conduși au rămas indiferenți față de mesajul šiit și, în al doilea rând, chiar dacă au ales să răstoarne dinastia abbasizilor și să o înlocuiască cu cea a lui Ali, nu au venit cu niciun pretendent sau imam. Efectiv, aceasta a însemnat că acțiunile buyizilor, care controlau acum Bagdadul, au diferit foarte puțin de cele ale omologilor sunniți, ei alegând să păstreze califul, oferindu-i o loialitate și o supunere neînsemnată, „în măsura în care loialitatea avea vreun sens,”⁹ iar, în ceremoniile religioase, califul a continuat să poarte, simbolic, mantaua profetului. A existat, de asemenea, o rațiune politică eficientă pentru care buyizii au ales să nu pună capăt califatului; dacă ar fi apărut un litigiu între califul abbasid și emirul buyid, urmașii emirului nu ar fi ezitat să-l ucidă pe calif, deoarece nu-l considerau pretendentul legitim, dar, în cazul unui calif šiit, ar fi urmat ordinele sale și nu pe cele ale emirului.

Îl păstrau buyizii pe califul sunnit abbasid la putere, dar asta nu înseamnă că nu-l puteau provoca. Extrem de îngrijorătoare pentru calif au fost demonstrațiile šiite, din ce în ce mai fățișe, pe care buyizii le încurajau. Sunniții s-au simțit ultragiați, în special de vizibila denigrare a primilor doi califi, Abu Bakr și Umar, care l-au succedat pe profet și care erau acuzați că l-au uzurpat pe Ali, pretendent la succesiune. Sunniții erau, de asemenea, șocați de sărbătorile šiite, cum ar fi Ghadir Khumm, despre care šiitii credeau că marca momentul în care profetul l-a recunoscut pe Ali ca pe un succesor sau doliul pentru al-Husayn, fiul lui

Ali, a cărui ucidere, la Karbala, e comemorată anual, cu durere, de šiiti în hohote de plâns. Buyizii confereau, în mod simbolic, o mare importanță celor două acte – denigrarea și comemorarea. În vreme ce, înainte, sunniții, în calitate de musulmani, puteau să înțeleagă venerarea lui Ali fără a fi etichetați ca fiind šiiti, niciun sunnit nu putea să accepte sărbătoarea Ghadir Khumm sau blestemarea primilor doi califi, fără a rupe legăturile cu ceilalți. În timpul perioadei buyizilor, šiismul s-a autodefiniț ca un grup distinct sau formațiune; o credință pe care puteai s-o urmezi sau s-o respingi,¹⁰ iar Bagdadul a început să fie împărțit în cartiere sunnite și šiite, fiecare înarmat și apărându-și propriile zone. Și nu doar Bagdadul; secesiunea sectară a cuprins rapid alte orașe, precum Wasit, apărând conflicte frecvente, violențe și vărsare de sânge, de ambele părți. Într-o oarecare măsură, atât cât puteau, autoritățile încercau să le țină sub control. La un moment dat, Abu Ali Hurmuz, trimis să supravegheze mersul lucrurilor în Bagdad și să dea, astfel, un exemplu, a legat un sunnit de un šiit și i-a înecat.

Dacă šiiti buyizi, mânați de oportunismul politic și, în mare măsură, neinteresați de chestiuni teologice, au ales să păstreze califul sunnit abbasid, alte mișcări šiite, care s-au scindat, nu aveau nicio intenție să se mulțumească doar cu chestiuni mondene și să-i atribuie califului ceea ce aparținea cerurilor. Spre deosebire de buyizi, care erau šiiti isnașariști,* fatimizii erau šiiti ismailiști**, iar apariția califatului fatimid, a cărui soartă va fi atât de strâns legată de cea a lui Saladin, reprezintă un

* Șiiti duodecimani, geafariști sau isnașariști cred în cei doisprezece imami sfinți. Reprezintă 80% din totalul šiitilor (n. tr.).

** De la Ismail, fiul cel mare al celui de-al șaselea imam sfânt, Jafar as-Sadiq, moștenitorul legitim al imamatului. Mai sunt numiți septimani, deoarece îl consideră pe Ismail al șaptelea imam vizibil (n. tr.).

eveniment major în istoria Islamului. Apărând pentru început în Africa de Nord, în 909, dinastia numită după fiica profetului islamului și soția lui Ali, a condus un imperiu care se întindea din Palestina, până în Africa de Nord. Fatimizii au ajuns în culmea gloriei sub imanul al-Muizz. Ajutați de strălucitorul general Jawhar, fatimizii au profitat pe deplin de fărâmițarea politică a lumii musulmane și, pentru o scurtă perioadă de timp, a părut că ismailismul va înregistra un triumf universal. În 969, Jawhar i-a pus pe fugă pe ikhshidizii* turci, ce controlau Egiptul, iar fatimizii au intrat în țară victorioși. Astfel, a fost întemeiată și o nouă capitală: Cairo sau al-Qahira (triumfător), cum a fost numită de fondator, califul al-Muizz, a fost construită între anii 969 și 973, și inaugurată printr-o festivitate impresionantă. La începutul secolului al XI-lea, Cairo, care se învecina cu vechiul oraș Fustat, devenise unul dintre cele mai mari și mai cosmopolite complexe urbane ale lumii medievale. De la început, fatimizii au respins, cu fermitate, pretențiile spirituale ale abbasizilor, dar, spre deosebire de celelalte dinastii šiite ale perioadei, care doar căutau puterea, au declarat deschis că adevăratul lider spiritual și politic era imamul, descendent al lui Ali, care, în mod natural, nu era altul decât califul fatimid.

Pentru califul abbasid din Bagdad, știrile venite din Cairo-ul fatimid erau unele alarmante. Numele imamului fatimid nu era invocat doar în moscheile din Egipt, ci și în Mecca și Medina, unde se întindea puterea fatimidă, pentru că, cel care controla Egiptul, controla și drumul către locurile sfinte. Și nu numai în Arabia, ci și în Siria, unde Damascul a căzut în mâinile lui Jawhar. Jumătate din lumea islamică se afla sub control fatimid, iar cealaltă părea și ea că urmează s-o facă. Dar ceea ce era

* Dinastie conducătoare a Egiptului între 935 și 968, a guvernat sub autoritatea abbasizilor (n. tr.).

mai alarmant pentru califul sunnit nu era doar o amenințare politică, ci și una ideologică. În Cairo a fost înființat un colegiu impresionant – al-Azhar – pentru a predica doctrina ismailită. De acolo au fost trimiși predicatori în toate colțurile lumii musulmane, pentru a transmite mai departe mesajul. Amenințare politică, ideologică și, de asemenea, economică, Egiptul a înflorit sub fatimizi, iar Alexandria a strălucit ca o bijuterie, „piața celor două lumi”, după cum a denumit-o cronicarul Guillaume de Tir. Comerțul a fost intens între orașul-port și republicile italiene Amalfi, Veneția și Pisa. Din sud, ca și din Sudan, caravanele comerciale se îndreptau spre nord, ducând aur, fildeș și cafea arabică. Pe malurile Nilului creșteau mari culturi de porumb – suficiente pentru a hrăni țara Egiptului¹².

Provocat de gălăgioasele demonstrații šiite și despuat de orice autoritate politică, califul abbasid a îmbrăcat, acum, mantia religioasă de apărător al sunnismului, poate mai puțin vizibil din motive religioase, dar, cu siguranță, din motive politice. La începutul secolului al XI-lea, califul al-Qadir a ordonat să-i fie citite în *diwan* (palatul) califal epistolele în care și-a articulat credințele și care s-au transformat, mai apoi, în așa numitul Crez al-Qadir. Era un sunnism combativ strident, reflectând mentalitatea sub asediu a califului. Trei edicte au fost proclamate în palatul califului și, în fiecare dintre acele ocazii, a avut loc o adunare de judecători și învățați, care au audiat edictul și l-au semnat, ca dovadă că au fost de față. Fiecare edict era mai complex decât precedentul, cel de-al treilea fiind atât de lung încât se spunea că lectura lui a durat o întreagă zi, până la căderea nopții. Se prea poate să fi fost lungi și complicate, însă epistolele lui al-Qadir erau importante, deoarece în ele se află o definiție explicită și clară a sunnismului. Până acum, sunniții fuseseră identificați în opoziție cu šiiti, dar noul crez definește ceea ce ar trebui să creadă sunniții. De acum înainte va fi imposibil să te numești, pur și simplu, musulman;

puteai fi ori sunnit, ori šiit.¹³ Reacția sunnită la demonstrațiile šiite a fost numită de istorici Renașterea sunnită. În realitate, ea a fost, mai degrabă, o transformare și o integrare, decât o renaștere propriu-zisă, și nu a reprezentat opera unui singur om sau a unei singure dinastii, ci un proces cumulativ și amplu, care a atins aproape toate palierele gândirii islamice: de la lege, la teologie și, de la misticism, la politică. Și nici măcar ea nu s-a declanșat linear: nu a existat o mișcare sunnită uniformă, iar, adesea, atât de diversele și rivalele școli sunnite s-au acuzat, reciproc, de heterodoxie.

Glorioasa intrare a turcilor sunniți selgiucizi în Bagdad, în 1058, marchează un nou capitol în istoria acelei perioade. Selgiucizii, o populație turcică din stepe, care intrase în serviciul militar în Imperiul abbasid, erau sunniți fervenți și au reușit să acapereze puterea în Bagdad și, sub Tughril Beg, i-au expulzat pe šiiti buyizi din oraș. Căderea buyizilor a însemnat că niciodată califul nu va mai fi ostaticul šiiților, iar puterea statului va putea fi folosită, de acum înainte, fără opreliște, pentru a se opune, în special, šiismului și ismailismului. În Bagdad selgiucizii au dat doar peste o umbră palidă a instituției califatului, una care a permis ca, din punct de vedere politic, jumătate din lumea musulmană să cadă în mâinile fatimizilor. Și, totuși, atracția sa rămăsese inconfundabilă, căci, chiar dacă slăbită, instituția era încă venerată de turcii parveniți, recent convertiți la islam, ca un simbol al legitimității. Și așa, din punct de vedere politic, selgiucizii urmau să facă pe shogunii pentru mikadoul califului.¹⁴

Către un nou sunnism

Odată cu selgiucizii, putem vorbi, în fine, despre cei doi oameni universal recunoscuți ca fiind arhitecții Renașterii sunnite: vizirul persan al sultanilor selgiucizi, Nizam ul-Mulk, și marele

teolog, mistic și gânditor al-Ghazali. Încercând să înțelegem geniul propriu celor doi bărbați, facem pași însemnați către înțelegerea caracterului lui Saladin însuși, căci, nu poți începe să înțelegi acțiunile lui Saladin fără să le înțelegi mai întâi pe cele ale lui Nizam ul-Mulk și nici nu poți percepe lumea intelectuală și spirituală în care Saladin a trăit, fără a examina contribuția pe care a adus-o al-Ghazali. Din multe puncte de vedere, îl putem considera pe Saladin ca moștenitor al lui Nizam ul-Mulk, iar acțiunile lui le-au oglindit pe cele ale marelui ministru selgiucid. În ceea ce-l privește pe al-Ghazali, Newby, în biografia pe care i-a dedicat-o lui Saladin, spune că, dacă nu ar fi fost acesta, Saladin ar fi fost mult mai fundamentalist,¹⁵ o afirmație care conține mult adevăr, după cum vom vedea în cele ce urmează. Pentru a-l înțelege pe Saladin, trebuie să percepem datele acestui nou sunnism apărut și, în acest sens, Nizam ul-Mulk poate fi considerat ca o manifestare politică a sa și al-Ghazali ca pe cea spirituală. Epistolele califului abbasid al-Qadir s-au bucurat de o audiență considerabilă, dar nu aveau greutatea unor edicte papale, astfel încât nimeni nu era obligat să le și urmeze. Mai presus de toate, ele erau mesajul simbolic al unui sunnism sfidător, dar n-ar fi avut niciun rezultat, dacă Nizam ul-Mulk nu ar fi transformat noul sunnism în politică și nu l-ar fi integrat în structura efectivă a guvernării selgiucide. Cu el a început cu adevărat Renașterea sunnită.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea, nu doar istoria Bagdadului, ci cea a întregii lumi islamice a fost dominată de figura lui Nizam ul-Mulk, ministrul persan al sultanilor turci selgiucizi Tughril și Malik. Dar, pentru a înțelege geniul politic¹⁶ al lui Nizam ul-Mulk și acțiunile lui, cu profunde și, uneori, chiar neașteptate consecințe, trebuie să ne abatem o clipă și să pătrundem în lumea legii și a teologiei. La jumătate de veac de

la moartea profetului Mohamed, în 632, armatele musulmane cuceriseră întreaga Africă de Nord, iar islamul ajunsese din Maroc în Egipt și din Yemen în Caucaz; și, până în secolul al X-lea, a ajuns să se răspândească pe trei continente, de la Pirinei, în vest, până în Siberia, în Europa de Nord și, din Maroc, în Africa de Nord, până în China, în Asia. Odată cu rapida răspândire geografică au apărut noi probleme pentru *ulama* și judecătorii (*cadii*) în interpretarea și aplicarea unei legi islamice uniforme, căci, zi de zi, un judecător din Transoxania* nu se confrunta cu aceleași probleme juridice ca și unul din Magreb, și nici unul din Kufa, cu aceleași provocări ca altul din Medina.¹⁷ Situația a condus, în cele din urmă, la întemeierea unor școlilor juridice numite *madhahib* (*madhab*, la singular),¹⁸ dintre care patru au fost, de departe, cele mai importante și au supraviețuit până în ziua de azi: școlile malekită, hanafită, șafeită și hanbalită. Odată cu înființarea școlilor de drept, *șaria* nu mai era o aventură, după expresia lui Hodgson, devenită una memorabilă, ci o moștenire,¹⁹ iar sunnismul era determinat de statutul de membru al uneia dintre acele școli. Într-adevăr, până în ziua de astăzi, fiecare musulman sunnit respectă, în ritualurile zilnice sau în situații precum moștenirea, prescripțiile uneia dintre școlile de drept. Trecerea de la o *madhab* la alta nu necesita nicio formalitate și nu schimba statutul religios al unei persoane; un exemplu excelent poate fi considerat Muhammad Ibn Khalaf, care a murit cu câțiva ani înainte de nașterea lui Saladin. El era considerat un așa numit *hanfash*, pentru că trecuse, de-a lungul timpului, prin trei școli diferite (hanbalită, hanafită și șafeită).²⁰ În timp ce dezintegrarea politică a califatului a însemnat că nu

* Regiune antică a Asiei Centrale, ce cuprindea actualele state Uzbekistan, Tadjikistan, partea sudică din Kirgîzstan și cea sud-vestică din Kazahstan (n. red.).

mai exista o singură putere de guvernare asupra întregii lumi musulmane, au continuat să fie aplicate aceleași legi, indiferent de prăbușirea centrului. În același timp, în această perioadă concepte teologice erau dezbătute în cadrul școlilor juridice, ajungându-se chiar ca două școli teologice importante să joace un rol însemnat: mutazilismul și asharismul. *Mutazili* (adică, cel care se retrage) conferea crezului islamic o interpretare mai raționalistă, criticând elementele credinței populare. Insistența acestei școli asupra interpretărilor alegorice li s-a părut foarte atractivă învățaților hanafiți. Pe de altă parte, cărturarii *hanbaliți* s-au opus, în mare măsură, interpretării raționaliste și au cerut o credință care să nu pună la îndoială sensul literal al Coranului. Dumnezeu vede, aude, se mânie; El zâmbește, stă și veghează. *Cum* se petrec toate acestea, depășește însă înțelegerea umană și oamenii nu trebuie să se amestece în astfel de lucruri.²¹ Între aceste două poziții atât de diferite, *ashari* (numiți după Abu al-Hasan al-Ashari) ocupă un loc de mijloc, susținând o poziție în care dogma ortodoxă era „diluată, pe alocuri de înfloriri raționaliste”²², înclinând către interpretare literală a Coranului a școlii hanbalite, dar, deopotrivă, rezervându-și dreptul de a o apăra rațional. Această zonă intermediară, care a fost favorizată în mai mare măsură de școala șafeită, va fi, în cele din urmă, recunoscută drept cea mai mare școală de teologie și viziune ortodoxă în Islam.²³ Prima reacție sunnită la provocarea šiită a pornit de la ideile școlii hanbalite. Califul abbasid era, de fapt, hanbalit. Adoptând o interpretare literală a Coranului și un ton militant, școala hanbalită a devenit „biciul preferat al cercetării în domeniul studiului modern islamic”²⁴ și este ușor de văzut de ce. Spre deosebire de celelalte trei școli, reprezentanții acestui curent erau considerați ca fiind dificili și reacționari, totul fiind din cauza intoleranței la punctele de vedere ale celorlalți

și a faptului că se arătau reticenți când li se cereau, în chestiuni de drept, opinii personale. Acestea fiind spuse, într-un moment în care sunniții s-au simțit sufocați de prezența šiită, cărturarii hanbaliți au fost cei care au acceptat provocarea, susținând pe deplin Crezul al-Qadiri și au făcut-o cu o vigoare tipic militantă – au incendiat mausoleul lui al-Husayn din Karbala.

Acesta a fost fundalul intelectual cu care s-a confruntat Nizam ul-Mulk, iar geniul său stătea în faptul că înțelesese faptul că poziția literală hanbalită, antirațională și anti-Ashari, nu putea constitui o platformă ideologică pe care să se construiască un sunnism moderat. Crezul al-Qadiri amenința să-i pedepsească și să-i exileze pe acei musulmani care păcătuiau intelectual, dar o astfel de atitudine agresivă, într-o oarecare măsură poate chiar necesară, de vreme ce califul era sub asediu šiit, nu putea fi menținută pe termen lung. În realitate, și cât de paradoxal ar putea părea!, Nizam ul-Mulk, arhitectul revitalizării islamice sunnite, a găsit doctrina califală prea „islamică”. El însuși era șafeit, dar Tughril, sultanul pe care îl slujea, era *hanafit*, iar califul *hanbalit*. De parcă nu ar fi fost de-ajuns, atât sultanul, cât și califul, refuzau, cu o rigiditate dogmatică, punctele celorlalți de vedere. Tughril a ordonat ca aceia care aparțineau școlii ashari să fie blestemați de la amvon și să fie expulzați din propriile case. Savantul hanbalit Ibn Aqil, criticat după cum se știe de *hanbaliți* pentru că plecase urechea și la opiniile cărturarilor din celelalte școli, rezuma sarcastic situația: „Colegii mei hanbaliți voiau să-mi iau tălpășița din fața unui grup aparținând altei *ulama*. Dacă aș fi făcut așa, m-aș fi văduvit de multe și utile cunoștințe.” Controversele teologice dintre diferitele școli de drept au fost deseori rezolvate nu prin dezbateri intelectuale sau sofisticate luări de poziție, ci prin vandalism și violență, bătăile cotropind străzile Bagdadului, însoțite de sloganuri, precum: „Astăzi este ziua celor hanbaliți,

nu a celor din șafeiți sau ashari!” Sunt numeroase povestirile despre ostilitatea dintre școli; atunci când judecătorului Mansur Abu al-Maali al-Jili, un șafeit, a aflat că un bărbat și-a pierdut măgarul într-un cartier din Bagdad, predominant hanbalit, a decis ca omul să meargă în acel cartier și să ia ce poștește, doar să nu fie ceva mai de preț ca patru pedul lui.

Impunând ferm conformismul la opinia legală, *ulama* hanbaliți judecau fiecare acțiune și idee prin prisma valorii islamice și nimic nu părea să fie mai presus de interpretare islamică. Totul era acum formulat și exprimat cu ajutorul religiei: politica, comportamentul personal, strădaniile intelectuale. Într-adevăr, dacă zelul *ulama* ar fi fost mai eficient, niciun musulman nu ar fi avut voie să învețe ceva ce nu era considerat de *ulama* înșiși ca fiind edificator din punct de vedere religios. Chiar și cronicile și creația literară ar fi fost cu greu tolerate.²⁵ Dacă s-ar fi dat frâu liber acestui utilitarism, s-ar fi ajuns la sufocarea islamului. Religia trebuia să „respire” și rigoarea cu care ea era aplicată trebuia să fie echilibrată și mai profundă. Comunitatea musulmană era vastă și, astfel, se impunea ca mai toate înclinațiile spirituale să-și găsească adăpost. Acesta este momentul în care a intervenit al-Ghazali. Recunoscut drept figura reprezentativă incontestabilă a sunnismului renăscut în perioada selgiucidă, punctul de vedere al lui al-Ghazali era unul apropiat de cel al lui Nizam al-Mulk și nu numai pentru că acesta din urmă îi era patron, ci, datorită faptului că amândoi înțeleseseră că în epoca post-califat, guvernul și religia trebuiau să se asocieze. După cum spunea adesea al-Ghazali, „religia și guvernul sunt frați gemeni”. Prin experiențele vieții personale, el abandonându-și, în mod dramatic, prospera carieră profesorală, pentru a trăi viața unui sufi rătăcitor, și prin scrierile sale, în special *Al-Munqidh min al-Dalal* (Eliberarea de greșală) și magistralul *Ihid ‘ Ulum*

al-Din (Renașterea științelor religioase), al-Ghazali a construit platforma spirituală pentru ordinea politică a patronului său, Nizam ul-Mulk. Cu alte cuvinte, dacă pentru Nizam ul-Mulk abordarea ecumenică – încercarea de a oferi sunnismului o anumită „amploare” – era o necesitate politică, atunci eforturile lui al-Ghazali de a o înzestra cu „profunzime” se dovediseră o necesitate spirituală.

Intenția lui Al-Ghazali a fost aceea de a construi o fundație cuprinzătoare pentru viața religioasă a comunității. Cunosând, în profunzime, dezbaterile teologice, filosofice și spirituale care răvășeau lumea musulmană, el a înțeles că, într-o mare măsură, acestea reflectau necesitățile speciale ale sufletelor omenești, de vreme ce nu toți oamenii erau la fel. Islamul sunnit trecea printr-o fază rapidă de elaborare scolastică, cuprinzând toate domeniile cunoașterii – de la codificarea legii, la redactarea *hadithului* și rafinarea dezbaterilor teologice care se dezlănțuiau permanent. Cu toate acestea, procesul de integrare și dezvoltare, chiar dacă strălucit, amenința să neglijeze sfera vitală a vieții interioare, relația mai profundă a sufletului individului cu Dumnezeu. Cu alte cuvinte, fără dimensiunea spiritualității, constituită în practică de sufism, religia rămânea literă moartă.²⁶ Cu al-Ghazali a fost inaugurată epoca asharismului, dar poate fi recunoscută și contribuția neîndoioasă a celorlalte școli de gândire. În acest fel a fost edificat un nou sunnism, integrat, cuprinzător.²⁷ Interpretările și opiniile juridice divergente ale școlilor de drept trebuie să fie acceptate ca ortodoxe de toți musulmanii. Acest principiu fundamental nu putea fi ignorat în focul dezbaterilor și al acuzațiilor reciproce. Hanbaliților nu li se va mai permite să fie jandarmul moral al lumii musulmane. În cele din urmă, ortodoxia moderată a lui Nizam ul-Mulk, formulată de al-Ghazali și acceptată, mai mult

sau mai puțin, de toți musulmanii, a reprezentat o trinitate teologică formată din șafeism – ca școală de drept, asharism – ca teologie dogmatică și sufism – ca tradiție mistică. Prima dintre cele trei direcții teologice era interșanjabilă cu celelalte școli de drept, dar celelalte două curențe au devenit pietrele de temelie pe care s-a construit un nou sunnism. Oricum, în loc să-i persecute pe cei care i se opuneau intelectual sau chiar să-i ignore, Nizam ul-Mulk le-a urat bun venit, deschizându-și brațele în semn de prietenie, o prietenie adesea netezită de sprijinul financiar. Și tot astfel l-a tolerat pe Abu Yusuf al-Qazwini, de exemplu, raționalistul care avea cutezătorul obicei de a se anunța când îl vizita pe Nizam ul-Mulk drept „Abu Yusuf, mutazilitul.”²⁸ Este interesant că ecumenismul acestei ortodoxii sunnite se extindea și către șiiți – către Imami sau șiiții duodecimani, nu și către ismailiți. Astfel că, de pildă, Ibn Hubayra, contemporanul lui Saladin, care a murit în 1165 și a fost vizir sub doi califi abbasizi, propovăduia o politică ecumenică deschisă către šiism.

Bagdad, un oraș lipsit de putere politică, este locul unde au fost aruncate semințele Renașterii sunnite. Către el călătoreau, și dinspre răsărit, și dinspre apus, teologi, filosofi, mistici și juriști și, treptat, acolo a început să se nască un nou sunnism. Inițial, literală și agresivă, s-a transformat, grație înțelepciunii și strălucirii politice a unor oameni precum Nizam ul-Mulk, al-Ghazali și Ibn Hubayra, într-o religie cuprinzătoare, suficient de mare pentru a aduna în sânul sunnismului său opiniile vastei majorități a musulmanilor. Acum, această idee a început să se răspândească spre vest și spre teritoriul Siriei, lucrul petrecându-se odată cu sosirea cruciaților.

Capitolul 2

Se învârte roata

Sultanii nu au fost de acord și francii au cucerit pământul.

Ibn al-Athir

Bagdadul a fost transformat de Renașterea sunniților, iar, acum, când ideile se îndreptau către vest, spre Siria, o altă fostă capitală imperială va căpăta o nouă viață. Damascul a fost odinioară capitala umayyazilor, dar, odată cu revoluția abbasizilor din 750, și-a pierdut, în mod dramatic, poziția și, odată cu ea, importanța și atracția. Pentru că, deși a rămas în centrul lumii islamice, a fost un centru care, în realitate, reprezenta o mlaștină politică, lipsită de forța militară și posibilitatea de a prădui pe care o au regiunile de frontieră. După cum spunea Chamberlain, plasarea centrală a Damascului, din punct de vedere geografic, i-a asigurat marginalizarea politică.¹ Odată cu sosirea cruciaților însă situația s-a schimbat cu totul, iar Siria, cu Damascul în centru, va ieși încă odată în lumina reflectoarelor – așa cum a făcut-o în primii ani ai cuceririlor islamice. Siria acestei perioade reprezenta o regiune mărginită de Marea Mediterană la apus și de Imperiul bizantin, în nord. Fluviul Eufrat juca rolul de frontieră naturală în nord-est, în vreme ce, la sud-est, se întindea deșertul arab, iar Egiptul – către sud-vest. Între aceste granițe puteai trece de pe plajele nisipoase până la cedrii împovărați cu

zăpadă și de la câmpii mănoase la deșerturi aride. Două lanțuri muntoase paralele străbateau țara de la nord la sud, despărțind pământul mai umed – deci fertil – de la apus, de cel arid, de la răsărit. Zonele montane sunt străbătute de două râuri: Iordanul și Orontes*. În acest teritoriu, Damascul avea, din punct de vedere geografic, o amplasare ideală, deoarece nu numai că reprezenta unul dintre principalele centre de tranzit pentru caravanele pelerinilor, ci și o răscruce vitală pentru controlul rutelor militare și comerciale dintre Siria de nord și Irak, pe de o parte, și Palestina și Egiptul, pe de altă parte.

Fărămițarea politică a acestui teritoriu era pe potriva diversității sale geografice. Orașele și provinciile erau conduse de prinți și guvernatori, precum și de șeici arabi semiindependenți, de căpitani turcmeni și de susținători ai fatimizilor. Majoritatea populației Siriei era una arabă, dar militarii tindeau să fie în proporție covârșitoare turci sau kurzi. Deși se poate afirma fără doar și poate că majoritatea musulmanilor din Siria, în secolele al XI-lea și al XII-lea, erau musulmani sunniți, loiali califului abbasid, diferențele dintre sunniți și șiiți nu erau foarte mari. După cum spunea Irwin, erau mulți sunniți cu înclinații šiite, dar și mulți šiiti care îi slujeau cu bucurie califului sunnit și sultanului selgiucid. Cu alte cuvinte, sunniții și šiiti trăiau umăr lângă umăr în marile orașe musulmane,² iar în centre precum Tripoli și Alep, šiiti erau cei care ar fi putut forma majoritatea. La fel de prezente erau și comunitățile creștine: maroniții, armenii, iacobiții, nestorienii și melchiții. Și în interiorul acestor comunități existau distincții; melchiții, de pildă, se așteptau să fie călăuziți și conduși de împăratul bizantin, în vreme ce iacobiții, maroniții și nestorienii păreau mulțumiți să-și practice credința sub conducerea musulmană. Cu toate acestea, dacă

* Astăzi, Nahr al-Asi, fluviu de 450 km, care curge prin Liban, Siria și Turcia (n. tr.).

situația religioasă din Siria părea complexă în ajunul sosirii cruciaților, ea era clară ca lumina zilei în comparație cu cea politică, pentru că Siria, în această perioadă, era o zonă de război. Din punct de vedere politic, conflictul urma modele tipice cunoscute tuturor: un emir cucerea un oraș și-și proclama suveranitatea și peste un mic teritoriu din juru-i. Se lansa, apoi, fără preget, într-o campanie confuză de luptă și alianțe cu cei din vecinătate. Al-Jahiz a surprins foarte bine spiritul vremurilor când a scris că acei emiri au luptat „nu pentru religie, nici pentru interpretarea Scripturii, nici pentru suveranitate, nici pentru taxe, nici din patriotism, nici din gelozie... nici pentru apărarea casei și nici pentru avere, ci doar pentru a jefui”.³ Dar, pentru sirieni, acele conflicte, comploturi, trădări, alianțe și perfidii endemice reprezentau mai puțin însemnul distrugerii unei ordini politice sau sociale legitime, ci mai mult un mediu din care nu puteau scăpa.⁴ În orice caz, fragmentarea avea un avantaj; de vreme ce aproape fiecare oraș își avea propriul conducător, sirienii, pentru a-și redirecționa devotamentul politic, erau nevoiți să călătorească doar câțiva kilometri.

Cauza acestor tensiuni era lipsa de legitimitate; în Siria, fondatorii „dinastiilor” erau comandanți militari care, pentru a supraviețui, aveau nevoie să se consolideze și nu le permiteau susținătorilor lor militari nicio autonomie, dar trebuiau să o facă în absența oricărui statut juridic care să le oficializeze poziția față de alți emiri. Dacă există o temă care iese în evidență în toată această perioadă este cea a ilegitimității și a căutării legitimității. Rar, dacă a fost vreodată cazul, un emir se bucura de asentimentul tuturor și, cu toate că nu poate fi negat faptul că legăturile dintre emir și susținătorii săi militari erau unele puternice, ele nu erau neapărat contractuale, ci mai degrabă bazate pe afecțiune reciprocă,⁵ iar termenii folosiți – de pildă *suhba* (tovărășie) – sugerau acest lucru. Aceștia erau oameni cu totul independenți,

care-și dădeau cuvântul cu zgârcenie și niciodată fără un calcul prealabil. Dacă ar fi urmat un emir, o făceau pentru că socoteau că steaua lui era în ascensiune și că ar avea de câștigat de pe urma acestuia. Ambiția personală, familială și dinastică era mai presus de orice. În toate acestea, califul era considerat drept cel mai presus depozitar al legitimității islamului și fiecare conducător independent local era obligat să primească un hrisov din partea lui ca dovadă a legitimității poziției pe care o ocupa. De fapt, califul îi recunoștea, adesea, pe acei emiri care ieșeau triumfători din sângeroasele lupte locale, prin acordarea unei robe onorifice. Deposedat de orice putere și incapabil să intervină în lupte, califul le confirma, pur și simplu, rezultatul. Totuși, nu trebuie să subestimăm acest paravan de autoritate morală, deoarece el era unul foarte apreciat de emirii rivali, care îi includeau numele pe propriile monede și care, prin lungi misive sau ambasadori elocvenți, încercau să fie investiți în mod oficial de către calif, tocmai pentru a face uitat faptul că guvernarea le era ilegală.

Sosirea cruciaților în Siria

Prima Cruciadă a lovit, din senin, Siria, ca un trăznet.⁶ Dacă cruciații⁷ ar fi sosit cu doar câțiva ani mai devreme, ar fi trebuit să se confrunte cu Nizam ul-Mulk și sultanul selgiucid Malik, dar ambii bărbați au murit în 1092, la o lună unul de celălalt, iar rutina la care se ajunsese – cei doi au condus în total 50 de ani – a fost înlocuită de incertitudine. Pentru musulmani erau vremuri tulburi, în vreme ce, pentru cruciați – ele erau faste.⁸ În iunie 1097 cruciații au cucerit capitala selgiucidă de la Iznik*, prin înfrângerea categorică a sultanului Kilij Arslan, în bătălia de la Dorileea. Au cucerit Edessa în martie 1098 și, mai apoi, Antiohia, în luna iunie a aceluiași an. În 1099, odată cu

* Vechea sa denumire a fost Niceea (n. red.).

capturarea Ierusalimului, cruciații își atinseseră obiectivul, iar Godefroy de Bouillon a devenit primul conducător al Orașului sfânt. Odată cu răspândirea știrilor despre masacrele brutale ale acestui dușman ciudat și neașteptat⁹ asupra locuitorilor din Maarrat al-Numan și din Ierusalim în 1098–1099, torentul de refugiați s-a revărsat în două importante orașe siriene: Alep și Damasc. Complexitatea demografică a Siriei a contribuit, fără îndoială, la ofensiva cruciadelor. Siria de nord avea o populație mare de armeni și siriaci*, iar în Liban erau mulți maroniți. Multe dintre aceste grupuri s-au alăturat armatelor creștine invadatoare, oferindu-le informații și călăuzind-le.¹⁰

Odată cu înființarea celor patru orașe-stat ale cruciaților¹¹, francii s-au concentrat pe cucerirea orașelor de coastă deținute de musulmani, ceea ce le-ar fi permis să-și asigure rute comerciale și de comunicații cu Europa. Cetățile italiene, atrase de oportunitățile comerciale, i-au ajutat să-și atingă obiectivele. Genova a pus umărul și, astfel, au fost capturate Cezarea, în 1101, Tartus, în 1102, Acra și Jubail, în 1104 și Tripoli, în 1109; iar Veneția a fost alături la cucerirea Beirutului și Sidonului, în 1110, precum și a Tirului, în 1124. Numai Ascalon – care a rezistat până în 1153 – mai rămăsese în mâinile musulmanilor. În toate aceste campanii, rezistența musulmanilor a fost slabă sau inexistentă. Califul era cel care ar fi trebuit să preia conducerea pentru a apăra pământul musulmanilor în fața francilor, dar el devenise doar ceva mai mult decât o marionetă selgiucidă, iar sultanul selgiucid nu a venit niciodată în persoană să-și conducă armatele în Siria, împotriva francilor. Ceea ce este demn de remarcat este că rezistența inițială față de franci nu a venit de la tagma militarilor, ci de la *ulama*, de la învățații religioși.¹² La începutul anului 1099 al-Harawi,

* Sau sirieni (n. red.).

cadiul* șef al Damascului, a rostit o predică în Marea Moschee din Bagdad, cerând ajutor – „Frații voștri din Siria nu au altă casă decât șeile cămilelor lor ori pânțelele vulturile” – dar cuvintele lui nu au mișcat pe nimeni. Câțiva ani mai târziu, în 1111, clericii din Alep au călătorit la Bagdad. Ei știau că singure vorbele nu pot pune în mișcare armatele, așa că au preferat să întrerupă ritualul rugăciunilor de vineri, împiedicându-l pe predicator să-și rostească predica. Era un comportament șocant și astfel își propuseseră chiar să fie o încercare de a scutura autoritățile din inerție, de a le face să se rușineze. Și califul a fost, într-adevăr, șocat și înfuriat, dar nu pentru că ar fi fost mișcat de acțiunile disperate ale celor din Alep, ci pentru că întreruperea rugăciunilor s-a suprapus cu sosirea în Bagdad a frumoasei sale mirese din Isfahan. A vrut chiar să-i pedepsească pe scandalagii pentru întreruperile lor.¹³

Și, totuși, în ciuda apatiei musulmanilor, a paraliziei și a friicii care le permiteau cruciaților să pătrundă adânc în țara lor, un fapt este evident: teritoriul ocupat de cruciați era unul limitat la o simplă fâșie îngustă de pământ pe coasta Mării Mediterane, iar celelalte incursiuni ale lor spre răsărit și în interiorul teritoriului musulmanilor au eșuat. *Outremer*** – a cea colecție de regate și principate întemeiate de creștini – era una periculos de fragilă. Chiar și atunci când puterea cruciaților atinsese apogeul, lungimea ținutului *Outremer* era de 135 de kilometri, iar cea mai mare lățime la care a ajuns era de numai 65 de kilometri. În unele locuri, ea era chiar mai îngustă; între Beirut și Tripoli, ocupația francă a păstruns doar 30 de kilometri în interiorul țării.¹⁴ Francii nu au reușit să captureze Damascul

* Qadi, magistrat sau judecător al tribunalului în care se aplică legea *șaria*. Titlul este derivat dintr-un verb, care înseamnă a judeca sau a decide (n. tr.).

** Tărâmul de peste Mări (n. red.).

și nici Alepul nu a căzut în nord, iar orașele de frontieră Homs și Hama au rămas, de asemenea, în mâinile musulmanilor. Singurul succes important a fost Edessa, iar Edessa a fost primul stat cruciat înfrânt.¹⁵ În același timp, a devenit foarte clar că terenurile cucerite de franci erau prea mari pentru a putea fi ocupate doar cu proprii oameni. Pământul nu putea să rămână necultivat și nici comerțul nu putea înceta. De fapt, problema pământurilor, mai degrabă decât cea a războiului sfânt, a fost cea care a dictat politica externă a francilor pe tot parcursul secolului al XII-lea. Pământul și posesia acestuia au fost răspunzătoare pentru războiul agresiv purtat de primii conducători latini¹⁶, iar pământul nu putea fi controlat decât după ce zidurile de protecție ale orașelor și castelilor de acolo cădeau.

Nu putem pomeni Edessa, fără a-l aminti pe Imad ad-Din Zengi. Atabeg¹⁷ al Mosulului din 1127 și conducător al Alepului din 1128, Zengi a construit un imperiu puternic în Siria de Nord și Mesopotamia, dar ambițiile nu i s-au oprit aici; în 1135 a cucerit Hama. Au urmat Homs și Baalbek, dar premiul final – cel la care râvnea cel mai mult, Damascul – i-a scăpat printre degete. În 1135, 1137 și 1139, Zengi a încercat să captureze Damascul și, de fiecare dată, pentru a-l contracara, burizii* din Damasc au fost forțați să semneze un tratat cu Regatul latin al Ierusalimului, care, în schimb, a fost bucuros să-i ajute, căci marea lor temere era reprezentată de o alianță între Mosul, Alep și Damasc. Nu prin forță își va deschide Damascul porțile, ci prin puterea convingerii și nu în fața lui, ci a fiului său. Crescut la școala dură a aristocrației militare din vremea lui,¹⁸ Zengi a fost un comandant nemilos, care și-a condus teritoriile cu mână de fier.¹⁹ Oamenilor săi nu le inspira iubire sau respect, ci frică, pentru că își dăduseră seama cât era de crud și toți păstrau distanța. „Sufletu-i

* Dinastie turcică, a condus emiratul Damascului la începutul secolului al XII-lea (n. tr.).

era ca un leopard”, așa îl descria Imad al-Din al-Isfahani, biograful contemporan al lui Saladin, „și ca un leu, la furie”. Istoricul Ibn al-Adim, din veacul al XII-lea, scria că, atunci când Zengi era călare, trupele mergeau în spate, iar cei care îndrăzneau să îl depășească, erau răstigniți. Cu toate acestea, după cum nota Hillenbrand, „cronicarii musulmani i-au iertat toate greșelile”,²⁰ iar, motivul pentru care au făcut-o, a fost chiar Edessa. În 1144, în ajunul Crăciunului, Zengi a câștigat cea mai faimoasă victorie atunci când orașul, unul dintre cele patru principate, a fost cucerit de propriile sale armate. Vestea a trimis o undă de șoc în întreaga Europă și a grăbit a doua cruciadă, pentru că ambele părți au înțeles care era valoarea simbolică a celor abia petrecute. Căderea Edessei a însemnat că, de acum înainte, francezii trebuiau să se limiteze la frontierele Levantului și, mai important, episodul marca sfârșitul perioadei de apărare în rezistența musulmană. Se învârtise roata!

Ascensiunea tatălui și unchiului lui Saladin

Mosul era cu adevărat orașul lui Zengi, dar a existat o perioadă când aproape că a pierdut totul și avea nevoie disperată de o minune pentru a evita dezastrul. Această minune ne prilejuiește întâlnirea, pentru prima dată, cu tatăl lui Saladin. Îi datorăm cam tot ce știm despre strămoșii lui Saladin biografului Ibn Khallikan, care s-a născut la 18 ani după moartea lui Saladin și care a făcut o cercetare aprofundată a istoriei familiei acestuia.²¹ Ibn Khallikan spunea că familia lui Saladin provenea din Dvin, pe malul stâng al râului Garni, care se varsă în anticul Araxes (astăzi, Aras), din Armenia (lângă orașul modern Tiflis*). Lângă porțile orașului Dvin, scrie el, era un sat numit Ajdanaqan, ai cărui locuitori erau kurzi. Acolo s-a născut Ayyub,

* În realitate, Dvin se afla relativ aproape de orașul modern Erevan, Armenia, nu Tiflis-Tbilisi, din Georgia, cum apare în text (n. red).

tatăl lui Saladin și fiul lui Shadi. Familia aparținea tribului kurd Rawadiya. Ibn Khallikan concluzionează: „Le-am studiat cu atenție genealogia, dar nu am găsit nicio altă mențiune mai timpurie de Shadi.”²² Cruciații au remarcat cu exactitate obârșia lui Saladin, „nu din părinți nobili, dar nu era nici mic plebeu, de origine obscură.”²³ Ca mulți kurzi, cei din familia lui Saladin erau musulmani sunniți și aparțineau de *madhabul* (școala) *șafeită*. Este important să lăsăm deoparte miturile referitoare la mediul din care provenea Saladin și să rezistăm tentației de a-i romanța anii de început. De exemplu, nu puțini sunt cei care consideră că poporul kurd a dus o viață pastorală sălbatică, fiind un neam viteaz și războinic, imposibil de civilizat. Vor fi fost ei viteji și războinici, dar au fost și actori politici la fel de pricepuți. Într-o epocă tulburată de violențe, o anumită înțelegere lumească a regulilor așa-numitei Realpolitik devenise indispensabilă pentru supraviețuire. După cum spunea, elocvent, Minorsky, „într-un cuvânt, tatăl și unchiul lui Saladin nu au venit în Irak și Siria ca păstori semibarbari. Ei au adus cu ei amintirea unui întreg sistem politic și comportamental.”²⁴ Cu toate acestea, erau kurzi – într-o mare măsură, străini – într-o lume dominată de turci, popor care îi privea mereu de sus. Saladin însuși va suferi din pricina acestei discriminări, care, în multe privințe, nu era diferită de cea la care ar fi supus un corsican ce încerca să-și facă un nume în Franța. Și era cu siguranță kurd, chiar dacă unii susțineau că Saladin a fost de origine arabă, argumentând că multe triburi arabe s-au stabilit adesea în zonele kurde, înregistrându-se multe căsătorii exogame. Cei care susțin acest lucru i-au trasat descendența lui Saladin din califul umayyad Marwan, a cărui mamă era kurdă, susținând că linia sa ancestrală provenea din Yusuf, fiul lui Najm al-Din Ayyub, fiul lui Shadi, fiul lui Marwan. Este cu siguranță o ficțiune și, probabil, o încercare arabă de a-l „revendica” pe Saladin pe când acesta ajunsese în culmea gloriei.

Însoțit de cei doi fii – Najm al-Din Ayyub (despre care Elisseeff spunea „Acel om plin de înțelepciune și care cunoștea foarte bine firea umană”)²⁵ și Asad al-Din Shirkuh – bunicul lui Saladin, Shadi, a călătorit spre Bagdad, unde avea ceva relații suspuse și a fost numit gardian al cetății din Tikrit, care se afla pe Tigru, la nord de Bagdad, aproape la jumătatea drumului până la Mosul. Nu există o dată exactă cu privire la momentul în care Shadi s-a stabilit la Tikrit, dar, probabil, faptul s-ar fi petrecut prin anii 1120. Tikrit îi fusese încredințat lui Mughad al-Din Bihruz, care, în calitate de guvernator și șef al poliției din Bagdad, l-a delegat pe Shadi să controleze orașul în numele lui. Se pare că Bihruz și Shadi fuseseră prieteni încă din Dvin. Acolo, Bihruz a fost descoperit într-o poziție compromițătoare cu soția unui oficial de rang înalt și, ca pedeapsă, a fost castrat. A intrat, mai apoi, în slujba segiucizilor, iar sultanul l-a angajat ca tutore al copiilor săi – o poziție pe care numai eunucii o dețineau. Din acel moment, cariera sa a fost una înfloritoare, devenind *wali* (guvernator) și *shihna* (șeful poliției) din Bagdad, un post pe care l-a deținut mai bine de 30 de ani, până la moartea sa, în 1145.²⁶

Shadi a murit în Tikrit, nu prea știm cu exactitate când, și mormântul lui – acoperit de o cupolă – se află în oraș. Ayyub a preluat funcția tatălui. Și așa ar fi rămas probabil lucrurile – un post onorabil, dar lipsit de ambiție pentru Ayyub – dacă nu s-ar fi petrecut un incident care, în cele din urmă, va schimba totul și va transforma destinul familiei. Incidentul a avut loc în 1131 și l-a avut protagonist pe Zengi, care, la acel moment, era atabeg la Mosul. În timpul uneia dintre numeroasele lupte intestinale care au frământat acele vremuri, Zengi a pornit un marș împotriva Bagdadului, dar a fost înfrânt și forțele i-au fost împrăștiate. Retrăgându-se, în mare grabă, cu oastea destrămată, a ajuns la Tikrit, unde a apelat, de îndată, la Ayyub pentru adăpost

și pentru ajutor ca să poată ajunge, în siguranță, la Mosul. Nu numai că Ayyub nu avea niciun motiv să-l ajute pe Zengi, ci era chiar împotriva intereselor acestuia, pentru că guverna Tikritul în numele puterii de la Bagdad, tocmai cea pe care Zengi o atacase. Dar a simțit ceva – poate că și-a dat seama că steaua lui Zengi era una în ascensiune – și, acționând împotriva propriului mandat, i-a permis lui Zengi să se refugieze în cetate, unde a rămas timp de 15 zile. Mai apoi, Ayyub l-a ajutat pe Zengi să traverseze Tigrul și i-a dat provizii suficiente ca să poată ajunge la Mosul. Și asta a fost; Zengi a pornit la drum și Bihruz, deși infuriat pe Ayyub, nu a luat nicio măsură.

Au trecut șase ani, până în 1137, când a avut loc un alt incident, de data aceasta nu legat de Ayyub, ci de Shirkuh. Spre deosebire de taciturnul său frate, Shirkuh era un om cu temperament vulcanic, un comandant militar formidabil, dar și extrem de irascibil. În timpul unei altercații cu unul dintre scribii lui Bihruz, Shirkuh l-a lovit și l-a omorât, iar, când vestea despre incident a ajuns la Bagdad, Bihruz le-a ordonat lui Ayyub și lui Shirkuh să părăsească de îndată Tikritul. O acțiune necugetată a lui Shirkuh, care părea să-l condamne pe fratele său să piară în bezna istoriei, dar soarta a vrut altceva. Adunându-și femeile și averea, Ayyub, însoțit de fratele său spășit, a părăsit Tikritul în puterea nopții, neștiind încotro să-și îndrepte pașii și, chiar în acea noapte, după cum Ayyub își amintea mulți ani mai târziu, a aflat că soția a dat naștere unui fiu, Yusuf – mai bine cunoscut sub numele său Salah al-Din transformat de scriitori occidentali în Saladin.

Zengi nu a uitat favoarea pe care i-o făcuse și i-a chemat pe Ayyub și Shirkuh la Mosul, unde cei doi au intrat în slujba sa. Zengi și-a dat seama că guralivul Shirkuh avea strălucite aptitudini militare, în timp ce Ayyub era o fire mult mai diplomată. În 1139, l-a pus pe Ayyub responsabil pe garnizoana de la Baalbek,

deși nu înainte de un incident a cărui barbarie l-a marcat profund pe tatăl lui Saladin. Timp de două luni, Baalbekul a rezistat armatei lui Zengi și, odată cu trecerea fiecărei zile, frustrarea lui Zengi creștea. Negocierile între reprezentanții cetății și armata care îi asedia au lăncezit, până când cei dintâi au primit asigurări că vor putea depăși blocada. Totuși, apărătorii Baalbekului erau neliniștiți și i-au cerut lui Zengi să jure pe Coran că își va respecta partea de angajament și, cu toate că el s-a conformat, apărătorii cetății aveau toate motivele să fie neîncredători. Odată ce porțile s-au deschis, Zengi a ordonat ca toți bărbații să fie executați, iar femeile și copiii să fie vânduți ca sclavi. E posibil ca arsenalul păstrat în citadelă, deși trebuia predat, să reprezinte un semn că termenii capitulării nu fuseseră respectați, dar măcelul care a urmat a fost unul excesiv și contraproductiv, deoarece oamenii din Damasc și-au dublat eforturile pentru a-l împiedica pe Zengi să le captureze orașul. Pentru Ayyub, masacrul de la Baalbek a fost oribil – pentru că Zengi și-a încălcat jurământul – și inutil, pentru că nu a slujit niciunui scop. În zadar a încercat să intervină pentru a preveni vărsarea în continuare de sânge, deși Zengi i-a acceptat cererea ca un bătrân și fiul acestuia să fie cruțați. Ayyub a preluat acum controlul cetății, iar Saladin și-a petrecut primii ani de viață în acel oraș.

Este greu să ne imaginăm ce impresie vor fi făcut asupra tânărului Saladin marile temple ale lui Jupiter și ale lui Bacchus, care dominau orașul și ne putem, de asemenea, întreba dacă s-a oprit vreodată să privească piramidele atunci când a pus piciorul în Egipt. Cu greu ar fi putut alege Saladin un loc mai bun pentru a crește; situat la peste 1 000 de metri deasupra nivelului mării, vremea în Baalbek era blândă vara și rece iarna – în miezul lunilor reci trebuind să poarte haine de blană. Valea Beka'a, ce înconjura orașul, era bogată în produse agricole, iar caisele și smochinele erau fructele ce se găseau în abundență. Acolo, în

Baalbek, ca o expresie a tendințelor sale mistice, Ayyub a construit un adăpost pentru sufiști, Najmiyya (denumire derivată din prenumele lui Ayyub, Najm al-Din). Se pare că Ayyub era un om profund religios, căci, în timpul vieții, a cerut, cu insistență, să fie îngropat lângă Profet, o cerere care a fost, în cele din urmă, îndeplinită de Saladin, care s-a asigurat că atât tatăl, cât și unchiul, Shirkuh, vor fi îngropați în Medina.

Imad al-Din al-Isfahani scrie că, ori de câte ori Zengi dormea, „mulți dintre eunucii săi obișnuiau să se culce în jurul patului său. Aveau grija de el, nu doar când era treaz, ci și în timpul somnului. L-au protejat ca leii în război și-i pătrundeau chiar și în vise.” Eunucii erau fii de nobili, pentru că Zengi obișnuia să omoare oamenii pe care se înfuria și să le păstreze fiii pe lângă el, dar după ce-i castra. Yaranqash, despre care se spune că era lider al eunucilor, a fost cel care, în 1146, l-a înjunghiat, ucigându-l pe Zengi în propriul cort. Știrea despre moartea violentă a lui Zengi s-a răspândit rapid, ajungând chiar și la cei doi fii ai săi. Nur al-Din, cel mai tânăr, s-a repezit, fără zăbavă, în cortul în care zăcea cadavrul. Probabil că i s-a spus că tatăl îi fusese ucis în timp ce era beat criță sau poate că a fost cruțat de acel detaliu. A intrat în cort și a privit trupul rece al tatălui, apoi, aplecându-se, i-a tras inelul cu pecete de pe deget și și l-a pus. Un gest simbolic al unui tânăr ale cărui realizări le vor pune în umbră, nu peste multă vreme, pe acelea ale tatălui și care îl vor impune ca adevărat inițiator al luptei împotriva cruciadelor, campion al sunnismului în Siria.

Ascensiunea lui Nur al-Din și răspândirea medreselor

Vestea morții lui Zengi a ajuns și la franci, iar Josselin, prințul detronat al Edessei, a profitat pentru a-și recupera de îndată orașul. Nur al-Din a pornit imediat asediul. Francii, văzând forța armatei sale, l-au abandonat la mila lui Nur al-Din,

ca și pe locuitorii săi, dintre care cei mai mulți erau creștini. Dar nimic din mila acestuia nu a ieșit la iveală în acea zi, orașul fiind jefuit și oamenii masacrați. Din acel moment, nici principatul Antiohiei, nici ținutul Edessei nu vor mai putea să țină la respect forțele musulmane din nordul Siriei, iar acest lucru, pe termen lung, va avea un impact profund și devastator asupra Regatului latin al Ierusalimului. Europa a fost șocată de vestea căderii Edessei și, cu toate că a fost organizată o a doua cruciadă pentru recucerirea Edessei, trupele creștine și-au dat seama că nu mai era nimic de recuperat. Controlând acum, cu mână fermă, Alepul și Edessa, în vreme ce Mosulul se afla sub controlul fratelui său, Nur al-Din și-a întors ochii, așa cum o făcuse și tatăl, spre Damasc, cel mai important oraș din Siria. Între timp, conducătorii Damascului, profitând de moartea lui Zengi, au lansat o campanie împotriva Baalbekului, asediindu-l. Așa se face că Ayyub, asediator cu câțiva ani înainte, s-a transformat, acum, în asediat. La început, el a rezistat și le-a trimis fiilor lui Zengi cereri imperioase de ajutor, dar Nur al-Din era ocupat să radă Edessa de pe fața pământului, iar Saif al-Din se afla în Mosul, astfel că nu a primit niciun ajutor. Ayyub s-a arătat copleșit de amintirea masacrului ordonat de Zengi la Baalbek. Poate că nu poseda geniul militar al lui Zengi, dar, în chestiuni de diplomatie, Ayyub îl depășea. Putea să se decidă să apere cetatea până în ultima clipă, dar asta ar fi însemnat că se vor pierde multe vieți și, în cele din urmă, cetatea va cădea în mâinile adversarilor. Onoarea juca un rol important în negocierea unei înțelegeri, astfel că, în 1146, Ayyub a fost de acord să predea Baalbek, fără vărsare de sânge, în schimbul a zece sate și o casă din Damasc, unde s-a și mutat după aceea. De fapt, reputația lui Ayyub era una atât de mare, încât a rămas, în continuare, guvernator al cetății Baalbek și, în următorii ani,

însoțit de tânărul Saladin, a făcut de multe ori drumul între cele două orașe.

De-a lungul anilor, mantra tradițională invocată de istoricii contra-cruciadei a devenit binecunoscută: Zengi – Nur al-Din – Saladin; un fel de triplu salt islamic, care a dus la recucerirea Ierusalimului. Și, totuși, dacă acea contra-cruciadă ar fi considerată o manifestare politică a Renașterii sunnite din Siria, valabilitatea triumviratului trebuie pusă sub semnul întrebării. Pentru a înțelege de ce trebuie să facem aceasta, să ne întoarcem la Bagdadul lui Nizam ul-Mulk. După cum am văzut, politicile acestuia erau motivate de obsesia restabilirii unui puternic stat centralizat islamic bazat, în principal, pe moralitate. Deși nu a reușit să materializeze această viziune, căci forțele, ce doreau fărâmițarea, avansaseră peste măsură, a întreprins câteva încercări de organizare social-politică, unele dintre ele reușind în moduri neașteptate, chiar dacă au fost necesare două secole pentru a fi aplicate.²⁷ Dintre toate acestea, cea care va avea cel mai mare impact asupra lui Saladin a fost cea de creare și propagare a medresei, care, treptat, va evolua pentru a deveni una dintre cele mai importante instituții ale civilizației islamice.²⁸

Definițiile sunt importante în acest caz. Deși, astăzi, cuvântul medresă (*madrasa*) se traduce pur și simplu prin școală, la începuturi înțelesul a fost altul. De obicei, tradus ca facultate, medresa a fost o instituție educațională creată special pentru a preda legea islamică (*fiqh*) în conformitate cu una dintre cele patru școli sunnite. Acolo puteau fi predate și alte materii, dar nu va putea exista nicio medresă fără lege. Legea putea fi și a fost și predată la moschee, dar o moschee nu reprezenta o medresă, deoarece funcția sa principală nu era de a preda *fiqh*. Asocierea făcută de toată lumea dintre numele lui Nizam ul-Mulk și medrese – toate numite Nizamiyya – , el construind-o, de altfel, și pe prima în Bagdad, în 1067, și, apoi, în cele

mai multe dintre orașele mari, a lansat percepția că medresele ar fi reprezentat, efectiv, propria sa creație. De fapt, acestea datau dinaintea lui²⁹, iar istoricii susțin că medresele de la început erau simple extensii ale moscheii.³⁰ Dar acest aspect nu prea mai are importanță, primele medrese erau locuri foarte intime, învățătura împărtășită acolo era, depotrivă, independentă și personală.

Odată cu sosirea lui Nizam ul-Mulk, totul s-a schimbat. După cum spunea Tabbaa, Nizam ul-Mulk a preluat o instituție religioasă importantă, aflată încă la începuturile sale, a recreat-o ca imagine imperială în orașul-capitală și a reușit să o reproducă în marile orașe din regiune.³¹ Deși acțiunile lui Nizam ul-Mulk pot fi considerate ca fiind pur și simplu cele ale unui individ care își promova propriul *madhab* – pentru că el era *un șafeit* și, în medresa Nizamiyya, se învăța doar acea lege – a limita aceste acțiuni doar la sfera personală sau privată ar însemna să-i subestimăm grav aspirația de a conferi imperiului său o structură morală. Numărul mare și diversitatea locurilor unde au fost construite aceste școli par să indice un plan în desfășurare, plan care-i reflecta politica și ideologia. După cum subliniază Tabaa, puteau să nu fie instituții de stat, dar medresele lui Nizam ul-Mulk erau, cu certitudine, structuri dedicate statului. În Bagdad, dar și în Merv, Balch, Nișapur, Tus, Rayy, Isfahan și în multe alte orașe, mari și mici, au apărut ne-numărate medrese. Zonele regionale unde au fost înființate au fost selectate cu grijă, astfel încât fiecare medresă a fost folosită ca un centru cu un larg teren de țintă vizând orașele și satele mai mici din jur. Istoricul Ibn al-Athir sublinia că nu exista nicio zonă în care ele să nu fi fost prezente; chiar și în Jazirat Ibn Umar (actualul Cizre) – orașul său natal, despre care chiar el recunoștea că era un colț părăsit de lume – se afla una. Marile medrese, dar și cele mici, apăreau înghesuite în cotloanele

și pe aleile orașelor suprapopulate. Primul exemplu de medresă care a supraviețuit este cea a lui Gumushtegin din Busra, Siria, datată 1136. Nu se poate să nu te uimească micile ei dimensiuni: nu depășește 20x17 metri la exterior, ceea ce înseamnă că nu putea adăposti decât o mână de elevi. În acest sens, medresele Nizamiyya erau, mai degrabă, o excepție decât o normă; pentru majoritatea medreselor, a fi mic însemna a fi frumos.³²

Dar de ce au fost ele construite? De ce Nizam ul-Mulk le-a dedicat atâta timp și bani, finanțând o adevărată rețea în întreaga lume islamică? Motivul acceptat a fost acela că voia să combată amenințarea șiiită și, în special, pe cea a fatimizilor din Egipt, care își propagau, activ, mesajul prin centrele lor de învățare, dintre care cel mai faimos era al-Azhar din Cairo. Astfel că medresele s-au născut ca o reacție la credința șiiită. Și, totuși, longevitatea și răspândirea medreselor nu pot fi pur și simplu puse pe seama unei reacții anti-șiiite, deoarece un astfel de argument presupune o omogenitate socială și religioasă în lumea musulmană, omogenitate care, pur și simplu, nu exista. În realitate, când Nizamiyya a fost înființat în 1067, mediul social al Bagdadului nu era cel din Alexandria, Damasc sau Konya, când au apărut primele școli, la începutul secolului al XII-lea. Atunci când Nizam ul-Mulk a construit prima medresă în Bagdad, în 1067, amenințarea șiiților, atât din punct de vedere politic, cât și ideologic, era iminentă și reală; totuși, pe când Saladin construia prima sa medresă în Egipt, un secol mai târziu, orice amenințare fusese, mai mult sau mai puțin, stinsă. Astfel, dacă această ridicare a medreselor se datorează pur și simplu reacției împotriva șiiților, atunci se pare că ele erau construite pentru a contracara o amenințare eretică inexistentă de fapt. Să ne întoarcem, deci, la Nizam ul-Mulk pentru a descoperi alte motive pentru răspândirea rapidă a medreselor. În tratatul său despre guvernare – *Siyasatname* – spune limpede că a căutat să creeze o structură fidelă

de administratori sunniți care să se ocupe de birocrație. Anterior, cel mai rău lucru referitor la birocrație era că implica un mare număr de creștini sau șiiți; în plus, mulți continuau să admire modelele preislamice ale culturii administrative moștenite, ceea ce forma birocrati mai înclinați către tradițiile sasanide persane, decât către cele islamice, pe care Nizam ul-Mulk dorea să le promoveze. În cuvintele lui Humphreys, clasa funcționarească a fost adesea una șiită, sasonofilă și scandalos de laxă în materie religioasă.³³ Aceasta a condus la formarea unei viziuni de curte, adesea în contradicție cu cea a ulamei.³⁴ Al-Jahiz, de exemplu, faimosul teolog, a criticat virulent aroganța secretarilor și simpatia acestora față de tradițiile iraniene, acuzându-i că sunt indiferenți față de islam. Iar Nizam ul-Mulk era conștient de acest lucru, astfel încât, treptat, oficiali aduși să ocupe atât funcțiile administrative, cât și pe cele religioase au început să respecte mai toți ritualul bunei credințe și să fie instruiți în medrese.³⁵

Este neclar dacă acesta a fost scopul inițial al medreselor, dar nu încapă nicio îndoială că a devenit cel mai durabil rezultat al lor. Oamenii educați în medrese nu numai că au fost funcționari religioși, dar au devenit, deseori, judecători, miniștri și birocrati guvernamentali de toate felurile.³⁶ Au ajuns, efectiv, să fie încorporați în structura guvernului. Treptat, a apărut necesitatea tot mai mare ca, pentru angajarea în structurile guvernamentale, să te fi pregătit în medresă. Pe scurt, o educație făcută în medresă a început să desemneze tot mai mult un potențial funcționar sunnit. Medresa a transformat natura ulamei. În primele secole ale islamului, majoritatea covârșitoare a savanților religioși erau ulama cu jumătate de normă angajați în profesii seculare, dar apariția medreselor a marcat o schimbare dramatică a situației. Din simpli învățători, profesorii medreselor au căpătat o influență care depășea zidurile școlilor. Ei erau consultați

în toate domeniile, nu doar în cele referitoare la lege, jucând un rol important în stabilirea nivelului intelectual dincolo de simpla transmitere a *hadith*-ului și *fiqh*-ului.³⁷ Li se cerea părerea în probleme politice de mare importanță, iar opinia și sfaturile lor erau ascultate primele.³⁸ Și, de vreme ce oficialii religioși și administrativi proveneau de pe băncile acelorași școli, nu era un lucru neobișnuit să descoperi că un cadriu și un administrator provin din aceeași familie. Trebuie adăugat că relația dintre conducători și ulama nu era una lipsită de ambiguități, în care ulama să se angajeze fără să se teamă de corupția lumească.³⁹ Cândva, după cum spune o binecunoscută poveste, mai mulți ulama, auzind că se ridică o nouă medresă în Bagdad, au organizat o parodie de înmormântare a cunoașterii, deoarece ei credeau că adevărata știință nu poate supraviețui scurgerii banilor.

Nimic nu a simbolizat mai mult, în Siria, apariția profundeii credințe sunnite decât întemeierea medreselor, care au reprezentat o afirmație imediată și vizibilă a acestei credințe, precum și un instrument al acesteia. Putem merge până acolo încât să afirmăm că oricine dorea să promoveze această credință renăscută era obligat să ridice o medresă ca o manifestare publică a aderii la principiile ei și o reflectare privată a evlaviei lui. Aici se găsește deosebirea dintre Zengi, Nur al-Din și Saladin. În ciuda încercărilor retrospective ale istoricilor musulmani – mai ales pro-zengidul Ibn al-Athir – de a-l portretiza pe Zengi ca erou musulman, campion al contra-cruciadei, este clar că el nu a fost cu mult mai mult decât o căpetenie militară oportunistă și nemiloasă. Până în ultima clipă, el a rămas fidel locului de naștere, Mosul, iar gândirea lui – în special neîncrederea în Alep – era tipică unui conducător feudal al perioadei. Mosulul era orașul lui Zengi și, timp de 18 ani, între 1126 și 1144, l-a condus alături de Alep și, totuși, nu a construit medrese în niciunul dintre aceste orașe. Singurele șantiere deschise în Mosul, în timpul său, au fost

întărirea zidului Mosulului, deschiderea porții Imadi, în 1133, și extinderea *diwan*-ului său. Deși în Mosul se găsea o medresă – o Nizamiyya – construită la sfârșitul secolului al XI-lea, orașul nu va avea un alt colegiu până la mijlocul secolului al XII-lea. Existau mici moschei și altare, dar ele erau, în mare măsură, ne semnificative, fără vreo legătură cu ulama. Trebuie să ne întrebăm: dacă Zengi a fost campionul Renașterii islamice și Mosulul – cartierul său general, de ce nu găsim medrese în Mosul? Abia după moartea sa, vom descoperi răspândindu-se acolo primele semne ale Renașterii sunnite.⁴⁰

Fiul lui Zengi, Nur al-Din, era o personalitate austeră și ascetică, prin natură, iar Ibn al-Athir spunea că era un bărbat înalt, cu barbă, dar fără mustață, cu frunte fină și un chip plăcut, înnobilit de ochi frumoși și calzi. Călătorul Ibn Jubayr scria că era unul dintre „regii asceți” și remarcă faptul că nu purta niciodată mătase, aur sau argint. Adevărul e că, în ultima perioadă a vieții, el și-a schimbat somptuoasa îmbrăcăminte cu hainele aspre ale unui sufi. Foarte pios, a fost un avid colecționar de cărți religioase și, o notă biografică a lui Ibn Asakir, contemporan, amintea cât de dornic era să plătească sume considerabile pentru a cumpăra cărți despre hadith.⁴¹ Dintre toți conducătorii, inclusiv Saladin, Nur al-Din a fost cel care a înzestrat cele mai multe instituții religioase din Siria și, sub conducerea lui, vom vedea începutul unei alianțe între clasele religioase provenite din medrese și conducerea militară. Politica sa religioasă a fost inspirată, în mare măsură, de Ibn Hubayra, influent jurist și vizir hanbalit sub cei doi califi abbasizi al-Muqtafi și al-Mustanjid. *Kitab al-Iḥṣān*, lucrarea lui Ibn Hubayra, din care Nur al-Din ținea un exemplar mereu aproape, a inspirat politica tolerantă a lui Nizam ul-Mulk față de cele patru școli de drept sunnite și i-a inspirat, de asemenea, o atitudine foarte tolerantă față de șiiții moderați. El ajunsese să susțină că sunniții și șiiții moderați ar

trebui să formeze un front unit împotriva ismailiților fatimizi. Nur al-Din a fost, de asemenea, extrem de categoric, susținând că medresa nu trebuie să se limiteze la a reprezenta o singură școală, ci ar trebui să fie deschisă tuturor musulmanilor sunniți. De fapt, toată convingerea sa avea ca piatră de temelie credința că ar trebui să existe un stat sunnit ecumenic unificat. Dar, dacă credințele sale islamice erau unele ecumenic ortodoxe, atitudinea față de franci a fost intransigentă și implacabilă. Și nu a fost altfel în 1149, când l-a învins pe Raymond de Antiohia, în bătălia de la Inab. Raymond a fost ucis, iar capul a fost trimis califului abbasid din Baghdad, într-o casetă de argint, pentru a pecetlui întăietatea lui Nur al-Din în poziția de conducător militar al musulmanilor sunniți.⁴²

Nur al-Din a menținut o relație foarte strânsă cu clasele religioase din Siria – cheltuia, după cum se spunea, până la 9 000 de dinari pe lună pe daniile pioase – și, în schimb, ulama nu numai că l-a sprijinit în mod activ, dar și-a jucat rolul în campaniile militare. În armata sa se aflau oameni religioși – avocați și mistici – care erau, cu-adevărat, pregătiți să lupte alături de trupe. De asemenea, în rândul militarilor săi se mai găseau și alte personaje religioase – imami, cititori ai Coranului, predicatori și judecători.⁴³ Diferența dintre Zengi și Nur al-Din poate fi aceasta: în timp ce cronicarii musulmani îl laudă pe Zengi pentru realizările sale militare, în cazul lui Nur al-Din accentul se pune doar pe dimensiunea religioasă a carierei sale.⁴⁴ Înainte de Nur al-Din, în Imperiul zengid existau 16 medrese construite de particulari. În timpul domniei sale au fost ridicate 40 de medrese, dintre care 20 comandate de Nur al-Din în persoană.⁴⁵ Când și-a început domnia la Alep, în 1146, în oraș nu exista decât o medresă. Trei ani mai târziu, în 1149, construia medresa al-Hallawiyya – situată, în mod deliberat, peste drum de Marea Moschee – reamintindu-le šiitilor din Alep că sunniții erau acolo pentru a

rămâne și numai în acel oraș numărul medreselor a crescut de la una la opt. În mod evident, medresa părea o provocare la adresa proeminentei poziții deținute de șiiți în oraș și, în timpul construcției, șiiții trimiteau, noaptea, bărbați pentru a distruge ceea ce era construit în timpul zilei. În mod similar, în 1157, pe când Nur al-Din suferea din pricina unei boli grave, viața sa atârând de un fir de păr, șiiții din Alep s-au dezlănțuit, distrugând mai multe medrese. N-ar fi făcut-o, dacă nu ar fi considerat că acestea reprezintă o amenințare pentru propria religie. Este esențial să spunem că nu părea să conteze prea mult cărei madhab i se comandase construcția unei medrese: școala hanafită a ridicat medrese pentru șafeiți, iar aceștia, invers, pentru hanafiți, în Siria neexistând semnele de tensiune care se manifestau mai la est. Ce conta era clădirea în sine – în parte, ca un barometru ce măsoara nivelul de bună credință al unui individ, cu certitudine ca expresie publică a autorității și a puterii și, în mod sigur, ca semn al pietății personale. Ultimul factor trebuie să fi fost unul important, căci, cum altfel s-ar putea explica numărul disproporționat de medrese sponsorizate de femei?

Dacă Nizam ul-Mulk a reprezentat manifestarea politică a Renașterii sunnite în est, atunci Nur al-Din a fost puternicul său simbol în Siria. Într-adevăr, atât de mare a fost impactul lui Nur al-Din asupra celor din jur, prezența și influența lui provocând transformări atât de radicale, încât acțiunile sale au creat un val care i-a tras atât pe Saladin, cât și pe alții în siajul său. De-a lungul vieții, Saladin a fost copleșit de reputația și moștenirea lui Nur al-Din. Desigur, acesta era o sursă de inspirație, căci Saladin avea un mare respect față de bărbatul la Curtea căruia crescuse și căruia îi datora atâtea. Dar a fost și o povară, pentru că, mai presus de toate, moștenirea lui Nur al-Din și presupusa trădare a acesteia erau folosite de criticii lui Saladin ca un adevărat bumerang.

Capitolul 3

Tânărul Saladin

Acești oameni nu vorbesc decât limba francă; nu înțelegem ce spun.

Usama Ibn Munqidh, războinic și
curtean musulman din secolul al XII-lea

Din Alep, Nur al-Din, însoțit de Shirkuh, care intrase în slujba lui, a urmărit cum Baalbekul s-a predat Damascului. Deși Nur al-Din nu putea să-l învinuiască pe Ayyub pentru faptul că predase orașul – din moment ce nimeni nu-i sărise în ajutor – mutarea lui Ayyub la Damasc a însemnat, efectiv, că intrase acum în tabăra damaschină, teoretic opusă lui Nur al-Din și fratele acestuia. Știind cât de apropiați erau cei doi frați, Nur al-Din s-a distanțat imediat de Shirkuh și, pentru o perioadă de timp, relațiile lor s-au tensionat. Între timp, Ayyub avusese mult de lucru, astfel că vechea vulpe a reușit să-i facă pe reprezentanții Damascului să-l numească șef al miliției, o importantă forță defensivă menită a păzi orașul. A fost o perioadă critică pentru Damasc pentru că, în 1148, orașul a fost violent atacat de trupele cruciadei a doua. Chiar dacă aceasta, în sine, s-a arătat un fiasco, efectul pe care l-a produs asupra Damascului a fost unul profund, deoarece, din vremea Primei cruciade, locuitorii unui important oraș

musulman nu se mai confruntaseră, față în față, cu un franc. Înainte de a doua cruciadă, Damascul devenise un protectorat francez; atabegul său îi plătea tribut regelui Ierusalimului, organiza raidurile francilor pe propriul teritoriu și le dădea autorizație trimișilor regelui să inspecteze piețele sclavilor, pentru a-i elibera pe sclavii creștini.¹ Dar atacarea neașteptată a orașului – pentru că, inițial, acesta fusese obiectivul ofensivei – a schimbat totul. De fapt, după cum o vor dovedi evenimentele, decizia de a ataca Damascul a fost una dezastruoasă pentru cruciați și, probabil, mortală pe termen lung pentru însuși Regatul latin al Ierusalimului,² pentru că, astfel, a dovedit că Damascul reprezenta cheia Siriei. Din Antiohia și Alep, centrul conflictului s-a mutat spre sud, la Damasc, iar, din Damasc, se va muta, mai departe, spre sud, în Egipt. Cruciații au pătruns până în grădinile de lângă cetatea Damascului, dar, acolo, zăpăciți de rețeaua de canale și de ziduri, au fost decimați de miliție, fiind, astfel, nevoiți să recurgă la o retragere grăbită și lipsită de glorie. Niciun cruciat nu a intrat vreodată în Damasc decât ca emisar, turist sau, cel mai adesea, ca prizonier de război.³ Șocul și groaza provocate de atacul francilor au cuprins mințile locuitorilor din Damasc și, în acele vremuri, ulama a jucat un rol crucial. Însușind pulsul inimii islamului sunnit în Siria, Damascul a fost primul oraș în care semințele Renașterii sunnite au încolțit, acolo – și în lumina celei de-a doua cruciade – a început așa-numita revanșă islamică. Este demn de remarcat faptul că sursele musulmane depun eforturi să sublinieze că, în timpul asediului Damascului, doi membri ai clasei religioase, Abd al-Rahman al-Halhuli și Yusuf al-Findawli, au fost uciși în timp ce participau la lupte. Dacă pierderea Edessei reprezentase o schimbare de direcție,

atunci, asediul Damascului a semnalat o schimbare de spirit pentru musulmani.

Mediul religios în care a crescut Saladin

Nu știm dacă Saladin era în Damasc în timpul atacului asupra orașului sau dacă, cel mai probabil, se afla în Baalbek, dar ne putem imagina că atacul dramatic și traumatizant ar fi avut un efect profund asupra sa. Cu toate acestea, întrebarea care trebuie pusă este cât de mult știa, de fapt, despre francii care atacau Damascul? Ce părerea avea despre acest inamic straniu? Răspunsul, poate surprinzător, a fost că Saladin nu știa mai nimic despre franci și nici că-i păsa. Pentru a înțelege de ce stăteau astfel lucrurile, trebuie să înțelegem în primul rând că aceste cruciade erau, în mare măsură, atât un fenomen occidental, cât și o obsesie. De fapt, ar fi corect să spunem că invazia mongolă a avut un impact mult mai profund asupra musulmanilor decât cruciații înșiși. Bernard Lewis afirma că, timp de două secole, musulmanii din Orientul Mijlociu au avut relații intime, chiar dacă ostile, cu grupuri de franci stabilite pe teritoriile lor – dar nu manifestară nici cel mai mic interes față de ei.⁴ Această afirmație poate părea puțin exagerată, dar, fără îndoială, surprinde atitudinea musulmană față de franci. Deși cronicarii musulmani au folosit termenul *Ifranj* (franci) pentru a-și identifica noii inamici, au început, rapid, să facă diferența între ei și au început să-i clasifice în funcție de grupurile lor etnice.⁵ Cunoașterea francilor nu înseamnă însă în mod necesar că erau interesați de ei și se poate spune, fără a greși prea mult, că Europa nu l-a atras prea mult pe musulmanul medieval. Într-adevăr, Europa era percepută de conștiința musulmană ca un loc rece, sălbatic. Modul în care-i descrie pe franci cronicarul al-Masudi e tipic pentru acest punct de vedere: natura

europenilor, spune el, este grosolană, manierele le sunt dure, intelectul, mărginit și limbile lor, greoaie. Un contemporan al lui al-Masudi, Ibn Abi-al Ashath, care a murit în 970, mergea chiar mai departe și susținea că locuitorii Europei își pierd părul anual, precum animalele. Un secol mai târziu, viziunea musulmană nu se modificase, așa cum rezultă din scrierile musulmanului spaniol Said Ibn Ahmad, care spune despre europeni că aceștia sunt copleșiți de ignoranță și de apatie, de lipsa de discernământ și de prostie. Desigur, o temă recurentă în această perioadă printre cronicarii musulmani a fost lipsa de moralitate și igiena personală precară a francilor. Scriind jumătate de secol după moartea lui Saladin, al-Qazwini afirma că europenii se îmbăiau nu mai mult de o dată sau de două ori pe an și că nu-și spălau de fel hainele. Nu vedem nicio încercare de a depăși faza caricaturizării pentru a ajunge la o înțelegere mai profundă a naturii francilor, iar, acest lucru provine, în mare măsură, din aroganță și din sentimentul de superioritate resimțite față de creștini.

Pe scurt, în ciuda înfrângerilor militare suferite, care au dus la înființarea statelor cruciate, musulmanii erau ferm convinși că nu au prea multe de învățat de la Europa. Deci, atunci când un cavaler creștin se oferea să-l ia cu el pe continental său pe fiul lui Usama Ibn Munqidh pentru a-l educa, Usama a replicat imediat, cu o groază abia ascunsă: „Un om cu adevărat cultivat nu s-ar face niciodată vinovat de o astfel de sugestie; l-ați putea, la fel de bine, lua prizonier”. Chiar și după ce au început să-i cunoască mai bine pe creștini, musulmanii nu și-au abandonat vechile prejudecăți. Sivan trage concluzia că lipsa oricărei încercări a musulmanilor de a avea de-a face cu creștinii se datora faptului că islamul stagnea în acea perioadă,⁶ dar am văzut mai devreme cum a produs Renașterea sunnită înflorirea

gândirii religioase. În mod evident, islamul nu stagnează și, totuși, nu se poate să nu te arăți mirat de lipsa totală de curiozitate manifestată de musulmani față de creștini. Desigur, foarte puțini musulmani au făcut efortul de a învăța limbile vorbite de cruciați și, cu toate că la nivelul vieții cotidiene, musulmanii și francii aveau relații comerciale, astfel de interacțiuni nu trebuie exagerate; diviziunea ideologică stă în picioare și, după cum spunea Hillenbrand, contactul regulat nu implică faptul că musulmanii îi respectau sau îi plăceau pe franci, fie individual, fie ca un grup.⁷ În cel mai bun caz, musulmanii erau intrigati de idiosincraziile și comportamentul francilor, chiar dacă prezența lor le era străină și nedorită. Ce e drept, francii erau curajoși și dârji, dar, din nou, aceste calități puteau fi asociate cel mai bine cu animalele. Referințele la animale erau deliberate, ca și cea la morala neglijentă, și erau rezumate de termenul *najas*, care este cel mai bine tradus prin „impurități, murdării”. Pentru urechea musulmanului, niciun termen nu este mai șocant decât cel de *najas*, deoarece nu implică doar o stare de necurătenie, ci o impuritate intrinsecă. Pentru musulmani porcii sunt *najas*, iar, pentru musulmanii medievali, francii erau *najas*. Nu este surprinzător faptul că, în concepția musulmanilor, faptul că francii au ocupat moscheea al-Aqsa și Cupola Stâncii din Ierusalim a fost un act de profanare profundă. Chiar mai scandalosă decât ocupația militară a fost profanarea spațiului sacru musulman prin simboluri religioase creștine: pe acoperișul auriu al Cupolei Stâncii a fost amplasată o cruce, iar moscheea al-Aqsa a fost ocupată de Cavalerii Templieri. Îndepărtarea crucii a fost, prin urmare, unul dintre primele acte întreprinse de Saladin. Într-adevăr, acțiunile sale, după cum vom vedea, la intrarea în Ierusalim, în 1187, au confirmat cât de profund înrădăcinate erau aceste păreri ale musulmanilor.

Deși prezența creștinilor orientali însemna că musulmanii nu erau străini de principiile acestei credințe, ei nu s-au arătat foarte interesați de creștinătate, indiferent dacă era ea latină sau bizantină. Este posibil să le fi luat ceva timp să înțeleagă diferența dintre creștinii nativi și cei care veneau din Europa. În același timp, era clar că francii, care s-au stabilit printre musulmani, s-au acomodat repede cu viața în Orient și, natura umană fiind așa cum e, le-au adoptat, treptat, stilul de viață; Usama Ibn Munqidh a descris un incident petrecut pe vremea când era în Antiohia, unde s-a întâlnit cu un cavaler venit acolo în timpul Primei cruciade. Usama a fost invitat în casa acestuia, unde se pregătea masa. „Mănâncă și fii liniștit, îl asigură gazda pe Usama, pentru că nu mănânc mâncarea francilor. Am bucătărese egiptene și nu mănânc decât ce gătesc ele, iar, în casa mea, nu intră carnea de porc.” Musulmanii erau, de asemenea, conștienți de un alt grup de franci – ordinele militare ale Ospitalierilor și ale Templierilor – în interiorul cărora focul cruciadelor continua să ardă mistuitor și care juraseră să nu facă niciun compromis pentru cauza lor. Musulmanii le arătau o ostilitate neostoită, iar Saladin, cu siguranță, nu a făcut niciun compromis, neascunzându-și vrăjmășia pe care le-o arăta: „Voi curăța pământul de aceste două specii murdare”, spunea el, iar, când s-a ivit ocazia, după victoria de la Hattin, s-a și ținut de cuvânt.

Musulmanii numeau Ascalonul „fecioara deșertului”, pentru că rămăsese singurul oraș de coastă care încă li se opunea francilor. Dar, în 1153, Balduin al III-lea a reușit să captureze marele oraș-port – un eveniment care a vârat frica în sufletele celor din Damasc. Aceștia erau siguri că orașul lor va fi următorul capturat. Pentru locuitorii Damascului nu exista decât un singur protector posibil: Nur al-Din. Erau însă îngrijorați, fiindcă acesta era fiul lui Zengi și, cu siguranță, ar fi vrut să se răzbune sângeros

pentru faptul că îi dejucaseră planurile tatălui, de atâtea ori. În acest moment, prezența lui Ayyub s-a dovedit a fi crucială pentru cauza lui Nur al-Din, deoarece el a reușit să le vorbească oamenilor din Damasc, domolindu-le îngrijorarea, ei ascultându-l cu atenție. În acest mod, Ayyub a contribuit esențial la predarea Damascului lui Nur al-Din, care a intrat în oraș în anul 1154, fără niciun pic de vărsare de sânge. Dar Ayyub știa că trebuie, în primul rând, să își regleze propriile conturi cu Nur al-Din, deoarece acesta din urmă nu uitase că tocmai el fusese cel care predase Baalbekul; a făcut acest lucru într-o manieră care ilustra, din plin, reputatul său simț diplomatic: l-a trimis pe Saladin, în vârstă de 14 ani, la Alep, pentru a intra în serviciul lui Nur al-Din. Nu exista un act de loialitate mai convingător, iar vicleanul Ayyub știa că va fi bine primit. Shirkuh i l-a prezentat apoi pe nepotul său lui Nur al-Din – acesta fiind, probabil, prima dată când cei doi s-au întâlnit – și Nur al-Din i-a întors gestul de bună-credință lui Ayyub, acceptându-l pe Saladin, dar și dăruindu-i ceva pământ. În ceea ce-l privește pe Ayyub, și el a fost răsplătit cu multă bogăție, devenind guvernator al Damascului și, astfel, cei doi frați au reușit să se reîntâlnească. Pentru Nur al-Din, capturarea Damascului – în mod pașnic, de astădată, – a reprezentat împlinirea unui vis, pentru că, acum, el obținea ceea ce niciun conducător musulman nu realizase nici în cele mai glorioase momente ale califatului abbasid: să reușească să unească cele mai importante două orașe din Siria, Damasc și Alep, sub un singur steag politic. Regatul latin al Ierusalimului privea cu îngrijorare această evoluție, dar, deocamdată, situația politică era una foarte echilibrată, iar puterea crescândă a lui Nur al-Din a coincis și s-a confruntat cu doi formidabili împărați ai Ierusalimului: Balduin al III-lea, și, după ce acesta a murit, în 1163, succesorul său, Amalric.

Când Nur al-Din a intrat în Damasc, a descoperit că fuseseră construite 11 instituții religioase.⁸ Demn de remarcat era că toate cele 11 au primit finanțări private. Cu alte cuvinte, ele erau mai degrabă rezultatul unor acte pioase, decât al unei politici de stat. Toate acestea s-au schimbat odată cu sosirea lui; până la sfârșitul domniei sale, Damascul avea un total de 22 de medrese, în timp ce Alepul – unde influența šiită rămăsese puternică – avea doar opt.⁹ O privire mai atentă asupra acestei perioade confirmă creșterea rapidă a numărului medreselor: între 1076 și 1154 – în urma înființării medreselor inițiale din Bagdad de către Nizam ul-Mulk și intrarea lui Nur al-Din în Damasc – au fost construite 11 instituții religioase, una la șapte ani, în medie. Cam tot atunci, între 1154, când Nur al-Din a intrat în oraș și până când Damascul a căzut în mâinile mongolilor – adică în perioada în care orașul a fost sub conducerea lui Nur al-Din, a lui Saladin și a ayyubizilor – au fost construite 110 instituții religioase, dintre care 92 erau medrese, cu o medie de aproape o instituție în fiecare an.¹⁰ Implicațiile sociale și politice ale acestei rate de creștere vor fi extrem de profunde.

Desigur, creșterea rapidă a numărului de medrese din Siria a impus numirea unor persoane calificate care să și poată predă acolo. Cu toate că se puteau găsi niște ulama sunniți printre localnici – de pildă, Banu'l Adim din Alep și Banu Asakir din Damasc – creșterea rapidă a numărului de școli a însemnat că era necesară aducerea unor cărturari din alte țări. În Siria, primirea cu brațele deschise a membrilor ulama era rodul unei politici pozitive și conștiente, dezvoltate pentru prima dată acolo de către Nur al-Din.¹¹ Nu ar putea exista un exemplu mai bun pentru migrarea cărturarilor în Siria decât cel întruchipat de Kamal al-Din al-Shahrazuri, care a fost în serviciul lui Zengi în Mosul și care trebuie să-l fi impresionat pe Nur al-Din,

de vreme ce l-a adus cu el atunci când a venit la Damasc și l-a numit în funcția de cadiu. A fost o numire foarte importantă din punct de vedere simbolic, deoarece Kamal al-Din nu era doar un învățat, un profesor de lege șafeită și cadiu al Damascului, dar el era și vizirul lui Nur al-Din, responsabil cu administrația guvernamentală și birocrăția de stat. Nu se poate găsi un exemplu mai bun de savant care să se fi transformat, treptat, într-un oficial guvernamental și nu ar putea fi făcută nicio demonstrație mai clară a faptului de cât de mult a fost inspirat Nur al-Din de idealul lui Nizam ul-Mulk de a alătura religia și guvernarea, creând, astfel, o pepinieră de loiali administratori sunniți.

Începutul contra-cruciadei islamice

Familia lui Saladin a participat din plin la Renașterea sunnită, care s-a extins pe tot cuprinsul Siriei. Tatăl său, Ayyub, a construit o medresă la Damasc și o mănăstire sufi în Baalbek. Shirkuh a fost mai harnic: a fondat două medrese în Alep și două în Damasc, dintre care una domina tăpșanele unde Nur al-Din instalase tabere de practică militară și de polo, privilegiu care ilustra, probabil, poziția lui Shirkuh de comandant-șef al armatei. Cel mai izbitor lucru la această medresă era că avea porțile deschise atât pentru credincioșii șafeiți, cât și pentru cei hanafiți. Aceasta a fost a doua medresă din lumea musulmană – și cea dintâi din Siria – care a combinat două secte.¹² Toate acestea, desigur, au început cu Nizam ul-Mulk, dar el nu și-ar fi putut niciodată imagina că medresele pe care le-a întemeiat vor fi instituțiile din care Nur al-Din și Saladin își vor extrage tăria interioară pentru luptele împotriva cruciaților. Înainte vreme, juriștii hanbaliți săriseră în ajutorul califului abbasid, susținând Crezul al-Qadiri. Acum, din nou, tot ei au fost cei care au transmis, în bătlie, mesajul Renașterii sunnite.

Ei au fost conducătorii opiniei publice atât în moschee, cât și în piață, și tot ei au fost cei care au clădit podul dintre poporul de rând și stăpânii lor militari.¹³ Iar înființarea medreselor în Damasc și Alep, dar și în orașele mici, ca și în cele mari din Siria, a condus la formarea juriștilor – la început sute, apoi mii – care au transmis mai apoi mesajul; efectiv, se poate vorbi despre nașterea unei armate de ulama. Ideologia contra-cruciadei s-a edificat pe platforma medreselor, care răspândea mesajul Renașterii sunnite, iar, tot acolo, s-a făurit și alianța dintre prinții militari și clasele religioase.

Tot juriștii au fost primii care au resimțit valul de aer înghețat lăsat în urmă de cruciați și au făcut-o cu cel puțin o generație înainte. Probabil că le-a venit greu să se împace cu brutalitățile și violențele pe scară largă care i-au lovit, dar nu se poate să nu te uimească, astăzi, cât de convingătoare și sofisticate le sunt întreprinderile motivelor pentru care au fost atacați; iar în ceea ce privește percepția și obiectivitatea evaluării primei cruciade, nicio sursă musulmană nu se ridică la nivelul analizei făcute, chiar în acea perioadă, de Ali Ibn Tahir al-Sulami, care a murit în 1106. Ceea ce face ca viziunea sa, cuprinsă în *Kitab al-Jihad* (Cartea Războiului sfânt) să fie remarcabilă este claritatea cu care a înțeles imaginea politică, într-un moment în care francii încă mai asediau orașele Siriei. Al-Sulami a perceput, în mod clar, că acest dușman era diferit de cei de mai înainte, căci, cu toate că e posibil ca, inițial, să fi predominat credința confuză conform căreia armatele creștine nu erau altceva decât o nouă incursiune bizantină, al-Sulami nu s-a arătat niciun moment năucit. Aceștia nu erau bizantini – el i-a etichetat pe invadatori chiar *Ifranj* (franci), și nu *rum* (bizantini) – și le-a înțeles prea bine obiectivele.¹⁴ Al-Sulami spunea că „Ierusalimul le era dorința lor supremă”,¹⁵ avertizând, totodată, că pofta lor pentru cuceriri nu se va potoli acolo, pentru că „ei tânjesc acum

să devină stăpânii întregii țări și să-i ia prizonieri pe toți locuitorii ei”.¹⁶ Atâta era de mare pericolul francilor, că al-Sulami a făcut apel hotărât și fără precedent către califii abbasizi și fatimizi să lase deoparte divergențele – o cerere extraordinară, dată fiind gravitatea conflictului sunnit-șiiit. Se simte, la tot pasul, un sentiment de urgență în spusele lui al-Sulami; loviți acum, îi îndemna el, cât timp inamicul nu dispune de forțe de cavalerie mari și cât timp întăririle le sunt departe – loviți acum, înainte de a fi prea târziu. El a stabilit chiar un plan pentru Nur al-Din și Saladin, insistând că singura modalitate prin care musulmanii pot triumfa era ca Siria, Egiptul și Irakul de nord să îngroape „vechile dușmăanii și tainicele ostilități”¹⁷ și să-și strângă forțele pentru a recuceri pământurile pierdute. Într-adevăr, o afirmație profetică, dar ca mulți alți profeți, al-Sulami nu era prețuit în propria țară și avertismentele sale nu au fost luate în seamă,¹⁸ deoarece conducătorii militari nu aveau nicio intenție să-și sacrifice propriile interese politice de dragul unui ideal nebulos de solidaritate islamică.¹⁹

Acum, în timpul domniei lui Nur al-Din, cuvintele lui al-Sulami au găsit însă un ascultător binevoitor. În fundamentala sa lucrare despre viața lui Nur al-Din, Elisseeff a rezumat cele patru pietre de temelie pe care se baza sistemul lui de credință: renașterea jihadului, eliberarea Ierusalimului, restabilirea unității politice a Islamului și răspândirea sunnismului.²⁰ De un interes deosebit și în tradiția lui Al-Sulami este un tratat scris la apogeul guvernării lui Nur al-Din de către un savant religios anonim din Alep. *Bahr al-Fava'id* (Marea prețioaselor virtuți) oferă o perspectivă contemporană asupra modului în care ulama din această perioadă a văzut lupta Războiului sfânt, rezultând două amănunte fascinante. În primul rând, autorul *Bahr al-Fava'id* subliniază rolul fundamental care trebuie jucat acum de cărturarii religioși. „Fiți atenți,

scrie el, ca să nu credeți că un *ghazi* (cineva care se oferă voluntar să meargă la jihad) este doar cel care deține o sabie... pentru că un savant, care, într-o moschee... ține penelul în mână și mărturisește dovezile islamului este un războinic și penelul lui este mai ascuțit ca o sabie.”²¹ Autorul insistă chiar asupra faptului că rolul cărturarului religios este unul atât de important, încât el se simte îndreptățit să primească o parte din prada de război. În al doilea rând, și cu toate că autorul era preocupat de lupta cu francii din Siria, spune clar că lupta împotriva ereziei este mult mai importantă. „Sângele vărsat al unui eretic prețuiește cât 70 de războaie sfinte.” Obsesia cruciadelor tindea să pună în umbră faptul fundamental conform căruia Renașterea sunniților a fost, după cum spunea Irwin, o mișcare de reînarmare morală, căreia i s-au dedicat nu doar conducătorii, ci și elita religioasă, pentru a elimina corupția și heterodoxia din comunitatea musulmană, ca parte a unui mare jihad cu obiective mult mai largi decât simpla îndepărtare a francilor de pe coasta Palestinei.²²

Cu siguranță, în vremea lui Nur al-Din, Ierusalimul a devenit centrul campaniei ideologice a contra-cruciadei, iar această campanie și-a făcut apariția în Damasc. Pentru musulmani, sanctitatea Ierusalimului era mai presus de orice îndoială: Cupola Stâncii și moscheea al-Aqsa se aflau în oraș, iar, din Ierusalim, credeau musulmanii că și-a început profetul Mohamed călătoria de noapte spre ceruri. De asemenea, ei credeau că Ierusalimul va fi locul unde va avea loc Învierea în Ziua Judecății. Desigur, Nasir-i Khusrau, călătorul persan care a vizitat Ierusalimul în 1047, a remarcat importanța spirituală a orașului, atunci când a observat că acei musulmani care nu au reușit să facă pelerinajul la Mecca s-au adunat în Ierusalim, îndeplinind rituurile pe care le-ar fi urmat la Mecca. Ceea ce este sigur este că dorul pentru Ierusalim a fost exploatat din plin de ulama aflați în rândul trupelor lui Nur al-Din, ei propovăduind în șoaptă,

fără încetare, despre Ierusalim, până când șoaptele lor au devenit de-a dreptul asurzitoare. Nu încapе îndoială că Ierusalimul le era în minte înainte de a prinde rădăcini în sufletul lui Nur al-Din,²³ dar, după ce toate acestea se vor fi întâmplat, ambițiile lui s-au concentrat în totalitate asupra Ierusalimului.²⁴

Educația lui Saladin

Este adevărat că știm foarte puțin despre primii ani din viața lui Saladin, dar, pe de altă parte, nu e mai puțin adevărat că știm foarte puține despre acei ani pentru marea majoritate a celor care au trăit în Evul Mediu. Într-o epocă în care acceptarea tacită a voinței bătrânilor era considerată o virtute de bază și un semn de bună creștere, Saladin își va fi trăit anii copilăriei supunându-se acestei tradiții. El însuși scria: „Copiii sunt crescuți după cum au fost crescuți bunicii lor.” Era o epocă în care adolescența era scurtată cât mai mult posibil și în care se punea accentul pe maturizarea timpurie. Deloc surprinzător, nu există date despre nașterea și primii lui ani de viață, iar perioada copilăriei ne este complet necunoscută.²⁵ Ne așteptăm ca studierea Coranului să se fi aflat în centrul educației sale, deoarece acesta reprezenta forța asimilatoare care-i coagula, instințiv, pe musulmani; ni-l putem imagina pe Saladin petrecând multe ore pentru a memora cât mai multe versete posibil. Studiul Coranului și al hadithului îl va fi făcut să cunoască, în profunzime, limba arabă, pentru că, deși era kurd prin naștere, încă de la o vârstă fragedă, educația și învățăturile primite la școala pe care a urmat-o vor fi fost arabizate. Cu toate acestea, este foarte probabil că, acasă, vorbea kurda. Se poate să fi fost, de asemenea, fluent în limba turcă, pentru că aceasta era mijlocul de comunicare al armatei. Studierea limbii arabe nu s-a limitat, probabil, la Coran și se crede că el ar fi învățat, pe de rost,

lucrarea *Hamasah* a lui Abu Tammam,²⁶ considerată drept una dintre cele mai însemnate antologii de literatură arabă.

Era o epocă în care nimeni nu putea să se numească o persoană educată dacă nu era inițiat în poezie, deoarece aceasta ocupa un loc de frunte, neacordat niciunei alte arte. Cuvântul vorbit îi putea mișca pe bărbații cultivați cum nimic altceva n-o mai făcea,²⁷ iar un gând rostit profund meșteșugit le împodobește viața tuturor, la fel de mult ca și hainele bogate sau grădinile înflorite.²⁸ Araba nu era considerată doar o limbă, ci o artă în sine. Cunoașterea complexității sale gramaticale devenea esențială, iar stăpânirea vocabularului său – vitală, de vreme ce un singur vers avea puterea de a înnobila un individ sau un clan. Tribul Bani Anfulnaqah, de exemplu, era batjocorit pentru numele lor, care, tradus, însemna „tribul nasului de cămilă.” Cu toate acestea, grație unui singur vers, dintr-o poezie scrisă de unul dintre membri, rușinea s-a transformat în mândrie: „Sunt oameni care sunt nasuri, în vreme ce alții sunt cozi, și cine ar compara nasul cămilei cu coada acesteia?” Desigur, la curtea lui Saladin se puteau găsi unii dintre cei mai distinși scriitori ai secolului al XII-lea și câțiva dintre cei mai faimoși poeți. Nu mai puțin faimoși erau doi dintre cei mai apropiați prieteni ai săi: Imad al-Din al-Isfahani, care lucra în cancelarie, fiind, de asemenea, cel mai faimos poet al vremii și cel care a introdus un stil de proză, de atunci, imitat de mulți; și al-Qadi al-Fadil, care a condus cancelaria lui Saladin și care a fost cel mai apropiat consilier al acestuia, precum și un poet de mare valoare. În cazul lui Saladin însuși, se pare că, deși talentul său poetic a fost destul de limitat, el s-a arătat cu totul absorbit de literatura arabă.

O parte la fel de importantă a arsenalului unui om educat o reprezenta cunoașterea *maqamatului*, un termen literar tradus, de regulă, prin *antologii*. Compuse sub forma prozei rimate, *maqamatele* erau celebre – în special, în rândul auditoriului

cultivat, deși, desigur, nu în mod exclusiv – întreaga lume arabă le cunoștea. Această popularitate era reflectată cel mai bine în porecla acordată fondatorului recunoscut al acestei forme literare, al-Hamadhani, care, în secolul al X-lea, era cunoscut ca Badi ul-Zaman (Minunea vremii). Prin aventurile personajului său principal, Abul Fatih al-Iskandarani, un tâlhar fără scrupule, al-Hamadhani și-a încântat audiența cu retorica și înțelepciunea sa sclipitoare. Un secol mai târziu, al-Harriri a dus *maqamatul* la noi înălțimi, dovedindu-se, prin anecdotele referitoare la un șarlatan numit Abu Zayd, un virtuoz strălucitor al complexității limbii arabe. Cum era de presupus, publicul a fost uimit, *maqamatul* lui al-Harriri fiind considerat de mulți cea mai mare comoară literară a limbii arabe, după Coran. Strălucirea limbii arabe era combinată cu anecdote, care nu erau doar îndrăznețe, ci, ocazional, chiar scandaloase, din punct de vedere religios. Acest lucru nu a atenuat însă farmecul exercitat asupra publicului, care se desfăta de-a dreptul, urmărind duelul dintre spiritul ascuțit ce zgândărea sensibilitățile islamice și strălucirea limbajului care, în cele din urmă, le liniștea.²⁹

Umorul și satira aveau o tradiție nobilă în rândul poezilor, care ofereau o viziune grăitoare, dar și mai umană, asupra unei lumi care, adesea, tinde să fie ignorată de cei care scriu pentru posteritatea istorică. În cazul lui Saladin, prezența contemporană a lui al-Wahrani în Africa de Nord, mort în 1179 – poet mai puțin important, după cum susținea el însuși – ne reamintește că, în ciuda eforturilor gardienilor pioși ai Renașterii sunnite, în general, și a moștenirii lui Saladin, în particular, între umorul obscen și grosolan și îndrăznețul *mot juste* nu era așa mare depărtare.³⁰ De aceea, al-Wahrani putea pretinde, în fața lui Taqi ul-Din, nepotul lui Saladin, că vorbele îi erau „mai dulci decât o bătaie cu papucul unei prostituate”.³¹ În mod evident, cei doi bărbați s-au cunoscut bine, pentru că, în altă situație,

al-Wahrani l-a îndemnat să renunțe la responsabilitățile prostesti și la Războiul sfânt și „să se stabilească în livezile Damascului, să renunțe la pocăință și să adune păcătoșii Damascului, prostituatele din Mosul, proxeneții din Alep și cântărețele Irakului, să-și delecteze toate cele cinci simțuri.”³² Saladin însuși nu era scutit de umorul lui Al-Wahrani, deși, el, cu siguranță, făcea tot ce putea să se ferească. O dată, când al-Wahrani contesta că e un credincios autentic, Saladin i-a replicat, cu țâfnă, că nu ar crede nici el că al-Wahrani era musulman, „chiar dacă te-aș vedea mergând pe apă.”³³

Spre deosebire de Nur al-Din, a cărui dragoste pentru cărți era faimoasă în întreaga lume musulmană, de la o vârstă fragedă devenise clar că Saladin nu se potrivea unei vieți de cărturar. În fapt, ar fi mai corect să spunem că știința lui de carte nu se ridica la nivelul pietății sale³⁴ și, probabil că din acest motiv, peste ani, vorbea foarte puțin despre educația sa. Studiile în domeniul științei islamice au încetat la o vârstă fragedă, el preferând să urmeze, mai degrabă, calea tatălui sau a unchiului, decât cea a cărturarilor. Ca tânăr, l-a vizitat pe marele savant din Damasc Ibn Asakir, dar, din această întrevvedere, a rămas cu puține și, în primul rând, cu un mare respect față de spusele profetului, hadithul.³⁵ După cum afirma, cu diplomație, Ibn Shaddad, care, la un moment dat, a fost, mai aproape de Saladin ca oricine altcineva, acesta cunoștea suficient de mult ca, atunci când vorbea cu oamenii de știință, să poată spune lucruri rezonabile: „El înțelegea ceea ce era de înțeles.”³⁶ Lipsa educației religioase a lui Saladin nu a fost, desigur, un factor de criticat, pentru că el nu va fi judecat cât de bun a fost ca elev, ci cât de capabil a ajuns ca soldat. Deși existau unele excepții, bărbați care se simțeau bine în ambele lumi, cele ale armatei și, respectiv, ale ulamei, acestea erau rare; ne vine în minte, printre contemporanii lui Saladin, numele unui camarad kurd, Isa al-Hakkari, despre care vom

vorbi mai târziu. Un membru al ulamei instruit în medresă era cineva care și-a dedicat copilăria și adolescența studiului pentru ca, mai târziu, să urmeze o carieră de jurist sau de profesor, în timp ce un membru al aristocrației militare era întotdeauna conștient de faptul că reputația lui va fi recunoscută pe câmpul de luptă.

Pietatea, desigur, nu se măsoara prin educație. Când Saladin avea cam 12 ani, s-a mutat cu tatăl la Damasc și i-a fost prezentat lui Qutb al-Din al-Nishapuri. Învățat renumit, al-Nishapuri a studiat inițial la Bagdad și, mai apoi, a plecat la Alep, unde, grație prestigiului câștigat, Nur al-Din și Shirkuh i-au construit două medrese. În mod curios, răsfoind mărturiile epocii, găsim că cei doi îl însărcinau și cu misiuni diplomatice – cu siguranță, un rol acordat doar celor în care se putea avea încredere deplină. Ibn Shaddad a remarcat influența spirituală pe care a avut-o asupra tânărului Saladin, scriind că de la acesta ar fi învățat Saladin o lungă rugăciune, „care spunea tot ce avea nevoie”. Deși conținutul exact ne este necunoscut, foarte probabil că nu se abătea de la forma tradițională, care presupunea invocarea, rugămințile și lauda Profetului. Se pare că Saladin nu a uitat rugăciunea, deoarece Ibn Shaddad l-ar fi văzut „stând alături de copiii lui și învățându-i, în timp ce aceștia recitau după el”. Al-Nishapuri este, de asemenea, extrem de interesant, deoarece este primul, dintre mulții aghiotanți sau consilieri ai lui Saladin, care au studiat ori au fost discipoli spirituali ai lui Abd al-Qadir al-Jilani, mort în 1166 și universal recunoscut drept polul spiritual (*qutb*) al epocii sale.

Nu a existat cărturar cu mai multă influență în timpul epocii lui Saladin decât al-Jilani. Dacă se spune despre al-Ghazali, mai mult decât oricine, că a pregătit calea pentru recunoașterea generală a sufismului, al-Jilani, cunoscut sub numele de „sultanul sfinților”, a fost cel care a transpus această recunoaștere în

practică.³⁷ Știm că influența lui al-Ghazali asupra lui Al-Jilani a fost considerabilă, deoarece acesta îi cunoștea, în amănunt, lucrarea, *Ihya Ulum al-Din*, copiind cu acribie părți din ea.³⁸ Născut într-o familie de la sud de Marea Caspică, al-Jilani a fost trimis, de tânăr, la Bagdad, pentru a-și continua studiile religioase, devenind, mai apoi, jurist, bun cunoscător al sistemului legislativ hanbalit, înainte de a fi inițiat în sufism.³⁹ Atât de impresionați au fost locuitorii Bagdadului de predicile lui al-Jilani, încât acesta a primit o medresă lângă una dintre porțile orașului, iar vizitatorii veniți de pe meleaguri îndepărtate își făcuseră obiceiul de a asista la predicile și discursurile sale mistice.⁴⁰ De multe ori, oamenii veneau încă dinainte să se crape de ziuă, ca să ocupe loc la adunare, în timp ce alții apăreau călărind cămile sau catări și rămânând în șa, cu gâtul alungit, pentru a reuși să prindă fiecare cuvânt al lui al-Jilani. Au fost prezenți, acolo, viziri, sultani, ba chiar și califi și, cu siguranță, al-Jilani se dovedea sincer în ceea ce spunea. Mai presus de toate, al-Jilani credea că, pentru elevi și discipoli, cunoașterea în sine nu era suficientă și că, pentru a juca un rol în reînvierea cadrului moral al lumii musulmane, le era necesar să se dezvolte spiritual. Rapid, discipolii săi s-au răspândit în lumea musulmană, transmițându-i mai departe învățăturile. Mulți dintre aceștia, la rândul lor, au devenit cei mai apropiați consilieri ai lui Nur al-Din și Saladin, exercitând o influență considerabilă asupra acestora.⁴¹ Prin urmare, este probabil ca rugăciunile învățate de Saladin de la al-Nishapuri să fi fost foarte asemănătoare, dacă nu identice, cu cele ale lui al-Jilani.

Poate că al-Nishapuri a fost cel care i-a insuflat lui Saladin iubirea pentru sufism, deoarece Ibn al-Athir notează interesul lui arătat de acesta pentru adunările sufi. Când credincioșii sufi s-au ridicat în timpul invocațiilor și imnurilor, s-a sculat și el, iar când s-au așezat, s-a așezat și el. Ibn Shaddad scrie că,

de-a lungul anilor, Saladin obișnuia să practice ritualurile zilnice ale misticilor și că, de asemenea, se știa că Saladin organiza audiențe pentru sufiști în noaptea de joi. Addas scrie despre strânsa colaborare dintre cercurile sufite și principii ayyubizi, între care s-a creat „o legătură fraternă” în această perioadă.⁴² O poveste despre fratele lui Saladin, al-Adil, confirmă cât de puternică era această legătură și faptul că cei mai apropiați oameni ai lui Saladin s-au aflat sub influența, directă sau indirectă, a maeștrilor spirituali.⁴³ Originar din Lorca, Andaluzia, Atiq Ibn Ahad al-Lawraqi s-a dus la Damasc, unde a locuit la cadiul orașului, Zaki al-Din. În acea vreme, Zaki al-Din era în dispută cu al-Adil, totul pornind de la unele proprietăți, iar Zaki al-Din a apelat la Atiq să intervină pe lângă al-Adil. „Cu siguranță voi interveni pentru tine în numele lui Dumnezeu”, l-a asigurat acesta. „Și ești gata să te vezi cu al-Adil?”, a insistat Zaki al-Din. Atiq a fost de acord și a mers să-l întâlnească pe al-Adil, care l-a întâmpinat cu căldură, „pentru că între ei se stabilise deja o legătură ca între frați.”⁴⁴ Al-Adil a fost de acord să returneze bunurile cadiului – dar, în aceeași noapte, al-Adil s-a văzut, în vis, înconjurat de gardienii iadului, care l-au avertizat: „Dacă nu te ții departe de cadiu, vom face totul să te dăm pieirii!”. S-a trezit speriat și le-a spus celor din jur să nu-l mai deranjeze niciodată pe cadiu. Când Zaki al-Din i-a mulțumit lui Atiq, acesta din urmă i-a răspuns: „Nu ți-am spus că îmi va fi suficient să-i vorbesc în numele tău sultanului meu? M-ai fi putut scuti de truda de a merge să vorbesc și cu al tău!”⁴⁵

Ca majoritatea musulmanilor de vârsta lui, Saladin făcea cele cinci rugăciuni zilnice în public – adică, într-o congregație – și, la un moment dat, a făcut observația că au trecut ani de când se ruga de unul singur. Postul nu i se potrivea și, în anii de mai târziu, boala l-a forțat să nu țină acele zile. Îi plăcea ca în prezența sa să se recite Coranul, iar Ibn Shaddad a observat că, noaptea,

în cameră, le cerea celor trei să spună două-trei versete. Tot el ne-a relatat că lacrima repede și că a fost de multe ori văzut plângând în public, pe când se recita din Coran. Nu doar Coranul era recitat zilnic pentru Saladin, ci și hadithul Profetului. În tinerețe, Saladin l-a ascultat pe Ibn Asakir din Damasc recitând Coranul și hadithul și, mai târziu, ori de câte ori era vizitat de vreun cercetător al hadithul, îi chema și pe copii să asculte, cerându-le să se așeze la picioarele savantului, în semn de respect. Chiar și în timpul bătăliilor, era citit hadithul: „Lectura s-a făcut în vreme ce noi eram cu toții în șa”, a scris Ibn Shaddad, „uneori în mers, alteori când ne opream, între liniile celor două armate.” Studiarea și recitarea hadithului profetului reprezentau pilonii centrali ai educației musulmanilor. Nu numai că erau cea mai importantă bază a legii islamice, dar recitarea lor în public, în zilele de sărbătoare din lunile Rajab, Shaban și Ramadan și cu alte ocazii speciale, a fost o trăsătură dominantă a celebrării religioase populare printre musulmani, care nu făcea nicio distincție dintre educație și devoțiune.⁴⁶ Se poate ca problemele de jurisprudență să se fi aflat dincolo de abilitățile unui militar, dar ascultarea hadithului devenise un act de evlavie împărtășit de toți, pentru că, mai toată lumea accepta faptul că recitarea lor publică atrăgea faloase și putere. De exemplu, atunci când o ciumă a lovit Cairo-ul, în 1388, cadiul șef al orașului a convocat un grup de oameni la al-Azhar să citească Sahih al-Bukhari și să se roage pentru mântuire. Trei zile mai târziu, recitarea a fost repetată, de această dată cu copii și orfani.⁴⁷

Fiind născut să servească în armată, activitățile fizice au constituit un rol crucial în educația lui Saladin. Ibn Jubayr a remarcat că fiii lui Saladin ieșeau în fiecare seară să joace polo și să tragă cu arcul și se poate presupune că Saladin însuși făcea cam la fel când era mai tânăr. Desigur, el va fi fost un călăreț excelent și el însuși spunea că: „Atunci când sunt pe calul meu,

încetează toată durerile până descalec”. A fost un fin cunoscător al genealogiei cailor arabi, probabil că a stat la fel de mult călare, cât a și petrecut mergând, iar îndemânarea de a trage cu arcul în plin galop era una căpătată, după mult trudă și antrenamente. Ni-l și imaginăm pe Shirkuh, urmărindu-l cu atenție și admonestându-l că nu trage săgeata până la piept. Îi va reaminti mereu că săgeata trebuia să lovească semnul, fie că atacă, fie că se retrage, și niciodată nu uita să adauge că, cea mai valoroasă înțelepciune învățată în manualele militare, a fost cum să obțină victoria, fără a intra în luptă cu dușmanul. A fost o lecție importantă pentru Saladin și frații săi, una pe care au respectat-o neabătut; după cum scrie Al-Maqrizi în necrologul lui al-Adil, fratele lui Saladin, el „nu credea că este înțelept să se confrunte deschis cu inamicul, preferând, mai degrabă, în strategiile sale să folosească șireteniile și minciuna.” Vânătoarea a fost, de asemenea, una dintre distracțiile preferate, Saladin desfătându-se peste toate cu prinderea gazelor pe câmpiile din afara Damascului.

Saladin și-a împărțit timpul între Damasc, unde locuiau tatăl și Nur al-Din, și Alep, unde Shirkuh era locuitor în absența lui Nur al-Din și, se pare, că Nur al-Din l-a folosit pe Saladin pentru a schimba mesaje cu Shirkuh.⁴⁸ O vreme, Saladin a încheiat o relație mai strânsă cu unchiul decât cu tatăl. Poate că modul brutal de a se purta al unchiului și isprăvile sale militare l-au impresionat mai mult decât firea diplomatică a lui Ayyub, deși, pe măsură ce creștea, devenea tot mai clar că era fără doar și poate fiul tatălui.

Capitolul 4

Bătălia pentru Egipt

*Cine nu a văzut Cairo, nu-și va putea da seama
niciodată de libertatea și măreția islamului.*

Ibn Khaldun, istoric din secolul al XIV-lea

Odată ce Damascul a căzut în mâinile lui Nur al-Din, peste noapte, Egiptul a căpătat o importanță vitală, deoarece Ierusalimul va fi câștigat sau pierdut nu pe malurile Iordanului, ci pe cele ale Nilului. Deși s-a afirmat că declinul Regatului latin se datorează neputinței sale de a captura Damascul sau Alepul, în realitate, nepriceperea de a respinge amenințarea Egiptului a fost cea care i-a pecetluit soarta. Pentru franci devenise imperativ să nu permită o mișcare musulmană de dublă învăluire, lansată din Egipt, în sud, și, din Irak, în nord; odată înconjurați, ar fi fost împinși, fără milă, înapoi spre coastă. Și, astfel, pentru a-și menține controlul asupra Palestinei și al Siriei, francii au fost nevoiți să cucerească Egiptul sau, cel puțin, să se asigure că el nu ajungea în mâinile lui Nur al-Din. Alep și Damasc se aflau acum sub controlul său, Edessa fusese pierdută, ca și jumătate din teritoriile Antiohiei, mlaștinile de la răsărit de Tripoli fuseseră cotate, astfel că apărarea Regatului Ierusalimului era grav șubrezită. În aceste condiții, nu aveau voie să piardă Egiptul. Pe această premisă se baza strategia Regatului latin, condus

acum de un nou rege, Amalric. Era înalt și frumos, cu o barbă blondă și deasă, vorbirea îi era, când și când, afectată de bâlbâială,¹ dar viziunea îi era clară; el și consilierii din juru-i nu credeau că a încerca să trăiască în pace cu Nur al-Din reprezenta cu adevărat o opțiune,² și era esențial, indiferent cum, ca Egiptul să nu ajungă în mâinile acestuia. Înainte de ascensiunea la putere, Amalric fusese conte de Jaffa și Ascalon, iar piatra de temelie a politicii sale se baza pe controlul Egiptului. Odată cu capitularea Ascalonul, în 1153, cădea și ultimul bastion al Egiptului sub invazia francă. Și, într-adevăr, la un an de la aceste evenimente, o flotă normandă a jefuit Tinnisul, iar, în anul următor, în 1155, Alexandria și Damietta erau și ele atacate. Apoi, în 1161, cruciații au intrat, din nou, pe teritoriul egiptean și au trebuit să fie mituiți cu un enorm tribut anual de 160 000 de dinari pentru a rămâne în afara hotarelor. Temerea lui Amalric referitoare la amenințarea Egiptului era una bine întemeiată, deoarece ofensiva lansată de acolo a și pecetluit, în cele din urmă, soarta regatului. Maestrul templierilor, Bertrand din Blanquefort spunea odată că frica lui cea mai mare era că un singur prinț musulman „va alipi cele două puternice ținuturi, Cairo și Damasc, și va nimici chiar și numele de creștin”. Blanquefort a avut, poate, noroc pentru că a murit în 1169 și nu a trăit suficient de mult pentru a vedea cum îi prinde viață temerea cea mare.

Pentru Nur al-Din, Egiptul era, de asemenea, important, dar, din motive nu neapărat doar strategice. Desigur, el a înțeles că, ajutat de bogăția și resursele fără limite ale zonei, ar fi putut să-i alunge pe franci din Siria și din Palestina. Pentru el, căderea Ascalonului a avut, de asemenea, repercusiuni grave, deoarece orașul reprezenta un fel de tampon între musulmani și creștini, iar capturarea lui de către franci periclita

comerțul cu Egiptul. De vreme ce controlul latin al orașelor de coastă însemna că Siria musulmană pierdea, efectiv, contactul cu zona costieră, Nur al-Din a înțeles că, dacă francii ar controla și Egiptul, atunci Siria musulmană ar fi fost distrusă. Potrivit lui Runciman, Shirkuh, mai mult decât oricare alt musulman, a înțeles că această cucerire a Egiptului reprezenta pasul inițial necesar pentru cucerirea Palestinei, iar, cel care a cules roadele insistenței lui a fost chiar nepotul acestuia. Nur al-Din a fost la fel de conștient de importanța readucerii Egiptului în zona sunnită; pentru credința sunnită renăscută, după cum am văzut, cea mai mare amenințare ideologică, chiar dacă nu și politică, venea din partea califatului ismailit fatimid. Nur al-Din transmisese cu mult zel mesajul sunniților în Siria, dar, acum, mesajul trebuia dus în inima Egiptului. Ibn Hubayra, vizirul atât de admirat de Nur al-Din, insista s-o facă, iar califul abbasid i-a și cerut-o. Oricum, Nur al-Din, avea preocupări mai presante: credea că pierderea Egiptului în fața francilor ar însemna sfârșitul Islamului³ și, oricât de exagerată poate să pară această afirmație, nu era lipsită de fundament. Principalul motiv al acesteia era că Hijazul* depindea, aproape în întregime, de Egipt, iar ocuparea acestuia de către o putere nemusulmană ar fi însemnat căderea regiunii arabe de coastă a Mării Roșii și pierderea, în cele din urmă, a Meccăi și a Medinei. De două ori, pe când cruciații au atacat Egiptul, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, panica a pus stăpânire pe egipteni, convinși că acesta era sfârșitul religiei lor.⁴ În plus, pierderea Egiptului ar fi însemnat că Magrebul rămânea izolat de lumea musulmană din est, iar francii ar putea face contact

* Denumită și Provincia de Vest, regiune din vestul Peninsulei Arabice (n. red).

direct cu creștinii din Nubia și Abisinia. Pe scurt, Egiptul nu trebuia să fie cucerit de franci.

Pentru ambele părți, fascinate de extraordinarele povești despre bogăția fatimizilor, beneficiile economice ale cuceririi Egiptului păreau enorme. Nasir-i Khusrau, care a vizitat țara în 1047, scria că toate cele 20 000 de dughene din Cairo plăteau chirie lunară califului fatimid, între doi și zece dinari. Primii cuceritori arabi veniți aici în secolul al VII-lea s-au arătat de-a dreptul uluiți, definind Egiptul ca pe un „un hambar de cereale, bogății și binecuvântări de orice natură”. Odată cu răspândirea islamului și a comerțului cu Africa, Senegalul și Nubia au început să livreze regulat aur către Egipt, sporindu-i și mai mult bogăția. Shirkuh spunea că Egiptul devenise vaca de lapte a trezoreriei lor și, ca militar, s-a arătat impresionat de faptul că bogăția țării însemna că, pentru fiecare armată ridicată de Damasc, Egiptul era capabil să ridice trei. „Este suficient să spunem că Siria, în ciuda măreției sale, este doar o gubernie rurală în comparație cu Egiptul”, scria al-Muqaddasi, geograful Ierusalimului la sfârșitul secolului al X-lea. Dacă navele care treceau prin portul Fustat ar fi venit în Ierusalimul său natal, spunea el, ar fi putut muta, dintr-un foc, întregul oraș, cu populația, copacii și pietrele sale, în altă parte. Iar, după aceea, oamenii ar zice: „A fost odată ca niciodată un oraș aici”⁵. La rândul lor, francii erau la fel de uluiți de poveștile despre tezaurile care puteau fi găsite acolo și au redactat, meticulos, o listă cu sate egiptene și veniturile provenite de acolo. Modul în care descrie Runciman vizita lui Hugh Grenier, lordul Caesarei, venit să-l întâlnească pe califul Fatimid, pare inspirată de *O mie și una de nopți*:

Fură călăuziți printre coloane și fântâni și grădini, unde erau ținute animalele și păsărețul de la Curte, săli după săli,

cu pereții îngreunați de draperii de mătase și aur, împodobite cu bijuterii, până ce fu dată deoparte ultima draperie și ajunse a-l vedea pe califul-băiat acoperit de voaluri și așezat pe tronul său de aur.⁶

Fatimizii: omul bolnav al Nilului

A fost o vreme când Marea Roșie era un lac fatimid, parte a unui Imperiu care se întindea peste cea mai mare parte a Africii de nord și care amenința că va îngenunchia structura califatului sunnit abbasid din Bagdad. Dar vremurile acelea au trecut; Africa de nord se desprinsese și, la fel, făcuse și Sicilia. În ceea ce privește Marea Roșie, singurul sprijin venea din partea îndepărtatului Yemen. Odată cu căderea Ascalonului, fatimizii și-au pierdut ultimul cap de pod în Palestina, iar califul a ajuns conducătorul unei dinastii care era, conform cuvintelor autorului satiric contemporan al-Wahrani, redusă la „urzelile babeilor.”⁷ E adevărat, ismailismul reprezenta religia de stat a Egiptului, dar asta nu prea mai însemna mare lucru. Lipsindu-le susținerea, fatimizii s-au dizolvat într-o mare de sunniți. În ajunul intrării lui Saladin în Egipt, 85-90% din populația țării erau fie musulmani sunniți, fie creștini, și este chiar discutabil dacă populația ismailiților, cu excepția armatei, era mai numeroasă decât cea evreiască.⁸ În plus, și așteptările milenariste ismailite erau șubreze, prin schisme religioase. Iar acestea erau sporite de faptele unor califi, care i-au înfricoșat și înstrăinat pe supușii sunniți, provocând, deopotrivă, disensiuni interne. Uneori, acțiunile lor i-au uluit pe egipteni, aruncând îndoiala asupra credinței lor islamice. Un exemplu a fost al-Aziz, care a murit în anul 996, alegând să îi fie soție tocmai pe sora patriarhilor din Alexandria și Ierusalim și refuzând să pedepsească un musulman ce se convertise la creștinism. Dar aceste acțiuni

păleau în comparație cu cele ale fiului, al-Hakim, care, dacă nu altceva, dovedeau că un Caligula se va naște, în cele din urmă, în orice dinastie de durată. În cel mai bun caz, indiferenți, față de soarta fatimizilor, puțini le-au plâns dispariția – după cum notează cu un mușcător verv Ibn al-Athir „și împunsăturile a doi țapi au avut o mai mare însemnătate”.

Cruciada, după cum spuneam mai sus, a lovit lumea musulmană ca un fulger, dar e posibil ca, pentru unii musulmani, fulgerul să nu fi venit chiar din senin. Referindu-se la fatimizi, Hillenbrand, cel puțin, o spune clar: „un grup de musulmani aflate, de ceva vreme, de venirea cruciaților, dar... a avut propriile motive pentru a nu răspândi informațiile și a încerca să apere mai eficient teritoriul islamic”.⁹ Cu certitudine a existat un contact timpuriu, o adevărată coliziune, între cruciați și fatimizi, și se pare că prima s-a petrecut încă din anul 1098, când cruciații asediau orașul Antiohiei. După exprimarea lui Ehrenkreutz:

După câteva luni de asediu dureros al impenetrabilei cetăți a Antiohiei, forțele cruciaților au ajuns la un pas de epuizare. În acel moment, în martie 1098, fatimizii au apărut pe scenă, nu ca o armată care să ajute garnizoana musulmană asediată, ci ca o misiune diplomatică, ce propunea o înțelegere cu tabăra cruciaților, implicând o împărțire a Siriei, în detrimentul dușmanului selgiucid.¹⁰

Fatimizii, s-a spus, erau pregătiți să încheie un pact de neutralitate. Motivul era unul destul de clar: considerau că turcii sunniți reprezintă un inamic mai important decât cruciații. În 1071, sultanul selgiucid Alp Arslan plănuia, de fapt, o invazie a Egiptului, când atenția i-a fost abătută de ofensiva armatei bizantine. Era clar că fatimizii nu se opuneau cu totul prezenței francilor în regiune, despre care ei credeau că fac parte dintr-o

restrânsă campanie bizantină. În acest sens, ei au înțeles greșit intențiile francilor, iar colaborarea între fatimizi și cruciați a fost urmată, nu după multă vreme, de dezamăgirea fatimizilor.¹¹ După cum spunea un istoric musulman contemporan, ei au regretat înțelegerea abia după ce nu le mai folosea la nimic s-o regrete.

Țara Nilului fierbea de intrigi politice. Pe de o parte, era califul ismailit fatimid, care era conducătorul suprem în principiu; pe de altă parte, era vizirul, conducătorul suprem de fapt. Între ei, se afla un ocean învolburat de loialități schimbătoare, intrigi politice și lovituri mortale de palat. Cea mai importantă recompensă, de fapt, chiar singura, o reprezenta puterea – cum să pună mâna pe ea și cum să o păstreze, mai ales că puterea nu avea nicio coloratură religioasă; postul de vizir ajungea la cei care erau în stare să-l obțină. Tot ce conta era să-ți protejezi spațele de mașinațiunile de la curte, să-ți emasculezi dușmanii și să fii vigilent cu aliații. Pe bună dreptate au spus istoricii că, ultimii ani ai guvernării fatimide, au fost o perioadă de intrigi politice fără margini, dar, uneori, un simplu fapt stă mărturie pentru tot ceea ce trebuie să știm despre o asemenea situație complexă: dintre cei 15 viziri care au condus Egiptul între 1101 și 1171, numai trei, inclusiv Saladin, au murit de moarte naturală.

Chiar dacă se aflau sub conducere ismailită, sunniții Egiptului nu erau debransați de la îngrijorările musulmanilor din Siria sau din alte părți. Un exemplu elocvent poate fi Alexandria, unde impactul ismailismului era mai mic decât asupra Capitalei;¹² musulmanii din Alexandria au fost primii care au simțit aerul schimbării, odată cu sosirea nu numai a refugiaților din Palestina, care au fugit în Egipt după căderea Ascalonului în 1153, dar și datorită spiritului sunnismului, care a revigorat comunitatea, făcând-o mai conștientă de ea însăși,

militantă și dispusă să se ridice împotriva propriilor dușmani. Cercetările lui Goitein arată o creștere a activităților antisemite în Alexandria în timpul perioadei târzii fatimide – consecință, cel mai probabil, a unei ortodoxii sunnite mai militante.¹³ În plus, către portul orașului se îndreptau acum comercianți, studenți, turiști și aventurieri.¹⁴ Nu este surprinzător că, în Alexandria, au apărut primele medrese din Egipt.¹⁵ Prima medresă egipteană a fost creația lui Abu Bakr al-Turtushi, care a murit în anul 1126 și a cărui viață ne sugerează nu doar cât de departe au călătorit cărturarii epocii, ci și cât de repede s-au răspândit ideile Renașterii sunnite. Născut la Tortossa, în Spania, a călătorit la Bagdad, unde a studiat la Nizamiyya și l-a întâlnit pe Nizam ul-Mulk. Din Bagdad, al-Turtushi a călătorit spre Damasc și, apoi, la Alexandria unde, inspirat de ceea ce a văzut în Bagdad, a înființat, în 1098, o medresă și unde a și predat, în următorii 30 de ani. Nu după multă vreme ajunsese atât de popular, încât se spune că, într-una dintre plimbări, era urmat de 360 de studenți.¹⁶ Nu a trecut mult de când prezența lui al-Turtushi s-a și făcut simțită, că el a și început să susțină insistent că ismailiții trebuie să înceteze să se mai amestece în problemele sunniților, emițând și opinii juridice, care se opuneau directivelor oficiale ale ismailiților fatimizi. Dată fiind imensa sa popularitate în rândul sunniților din Alexandria, autoritățile nu puteau face mare lucru; nici măcar „să-l oprească, tăindu-i ghearele.”¹⁷ În Alexandria cel puțin, sunniții puteau face ce poteau.¹⁸

Încet, însă inexorabil, califul fatimid a fost dat la o parte de un popor pe care-l conducea, dar, care, în cel mai bun caz, se arătase indiferent față de propria sa ideologie. În plus, din Alexandria, dar și din alte părți, a apărut un nou curent sunnit, care punea sub semnul întrebării legitimitatea conducerii fatimide. Pentru a supraviețui, califul a trebuit să țeasă intrigi și să

ia măsuri și, procedând astfel, își sacrifică, din oportunism politic, dar fără tragere de inimă, doctrina și ideologia. Pe scurt, fatimizii se îndreptau spre dispariția totală.¹⁹ În lumina acestor fapte, este necesar să înțelegem acțiunile imamului fatimid al-Hafiz, care, în 1135, a acționat, într-o manieră pe cât de dramatică, pe atât de șocantă pentru sensibilitatea musulmană: l-a numit vizir pe Bahram, un armean creștin. A luat această decizie, considerând că un creștin nu va submina natura ismailită a țării. Era o strategie bine chibzuită, deoarece, sub fatimizi, presiunea exercitată asupra creștinilor să se convertească la islam devenise nesemnificativă²⁰ și, se pare că unii creștini, au revenit la credința inițială – ceea ce deducem din numărul tot mai mic de nume musulmane detectate în Egipt pe parcursul acestei perioade.²¹ A fost o decizie riscantă a lui al-Hafiz, îndrăzneță și dramatică, dar califul interpretase greșit starea de spirit a poporului asupra căruia voia să conducă. Deși, în trecut, mai fuseseră viziri armeni, aceștia se convertiseră la islam, în vreme ce Bahram nu avea nici cea mai mică intenție s-o facă. Cu această disperată numire, al-Hafiz dădea semnalul că ideologia fatimidă își pierduse inima,²² de vreme ce fatimizii își revendicaseră mereu moștenirea islamică, una în care profetul și familia acestuia – *ahl al-bayt* – ocupau o poziție specială. Acum, numirea unui vizir creștin era primită cu neîncredere de către musulmani, iar informația că Bahram avea legături strânse cu biserica armeană – fiind nepotul catolicosului armenilor Grigorie al II-lea și frate cu primul catolicos armean din Egipt – a sporit neliniștea sunniților. Ca vizir, Bahram și-a făcut o regulă din a angaja în administrație armeni și creștini, ceea ce ducea, de la sine, la concedierea oficialilor musulmani.²³ Din ce în ce mai înverșunați, musulmanii afirmău că Bahram ținea legătura cu statele creștine și, se pare, că aceste suspiciuni erau

unele întemeiate. Nu există nicio îndoială că sunniții egipteni se temeau de creștini mult mai mult decât de ismailiți, existând unele dovezi ale negocierilor secrete purtate de Bahram cu Roger al II-lea, regele normand al Siciliei, care spera să-și unească regatul cu Principatul Antiohiei și, pentru aceasta, avea nevoie de sprijinul lui Bahram printre armeni. Nu a fost singura dată când Bahram a sărit în ajutorul cruciaților, deoarece, datorită intervenției sale, Godefroy de Esch, un cavaler capturat cu aproximativ 300 dintre oamenii săi, a fost eliberat. Această decizie a fost luată după vizita la Cairo a patriarhului armean de la Ierusalim. Este demn de remarcat că patriarhul armean a fugit din Egipt în anul 1171, anul în care Saladin a devenit vizir.

Așa cum susține analiza lui Kedar și a lui Ephrat, în această perioadă au existat câteva cazuri de musulmani convertiți la creștinism.²⁴ Ibn al-Athir povestește, de pildă, despre cadiul orașului Buzaa (de lângă Alep), care s-a convertit la religia francilor ce îi asediau orașul, în 1137. Ibn al-Athir notează consternat că 400 de notabili ai orașului au urmat exemplul cadiului. În altă parte, Abu Shama înregistrează un episod în care locuitorii creștini din Damasc, convertiți la islam, când francii au asediat orașul în 1136, au revenit la credința lor inițială. Datele sunt interesante, deoarece, în această perioadă, temerile musulmanilor din Egipt față de politicile lui Bahram atinseseră apogeul. Din punctul lor de vedere, evenimentele din Siria și Egipt nu erau lipsite de legătură. Era clar că imaginea cruciaților și a armatelor creștine dispersate în Siria și la granițele Egiptului i-a afectat foarte mult pe musulmani, amplificându-le temerile față de influența creștină, aparent general răspândită în Egipt; acest fapt i-a făcut pe unii să creadă că „posibila creștinare a țării, probabil cu sprijin străin, ar fi fost cumva naturală.”²⁵

Numirea lui Bahram în funcția de vizir a fost urmată de o explozie a sentimentelor anticreștine. Un sunnit vehement, Ridwan, a împins lucrurile la extrem, cerând declanșarea jihadului împotriva influenței creștine din Egipt. Apelul a avut succes; Ridwan a fost numit vizir, iar Bahram s-a retras într-o mănăstire, unde a și murit câțiva ani mai târziu, în 1140.²⁶ Fără îndoială, viziratul lui Ridwan a intensificat puterea și prezența politică a sunniților în Egipt, iar epurarea creștinilor, cărora li s-a interzis să mai lucreze în ministere importante, a fost o decizie care i-a câștigat sprijinul popular. Următorul pas, oricum, a arătat limpede că era în acord cu modul de a gândi al acelei perioade – a decis să construiască o medresă. În timp ce cea ridicată de al-Turtushi poate fi considerată drept efectul inițiativei unui om de știință influențat direct de Nizam ul-Mulk, Ridwan era vizir, iar medresa – a doua construită în Egipt – a fost, în egală măsură, un act politic și un gest pios. Nu este surprinzător că Ridwan a ales să și-o construiască în Alexandria, deși acela era un oraș în care nu trăise niciodată. A fost o alegere logică; orașul-port era unul profund sunnit și, de asemenea, și-a dorit ca Ibn Awf, cărturar de frunte al școlii *maliki*, să fie profesor. Timp de aproape 50 de ani, Ibn Awf a predat acolo și, în jurul lui, s-au îngrămădit sute de studenți, inclusiv Saladin. Dar a existat, de asemenea, și o rațiune politică mai urgentă pentru înființarea acestei medrese, iar aceasta era că Ridwan avea disperată nevoie de juriști sunnieni, care să-și poată asuma poziții în guvernul său, pentru a-l elibera, cel puțin într-o oarecare măsură, de dependența față de comunitățile rivale, mai ales de creștini, pentru a guverna țara.²⁷ Aceasta a fost una dintre pietrele de temelie ale politicii lui Nizam ul-Mulk, momentul în care și-a întemeiat medresele, iar importul acestei strategii în Egipt a devenit un semn clar că ideile provenite din est ajungeau în țara de pe Nil.

Saladin nu a fost primul vizir sunnit al Egiptului fatimid – de fapt, nu a fost nici măcar primul kurd. Un kurd sunnit din școala *șafeită*, Ibn Sallar, a fost guvernatorul Alexandriei înainte de a deveni vizir, iar, în 1151, a înființat o medresă pentru eminentul învățat *șafeit* al-Silafi. Aceasta a fost prima medresă *șafeită* din Egipt, marcând recunoașterea oficială a acelei *madhab*. Dacă Ibn Awf a fost cel mai important savant al școlii *maliki* din Egipt, atunci nu există nicio îndoială că al-Silafi era cel mai remarcabil învățat *șafeit* – și, poate, chiar cea mai mare personalitate academică a epocii din Egipt.²⁸ Faima și prestigiul său crescuseră și se răspândiseră într-o asemenea măsură, încât părea că toți cei care vizitau Alexandria mergeau să-l vadă.²⁹ Până la moartea sa, intervenită în 1180, al-Silafi a predat hadithul aproape 60 de ani, având sute de studenți. Cunoscuți drept „Ucenicii lui al-Silafi”, aceștia i-au diseminat învățăturile în toată lumea islamică. Astfel că Ibn Awf și al-Silafi pot fi considerați cei doi giganți intelectuali ai acestei perioade din Egipt, care învățau, ghidau și îngrijeau sutele de studenți ce vor forma nucleul administrației lui Saladin în regiune.

S-a ajuns la o percepție cvasicomună privind motivul pentru care medresele au fost construite în Egipt și aceasta reprezenta combaterea ismailismului. Și, totuși, după cum se pare nici Ridwan, și nici Ibn Sallar nu ar fi putut fi mai puțin interesați de realizarea acestui obiectiv. În realitate, fiecare dintre cei doi ar fi putut răsturna califatul fatimid și chiar a existat un moment în care Ridwan s-a gândit serios să o și facă, cerând, în consecință, unele sfaturi juridice. Ibn Awf a fost unul dintre cei cărora le-a cerut părerea, dar răspunsul acestuia a fost unul neangajant. Poate că nici Ridwan, nici Ibn Sallar nu au simțit că este important, deoarece mersul istoriei se dovedea, în mod categoric, în favoarea sunniților. Când Ibn Ruzzik, un vizir šiit duodeciman,

a mers la Cairo să preia puterea, a purtat doliu, împreună cu toți soldații săi, fluturând chiar și stindarde negre; în mod evident, culoarea nu era un semn al durerii pentru califul ucis, și numai un nebun nu ar fi observat simbolismul – negrul era culoarea sunniților abbasizi. Un vizir šiit duodeciman care prelua puterea, într-o țară condusă de un calif šiit ismailit și care trebuia să poarte culoarea sunniților pentru a câștiga sprijinul popular – nu putea exista niciun semnal mai clar că epoca fatimizilor se apropia de sfârșit. Rămăseseră urme de resentimente ismailite. Un exemplu putea fi considerat efectiv califul însuși, care, se spune, se opunea cu fanatism sunniților. Dar nu putea face mai nimic, pentru că aceștia erau peste tot. Chiar și atunci când uneia dintre sclavele sale a trebuit să i se ia sânge, medicul însărcinat s-a dovedit a fi sunnit.³⁰

A fost pariul disperat al vizirului fatimid, Shawar, care a pus capăt ultimelor zvârcoliri ale bolnavului de pe Nil. În decembrie 1163, el a călătorit la Damasc, pentru a face apel la ajutorul lui Nur al-Din împotriva unui rival. Pentru a-l ispiti, Shawar i-a oferit o treime din veniturile egiptene, ca un tribut anual. O vreme, Nur al-Din a ezitat, pentru că nu se putea arunca atât de ușor într-o aventură egipteană și nu vedea niciun motiv pentru care ar fi trebuit să susțină pretenția lui Shawar la postul de vizir, dar, apoi, s-a hotărât să trimită o armată, sub conducerea lui Shirkuh, care ajunsese între timp comandant suprem. Saladin, acum în vârstă de 27 de ani, i-a fost alături, ca aghiotant. Faptul că Shirkuh l-a ales pe Saladin și nu pe unul dintre fiii săi, arată cât de multă încredere avea în el – deși pentru primul sfert al vieții acestuia nu avem aproape nicio informație, de când a plecat cu armata lui Shirkuh în Egipt, prestigiul i-a sporit fulgerător.

Povestea invitației lui Shawar putea fi *casus belli* pentru campania siriană, dar, ceea ce este mai puțin cunoscut, era relația

dintre Nur al-Din și sunniții din Egipt, deoarece prudentul Nur al-Din nu s-ar fi bazat, pur și simplu, pe promisiunile vizirului. El nu cunoștea bine Egiptul și, cu siguranță, nu și-ar fi trimis armata orbește, fără să știe la ce să se aștepte sau, cel puțin, fără să cerceteze stabilitatea terenului politic. Shirkuh se lăuda, spunând că, în Egipt, „nu sunt oameni”, dar Nur al-Din știa că nu poate subestima pericolele, deoarece, de-a lungul anilor, întreținuse contacte utile acolo, contacte ce acționau precum ochii și urechile lui și care i-au și transmis informații valoroase. Rolul acestora, neclar și discret, a fost ignorat, în mare măsură, de istorici, dar elementele sunnite loiale lui Nur al-Din nu doar că „netezesc” calea pentru invazia lui Shirkuh, ci vor fi de-a dreptul esențiale pentru a-i conferi stabilitate poziției lui Saladin. Zein Ibn Naja este unul dintre cele mai interesante și enigmatice personaje ale perioadei. Locuitor al Damascului, unde s-a și născut, de altfel, a trăit mult – peste 90 de ani și a devenit unul dintre cei mai apropiați confidenți ai lui Saladin. În mod straniu, știm că, în tinerețe, a călătorit în Bagdad, unde a devenit discipolul lui Abd al-Qadir al-Jilani și, în scurt timp, și-a clădit un renume de predicator (*waiz*). Merită să istorisim următoarele evenimente, pentru că, deși sunt confuze, se pare că, în mod deliberat, au fost create astfel. Se spune că Ibn Naja i-a cerut permisiunea lui al-Jilani să plece din Bagdad în Egipt, al-Jilani fiind de acord, spunându-i: „Vei ajunge la Damasc și vei găsi acolo o armată gata să invadeze Egiptul. Spune-le: «nu-l veți cuceri de astă dată. Nu ar fi mai bine să vă întoarceți ca să-l cuceriți cu altă ocazie!»”³¹ În timp ce se afla în Damasc, Ibn Naja l-a găsit pe Shirkuh și l-a informat despre spusele lui al-Jilani. S-a îndreptat, apoi, către Egipt, unde, ni se spune, l-a informat și pe califul fatimid cu privire la apropierea armatei, asigurându-l însă că invazia nu va reuși. Când, într-adevăr, Shirkuh a fost forțat să dea înapoi, califul fatimid,

după cum povestește Ibn Naja, și-a amintit spusele lui și l-a făcut confident, „destăinuindu-i secretele”³². Astăzi, pur și simplu, povestea nu are sens. Ar trebui să credem că un discipol hanbalit al lui al-Jilani, ce se opunea ismailiților fatimizi, i-ar fi putut câștiga atât de ușor încrederea califului fatimid? Și, ce se poate înțelege din mesajul enigmatic al lui Al-Jilani?

În mod curios, în Egipt, Ibn Naja l-a vizitat pe Uthman Ibn Marzuq al-Qurshi, care predica în moscheea Amr Ibn al-As și era recunoscut de mulți ca un șeic sufi cu mult har. Ibn Marzuq însuși era un hanbalit și de asemenea, asociat cu al-Jilani, cu care corespundea.³³ Surprinzător, Ibn Marzuq l-a întrebat pe Ibn Naja dacă știa un bărbat pe nume Shirkuh și, apoi, i-ar fi spus aceeași poveste ca aceea relatată de al-Jilani: că invazia lui Shirkuh va eșua și că nu era momentul potrivit. Ibn Naja s-a îndreptat apoi către Damasc, pentru a-l informa pe Nur al-Din despre conversația cu Ibn Marzuq, acesta ordonându-i să țină secret toate lucrurile aflate. În mod clar, Ibn Marzuq acționa într-o oarecare măsură pentru Nur al-Din, iar mesajele circulau – cu ajutorul lui Ibn Naja – între Damasc și elementele sunnite din Egipt, ce acționau ca informatori. Prin urmare, avertismentul lui Ibn Marzuq trebuie privit în această lumină: situația politică din Egipt nu era încă una favorabilă. Și tot astfel trebuie înțeles și mesajul lui Al-Jilani, deoarece era clar că problemele Egiptului îi preocupau atât pe cei din Bagdad, cât și pe cei din Damasc. Însuși faptul că Ibn Marzuq a întrebat despre Shirkuh poate fi considerată o dovadă a faptului că știa despre apropierea armatei sunnite.

Nu încapă nicio îndoială că succesul lui Ibn Naja în infiltrarea celor mai înalte eșantioane ale fatimizilor, obținând astfel acces direct la calif, poate conduce la o singură concluzie: că acționa pe post de informator al lui Nur al-Din. Și al lui Saladin, de asemenea, pentru că Ibn Naja se va impune rapid ca unul

dintre cei mai apropiați consilieri ai săi în Egipt. Saladin l-a păstrat aproape pe Ibn Naja și, constant, i-a cerut sfatul. Îi spunea de obicei Amr Ibn al-As, însoțitorul profetului care a cucerit Egiptul, semn că eforturile lui Ibn Naja de a restabili sunnismul în zonă erau percepute ca asemănătoare celor depuse de Amr. Faptul că-l compara cu unul dintre tovarășii profetului era dovada înaltei sale prețuiri. După cum vom vedea, nici în clipa celui mai mare triumf al său, Saladin nu l-a uitat. Alături de Ibn Marzuq, s-a aflat și Abu Abdallah al-Kizani, un respectat sufi și un cunoscut poet, stabilit și el în Fustat. A fost, de asemenea, un predicator carismatic, cu discipoli la moscheea lui Amr Ibn al-As. Al-Kizani a menținut un contact strâns cu Shirkuh și Saladin și, după cum se spune, versurile sale erau privite cu bunăvoință de Saladin. Ceea ce îi devenise clar lui Nur al-Din a fost că esențial era să câștige sprijinul unora precum Ibn Marzuq sau al-Kizani, capabili să genereze o amplă susținere populară în întreaga țară, iar Shirkuh a ținut să-i vizite pe cei doi în timpul primei sale campanii. De al-Kizani vom mai auzi, dar, de data aceasta, în cele mai macabre circumstanțe.

Campania lui Shirkuh

Pe acest fundal de mesaje tainice și călători spioni, Nur al-Din l-a trimis pe Shirkuh în Egipt. Detaliile celor trei expediții întreprinse de acesta în următorii patru ani sunt bine documentate³⁴ și, lăsând deoparte atrocitățile, nu trebuie să ne aplecăm prea mult asupra lor. Deși presupunem că Saladin și-a însoțit unchiul în această primă incursiune în Egipt, nu dispunem de dovezi că ar și fi făcut-o. Surprinzător, nici Saladin nu o menționează, iar Ibn al-Athir – care îi era un adversar notoriu – sugerează că ar fi rămas acasă, în Siria. Având în vedere decisivul rol pe care îl va juca în campaniile viitoare, pare

foarte posibil ca Saladin să fi călătorit în Egipt, deși, probabil că nu i s-a încredințat cu adevărat o comandă pe mână. Nu prea mai contează, căci peste anii de început ai lui Saladin plutește o ceață deasă. Când armata lui Shirkuh a plecat din Damasc, doi bărbați stăteau umăr la umăr, urmărind-o cum se îndepărtează și recitând, cu voce tare, dintr-un text al lui Ibn Batta, în care juristul hanbalit, care a murit în 997, preamărea virtuțile profetului. Cei doi juriști erau Muwaffaq al-Din Ibn Qudama și vărul acestuia, Abd al-Ghani. Muwaffaq al-Din, cel mai în vârstă, se întorsese recent din Bagdad la Damasc, unde fusese inițiat personal de al-Jilani, care l-a investit cu mantia sufi. În Damasc, Muwaffaq al-Din și-a câștigat renumele de cel mai mare jurist hanbalit al orașului și a devenit unul dintre cei mai apropiați consilieri ai lui Saladin, călătorind alături de acesta în campaniile militare, inclusiv în bătălia de la Hattin, din 1187.

În ceea ce privește campania în sine, cea mai bună etichetă care i se poate aplica este cea de „succes frustrant.” Nur al-Din îl trimisese pe Shirkuh în fruntea unei mici forțe de explorare, în locul unei armate mari, iar faptul l-a alarmat pe Shawar, care-l însoțea pe Shirkuh.

— Ne-ai păcălit! bodogănea el, văzând că armata egipteană, care le blocase drumul, era mult mai numeroasă, dar Shirkuh l-a liniștit, deoarece nu prea avea încredere în priceperea în luptă a egiptenilor în luptă:

— Cei mai mulți sunt țărani strânși cu băta de tobă și împărășiați cu băta de bețe.

Și s-a dovedit că Shirkuh a avut, până la urmă, dreptate, pentru că, abia refugiat la Damasc, în aprilie 1164, Shawar era, o lună mai târziu, reinstalat ca vizir. Nu intenționa, totuși, să-și îndeplinească promisiunea față de Nur al-Din și, văzându-se înapoi pe caii cei mari, i-a oferit lui Shirkuh 30 000 de dinari să se întoarcă acasă. Ni-l putem imagina pe Shirkuh arătându-și

colții în fața acestei oferte și cerându-i lui Shawar să plătească o treime din veniturile țării, după cum se convenise. Văzând că Shirkuh era de neclintit, Shawar a luat o decizie care, în cele din urmă, avea să-i pecetluiască sfârșitul: a chemat în ajutor Regatul latin și pe Amalric. Deja îngrijorat de prezența lui Shirkuh în Egipt, Amalric nu a pierdut niciun moment și și-a și pus armata în mișcare. Între timp, Shirkuh și-a retras trupele la Bilbais, unde, în iulie 1164, a fost asediat de o forță combinată a fatimizilor și francilor. Nu e clar dacă asediul lui Amalric a fost unul foarte eficient și e posibil ca atenția să îi fi fost distrasă de Nur al-Din, care a profitat, din plin, de intrarea lui Amalric în Egipt. Pentru a-i distra pe franci și a rupe blocada din jurul cetății Bilbais, Nur al-Din a cucerit castelul lui Harim, care se afla între Antiohia și Alep, iar, în august 1164, a zdrobit o armată francă și i-a capturat pe Bohemond al III-lea de Antiohia, Joscelin al III-lea de Edessa și Raymond al III-lea de Tripoli, care au fost pe dată aruncați în închisoare, la Alep. Nur al-Din a continuat să preseze și, în octombrie același an, a asediat Banias, care a capitulat. Era o evoluție extrem de alarmantă pentru Amalric, tulburat atât de pierderea cetății, cât și de cea a Harimului, acum nemaidorind altceva decât să se retragă din Egipt. În orice caz, se pare că Shirkuh nu a suferit prea mult în timpul asediului și, pentru că armata sa nu îl prea încânta pe Amalric, s-a ajuns la un acord și, nu mai târziu de octombrie, acesta s-a și întors la Damasc.

Shirkuh a revenit în Siria, de astă dată avizat de ceea ce se întâmplase. Punea la cale să se răzbune pe Shawar și pe firea sa duplicitară și, vreme de doi ani, și-a pregătit trupele încercând să-l convingă pe Nur al-Din cât de potrivită ar fi o a doua campanie. Totuși, Nur al-Din încă ezita și Shirkuh, cunoscându-l pe omul pe care-l slujea, i-a scris califului abbasid, cerându-i să-l

îndemne pe Nur al-Din să repună în drepturi în Egipt credința sunnită. Răspunsul entuziast al califului i-a fost pe plac lui Nur al-Din, după cum se și aștepta Shirkuh.³⁵ Dar nu răzbunarea îl motiva pe Nur al-Din, ci temerea că Egiptul ar cădea în mâinile francilor. În ceea ce privește în mod direct pe Saladin, el a fost numit de Nur al-Din, chiar în această perioadă, în 1165, în postul de *shihna* (șef al poliției) din Damasc. Cu toate acestea, Saladin nu a rămas prea mult timp în această poziție: pare să fi demisionat, frustrat de ingerințele și încăpățânarea cadiului, cu care trebuia să lucreze îndeaproape și care nu era altul decât Kamal al-Din al-Shahrazuri, favoritul lui Zengi și al lui Nur al-Din. În mod sigur, Saladin nu a fost nici primul și nici ultimul care să fi fost frustrat de personalitatea și comportamentul cadiului, deoarece scriitorul de satire și poezii al-Wahrani și-i imaginează pe îngeri plângându-se, în Ziua Judecății, că se ajunsese până într-acolo încât Kamal al-Din ar fi insistat să primească o asemenea zi doar pentru el.³⁶

În 1167, cu certitudine pe Saladin alături, Shirkuh le-a ordonat, într-un final, trupelor să se pună în mișcare. Pe drum, au fost loviți atât de o furtună de nisip, care aproape că i-a dat peste cap în totalitate planurile lui Shirkuh, cât și de unele știri tulburătoare: armata lui Amalric se afla deja în Cairo, căci împăratul fusese informat despre ofensiva lui Shirkuh și-i scrisese să-l avertizeze și lui Shawar. I s-au oferit, în schimb, 400 000 de dinari pentru a apăra califatul fatimid de invazia siriană. Vestea despre prezența lui Amalric l-a tulburat pe Shirkuh, iar acesta a recurs la singura cetate pe a cărei loialitate putea fi sigur: s-a îndreptat spre cei din Alexandria, pentru a le cere ajutorul. Răspunsul a fost rapid și încurajator, căci locuitorii din Alexandria au renunțat la loialitatea formală față de fatimizi și, dând orașul în mâinile lui Najm al-Din Ibn Masal, fiul unui fost vizir, s-au

răsculat. S-au strâns arme și bani, pregătiți să fie cheltuiți pentru într-ajutorarea lui Shirkuh. Mesajul de susținere i-a fost transmis acestuia de către Sharif al-Idrisi din Alep, care, la acea vreme, se întâmpla să fie în Alexandria și despre care, putem presupune, îl cunoștea personal pe Shirkuh.

Lăsând un regiment de franci în Cairo – spre indignarea sunniților, șocați că infidelii ajunseseră acum să-i protejeze – Amalric a pornit imediat în urmărirea lui Shirkuh, care s-a retras în sud, până la Ashmunain. Acolo, la Babain, în martie 1167, s-au confruntat cele două armate. Veteran de război, Shirkuh și-a studiat bine inamicul și a socotit că Amalric își va folosi principala forță, reprezentată de șarja cavaleriei, deoarece și mai înainte aceasta fusese utilizată, cu succes devastator, împotriva armatelor fatimide. Dar Shirkuh își dăduse seama că aceasta nu putea fi lansată decât într-o singură direcție și nu putea fi ușor întoarsă din drum, astfel că putea avea probleme în fața cavaleriei ușoare. Cheia era să se dea deoparte din calea cavaleriei și să o atace din flancuri iar, pentru a reuși, trebuia să folosească una dintre tacticile musulmane preferate – să simuleze retragerea, pentru a învălui șarja cavaleriei. Pentru a ieși învingător, trebuia ca învăluirea să fie bine executată, căci coordonarea era crucială; dacă retragerea era prea rapidă, exista pericolul ca inamicul să treacă prin armata musulmană, iar, dacă ea era întârziată prea mult, în luptă, flancurile ar fi putut fi asirate. Fiind comandantul armatei, Shirkuh era cel responsabil cu semnalul de atac pentru flancuri, dar, mai presus de toate, era nevoie de un comandant care să poată controla centrul și să coordoneze, cum trebuie, retragerea simulată. Acesta trebuie să-și păstreze mintea limpede în focul luptelor, iar Shirkuh i-a cerut lui Saladin să-și asume responsabilitatea. Acum ne apare, pentru prima dată, Saladin ca persoană.

În ajunul luptei, locuitorii Alexandriei s-au alăturat lui Shirkuh, însă nu se ridicau la înălțimea oamenilor lui Shirkuh, deoarece izvoarele istoriei consemnează că mulți dintre ei au murit în bătălia ce a urmat. În ceea ce privește bătălia în sine, tactica lui Shirkuh s-a dovedit eficientă. După cum a anticipat, Amalric a lansat o șarjă de cavalerie împotriva centrului trupelor, iar Saladin, după instrucțiunile unchiului, s-a prefăcut că se retrage. Apoi, cavaleria musulmană a strâns rândurile după călăreții franci, armata condusă de Shawar și Amalric suferind multe pierderi. Shirkuh a fost marele erou, demonstrând de ce era atât de stimat, dar victoria nu a fost și una decisivă, căci nicio armată nu a suferit pierderi majore. Shirkuh s-a îndreptat spre nord, unde a fost primit cu brațele deschise de locuitorii cetății Alexandria și de guvernatorul acesteia, al-Rashid Ibn al-Zubayr. Era sigur de faptul că acolo, putea găsi un adăpost, dar va primi atât arme, cât și bani. Ibn al-Zubayr este un personaj fascinant, a cărui poveste merită, cu adevărat, spusă. Originar din Aswan, s-a dus în Alexandria, unde a studiat cu al-Silafi. Era, cu certitudine, un om cu multe talente, mai ales pentru poezie, iar această pasiunea l-a adus în atenția fatimizilor care, în 1144, l-au trimis în Yemen ca ambasador și propagator al religiei. Ar putea să pară straniu, deoarece este probabil că, din moment ce el a studiat cu al-Silafi, era sunnit, deși nu aflăm explicit de nicăieri acest amănunt. Reacția yemeniților a sporit și mai mult confuzia. Când Ibn al-Zubayr a sosit acolo, unii dintre poeți i-au trimis califului fatimid câteva versete, printre care și „Ne-ai trimis drapelul Bine-călăuziților, dar el este unul negru”. Acest verset ar putea fi interpretat literal, deoarece Ibn al-Zubayr, originar din Aswan, ar fi putut să fie el însuși negru. Dar există și o interpretare mai profundă și anume că drapelul lor era alb (culoarea fatimizilor), iar celălalt negru

era, desigur, cel al abbasizilor. Acest lucru implică faptul că Ibn al-Zubayr era sunnit, dar misterul rămâne în continuare: ar fi putut fatimizii să trimită un sunnit pentru a le propaga religia?! La întoarcerea din Yemen, Ibn al-Zubayr a primit responsabilitatea diwanelor din Alexandria, dar, în momentul în care Shirkuh a invadat Egiptul, el l-a sprijinit fățiș – acțiune, care, în cele din urmă, l-a și costat viața.

În Alexandria, Shirkuh a cumpănit bine care să îi fie următorul pas. Amalric și Shawar se apropiau cu repeziciune de oraș și era clar care le va fi strategia: îi vor înfometa, deoarece flota francilor blocase deja portul. În ciuda victoriei militare de la Babain, Shirkuh se găsea într-o poziție precară. Dacă ar fi rămas în Alexandria, atunci asediul va fi unul tot mai dur, până când orașul se va preda, dar, dacă va abandona și se va retrage în Siria, își va pierde singura bază loială și, odată cu ea, orice speranță de a captura vreodată Egiptul. Locuitorii Alexandriei îi stăteau umăr la umăr, plini de curaj, dar era conștient că Shawar nu le va arăta niciun strop de milă. Prin urmare, retragerea nu putea fi luată în calcul. Decizia finală a fost, deopotrivă, atât curajoasă, cât și îndrăzneță: și-a împărțit armata, deja redusă numeric, și s-a strecurat, cât a mai putut, în afara Alexandriei, pentru a provoca și a deturna armata lui Amalric – chiar dacă nu era capabil să o învingă. Cealaltă parte a armatei va rămâne în Alexandria, pentru a apăra orașul până când el, sau Nur al-Din, ar putea să-i vină în ajutor. Pentru apărarea cetății, sarcină ce presupunea dificultăți de nedescris, a apelat la Saladin, în care avea cea mai mare încredere.

Apariția lui Saladin și asedierea Alexandriei

„Nu voi uita în veci cele trăite în Alexandria”, își amintea Saladin, mai târziu. În vârstă de 30 de ani și comandant peste 1 000 de oameni, Saladin se confrunta, acum, cu cea mai

serioasă provocare de până atunci. Nu se îndoia câtuși de puțin de loialitatea oamenilor săi și ai lui Shirkuh, dar vor rămâne fermi pe poziție locuitorii Alexandriei? În mod evident, aceștia aderaseră la cauză și luptaseră cu entuziasm, dar vor arăta ei la fel de hotărâți după ce nu vor mai avea ce mânca? Din ce plămadă erau făcuți egiptenii? În ciuda bunăvoinței arătate, locuitorii Alexandriei erau, prin natura lor, comercianți, dornici să-și reia activitatea, și nu luptători, iar Saladin știa că nu se poate baza pe ei. Entuziasmul – indiferent cât era el de bine intenționat – nu putea compensa lipsa disciplinei militare. Nu conta însă, căci Saladin era hotărât să apere orașul. Dar Shawar își dorea, la fel de mult, să-l cucerească, deoarece nu-și putea permite să tolereze o rebeliune deschisă de o asemenea amploare: Alexandria și locuitorii ei trebuia să primească o lecție usturătoare. Și, astfel, asediul a devenit tot mai dur, livezile au fost tăiate, pentru a se construi mașinăriile de asediu, ce se înălțau peste oraș. Au fost folosite catapulte, capabile să arunce pietre grele pe distanțe mari, pagubele produse fiind enorme. Guillaume de Tir scria că Amalric a ordonat ca toți mesagerii ce părăseau orașul asediat să fie capturați și interogați, cu temeinicie. Timp de trei luni, din aprilie și până în iulie 1167, locuitorii din Alexandria au suferit de foame, dar s-au păstrat fermi pe poziție, deoarece mulți dintre ei erau refugiați din Ascalon și erau conștienți de ceea ce era în joc. Apoi, Shawar a încercat să testeze loialitatea orașului și le-a trimis un mesaj: „Predați-l pe Saladin”, a cerut el, dar răspunsul a venit rapid, reflectând mentalitatea orașului asediat: „Doamne păzește să predăm musulmani francilor și ismailiților.” Între timp, forțele proaspete creștine, însoțite de arhiepiscopul Frederick de Tir, au pornit pe mare, spre Egipt, astfel că orașul era înconjurat total atât pe mare, cât și pe uscat. Acum, în timpul acestui

dureros asediu, a intrat prima dată și Saladin în contact cu cei care sprijineau cauza sunniților în Egipt, făcându-și camaraderii de-o viață. „Nu voi mai avea niciodată un prieten ca el”, spunea Saladin despre Ibn Masal, căci tocmai aceasta a fost perioada în care s-a născut și prietenia lor.³⁷ Ibn Masal nu a ezitat să i se alăture lui Shirkuh, iar loialitatea sa va fi sever testată în curând. Aceasta este perioada în care locuitorii Alexandriei au ajuns să-l cunoască pe Saladin și le-a plăcut ce au văzut. În anii care au urmat, în timp ce Saladin a condus Egiptul, loialitatea Alexandriei a fost una de neclintit – o loialitate edificată în timpul unui asediu.

Până în iulie 1167, devenise clar că orașul nu mai putea suporta; hrana se epuizase, iar diversiunile puse la cale de Shirkuh nu dăduseră rezultate. La un moment dat, din Alexandria a reușit să iasă un mesager, pentru a-i duce un apel lui Shirkuh din partea lui Saladin: „Trebuie să găsești o soluție degrabă, i-ar fi transmis acesta, pentru că nu mai putem suporta mult”. Frustrat, dar incapabil să împiedice asediul, Shirkuh nu avea de ales decât să înceapă negocierile cu Shawar, care, într-o oarecare măsură, era dispus să negocieze, pentru că își dorea ca atât armata siriană, cât și cea francă să părăsească Egiptul. Anihilarea sirienilor i-ar fi plasat pe franci într-o poziție prea puternică, iar asta însemna că rezolva o problemă, dar, în același timp, crea o alta și mai mare. Deci, la începutul lunii august, s-au convenit termenii și, în cele din urmă, orașul și-a deschis porțile. Saladin a fost escortat și găzduit, cu mare pompă, în tabăra lui Amalric, unde a primit o mulțime de vizitatori, dintre care mulți franci, dornici să-l întâlnească pe acest tânăr care le ținuse piept atâta amar de vreme. O cronică creștină consemnează chiar că, pe când se afla în tabăra francilor, Saladin s-a împrietenit cu Humphrey de Toron, un vorbitor fluent

de arabă și care, pentru că-i prețuia curajul, l-a și înnobilit pe Saladin. O poveste apocritică, desigur, dar tocmai acești ani de început reprezintă începutul fascinației pe care au manifestat-o occidentalii față de Saladin, fascinație din care va apărea, încetul cu încetul, legenda.

Însoțit de surle și trâmbițe, Shawar și-a făcut o intrare triumfală în Alexandria. Când demnitarii de frunte ai orașului s-au prezentat, el stătea într-un cort, alături de Amalric. Refuzând să-i salute, nu le-a permis să se așeze, lucru ce i-a atras o muștruluală din partea lui Amalric: „Tratează-i cu respect pe acești oameni sfinți”, l-a îndemnat el. Atunci, Shawar le-a reproșat, plin de furie, nesupunerea și răzvrătirea deschisă, moment în care, spun cronicile, un cărturar i-a replicat: „Vom lupta cu oricine vine purtând crucea, indiferent cine este el”. În ciuda termenilor negociați ai armistițiului, care prevedeau amnistierea, Shawar își dorea din suflet să se răzbune, astfel că a ordonat arestarea celor mai de seamă conspiratori. În consecință directă, Ibn al-Zubayr a fost adus și executat. Pe de altă parte, Ibn Masal s-a ascuns și a reușit să fugă în Siria, unde Nur al-Din l-a luat în serviciul său. În tabăra lui Amalric, Saladin a aflat despre faptele lui Shawar și, fără să pregete, a apelat la rege să intervină. Având un spirit nobil, Amalric a intervenit, și i-a reproșat lui Shawar faptele. El a acceptat, de asemenea, cererea lui Saladin să-i fie puse la dispoziție nave, pentru a transporta în Siria bolnavii și răniții, pentru că nimic nu ar putea fi obținut prelungind războiul. Astfel, până în septembrie, Saladin a revenit în Damasc.

Astfel, Saladin s-a întrupat tocmai din obscuritatea istoriei; la Babain, i s-a dat o misiune militară, pe care a și îndeplinit-o cu promptitudine, iar, în Alexandria, i-a fost pusă la încercare hotărârea, și el s-a ridicat la înălțimea provocărilor. Poate că

și-a reamintit asediul pe care l-a îndurat în copilărie la Baalbek și cum loialitatea orașului a fost apărată, în mod diplomatic, de tată – dacă a fost așa – acel asediu a fost o lecție valoroasă. În doar câteva luni, Saladin a realizat mai mult decât oricare dintre contemporanii din Siria. Se maturizase, iar aptitudinile sale de comandă nu puteau fi puse la îndoială.³⁸ Dar, dacă Saladin putea fi destul de mulțumit de propriile realizări din Egipt, Shirkuh era răvășit de furie. Eșua, pentru a doua oară, în încercarea de a îmblânzi Egiptul; pur și simplu, alianța dintre Shawar și Amalric se dovedise prea puternică pentru a o putea rupe. Nur al-Din, spirit diplomat, părea resemnat: „Te-ai străduit de două ori, îi spuse lui Shirkuh, dar nu ai reușit să obții ceea ce voiai” și, pentru a-i ușura eșecul, i-a dat în grijă cetatea Homs. Saladin, la rândul-i, s-a recuperat încet după timpurile grele prin care trecuse, dar se decisese deja asupra unui lucru: nu se va mai întoarce niciodată în Egipt. Niciodată nu au fost pământurile Siriei mai primitoare și când, ca recunoaștere a realizărilor sale, Nur al-Din i-a acordat două proprietăți în jurul Alepului, el a simțit, cu adevărat, că avea tot ce-și dorea.

Capitolul 5

Vizir peste noapte

Câtă vreme Egiptul va rămâne musulman, sunt gata să mă sacrific.

Califul fatimid Al-Adid

Amalric nu putea să nu observe cât de slab se dovedise Egiptul și cât de ușor l-ar putea cuceri. Era presat acum de proprii cavaleri – în special, de Ospitalieri – care ajunseseră aproape la ruină în campaniile din Egipt și nu culeseră nicio recompensă. Cel puțin, îl zoreau ei, lasă-ne să ocupăm orașul Bilbais, ca o compensație pentru investiția pe care am făcut-o. Așa că s-a pus la cale invadarea Egiptului și s-a convenit ca, atunci când va fi capturată comoara califului, Amalric să primească jumătate din pradă, iar restul să fie împărțit ținând cont de regulile justiției militare. Când Amalric a aflat că Nur al-Din era prins cu evenimentele din Mosul, a înțeles că acesta era momentul propice și, în octombrie 1168, a lansat ofensiva împotriva Egiptului. Alarmat, Shawar a încercat să-l cumpere, dar fără niciun rezultat, deoarece îl invitase în țară pe Almaric și declanșase lanțul de evenimente. Ce se întâmpla acum, trimitea unde de șoc în întreaga țară. Bilbais a fost cucerit rapid și francii l-au jefuit fără milă; au incendiat casele și au ucis, depotrivă, creștinii copti și musulmanii. Dar evenimentele de la Bilbais vor avea repercusiuni

grave asupra lui Amalric însuși, căci, ceea ce trebuia să fie o cucerire ordonată a Egiptului, a degenerat imediat într-o adevărată baie de sânge. Mesajul transmis populației din Egipt era unul înfricoșător, iar egiptenii priveau cu groază avansul armatei latine. Amalric și-a întors privirea către Cairo și s-a pus la drum, trecând prin vechiul oraș Fustat. Acum, Shawar era de-a dreptul disperat: nu avea forțele necesare să i se opună și Amalric nu era interesat să îi asculte ofertele. Fustat nu avea ziduri și nu putea fi apărat, deci, în noiembrie, Shawar a decis să-i împiedice pe franci să captureze proviziile, incendiind orașul. Au fost folosite peste 10 000 de torțe și cetatea a ars timp de două zile, locuitorii săi fugind îngroziți: după spusele unui scriitor contemporan, „era de parcă-și păraseau mormintele la Înviere”. Ocolind Fustatul, Amalric a atacat apoi Cairo cu o asemenea forță, încât aproape că-l și cuceră.

O astfel de știre, desigur, nu putea să nu ajungă la Nur al-Din și, spre surpriza acestuia, a primit un mesaj personal de la nimeni altul decât califul fatimid, al-Adid, un tânăr de mai puțin de 20 de ani. În acest apel, scris cu propria-i mână, al-Adid mărturisea că Egiptul nu trebuie să fie cucerit de Amalric, căci consecințele ar fi dezastruoase. El sublinia necesitatea solidarității musulmane, pentru a depăși diferențele sectare, alăturând scrisorii o buclă din părul soției, în semn de disperare. Când Shawar i-a aflat gestul, l-a admonestat pe al-Adid, spunând că tânărul calif se înșela și că, cel mai probabil, el urma să devină ținta intervenției lui Nur al-Din. Dar palatul nu-l mai asculta pe vizir, pentru că rezultatele catastrofale ale politicii acestuia se dovediseră unele prea evidente¹: Bilbais era devastat, Fustat fusese distrus, Cairo – asediat, iar Egiptul – pe punctul de a fi ocupat de creștini. „Atâta timp cât Egiptul rămâne musulman, sunt gata să mă sacrific”, a fost răspunsul lui al-Adid către Shawar. Ceea ce

era clar, după cum remarcă Ehrenkreutz, era că membrii clasei dominante a palatului fatimid devenise extrem de dezamăgit de prestația îngrozitoare a vizirului.²

E puțin probabil ca scrisoarea să-l fi influențat pe Nur al-Din, deoarece el nu avea nevoie de un apel din partea unui ismailit, pentru a înțelege pericolul unei cuceriri france a Egiptului. Și-a adunat armata, cu o rapiditate remarcabilă: i-a dat lui Shirkuh 200 000 de dinari, i-a permis să aleagă 2 000 de soldați din regiamente și a oferit un supliment de 20 de dinari pe regiment pentru a acoperi costurile campaniei.³ Shirkuh a cheltuit banii cu repezi-ciune, angajând 6 000 de călăreți turci din tribul Yaruquis. În termen de o lună, Shirkuh era gata să plece spre Egipt. Apăruse însă o problemă – Saladin refuza să meargă. Își jurase să nu se mai întoarcă acolo și, pur și simplu, nu dorea să îndure altă campanie. Situația era delicată, deoarece Shirkuh insista ca Saladin să-l însoțească, iar Nur al-Din nu putea să-i comande aceasta pur și simplu. A fost nevoie de mult și abil spirit de convingere. Ca ultimă scuză, Saladin spunea că nu are bani, dar Nur al-Din i-a oferit imediat, atât cai, cât și resurse financiare. Dar Saladin tot refuza, până când, în cele din urmă, a fost nevoit să cedeze insistențelor acelei persoane pe care nu o putea refuza – tatăl – care l-a convins că avea o datorie față de Nur al-Din, datorie pe care trebuia s-o plătească. „Am plecat în Egipt, de parcă mergeam la groapă”, își va reaminti Saladin într-o discuție cu Ibn Shaddad. Adevărul e că, la început, când Shirkuh i-a transmis că vrea să vină cu el, Saladin a răspuns: „Nici dacă mi-ai oferi Regatul Egiptului, n-aș merge acolo”. De fapt, el îl va însoți și în consecință, îi va fi oferit Regatul Egiptului. Cu toate acestea, reticența lui Saladin este greu de explicat. În mod clar, refuzul său de a pleca nu poate fi pus pe seama lipsei de curaj, deoarece, în campania precedentă, dovedise că are mai mult decât suficient. Singura sugestie pe care

o primim – și este doar o sugestie, căci nu vom ști niciodată dacă era și adevărată – este că exista o anumită tensiune între el și unchi. Poate că modul în care Shirkuh își comandase armata, în timpul celei de-a doua campanii, nu-l impresionase sau poate că era supărat că fusese însărcinat cu apărarea Alexandriei. Nu contează, în timp ce Fustat ardea și Cairo se apăra cu disperare, aceste reticențe trebuiau depășite. Nu era timp de pierdut.

O formidabilă armată siriană se apropia, acum, de Egipt. Shawar, mereu abil politician, a trimis un mesaj cu o ofertă de a-și uni forțele pentru a-l înfrânge pe Amalric, dar Shirkuh l-a ignorat: „Avem alte planuri”, i-a replicat, hotărât, de astă dată, să nu se mai întoarcă acasă cu mâinile goale. La fel de alarmat era însă și Amalric. Nu se așteptase ca Nur al-Din să se miște atât de rapid și nu avea nicio dorință să se întâlnească în luptă cu Shirkuh. Deci, s-a retras la Bilbais, și-a adunat trupele și, la 2 ianuarie 1169, a revenit la Ierusalim. Drumul către Cairo era astfel deschis, iar evenimentele se desfășurară cu un ritm amețitor; Shirkuh a intrat cu armata în Cairo imediat după aceea și, la 10 ianuarie, s-a întâlnit cu califul fatimid al-Adid, care i-a oferit o mantie de onoare, pe care Shirkuh le-a și arătat-o soldaților săi. Circulau tot soiul de zvonuri; există mărturii conform cărora Shawar se gândea să-l asasineze pe Shirkuh, dar că a fost sfătuit de fiul său, al-Kamil, să n-o facă.⁴ O săptămână mai târziu, Shawar însuși și-a găsit sfârșitul.

Adevărul brutal, probabil convenit în timpul întâlnirii dintre Shirkuh și al-Adid, a fost că Shawar trebuia să moară. Faptele care au condus, de fapt, la uciderea lui par unele simple. Ademenit în tabăra siriană, sub pretextul unei vizite la căpătâiul lui Shirkuh, care, zice-se, ar fi fost bolnav, Shawar a fost doborât și ucis de doi dintre oamenii lui Nur al-Din, Jurdik și

Bargash. Saladin nu este pomenit. Această versiune a evenimentelor contrastează puternic cu cea a lui Ibn al-Athir, care susține că acest complot, împotriva lui Shawar, a fost urzit de Saladin și Jurdik, fără consimțământul lui Shirkuh. Deși este binecunoscută ostilitatea lui Ibn al-Athir față de Saladin, aceeași poveste este confirmată de biograful lui Saladin, Imad al-Din al-Isfahani, care merge chiar mai departe, pretinzând că Shirkuh nu numai că a respins planul lui Saladin, dar, chiar l-a trimis pe Isa al-Hakkari să-l avertizeze pe Shawar, avertisment care a fost ignorat. A jucat Saladin vreun rol în asasinarea lui Shawar? Nu există dovezi concludente, dar, dacă a făcut-o, a fost un rol pe care istoricii nu l-au mușamalizat, ci l-au lăudat. Ibn Shaddad, care ar fi putut să-l excludă, cu ușurință, pe Saladin din complotul uciderii lui Shawar, dacă Saladin ar fi dorit, laudă, în schimb, rolul deținut de acesta în arestarea lui Shawar, scriind că, atunci când conspiratorii l-au abordat pe Shawar, numai Saladin s-a arătat destul de curajos să-l culce la pământ. De fapt, toată lumea îl voia pe Shawar mort. Shirkuh dorea să-și facă loc, iar califul fatimid al-Adid a înțeles că standardele politice fatimide permiteau ascensiunea la postul de vizir numai prin răsturnarea și uciderea fostului vizir.⁵ Ce roluri au jucat mai precis Shirkuh și Saladin în asasinarea lui Shawar rămâne neclar, dar, până la urmă, nici nu prea avea importanță. În fond, nu ne prea putem da seama cum ar fi putut supraviețui Shawar după intrarea lui Shirkuh în Cairo.

După cum era de așteptat, al-Adid i-a oferit, în noile condiții, viziratul lui Shirkuh și aceasta a și acceptat postul. Numirea acestuia pare paradoxală, pentru că însemna că slujește un calif ce era, în proprii ochi, un eretic. Totuși, decizia sa de a accepta viziratul a fost determinată mai puțin de ideologie și, mai mult, de rațiunile politice. Egiptul avea nevoie de

cineva pentru a-l administra, iar Shirkuh nu voia să lase pe nimeni altcineva să ocupe această poziție. Ceea ce a înțeles Nur al-Din, din decizia lui Shirkuh a fost însă mai puțin clar; mulțumirea că Egiptul fusese, în fine, cucerit trebuie să fi fost întunecată de îngrijorarea pricinuită de faptul că Shirkuh nu-l consultase. Deși acesta acționa, strict vorbind, ca reprezentat al lui Nur al-Din, greșim dacă punem accentul pe poziția de subordonat. În termeni practici, când a părăsit Siria, el și trupele sale erau, mai degrabă, „niște aventurieri independenți, care caută o avere, decât o parte a armatei siriene într-o campanie externă”.⁶ S-a zvonit că Nur al-Din era nemulțumit de ascensiunea lui Shirkuh la vizirat, dar, în jurul faptelor oamenilor mari, circulă adesea zvonuri. Desigur, Nur al-Din ar fi preferat ca viața lui Shawar să fie cruțată și el să fi rămas în post, dar, din nou, duplicitatea lui Shawar era bine cunoscută. Pe Shirkuh îl știa bine și avea încredere în el; la urma urmei, îl servise pe el și pe tatăl acestuia timp de peste 30 de ani. Obținuseră o mare victorie, iar Nur al-Din a ordonat ca veștile să fie transmise în toată Siria și orașele să fie ornate, în mod corespunzător mării reușite. Egiptul devenise, în fine, al său.

Moartea lui Shirkuh și numirea lui Saladin ca vizir

Apoi, brusc, în martie 1169, în a treia lună de mandat, Shirkuh a murit. Moartea bruscă, în special în rândul vizirilor, a născut mereu bănuieli și s-a zvonit că ar fi fost otrăvit, dar se pare că moartea a fost una naturală. Că a fost un personaj formidabil, nu poate fi negat; și-a făcut intrarea în istorie ucigând pe cineva în Tikrit și a părăsit-o, realizând ceea ce mulți doar au visat. El a fost cel care, mai mult decât oricare dintre emirii lui Nur al-Din și, probabil, mai mult ca Nur al-Din însuși, a insistat asupra importanței Egiptului. S-a opus greutăților în acea

manieră stăruitoare, încrâncenată, asemănătoare caracterului său. Mai presus de toate, a fost un militar și s-a arătat diferit în multe privințe de frate și nepot, lipsindu-i, mai presus de toate, diplomația acestora. Ca și ei, el a luptat pentru cauza sunniților. Dintre toți teologii și gânditorii ecumenici, Shirkuh a fost primul (a fost urmat de Nur al-Din) care a construit o medresă, unde se studiau atât legea hanafită, cât și cea șafeită și, cu toate că a făcut-o poate din cauză că nu prea dădea atenție detaliilor legii, meritul îi aparține în totalitate. Poate că mai important pentru el a fost faptul că medresa străjuia terenul de polo și ne putem imagina că, acolo, stând în aer liber și călărind, mai degrabă decât în interiorul medresei, își găsea, cel mai adesea, alinarea și mângâierea. Ne-a rămas imaginea lui după ce a devenit vizir, îngropat de hârtoagele ce erau parte necesară postului pe care-l ocupa. E uimitor faptul că stătea pe cal, în timp ce semna documentele, mormăind, pe sub mustață, că a fost redus la poziția de scrib. A fost un om de un curaj extraordinar, așa cum stau mărturie, de pildă, momentele în care armata sa se întorcea în Siria din Egipt, la sfârșitul primei campanii. În prezența francilor, a rămas în urmă și a fost ultimul din compania sa care a plecat și, atunci când a fost întrebat de unul dintre franci dacă nu se teme de trădare, deoarece se găsea lipsit de apărare, putând fi ușor capturat, Shirkuh a râs, cu asprime, și a răspuns că, dacă i s-ar întâmpla ceva, întreaga armată l-ar răzbuna.⁷ Poate că a fost furios și violent, dar era, fără nicio îndoială, un soldat de geniu și puțini au fost generalii iubiți cu atâta devotament de trupele pe care le conduceau.⁸

Și, dintr-odată, de nicăieri, Saladin iese din întuneric și devine vizir. Deocamdată este încă puțin mai mult decât o simplă siluetă⁹ și nu avem nicio descriere a sa din această perioadă și nici a oamenilor pe care-i avea alături. Dacă până acum nu

am vorbit prea mult despre Saladin, a fost pentru că nu erau prea multe de spus. Și, totuși, el a apărut de niciunde, devenind vizir, chiar dacă nici măcar nu știm cum sau de ce. Califul fatimid, consemnează Ibn al-Athir, l-a ales pe Saladin, în speranța că îl va face parte a clasei dominante de la palat¹⁰ și că, astfel, va băga ză-zania printre sirieni: „Nu era nimeni mai slab sau mai tânăr decât Yusuf [Saladin].” Dar Ibn al-Athir era mereu preocupat să facă de ocară numele lui Saladin, în favoarea stăpânilor zengizi, așa că trebuie luat *cum grano salis*. Califul fatimid nu prea avea de ales, de fapt, în această chestiune, armata siriană nu ajunsese în Egipt pentru ca el să-i impună condiții. La acest fapt se referă Imad al-Din al-Isfahani când scrie că emirii sirieni s-au hotărât asupra lui Saladin și că „l-au determinat pe Domnul Palatului să-l facă vizir”, dar admite și că au fost „puncte de vedere divergente” în timpul doliului de trei zile pentru Shirkuh. Este o frază plină de mister și nici astăzi nu suntem mai aproape să răspundem la întrebarea: de ce Saladin?

Problema este că istoricii, pentru a nu face ca Saladin să pară un personaj ambițios, au invocat modul în care se împotrivise mai înainte revenirii în Egipt. Dar, dintr-un om șovăitor, nu faci un vizir. Dacă nu ar fi fost ambițios, nu i-ar fi câștigat respectul lui Shirkuh și nici Shirkuh nu l-ar fi ridicat la rangul de comandant al armatei expediționare siriene, după ce a fost numit vizir. În plus, nimic nu-l forța pe Saladin să accepte această poziție. Cu vorbele lui Ehrenkreutz, el nu era obligat să-și asume moștenirea politică și militară a unchiului în Egipt.¹¹ Emirii – turci și kurzi –, care-i stăteau în preajmă acum erau oameni fermi și independenți; trimiși de Nur al-Din, l-au slujit lui Shirkuh, dar nu erau obligați să servească pe altcineva. De asemenea, Shirkuh a lăsat în urmă 500 de mameluci, Asadiyya, toți veterani căliți în luptă și, cu toate că sistemul mameluc implica servitute, nu

presupunea deloc și servilism.¹² Odată ce stăpânul le era mort, ei erau liberi să-și vadă de propriile interese. Cu toate acestea, se pare că l-au susținut pe Saladin. Imad al-Din al-Isfahani i-a descris pe acei emiri ca „tovarăși brutali”, conduși de interesul propriu și de respectul forței. Există o imagine izbitoare a lui Saladin care ține un lup de ureche¹³ – evident, nu poate fi imaginea unui erou șovăielnic. Totuși, interesul personal trebuia să fie temperat de recunoașterea că fusese câștigată o mare victorie. Țara Egiptului le aparținea, iar prăzile și profiturile războiului se aflau la doar un braț distanță. În plus, moartea lui Shirkuh îi pusese pe emiri într-o situație dificilă, de vreme ce staționau într-o țară străină, fără statut politic sau militar cert. Sirienii erau conștienți că nu erau bineveniți în Egipt; Imad al-Din al-Isfahani a scris că „au venit în sânul unui popor, pe care nu-l cunosc... și văd chipuri care se încruntă la ei”. Saladin era cea mai apropiată rudă a lui Shirkuh din Egipt și, cu toate că nu ar fi trebuit să conteze prea mult, faptul că Shirkuh s-a bazat, fără doar și poate, pe el – și adevărul e că insistase să îl însoțească în campaniile sale – totuși a făcut-o. Saladin a dovedit îndrăzneală în timpul bătăliei de la Babain, dar și tărie sufletească în timpul asediului Alexandriei – și aceste calități vor fi fost remarcate. Interesant că este trecut în tăcere faptul că, la început, se împotrivise întoarcerii în Egipt. Emirii îl cunoșteau pe tatăl, Ayyub, și respectul pe care i-l arăta Nur al-Din – de altfel, singurul căruia i se permitea să se așeze în prezența acestuia – îi va fi și impresionat de-a dreptul. Era evident că se trăgea dintr-un neam bun și că deținea calități, dovedite în focul luptelor. Ce e drept, la vârsta de 30 de ani, Saladin era foarte tânăr pentru a fi numit vizir, dar nu trebuie să uităm nici faptul că Nur al-Din însuși avea doar 29 de ani când a preluat controlul Alepului,

iar Amalric – 31 de ani, când a fost încoronat ca rege al Regatului Ierusalimului.

Se pare că, la început, viziratul i-a fost oferit lui Shihab al-Din al-Harimi, unchiul Saladin din partea mamei, aproape sigur pentru că el era cel mai în vârstă dintre emiri. Invitat la palatul fatimizilor, să se întâlnească cu califul al-Adid, Shihab al-Din a refuzat numirea și, în schimb, l-a propus pe Saladin, iar al-Adid pare că a acceptat nominalizarea. Mai erau și alți candidați: din tabăra Nuriyah se număra un emir turc, Ain al-Daula al-Yaruqi, precum și doi kurzi, Saif al-Din al-Mashtub și Qutb al-Din Khusrau. Că Saladin a ajuns să fie alesul tuturor s-a datorat, în mare parte, manevrelor politice a doi bărbați: tovarășul lui kurd, Isa al-Hakkari și Baha ul-Din Qaraqush, un eunuc mameluc, eliberat de Shirkuh. Fără îndoială, personalitatea care s-a dovedit mai interesantă era cea a lui Isa al-Hakkari. Un sunnit din școala șafeită, kurd, ca și Saladin, a studiat legea în nordul Irakului și în Alep. Apoi a intrat în serviciul lui Shirkuh, care l-a făcut emir. A devenit imamul personal al lui Shirkuh, conducându-l în rugăciune și însoțindu-l în Egipt. Saladin îl respecta foarte mult și se spune că al-Hakkari îi vorbea fără ocolișuri, spunându-i lucruri pe care alții nici nu ar fi îndrăznit să se șoptească în față-i. Se pare că al-Hakkari a căutat peste tot compania oamenilor religioși; a predat el însuși hadithul și s-a spus că purta turban de cărturar, în timp ce îmbrăca și uniformă de soldat. Tot al-Hakkari a fost cel care l-a convins pe Qarqush, șeful celor 3 000 de călăreți sirieni, să-l sprijine pe Saladin, apoi a folosit rivalitatea dintre turci și kurzi în favoarea lui Saladin, convingându-l pe Qutb al-Din Khusrau – un camarad kurd – că, dacă va continua să pretindă postul, s-ar putea ca un turc (mai degrabă decât un kurd) să primească acea poziție. În mod clar, nu doar savant și soldat, ci și diplomat, Saladin îi

datora nespuse de mult lui al-Hakkari, care a fost ucis în timpul asediului cetății Acra, în 1189. Din păcate, nu cunoaștem alte detalii despre această personalitate atât de uimitoare. Qaraqush, pe de altă parte, nu putea fi mai diferit. Unul dintre cei mai apropiați consilieri ai lui Saladin, care l-a însărcinat să construiască citadela din Cairo, precum și podul de la Giza și să extindă zidurile orașului. Aparent nu era un om învățat; numit în funcția de revizor al palatului fatimid de Saladin, a despuiat neprețuita bibliotecă a palatului de cărți și a strâns grămadă volumele, pentru a le vinde primului care oferea mai mulți bani. „Un turc care nu știa nimic despre cărți”, așa l-a descris Imad al-Din al-Isfahani. Poate, dar, de asemenea, el a fost și unul dintre cei mai loiali aghiotanți ai lui Saladin – și unul dintre cei mai viteji. Când a fost capturat de franci, la Acra, în 1191, unde fusese trimis să fortifice orașul, Saladin a plătit o răscumpărare de 20 000 de dinari pentru a-l salva. Și-a făcut, bineînțeles, de asemenea, și dușmani, iar unul dintre aceștia, Ibn Mammati, a scris un pamflet intitulat *Kitab al-fashush fi ahkam Qaraqush* (Cartea despre prostia judecăților lui Qaraqush).

Ca unchi al lui Saladin, în mod clar Shihab al-Din nu intenționa să se așeze în calea nepotului, dar ce aveau de gând ceilalți trei? Ibn al-Athir a consemnat rapid că „niciunul dintre emirii care își dorea poziția nu-l respecta și nici nu-l slujea” și a notat cuvintele lui Ain al-Daula, când acesta a fost învins de Saladin: „Nu-l voi servi în veci pe Yusuf.” Dar, până la urmă o va face. Ain al-Daula s-a întors în Siria, unde Nur al-Din l-a întâmpinat cu răceală, muștrându-l că l-a abandonat pe Saladin. La rândul-i, și Qutb al-Din Khusrau s-a întors în Siria, dar câteva luni mai târziu, a revenit în Egipt, tocmai pentru a-l ajuta pe Saladin, când francii au atacat Damietta. În ceea ce privește pe cel de-al treilea candidat la vizirat, al-Mashtub, se prea poate

ca ambițiile acestuia să fi fost dejucate, dar există un incident, mulți ani mai târziu, care i-ar rezuma relația cu Saladin. S-a întâmplat în toiul celei de-a treia cruciade, când forțele musulmane nu au reușit să oprească ofensiva armatei lui Richard și când toți credeau că Ierusalimul urma să cadă în mâinile francilor. Disperat, Saladin a ordonat distrugerea tuturor cisternelor din jurul orașului, pentru ca francii să nu aibă apă potabilă. Apoi, a convocat un consiliu de război, la care au participat toți emirii comandanți de trupe. În timpul acestui consiliu, Saladin a luat cuvântul: Musulmanii depindeau de ei, spuse el, a venit timpul să lupte. Cei prezenți își dădeau seama de gravitatea situației și multă vreme nu au scos o vorbă. În cele din urmă, al-Mashtub a rupt tăcerea, declarând că îl va susține pe Saladin până la moarte.

Ascensiunea lui al-Qadi al-Fadil

Un alt motiv, mai puțin comentat, pentru ascensiunea la putere a lui Saladin a fost sprijinul primit de la sunniții din Egipt și, mai ales, de la cei din administrația fatimidă, care i s-au alăturat în lupta împotriva dinastiei pe care ar fi trebuit s-o susțină. Din acest punct de vedere, nimeni nu poate fi mai reprezentativ ca al-Qadi al-Fadil. Considerat astăzi ca unul dintre consilierii lui Saladin, el a fost mult mai mult decât atât – fapt recunoscut și de Saladin, care a susținut că țările Egiptului nu au fost cucerite de armatele sale, ci de condeii lui al-Qadi al-Fadil. Nimeni nu a avut mai multă influență asupra lui Saladin și nimeni nu i-a formulat, cu o mai mare claritate, viziunea. Într-adevăr, mulți se întreabă, adesea, cui îi aparținea, în realitate, viziunea pe care o puneă în practică al-Qadi al-Fadil – ceea ce tocmai sugera el însuși, când scria: „Alți bărbați îi trimit mesajele sultanului, dar sultanul este mesagerul meu, în

scrisorile pe care le trimit”. Oriunde căutăm, dăm de al-Qadi al-Fadil. În schița sa biografică, Brockelmann scrie că al-Qadi al-Fadil a fost mâna dreaptă a lui Saladin în aplicarea reformelor necesare în armată și în impozitare¹⁴; în lucrarea *Khitat*, al-Maqrizi, sublinia scria, că a jucat un rol major în răsturnarea fatimizilor; iar Imad al-Din al-Isfahani arată rolul crucial pe care l-a jucat acesta în timpul celei de-a treia cruciade. Scriind la un secol după moartea lui al-Qadi al-Fadil, Ibn Fadlallah al-Umari consemnează următoarele:

Al-Qadi Fadil a reprezentat statul saladinian. El era secretarul, vizirul, stăpânul, consilierul și furnizorul armatei sale. El a purtat toate poverile statului, el a condus peste toate regiunile sale... Ori de câte ori sultanul se afla departe, conducea în numele său sau îi ajuta pe adjuncții acestuia... El a fost investit cu autoritate deplină în statul lui Salah ud-Din și a fost cel care a decis cu privire la soarta oamenilor și în chestiuni de viață și de moarte.¹⁵

Ceea ce este clar este că al-Qadi al-Fadil nu era pur și simplu un scrib sau un administrator pasiv, care doar îi executa ordinele lui Saladin. Nici pomeneală – el a jucat un rol activ și plin de viață în evenimentele politice ale momentului. Dotat cu o inteligență ascuțită și renumit pentru cunoștințele sale, împărtășea aceleași idealuri și viziuni religioase cu Saladin. De fapt, s-ar putea spune că al-Qadi al-Fadil este cel care a articulat această viziune – acesta îi era chiar talentul – cu o pricepere pe care Saladin nu o putea atinge. Saladin era conștient de asta și l-a înzestrat cu o putere enormă în Egipt¹⁶ – pentru 22 de ani, al-Qadi al-Fadil a deținut o autoritate întrecută doar de cea a lui Saladin însuși.

Abd al-Latif Baghdadi ne-a lăsat o mărturie oculară despre al-Qadi al-Fadil. Vizitându-l în cortul acestuia, în timpul

asediului cetății Acra, s-a arătat vădit impresionat de figura sa impunătoare:

Am ajuns în apropierea lui al-Qadi al-Fadil și am văzut un bătrân fragil, care era numai minte și suflet. Scria și, în același timp, le dicta celor doi secretari, cu tot felul de mișcări ale feței și buzelor, produse de dorința de a-și face înțelese vorbele. Era ca și cum ar fi scris cu tot corpul.¹⁷

De fapt, fragilul bătrân descris de Baghdadi era cu șapte ani mai în vârstă decât prietenul său, Saladin.

Abd al-Rahim Ibn Ali al-Baysani, cunoscut sub numele de al-Qadi al-Fadil, s-a născut în Ascalon, unde a primit educația de bază. A crescut într-un oraș asediat aproape permanent de franci, care îl înconjuraseră cu un inel de castele. În 1153, Ascalon va capitula. După cum stăteau pe-atunci lucrurile, a călătorit până în Cairo-ul fatimid, pentru a-și începe cariera ca scrib în *Diwan al-Insha* (Palatul Scrisorilor), unde a fost introdus în arta scrierii epistolare și în munca de secretariat. Ca tânăr cleric, el și-a dedicat timp considerabil îmbogățirii vocabularului și a gramaticii, precum și învățării retoricii de bază (*balagha*).¹⁸ De asemenea, va studia *tafsir* (comentariul coranic), *hadith*, calligrafie, precum și contabilitate. Este important de menționat că al-Qadi al-Fadil nu a fost un produs al sistemului medreselor și nu a primit o educație juridică sistematică. Motivul e unul simplu – nu existau medrese sunnite în Cairo-ul fatimid. Interesant totuși, a petrecut câțiva ani în Alexandria, unde a lucrat ca scrib și unde s-a cufundat în atmosfera sunnită a acestui oraș-port foarte animat, care îi va fi amintit, cu siguranță, de Ascalon. Chiar dacă la Alexandria a studiat cu al-Silafi și Ibn Awf, este puțin probabil să fi frecventat sistematic vreun colegiu de drept. După ce și-a terminat studiile la *Diwan al-Insha*,

al-Qadi al-Fadil a fost angajat ca secretar minor, lucrând îndelung și fiind prost plătit, fapt care-l făcea să se plângă:

Nepricepuții nu au pățit nimic din pricina incompetenței lor.

Și nici eu nu am tras foloase de pe urma priceperii mele.

Cu cât mă arăt mai priceput,

Cu atât sunt mijloacele mele de trai mai mici.¹⁹

Dorindu-și să promoveze, ambițiosul al-Qadi al-Fadil a continuat să-și facă drum în *diwan*, impunându-se pe sine însuși și talentele sale în fața superiorilor, până când a obținut recunoașterea după care tânjise atât de mult. A slujit o vreme în *Diwan al-Jaysh* (armata), unde s-a familiarizat cu problemele militare. De asemenea, a fost secretarul privat al lui Al-Kamil, fiul lui Shawar. Nu putem rezuma cariera lui al-Qadi al-Fadil, fără să nu observăm că secretarul părea să-și asume poziția politică a celui pe care-l slujea. Într-o mare măsură, acest lucru era, efectiv, natura carierei sale, mai ales că, uneori, viața celui care scria sau a secretarului depindea de plăcerea propriului patron, de la care veneau atât promovările, cât și siguranța zilei de mâine. Această perspicacitate de-a dreptul machiavelică²⁰ s-a reflectat cel mai bine în poezia sa, unde elogia evenimente pe care, cu siguranță, în sinea sa le va fi dezagreat. Așa era viața de scrib. De fapt, ca un sunnit șafait, al-Qadi al-Fadil dovedea prea puțină simpatie religioasă pentru regimul fatimid. Exersat cu activitatea de cancelarie, va fi extrem de versat în complexitatea doctrinei ismailite, de vreme ce compunerea oricărei scrisori necesita folosirea frazeologiei potrivite, însă faptul că era familiar cu o doctrină nu-i reflecta și convingerile.²¹

Cum a ajuns al-Qadi al-Fadil la conducerea cancelariei lui Shirkuh și a lui Saladin nu este clar astăzi, dar trecerea de la slujba pentru fatimizi – el deținând, fără îndoială, o poziție

importantă – la cea pentru Shirkuh pare să se fi petrecut lin, fără nicio problemă. Cu toate acestea, ar fi fost de neconceput ca Shirkuh să numească pe cineva într-o poziție atât de importantă fără acreditări sunnite de la cel mai înalt nivel. Nu știm ce contacte au avut loc în spatele scenei între cei doi, dar nu există nicio îndoială că ei împărtășeau idealul de restabilire a sunnismului. Al-Qadi al-Fadil a fost un *insider*, care a înțeles actele guvernării, iar, în timpul ultimelor zvârcoliri mortale ale statului fatimid, sunniții, îndepărtați din administrația civilă, au început să uzurpe puterea pentru ei înșiși. De fapt, el a avut un rol esențial în predarea statului fatimid în mâinile lui Shirkuh și ale lui Saladin. După cum a demonstrat Lev, nu poate fi un exemplu mai bun pentru aceasta decât scrisorile de numire care-l proclamau pe Shirkuh și, mai apoi, pe Saladin, ca viziri fatimizi, documente redactate tocmai de al-Qadi al-Fadil.²²

Paragraful de deschidere al scrisorii de numire a lui Shirkuh este în conformitate cu frazeologia tradițională fatimidă, demonstrând, dacă nu altceva, măcar faptul că al-Qadi al-Fadil era familiarizat cu utilizarea sa. O șaradă obositoare – *pour la forme* – trebuia să fie reluată, ea îi cerea lui Shirkuh să recunoască primatul lui al-Adid ca Imam bine călăuzit și Comandant al credinciosului și să acționeze, în calitatea sa de vizir, în cadrul statului ismailit. Acest lucru era, desigur, absurd; Shirkuh nu fusese trimis de Nur al-Din în serviciul califatului fatimid, ci, tocmai pentru a-i pune capăt și ne putem întreba ce ar fi făcut în această situație butucănosul Shirkuh, cel chior de-un ochi. Dar, deși califul nu avea haine, pudica frunză de smochin – cel puțin la nivelul strict frazeologic – trebuia să fie păstrată. Cu toate acestea, camuflajul epistolar nu a putut ascunde faptul că edificiul se prăbușise, iar gardienii și-au părăsit postul. Citind cu atenție scrisoarea, în comparație cu cea de

numire a lui Shawar, observăm o schimbare notabilă a accentului. În cea din urmă se spunea clar că vizirul se subordona imamilor, iar legitimitatea divină a conducerii fatimide reprezenta partea centrală a textului. Oricum, în scrisoarea lui Shirkuh, cu toate că este recunoscut rolul imamului, cea mai mare parte a textului este dedicată vizirului și responsabilităților acestuia.²³

Trei luni după aceea, Shirkuh moare, iar Saladin își asumă viziratul. Și, de astă dată, al-Qadi al-Fadil este cel care a redactat scrisoarea de numire. La suprafață, părea că nu se schimbase nimic într-o perioadă atât de scurtă de timp, dar, în spatele scenei, se petrecea o modificare dramatică. Subliniind punctele esențiale ale credo-ului fatimid, al-Qadi al-Fadil introducea o afirmație remarcabilă, anume că viziratul lui Saladin era unul ereditar. Folosindu-se de toată recuzita birocrăției de palat, el a creat o perdea de fum, pentru a ascunde această evoluție dramatică, prin invocarea viziratului ereditar al lui al-Badr al-Jamali ca precedent istoric, dar nu reușea să păcălească pe nimeni. Fiul lui Badr al-Afidal fusese forțat să se supună califului fatimid, în timp ce scrisoarea de numire a lui Saladin îi conferea acestuia o legitimitate *a priori*.²⁴ Adevărul este că *establishmentul* fatimid care guverna pierduse controlul asupra cancelariei. Poate că al-Qadi al-Fadil fusese prudent în scrisoarea de numire a lui Shirkuh și a făcut doar unele mici schimbări, dar, după trei luni, odată cu numirea lui Saladin, el a prins curaj, înțelegând că lucrurile se schimbaseră categoric în favoarea sunniților. Este cert că nu ar fi elaborat scrisoarea fără a discuta, mai întâi, în detaliu, cu Saladin. Lev nu ezită să dea sentința: „Ca să spunem fără ocolișuri, regimul fatimid a fost trădat de administratorii aflați în slujba sa.”²⁵ Al-Qadi al-Fadil, desigur, nu ar fi considerat toate acestea drept trădare, ci ca pe

o parte a propriei sale datorii de credincios sunnit pentru a restaura domnia sunnismului în Egipt. Deși cooperarea elitei civile cu nou-sositele forțe sunnite nu se limita doar la el, nu există nicio îndoială că el a fost o piesă esențială a acestei „trădări”. Saladin era un străin în Egipt și, cu toate că Nur al-Din și Shirkuh ținuseră legătura, de-a lungul anilor, cu elementele sunnite din Alexandria și Fustat, aveau nevoie urgentă de oameni din sistemul administrativ, care înțelegeau cum este guvernată țara. Treccrea în serviciul lui Saladin poate fi considerată drept un act de autoconservare al membrilor cabinetului și administratorilor, care se găseau, în permanență, în căutare de stăpâni, dar, în felul acesta, nu am avea o imagine de ansamblu completă, căci nu încap nicio îndoială că această cooperare cu Saladin a elitei civile a statului fatimid a fost una motivată religios. Legătura ce ținea laolaltă Islamul sunnit era copleșitoare. Dacă ar fi fost motivați doar de autoconservare și promovare în ierarhie, atunci ne-am fi așteptat ca ei, prudenți, să-și asume riscuri calculate, de vreme ce cooperarea dintre elementele sunnite și Nur al-Din și Shirkuh începuse încă din campania din 1167, perioadă în care victoria nu era deloc sigură.

La 26 martie 1169, Saladin a fost învestit ca vizir al statului fatimid. Ceremonia a avut loc în magnificul palatul al vizirului. El a primit haine somptuoase, sabia onorifică de vizir și câteva daruri prețioase din partea califului.²⁶ I se adresau cu toții folosind noul nume onorific, de al-Malik al-Nasir. Este o prejudecată des întâlnită cea conform căreia Saladin, ca ultimul vizir fatimid, ar fi arhitectul din spatele dispariției califatului fatimid. În realitate, el a fost, pur și simplu, cel care a administrat ceremonia finală.

Capitolul 6

Stăpânul Egiptului

Dacă ar fi știut că nu-i vei scoate numele din khutba, nu ar fi murit.

Al-Qadi al-Fadil

La 26 martie 1169, Saladin a fost învestit vizir al statului fatimid, stat pe care fusese trimis să-l distrugă. Acest paradox fundamental și izbitor tronează asupra viziratului său, iar modul în care a făcut față acestei provocări i-a dezvăluit o mare parte a caracterului, dar îi va și afecta, pe mai târziu, acțiunile. Nu există nicio îndoială că era conștient de importanța Egiptului, de amenințarea francilor și de pericolele dezbinării Islamului, iar recunoașterea acestei stări de fapt apăruse din experiențele timpurii, de pe vremea când era locotenent al unchiului, Shirkuh, în cele trei campanii egiptene.¹ În acești ani de început s-au pus bazele viitoarei sale cariere militare și politice.² Până acum, fusese în umbra celor mari, jucând un rol secundar pe lângă principalele personaje, Nur al-Din, Shirkuh, Amalric și Shawar, acum însă toți ochii erau ațintiți asupra lui și, în cele din urmă, a pășit și în luminile rampei. Era un străin într-o țară stranie și periculoasă, iar această realitate trebuia să-i temperze exuberanța tinerească. E adevărat că, acum, era vizir, dar viziratul era un post care nu-i dădea speranțe de viață lungă.

Soarta lui Nasr, fiul unui vizir de dinainte, care a ucis un calif (se presupune că îi era și iubit), în încercarea de a-i prelua puterea, îi va fi fost bine cunoscută și nu era una de bun augur. După o încercare eșuată de evadare, Nasr a fost prins, mutilat și spânzurat, iar trupul lui, în descompunere, a fost lăsat să se legene timp de doi ani, agățat de poarta Zuwaila.

Dacă în caracterul lui Saladin nu se găseau prea multe dintre trăsăturile unui teoretician, el avea, în schimb, considerabile calități de conducător. Neplăcându-i să-și asume riscuri, nu se dovedea prea impetuos; dovedea, în schimb, de la o vârstă relativ tânără, maturitatea unui politician cu simț practic. Într-adevăr, i-a luat mult timp să pregătească terenul politic și diplomatic, înainte să treacă la acțiune.³ Baha ul-Din Ibn Shaddad nota că Saladin „medita și delibera, expunând fiecare aspect al situației și făcând pașii necesari pentru a o pune în practică, fără să se înfurie, pentru că el nu a fost niciodată mânios.” Firea lui era croită în așa fel, că, pe tot parcursul vieții, Saladin a considerat că luarea deciziilor reprezenta un proces chinuitor. Ibn Shaddad și-a amintit un incident de mai târziu, care îi surprinde acest aspect al caracterului:

Noaptea aceea am fost la datorie, alături de el, de la apus până aproape în zorii zilei următoare. Era iarnă și am fost singuri, doar cu Dumnezeu. Am tot discutat un proiect sau altul, examinând implicațiile fiecăruia, pe rând, până când am început să mă simt îngrijorat pentru el și mă temeam de sănătatea lui, pentru că părea copleșit de disperare.

La rândul său, Abu Shama, nota că Saladin se temea să se confrunte singur cu diverse situații și obișnuia să corespundă, în mod regulat, cu al-Qadi al-Fadil, informându-l despre ultimele evenimente și cerându-i sfatul cu privire la aspectele importante. Lipsa de impetuositate a lui Saladin a fost contrabalansată de un

control interior, pe care arabii îl considerau un semn de bună creștere. Ibn Shaddad ne dă un alt exemplu:

Am fost acolo când i-au venit știri despre moartea micului său fiu Ismail. Citea scrisoarea și nu vorbea cu nimeni; a trebuit să o aflăm de la alții. Nu a trădat nicio reacție, cu excepția faptului că a citit scrisoarea cu ochii plini de lacrimi.

Dacă se considera că autocontrolul reprezenta una dintre cele mai nobile virtuți printre musulmanii din acea perioadă, atunci, generozitatea sa îi era cel puțin pe potrivă. Al-Qadi al-Fadil scria că datoria este boala generoșilor și apăra extravagantele fratelui lui Saladin, Turan Shah – se spunea că acesta a cheltuit de unul singur peste 200 000 de dinari – scriindu-i lui Saladin că „stăpânul nu ar trebui să-l pună să dea socoteală pentru ceea ce dăruiește, pentru că, atunci când stăpânul îi oferă daruri, îl transformă într-un intermediar, între el și cei care cer”.⁴ Saladin însuși era cunoscut pentru generozitatea sa, iar Ibn Shaddad consemna că trezorierii lui păstrau ascunse de el anumite rezerve, de teama că ar putea apărea vreo urgență financiară, deoarece știau că, dacă Saladin ar fi auzit de economii, imediat le-ar fi și risipit.

Reprimarea revoltei sudaneze și dezmembrarea statului fatimid

Adevărul era că momentul celui mai mare triumf l-a găsit pe Saladin în cea mai slabă poziție. Cunoștea bine Alexandria, după cum se știe, dar nu se afla acolo, iar Cairo reprezenta un loc ciudat și străin. Mulți dintre emirii lui Nur al-Din plecaseră acasă, în Siria, și-și luaseră cu ei oamenii. Toți cei rămași erau fideli lui Shirkuh – Asadiyya –, aproximativ 500 de mameluci, la care s-au adăugat și 3 000 de călăreți, aflați sub comanda lui

Qaraqush. Saladin se putea baza pe detașamentul Asadiyya, dar era mai puțin sigur de cel a lui Nuriyah. De un singur lucru nu se putea îndoi și anume că nu putea fi sigur de armata fatimidă, compusă, în mare parte, din infanterie sudaneză și din cavalerie armeană. Avea nevoie să-și aducă rapid proprii oameni. Îl însoțeau askar, cavalerii care formau garda sa personală și permanentă, compusă din oameni liberi și din mameluci. Până în vara anului 1169, Saladin își organizase deja un regiment personal – *Salahiya* – care era comandat de Abul Huija unul dintre cei mai loiali aghiotanți ai săi. Pentru a-i răsplăti și pentru a-i păstra loiali, trebuia să le acorde terenuri și, pe când a început să lase la vatră vechea armată egipteană, depozitându-i de pământuri pe comandanții fatimizi, și-a dat seama că se angajase pe o cale care ducea, inevitabil, la conflict. Pentru a reglementa această chestiune, avea nevoie de sprijinul birocrăției, iar, în această chestiune, al-Qadi al-Fadil i-a fost de mare ajutor, căci a făcut ca *Diwan al-Iqta* (unde se confereau titlurile de proprietate funciară) să capete independență față de *Diwan al-Jaysh* și l-a plasat sub conducerea prietenului său, al-Asad ibn Mammati, un copt convertit la islam. Saladin și-a dat seama cât era de riscant, dar, dacă nu destrăma armata fatimidă, înlocuind-o cu propriii oameni, supraviețuirea sa, ca să nu mai vorbim de propriul succes, rămâneau sub semnul întrebării.

Șovăind, la început, să se angajeze în campanie, Saladin se găsea, acum, într-o poziție în care avea puțini prieteni și mulți dușmani, într-un oraș pe care nu-l cunoștea și pe care nu îndrăznea să-l părăsească, de teama revoltei. Era prudent prin fire – moștenise mai mult de la tată, decât de la unchi – dar, de pe atunci, avea și multe motive pentru a fi precaut, căci, în primele șase luni de vizirat, s-a confruntat cu un complot intern, o rebeliune armată și o invazie străină. Dar Saladin era,

de asemenea, conștient de faptul că guverna o țară bogată, bogată dincolo de orice imaginație. Aceasta fusese țara faraonilor și a ptolemeilor, țara unde Alexandru a mărsăluit cu armata în deșert, în căutarea unui oracol, iar Cezar a pețit o regină egipteană. Iar, dacă înainte nu o știa efectiv, acum înțelegea că guvernează un stat cu mult mai bogat decât Siria, acea Sirie pe care o iubea atât de mult. Însă se găsea, în mare măsură, singur, iar, cu Shirkuh dispărut, Saladin se confrunta cu o nevoie uriașă de oameni în care să poată avea încredere. El i-a scris lui Nur al-Din, cerându-i să-l trimită pe fratele său mai mare, Turan Shah. Acesta a și făcut-o, Turan Shah ajungând în Egipt, nu înainte de a-l sfătui să îl trateze pe Saladin nu ca pe fratele mai mic, ci ca pe stăpânul Egiptului. Tonul relatărilor care accentuează furia lui Nur al-Din față de Saladin trebuie moderat, dacă ținem cont de faptul că el a făcut ceea ce i-a cerut Saladin. Probabil că se va fi gândit că, a accepta să trimită în Egipt membri ai familiei, nu făcea decât să îi consolideze poziția lui Saladin, dar el i-a trimis, binecuvântându-i. În orice caz, Nur al-Din se confrunta cu probleme mult mai mari decât Egiptul. Un cutremur puternic de pământ a lovit nordul Siriei, distrugând jumătate din Alep și provocând daune în Homs, Hama și Baalbek. De îndată, Nur al-Din și-a îndreptat într-acolo atenția. Câteva luni mai târziu, în septembrie 1170, fratele i-a murit la Mosul, lăsând în urmă o luptă succesorală care i-a dat de furcă până în mai 1171, când s-a întors la Damasc.

Conștient de pericolele care-l pândeau, Saladin nu era pregătit să grăbească lucrurile, iar, pentru primele luni ale viziriatului, a refuzat să părăsească Cairo. Dacă nu cunoștea Egiptul și nu avea încredere în popor, nici egiptenii nu-l cunoșteau și se arătau indiferenți față de soarta sa; la urma-urmei, era al cincilea vizir în șase ani. Le părea tânăr și blând, fără să aibă șiretenia

lui Shawar sau forța brută a lui Shirkuh. După cum evalua Saladin situația, considera că trebuie să acționeze încet și cu viclenie, pentru a eroda baza coloanei puterii fatimide⁵, pentru că mai era încă viață în bolnavul Nilului. Și, chiar dacă bolnavul ar fi murit, fantoma lui trebuia exorcizată. De fapt, îi vor trebui doi ani și jumătate lui Saladin pentru a-și atinge scopul, care era acela de a dezmembra dinastia fatimidă, înlocuind-o cu una sunnită. Pentru început, s-a împrietenit cu al-Adid, tânărul calif fatimid, ale cărui solicitări către Nur al-Din au împiedicat căderea Egiptului în mâinile lui Amalric și ambii bărbați au apărut împreună la ceremoniile lunii Ramadanului. Acestea au inclus chiar și o vizită la al-Azhar, care era, desigur, principalul centru pentru propagarea ismailismului. Nu există mărturii că vreunul dintre cei doi și-ar fi dat seama de ciudățenia situației. Interesant este însă că, atunci când Saladin a vizitat palatul califului, a intrat călare, privilegiul rezervat înainte vreme în exclusivitate imamului fatimid. Cu toate acestea, relațiile aparent prietenoase și vizitele diplomatice nu au putut ascunde pericolele amorsate în țara Nilului și, la câteva săptămâni de la investirea ca vizir, la Saladin au ajuns vorbe că se pune la cale un complot împotriva sa. În acesta era implicat un eunuc al palatului, Mu'tamin al-Khilafa, care incita regimentele sudaneze la revoltă și-i trimitea lui Amalric mesaje secrete să invadeze Egiptul. Aflăm că, după ce a aflat de moartea lui Shirkuh, Amalric a coborât din șa și s-a prosternat la pământ, sigur că Egiptul îi va aparține până la urmă. Muthamin credea că, odată ce știrile despre apropierea lui Amalric vor ajunge la Saladin, acesta nu va avea de altceva de ales decât să accepte confruntarea, iar, în acel moment, revolta din Cairo îi va da lovitura de grație. În ceea ce privește regimentele sudaneze, nemulțumirea le era stârnită de eforturile lui Saladin de a le desființa și de a le înlocui cu proprii emiri, sirieni și kurzi. De asemenea, aceștia aveau

o reputație teribilă, spunându-se că îl omorau pur și simplu pe vizirul împotriva căruia se ridicau. Pe zi ce trecea, deveneau mai obraznici și mai violenți, iar, după spusele unui martor ocular, aceștia „blocau drumurile și îi tâlhăreau pe călători sau le vărsau sângele”. Aflând de complot, Saladin a preferat să se prefacă neștiutor și să aștepte momentul potrivit pentru a lovi, pentru că era conștient că, la prima acțiune pe care o va întreprinde, va dezlănțuia un șir de evenimente violente și imprevizibile, pentru care era necesar să se pregătească cu grijă. Între timp, îl aștepta pe fratele său, care sosise în iulie. Turan Shah semăna mai mult cu Shirkuh, decât cu Ayyub, și i se dusesse buhul cât era de risipitor – va pierde printre degete la fel de mulți bani pe cât cheltuisese Nur al-Din pentru cucerirea Egiptului. Ocazional și, mai ales când era beat, arunca grele cuvinte împotriva fratelui mai mic, cert lucru, o anumită invidie era inevitabilă, dar, în focul bătăliei, puteai avea încredere în el – și acest fapt a contat, în primul rând.

Impulsionat de sosirea fratelui, Saladin a trecut la acțiune și Mu'tamin a fost arestat, ucis, iar capul i-a fost trimis lui Saladin. În locul acestuia, Saladin l-a numit pe Qaraqush. A doua zi, la 21 august 1169, regimentele sudaneze s-au răzvrătit și, în semn de sfidare supremă, au ocupat poziții în Piața mare din Cairo, între palatele de vest și de est. Într-acolo se revărsau acum toți cei care până atunci își ascunseseră vrăjmășia față de Saladin, printre ei numărându-se atât emiri egipteni, cât și oameni de rând. Estimările variază, dar vor fi fost, se pare, în jur de 50 000, cu mult mai mulți decât sirienii. Rebelii își cunoșteau, fără doar și poate, orașul și și-au ales pozițiile cu multă pricepere, căci l-au forțat pe Saladin să lupte pe un teren impus, străjuit pe flancuri de clădirile deținute de trupele palatului, care, în orice clipă, ar fi putut să se unească și ele împotriva sa.⁶ Situația se

dovedea extrem de periculoasă, iar marea necunoscută o reprezenta modul în care va răspunde fatimidul al-Adid. Îl va susține pe vizirul său? Saladin nu era sigur de aceasta și, în momentul în care armata sa și-a ocupat poziția, în Piața mare, el a mai păstrat niște soldați, pentru cazul în care ar fi fost atacat de oamenii califului de pe flancuri. Turan Shah și Abul Huija au fost cei care au luptat cu regimentele sudaneze din piață și, timp de două zile, s-a desfășurat o confruntare crâncenă. Saladin stătea încă retras, cu ochii ațintiți nu către bătălia în desfășurare, ci spre palatul califului. În a treia zi, lucrurile au degenerat în mod dramatic și îngrijorător, când, asupra oamenilor lui Saladin, a căzut un adevărat roi de săgeți trase de arcașii armeni ai califului. Bătălia se apropia de un moment critic; dacă al-Adid lua partea regimentelor sale, atunci poziția lui Saladin s-ar fi găsit în mare pericol. Imediat, Saladin și-a chemat fratele, iar cei doi au purtat discuții aprinse despre acțiunile ce trebuiau întreprinse. Apoi, au ajuns la o decizie crucială și Saladin a ordonat să fie incendiați cu petrol atât arcașii armeni, cât și întregul palat din care au fost lansate săgețile. Cu această decizie, sortii bătăliei s-au schimbat; imediat, califul i-a trimis un mesaj lui Saladin, asigurându-l că flancurile erau sub control și l-a îndemnat să zdrobească regimentele sudaneze. Lui Saladin i-a revenit moralul și a acționat, de astă dată, hotărât și necruțător, aruncându-și restul trupelor în luptă și împingându-i, astfel, pe sudanezi din piață, înapoi la Bab Zuwaila. Prevăzuse asta și pregătise terenul – a ordonat ca toate străzile laterale să fie blocate, astfel încât nimeni să nu poată scăpa. În Piața vânzătorilor de săbii, cu puțin înainte de Bab Zuwaila, sudanezii rezistaseră eroic, dar totul a fost inutil, deoarece nu au putut face față avântului trupelor siriene. Iar, când au aflat că Saladin îi trimisese pe bărbați să le ardă cartierele în zona Mansuriya, și-au dat

seama că Saladin nu le va arăta pic de milă. În zadar, au cerut să fie cruțați însă nimeni nu i-a băgat în seamă. Turan Shah i-a urmărit tot drumul spre Giza, unde i-a căsăpît până la ultimul. Saladin nu se va mai confrunta niciodată cu altă provocare militară în Cairo.⁷

Abia ce revolta sudaneză a fost zdrobită, că au și sosit știri din Damietta, cum că o forță comună franco-bizantină se apropia de oraș. Alegerea fusese una deliberată, deoarece putea fi atacată atât de pe uscat, cât și de pe mare. Atacul plănuit era coordonat astfel că Amalric se apropia pe uscat, în timp ce bizantinul Andronicus Contostephanus* comanda flota. Pentru Amalric, părea un moment potrivit să cucerească Egiptul, deoarece Saladin nu reușise să-și consolideze deplin poziția, astfel că Amalric a discutat cu împăratul bizantin, cu a cărui nepoată se căsătorește în 1167, despre cucerirea Egiptului. Oricum, încă o dată, rețeaua de informații a lui Saladin a lucrat bine, căci el știa unde urma să fie lansat efectiv atacul. Nu se simțea încă suficient de sigur pe poziție pentru a și părăsi Cairo, pentru că, zilnic, primea rapoarte despre alte comploturi, așa că l-a trimis pe nepot, Taqi ul-Din, împreună cu unchiul său din partea mamei, Shihab al-Din al-Harimi, pentru a proteja Damietta. Curgeau și ajutoare de la Nur al-Din, care trimisese mai mulți emiri, printre care și pe Qutb al-Din Khusrau, care tânjise și el să devină vizir. Chiar și al-Adid, califul fatimid, a contribuit, expediind enorma sumă de un milion de dinari. Indiferent că erau ismailiți sau sunniți, păreau cu toții deopotrivă de hotărâți: Egiptul nu va cădea în mâinile francilor. Ceea ce fusese câștigat, nu va fi cedat cu ușurință. Unitatea musulmanilor era mai solidă ca aceea a francilor cu bizantinii, și, astfel, nu a trecut mult până au apărut

* Mare duce (*megas dux*), important general bizantin (1132–1183), fiul Anei Comnena și nepot al lui Manuel I Comnenul (n. tr.).

tensiuni între aceștia: Andronicus a cerut ca Damietta să fie atacată de îndată, folosind scări de asalt, în vreme ce Amalric a insistat că trebuie ridicat un turn de asalt. Cruciații începuseră să construiască mașinile de război necesare, dar, oamenii din Damietta nu erau nici ei niște ageamii; profitând de vânturile favorabile, au lansat o corabie în flăcări în mijlocul celor inamice și, doar vigilența lui Amalric, a împiedicat distrugerea întregii flote. Întârzierea însemna și că bizantinii rămâneau fără bani, deoarece campania fusese estimată la trei luni; sosită mai tardivă a lui Amalric presupunea, deși flota se afla pe poziție din august 1169, asaltul împotriva Damiettei nu a început până în octombrie. Relația dintre cele două forțe s-a tensionat și mai mult, în momentul când bizantinii au cerut bani cu împrumut, cerere pe care francii au respins-o din start. Nepuținând să facă rost de provizii, grecii s-au confruntat cu foamea și au început să scotocească, la propriu, zona rurală, pentru a face rost de curmale, stafide sau castane. Timp de 50 de zile au asediat zadarnic cetatea, însă asediatorii și-au pierdut interesul și, în decembrie, odată ce a început iarna, au renunțat la sumbra împresurare, iar forțele bizantino-france s-au întors acasă. Parcă pentru a scoate și mai mult în evidență tragismul expediției, pe drum, furtunile de iarnă au scufundat mai multe nave bizantine.

Întărirea autorității lui Saladin în Egipt

Criza se terminase. În doar șase luni de la asumarea vizitatului Saladin se confruntase cu o revoltă a armatei, un complot intern și o invazie străină și, astfel, devenise mai puternic. Pe tot parcursul evenimentelor, el nu putuse părăsi Cairo, de teama altor comploturi, dar victoria de la Damietta i-a redat încrederea și, acum, a ordonat executarea mai multor orășeni, suspectați de

trădare. Proprietățile și terenurile care, odinioară, aparținuseră regimentelor sudaneze au fost distribuite emirilor lui Saladin. A fost o decizie care avea la bază două motive: în mod evident, a reprezentat o recompensă pentru serviciul și loialitatea arătate, dar și o încercare de a-i lega pe emirii sirieni de pământ, creând, astfel, o legătură între aceștia și Egipt. Saladin nu uitase ezitățile califului al-Adid din timpul crizei și a ordonat arestarea sa la domiciliu și confiscarea clădirilor și proprietăților comerciale care aparținuseră cândva statului fatimid. Personalul Curții fatimide, inclusiv sclavii, a fost împrăștiat de Qaraqush, pe care Saladin îl investise în funcția de supraveghetor al palatelor, iar multe cadouri și foste tributuri au ajuns să fie vândut la piață sau să-i fie trimise lui Nur al-Din. Saladin, la rândul-i, și-a ales ca reședință fostul palat al vizirilor fatimizi.

Cu siguranță, se simțea mai confortabil acum, de când Nur al-Din trimisese emiri pe care îi cunoștea și în care avea încredere. Se confruntase cu cele mai dure provocări, dar, de fiecare dată, a demonstrat perspicacitate și calm; încă de pe-acum, îi putem vedea calitățile pe care le va dovedi mai târziu – planificarea atentă, precauția și discernământul. În plus, și spre marea sa bucurie, tatăl său, Ayyub, a sosit din Siria și, acum, se aflau alături fratele, Turan Shah, și nepotul, Taqi ul-Din, precum și alți doi frați, al-Adil și Tughtekin.⁸ Singurul alt nume care poate fi recunoscut ca fiind de același rang în această perioadă este cel al lui Qaraqush. Adunându-și familia, Saladin se conforma, pur și simplu, tradiției suveranității colective familiale, pe care o moștenise de la tată și, pe care, Ayyub o preluase de la Shadi. La rândul lor, ei vedeau în Saladin o stea în ascensiune, care putea să conducă familia spre înfăptuirea unor lucruri însemnate. Exact cu un an mai devreme, Saladin refuzase cu încăpățănare să se întoarcă în Egipt, dar, acum, în cele din urmă, în ciuda

îndepărtatei rumori a comploturilor și rebeliunilor, semn că furtuna nu se terminase încă, putea, pentru prima dată, să spună că deține, cu adevărat, controlul asupra Egiptului. Faptul că și simțea așa a fost simbolizat prin nașterea, în Egipt, a primului său fiu, al-Afdal. Simțindu-se mult mai sigur în Egipt, Saladin a făcut prima sa mișcare împotriva francilor, când, în noiembrie 1170, a atacat Darum, cetate aflată la aproximativ 15 kilometri sud de Gaza. Lovitura a fost una feroce și Darum ar fi căzut, dacă Amalric nu s-ar fi pus în mișcare să-l scape de împresurare. În schimb, Saladin și-a îndreptat trupele spre Gaza, unde a capturat cai și vite. Apoi, a cucerit primul său trofeu, preluând castelul Eilat, înainte de a se întoarce în Egipt, în decembrie 1170.

În iunie 1171, Nur al-Din, după cum ne spune Imad al-Din al-Isfahani, care-i era secretar pe-atunci, i-a scris lui Saladin, spunându-i să pomenească numele califului abbasid în predicile de vineri. De fapt, Saladin, încurajat de prezența familiei și sfătuit de al-Qadi al-Fadil, începuse deja să demanteleze califatul fatimid și să introducă principiile sunnismului în Egipt. Până în vara anului 1170, invocarea șiiită *Hayy ala khayr al-amal* (Veniți la cea mai desăvârșită lucrare) a fost eliminată din chemarea la rugăciune, iar, nu mult după aceea, numele primilor trei califi au fost puse la loc în predică, înaintea numelui lui Ali. În aceeași vară, Isa al-Hakkari a fost numit judecător șafeit în Cairo, iar, în martie 1171, Saladin l-a demis pe judecătorul suprem al ismailiților din Egipt, înlocuindu-l cu un șafeit care era, de asemenea, și kurd: Sadr al-Din Ibn al-Darbas al-Hadhani. Acesta nu a irosit timpul și i-a înlocuit, îndată, pe judecătorii ismailiți cu alții sunniți. La sfârșitul verii aceluia an, 1171, al-Adid a început să dea semne că este grav bolnav. Saladin știa că trebuie să se miște repede, pentru a se asigura că nu va exista

un succesor al califului. Prin urmare, când a primit o invitație de la al-Adid să-l viziteze la palat, precaut, a refuzat să se ducă, deoarece se temea de trădare, deși s-a spus că, mai târziu, a regretat că n-a făcut-o. La 10 septembrie 1171 numele califatului fatimid a fost scos din rugăciunea de vineri, cel al califului abbasid nu a mai fost rostit de pe-atunci, iar explicația pentru aceasta era una clară – Saladin urmărea, cu atenție, modul în care reacționau egiptenii. Ezitant, cum era prin propria natură, prefera să nu se grăbească, dar, spre încântarea sa, eliminarea numelui lui al-Adid nu a provocat nicio reacție și s-a simțit extrem de încurajat de aceasta. Ziua următoare, într-o sâmbătă, Saladin a făcut un impresionant spectacol de forță și și-a trecut în revistă trupele, sub ochii atenți ai egiptenilor, și, mai important, în fața trimișilor greci și franci, prezenți și ei. Când fragilul, bolnavul al-Adid a auzit că numele îi fusese eliminat din predica de vineri, a fost curios să afle cu ce fusese înlocuit. Cu al nimănui, i-au răspuns cei de față, moment în care, ar fi replicat: „Vinerea viitoare va fi rostit numele altuia”. Nu va apuca însă ziua de vineri, căci luni, 13 septembrie 1171, al-Adid, care nu împlinise încă vârsta de 21 de ani, a murit. Știrea a ajuns la Saladin, pe când stătea de vorbă cu al-Qadi al-Fadil, iar reacția imediată poate dezvălui, în mod dramatic, felul în care le era configurată mintea: cea a unui membru al aristocrației militare și, respectiv, cea a unui birocratic, antrenat în tertipuri politice. „Dacă am fi știut”, remarcă Saladin, generos, „că va muri în această zi, nu l-am fi dezamăgit eliminându-i numele din *khutba* (slujba) de vineri.” La această observație, al-Qadi al-Fadil a ridicat privirea și a replicat: „Dacă ar fi știut că nu-i vei scoate numele din *khutba*, nu ar fi murit”. Deși al-Adid a lăsat în urmă un tânăr fiu, nici nu s-a pus problema ca acesta să continue dinastia fatimidă. În seara următoare – 14 septembrie – Saladin a apărut

în public, la o adunare de la palat. Era fără precedent să nu fie ales un calif, iar cei adunați în acea seară așteptau să audă ce avea de spus Saladin în legătură cu toate acestea, dar el a ales să tacă. Cei care continuau să se agațe de speranța salvării dinastiei fatimide și-au primit răspunsul vineri, 17 septembrie, când numele califului abbasid a fost pronunțat în moscheile din Fustat și Cairo.

Introducerea sunnismului în Egipt

Cu Saladin, spiritul lui Nizam ul-Mulk a ajuns în țara Egiptului. Este posibil ca el să nu fi avut instinctele scolastice ale lui Nur al-Din sau aptitudinile literare ale celui mai apropiat consilier, al-Qadi al-Fadil, care susținea că ar fi compus 250 000 versuri, dar, cel puțin în acțiunile sale publice, Saladin se dovedise adevăratul moștenitor spiritual al lui Nizam ul-Mulk. Primele câteva luni fuseseră dedicate stabilizării unui teren ce fierbea de revolte și comploturi, dar, pe măsură ce lucrurile se normalizau și familia se aduna în juru-i, a început să se vadă că Saladin era, într-adevăr, un copil al Renașterii sunnite. Credința sa sunnită era una ezoteric-ecumenică, dar fără compromisuri din punct de vedere exoteric – în interiorul islamului se arăta bucuros să accepte diversele direcții ale acestuia, dar, în exterior, era riguros împotriva altor religii, ca, de pildă, creștinismul. La fel ca majoritatea kurzilor, era *șafeit*, deși, în Egipt, a arătat mare înțelegere și credincioșilor maliki și hanafiți. Din punct de vedere teologic, el va fi fost un asharit, deși evlavia nu i-a prea fost influențată de teologia dogmatică. Islamul său a fost unul profund infuzat de sufism, deși în mod pasiv, nu activ, și am vorbit deja despre influența lui Abd al-Qadir al-Jilani asupra celor apropiați de Saladin: oameni precum Qutb al-Din al-Nishapuri, Muwaffaq al-Din Ibn Qudama și Zein al-Din ibn Naja. El a

fost, de asemenea, influențat de ecumenismul vizirului abbasi-zilor, Ibn Hubayra, al cărui efort de integrare a credinței šiite moderate în corpul sunnismului a fost împărtășit de Saladin. Suntem norocoși să avem un martor ocular în Ibn Jubayr, care scria, într-un moment în care Saladin ajunsese la apogeul puterii și care observa că, în predicile de vineri, atât în Mecca, cât și în Cairo, predicatorul evoca îndelung meritele profetului Mohamed, ale celor patru califi ortodocși, ale unchilor profetului și ale fiilor lui Ali (Hasan și al-Husayn), cât și ale soțiilor profetului, oferind, astfel, o formulă care unea sectele sunnită și šiită.

Cât de vaste și profunde ar fi rădăcinile acestei noi Renașteri sunnite, ele sunt mai bine înțelese dacă le-am privi dintr-o perspectivă diferită. Trebuie să ne întoarcem atenția către lucrarea lui Tabbaa despre fascinanta amploare pe care a avut-o scrierea Coranului în această perioadă. În primele trei secole de existență a islamului, notează Tabbaa, Coranul a fost scris cu o grafie kufică, unghiulară, stil caligrafic greu de citit – pe alocuri aproape ilizibil – de vreme ce manuscrisele coranice erau realizate mai puțin pentru a fi citite, cât pentru a fi o validare a recitărilor.⁹ Odată cu impunerea unui nou sunnism, caligrafia coranică s-a schimbat treptat, de la scriptul kufic la unul cursiv, care și-a atins vârful de excelență grație condeielor lui Ibn Muqla și Ibn Bawwab. Această transformare nu era o coincidență. Limpezimea fără compromisuri a noului script trebuie considerată drept o reflectare directă a crezului califului abbasid în legătură cu adevărul unic și indiscutabil din Coran.¹⁰ Ilegibilitatea scriptului kufic fusese folosită simbolic de către fatimizi, pentru a sublinia dimensiunea esoterică a religiei lor și, prin contrast, claritatea scrierii cursive confirma mesajul sunnit. Cu alte cuvinte, nu doar cuvântul, ci imaginea cuvântului era cea care

a devenit simbol al noului sunnism. Acest simbol a fost însușit rapid de acele dinastii care au diseminat mesajul sunnit la răsarit, cum ar fi Mahmud de Ghazna sau Nur al-Din, în Siria și Saladin, în Egipt. Aproprierea scrierii coranice a fost nu doar un act de omagiu față de califatul ce simboliza noul sunnism, ci și o încercare de a legitima dinastia care îl aducea. Cu alte cuvinte, unitatea politică, imposibil de realizat, a fost înlocuită cu simboluri ceremoniale și ale califatului, menite să reducă decalajul dintre realitate și mit. Transformarea caligrafiei a fost unul dintre semnele cele mai vizibile și mai directe de asociere la Renașterea sunnită, iar noua scriere cursivă a fost rapid adoptată în inscripții monumentale publice ca o modalitate de a susține sunnismul. Până în 1174, în mare măsură mulțumită lui Nur al-Din, folosirea acestei scrieri a fost adoptată pe scară largă pe întreg teritoriul Siriei și al Mesopotamiei superioare. Adevărul este că singura regiune care rezistase acestei noi scrieri a fost Egiptul fatimid și Saladin este cel care a introdus-o, o reformă care s-a transformat, în egală măsură, într-o declarație politică, dar și una creativă. Odată cu sosirea lui Saladin în Egipt, scrierea kufică fatimidă, gloria și mândria artei fatimide, nu va mai fi folosită în inscripții. Nu numai că scrierea a fost transformată, dar dimensiunile și lungimea inscripțiilor au fost coborâte din înălțimea zidului, unde serveau ca simple frize și transcrise de-a lungul pereților și contraforților. Combinația dintre lizibilitatea sporită a scrierii și coborârea benzii inscripționate a dat impresia unui mesaj clar și direct, ce anunța începutul unei noi ere sunnite.¹¹ Pe Poarta Mudarraja a cetății Cairo încă se mai păstrează o inscripție din perioada lui Saladin. Așa cum subliniază Tabbaa, aspectul cel mai uimitor în legătură cu aceasta este calitatea proastă a scrierii: un rând filiform, forme inconsistente ale literelor, lipsa punctelor sau a

marcării vocalelor, toate acestea reflectă lipsa de experiență a caligrafilor în acest nou stil.¹² Ni-l și imaginăm pe Saladin, importând caligrafi din Siria, pentru a le preda omologilor egipteni noua scriere cursivă.

În timpul asediului Alexandriei, Saladin i-a întâlnit pentru prima dată pe cei doi giganți ai științelor islamice – al-Silafi și Ibn Awf. Le-a adus omagii, fără întârziere, și, adesea, a călătorit în Alexandria, unde le-a frecventat medresele și i-a ascultat interpretând hadithul. Fiind șafeiți, nu există nicio îndoială că Saladin s-a ținut aproape de al-Silafi și a revenit la el în repetate rânduri, la fel ca și fratele său al-Adil și nepotul Taqi ul-Din. De exemplu, când s-a confruntat cu o întrebare spinoasă legată de moștenirea evreilor aflați sub propria conducere, Saladin a apelat la cei doi, pentru a-i acorda avizele legale: al-Silafi, pentru punctul de vedere șafeit și Ibn Awf, pentru cel malekit. Cu toate acestea, Saladin nu a fost un adevărat învățăcel, așa cum dovedise, la un moment dat, când, împreună cu al-Adil, au participat la unul dintre cursurile lui al-Silafi. O vreme, cei doi frați au ascultat concentrați, dar destul de repede atenția a început să se piardă și au început să schimbe cuvinte unul cu celălalt, moment în care au fost admonestați, cu asprime, de al-Silafi. În orice caz, fiind unul dintre juriștii șafeiți de frunte din Egipt, nu a fost deloc surprinzător faptul că al-Silafi a ajuns, rapid, în atenția lui Saladin, care avea nevoie urgentă de juriști șafeiți care să-l ajute să conducă. Remarcabil este numărul de persoane care au servit sub Saladin și au studiat, la un moment dat, în medresa lui Al-Silafi. Cei mai faimoși, în afară de Saladin, erau al-Qadi al-Fadil și Isa al-Hakkari, dar, în niciun caz, nu erau cu toții șafeiți. Abul Majid al-Iskandarani, de pildă, cunoscut drept Kamal al-Din, care era șeful diwanului Egiptului Superior și a studiat hadith sub al-Silafi, a fost malekit.¹³

Dacă obiectivul înființării unei medrese era să formeze juriști sunniți care puteau să administreze, atunci, contribuția lui Ibn Awf nu a fost mai puțin semnificativă decât cea a lui Al-Silafi, iar, printre elevii săi – reflectând noua specie de savant / administrator provenind din medrese – a fost Ibn al-Mujawir, care va deveni vizirul fiului lui Saladin și care s-a născut în Iran și a ajuns la putere în Egipt. Altul a fost Abul-Qasim al-Makhzumi, cunoscut ca al-Ashraf, care s-a alăturat guvernului lui Saladin, devenind șeful birocrăției acestuia. Administrator, dar și lăudat cărturar, truda acestuia în guvern nu l-a împiedicat să predea hadith-ul în Alexandria, în Damasc și în Bagdad.

De îndată ce Saladin și-a echilibrat poziția politică, întrebarea care a început să nu-i dea pace a fost unde să construiască prima medresă. Cunoștea bine Alexandria și îi și plăcea, deoarece populația de acolo se plasase, fără ezitare și cu fermitate, de partea lui în timpul asediului lui Shawar. În plus, cu ceva vreme înainte, toate medresele fuseseră construite în Alexandria. Dar Alexandria nu reprezenta întregul Egipt, țara pe care o conducea acum Saladin. Trebuia să facă o declarație îndrăzneată și publică – o declarație către stăpânii săi politici din Damasc și Bagdad și, deopotrivă, să-și extindă apelul către sunniții din Egipt. Așa că Saladin a decis să ridice prima sa medresă în Fustat. Fustat, și nu Cairo. Natura lui prudentă l-a făcut să fie neîncrezător, deoarece, probabil, nu simțea că poziția îi era suficient de stabilă pentru a testa reacția imprevizibilă a șiiților dacă ar construi o medresă sunnită în Capitală. Deci, în acest stadiu, nu era nevoie de provocări, iar alegerea Fustatului devenise una ideală – nu Cairo, dar, suficient de aproape, pentru a arunca o umbră sunnită. Nu putem exclude niciodată din acțiunile marilor oameni ambiția personală, iar Saladin își va fi dat seama că nu ar câștiga de fel de pe urma construirii unei medrese în

Alexandria. La urma urmei, orașul îi era deja loial. În același timp, și la un nivel mult mai personal, el își va fi dorit ca prima sa medresă să fie o bijuterie, iar una dintre primele decizii pe care ar fi trebuit să le ia era să numească un profesor. Acum, Alexandria era un oraș încrezător în ceea ce privește învățătura, într-o epocă în care educația era judecată nu după *loci*, ci după *personae*.¹⁴ Nu avea mare importanță unde studiasse un învățăcel, ce conta, mai presus de orice, era cu cine o făcuse. Alexandria, după cum am văzut, a fost binecuvântată cu doi giganți intelectuali, iar căutătorilor de înțelepciune ai orașului le venea greu să aleagă. Saladin îi cunoștea bine pe amândoi și se poate presupune că, în această bogată piață a științei, o altă medresă s-ar fi trezit eclipsată.

Așa că Fustat a reprezentat alegerea. Și nu oriunde în Fustat, ci, chiar lângă moscheea lui Amr Ibn al-As – inima comunității sunnite, la care medresa avea acces direct. În plus, reședința lui Saladin se afla în apropiere, așa că, zilnic, putea să-i urmărească atent ridicarea. Nimic nu a fost lăsat la voia întâmplării. De-a lungul vieții, Saladin și-a ales întotdeauna datele cu atenție, pentru simbolismul lor religios, și nu a fost un accident faptul că a început construirea medresei sale în prima zi a noului an musulman 566 (1170). Chiar locul unde era amplasată avea o semnificație – la sud de moscheea Amr fusese demolată o închisoare, tocmai pentru a face loc noii construcții. Mesajul nu putea fi mai clar: clădirea ce reprezenta puterea coercitivă a regimului fatimid era transformată într-o instituție identificată cu Islamul sunnit.¹⁵ A fost făcută o danie pioasă pentru întreținerea medresei – cunoscută ca al-Nasiriyyah – care includea o piață de aurari și un sat, probabil în Fayyum, precum și proprietăți învecinate, cum ar fi un cuptor, o baie și câteva magazine. Inclusă în dotă era și Insula Elefanților. Era, desigur,

o medresă șafeită și primul *mudarris* numit a fost Ibn Zain al-Tujjar. Originar din Damasc, venise în Egipt cu Shirkuh, iar Saladin, se pare, l-ar fi cunoscut în Damasc. Alegerea aceasta nu a fost contestată de nimeni și, probabil, în această chestiune, Saladin a fost prea prudent, pentru că Ibn Zain a reușit să predea la al-Nasiriyyah timp de 25 de ani însă fără a și avea un impact semnificativ. Pe scurt, și în comparație cu cei doi giganți din Alexandria, statura profesorului cu greu se ridica la nivelul grandorii medresei. O anvergură atât de ne semnificativă ne face să ne întrebăm dacă nu cumva Saladin nu a ales, în mod intenționat, un *mudarris* mediocru, pe care să-l poată controla mai ușor,¹⁶ dar este mult mai probabil că s-a oprit la o persoană pe care o cunoștea bine, considerată de încredere și care s-a dovedit, mai târziu, pur și simplu, un dascăl mediocru. Nur al-Din ar fi trebuit să acorde mai multă atenție selectării unui profesor mai potrivit pentru o poziție atât de importantă. După cum vom vedea, nu va fi prima alegere nepotrivită făcută de Saladin. Faptul că Al-Nasiriyyah a fost prima medresă din Fustat și învecinarea ei cu moscheea Amr i-au asigurat statutul, contrazicând obișnuita zicere din învățământul islamic medieval conform căruia profesorul era cel care conta, în vreme ce locul de învățatură nu deținea o la fel de mare importanță.

Educația islamică din această perioadă a rămas esențialmente una neoficială și flexibilă până la extrem. Nu a existat *curriculum*, nici încercări de instituționalizare și nici vreo procedură oficială de admitere, bazată pe certificate anterioare. În afara faptului că era necesară permisiunea profesorului, elevii puteau participa la orice cerc de studiu doreau. Am căuta zadarnic un curs care să-i pregătească pe birocrați; adevărul e că o astfel de programă ar fi fost complet stranie. Se pare că fundamentarea în legea islamică era suficientă. Mai presus de toate, loialitatea elevului era

cu totul dedicată profesorului și nu locului de educație; profesorul era cel care făcea medresa și nu invers. Cunoașterea reprezenta un proces foarte personal, dependent de relația dintre profesor și student. Astfel, biografiile cărturarilor din Bagdad din secolul al XI-lea și al XII-lea nu fac nicio referire la medresele în care au studiat, chiar dacă această informație era cunoscută de mulți; în schimb, biografiile conțin lista profesorilor cu care a studiat respectivul cărturar. Locul unde au studiat trebuie dedus din context. Motivul îl rezeștină faptul că profesorii au conferit elevilor mai mult decât cunoștințe, de asemenea, ei au investit autoritate în textele și învățătura, care puteau fi transmise numai printr-o formă de contact personal direct.¹⁷ Această transmitere a luat forma unei *ijaza* (licență), emisă de un șeic către un student, iar *ijaza* a devenit rapid mijlocul standard prin care a fost transmisă învățătura musulmană.¹⁸ Chiar și oamenii care aveau cărți, dar nu și profesori cu care să studieze, încercau să se apropie de autor – aflăm despre un învățat care, în timp ce studia lucrările lui Ibn Arabi, făcea și vizite la mormântul acestuia pentru a-și citi, acolo, cărțile. Acest lucru se datora faptului că știința era considerată o formă de binecuvântare (*baraka*) și era independentă de cartea ce o conținea; *shaykh*-ii care o predau, participau la ea și erau atât de implicați la suflul acesteia în moduri pe care astăzi o minte seculară le-ar găsi de neînțeles. Locuitorii din Damasc, de pildă, căutând *baraka*, beau apa în care învățatul Ibn Taymiyya făcuse abluțiile. În orice caz, cărțile în sine erau un simplu ajutor pentru neuitare: Ibn Khallikan relatează povestea unui savant, care susținea că, și dacă ar fi arse toate cărțile al-Shafii, nu ar fi contat prea mult pentru el, deoarece le putea rescrie din memorie.

Mulți studenți au călătorit să studieze cu diferiți profesori, să colecteze *hadith* și să obțină *ijaza* înainte de a se stabili efectiv

undeva. Nu era ieșit din comun ca studenții, adesea trecuți de 20 de ani, uneori mult mai în vârstă, să-și părăsească orașul de origine și să călătorească cât mai departe pentru a studia. E ceea ce a fost denumit *rihla*, călătoria. Distanțele străbătute erau imense. Cercetătorii din Iran și Spania au citit cărți scrise în Egipt și locurile în facultățile de drept din Bagdad erau ocupate de cărturari născuți în Damasc. Nu era neobișnuit ca un savant să se nască în Alexandria și să moară în China. Exemplul lui Hasan al-Andalusi este unul foarte bun, dar, cu siguranță, deloc rar. Valencian de obârșie, Hasan a călătorit în tinerețe până în China, pentru a culege hadith, înainte de a-și croi drumul la Nizamiyya din Bagdad, unde a și studiat legile cu al-Ghazali. Au fost învățăcei care au studiat cu mulți profesori; alții au rămas mult timp alături de același profesor, devenindu-le, adesea, asistenți. În mod inevitabil, s-au născut legături sociale și s-au dezvoltat relații. Adesea, tinerii studioși se căsătoreau cu fiicele profesorilor de acolo. În acest fel, au început să existe alianțe de căsătorie inter-orășenești. Sub nicio formă însă călătoria nu înseamnă că oamenii de știință pierdeau contactul între ei, scrisorile devenind o formă ușoară și accesibilă de comunicare. În ele nu apăreau doar subiecte academice, corespondenții discutau, cu pasiune, și probleme politice sau militare. Când un om de știință murea, oamenii din toată lumea islamică îl plângeau.¹⁹ Nu există nicio îndoială că acest lucru a dus la formarea unei elite puternice, cosmopolite, intelectuale²⁰, dar și la crearea unor adevărate rețele de învățare și cunoaștere, care au încheiat legăturile dintre teritoriile islamice pe căi pe care evenimentele politice, indiferent cât de cutremurătoare, nici nu sperau s-o facă. Dacă subliniem acest punct, este pentru că implicațiile sale au fost unele profunde.

Capitolul 7

Trofeul Siriei

Să nu-l scoatem din subordinea noastră, căci este mai puternic decât noi.

Kamal al-Din al-Shahrazuri

Este imposibil să exagerăm influența lui Nur al-Din asupra lui Saladin. Saladin crescuse la curtea lui Nur al-Din, iar tatăl și unchiul îl serviseră, loial, pe acesta. Acum, chiar dacă era stăpân al Egiptului, trăia în umbra lui Nur al-Din. Din punct de vedere ideologic, era greu să alegi între ei, deși cei doi erau, în mod natural, atât de diferiți. Nur al-Din a fost un gânditor profund și un pasionat colecționar și cititor de hadith, în timp ce Saladin era, în mod clar, un personaj mai puțin intelectual, dar la fel de sincer în respectarea principiilor sunnismului. Ambii aveau un respect extraordinar pentru sfinți și erau atrași de sufism, deși Saladin era, o spunem din nou, mulțumit să se încline în fața celor care aveau mai multe cunoștințe. Ambii bărbați erau austeri și înclinați către ascetism, deși ai putea avea impresia că, în Nur al-Din exista o rigoare domolită, iar în cazul lui Saladin, o bunătate înnăscută, care îl făcea, adesea, să lăcrimeze. Imad al-Din al-Isfahani, care i-a slujit pe ambii ca secretar (și care, în mod cu totul întâmplător, fusese și în serviciul lui Ibn Hubayra), nu avea nicio îndoială cu privire la îndatorarea

ideologică a lui Saladin față de Nur al-Din, scriind că Saladin își luase ca model toate calitățile lui Nur al-Din.

Cu toate acestea, pe măsură ce poziția lui Saladin în Egipt începuse să se echilibreze, devenise inevitabil ca între cei doi să apară tensiuni. Rădăcina acestora era una simplă: ce urma să se întâmple cu Egiptul?

O dată în plus, Imad al-Din al-Isfahani a rezumat corect dilema: „Din momentul în care Egiptul a fost cucerit, Nur al-Din a vrut să stabilească o contribuție de bani, care să-l ajute să facă față cheltuielilor Războiului sfânt... El se aștepta ca Saladin să sugereze de la sine acest lucru și nu i-a cerut s-o facă.” Cu alte cuvinte, Nur al-Din avea nevoie de Egipt, pentru a-și subvenționa financiar campaniile în Siria. Adevărul este că ambii au venit la putere prin forța lor militară și nu aveau nici vreo îndreptățire islamică de a conduce și nici nu se potriveau cerințelor shariei.¹ Din acest punct de vedere, aveau nevoie să justifice, în mod legal, ceea ce au luat cu forța, iar legitimitatea nu putea veni decât de la calif. Nur al-Din trebuia să-i arate acestuia că readusese Egiptul ismailit sub mantia sunniților și el se supără tot mai mult văzând că Saladin ezita s-o facă. Pe de altă parte, Saladin nu se grăbea de fel; în orice caz, pripeala îi era străină. De asemenea, Nur al-Din nu știa cât de mari erau pericolele revoltelor și ale comploturilor tănuite de umbrele din Cairo. Amenințarea problemelor interne, deși diminuate, nu a scăzut în totalitate, iar, prin luna aprilie a anului 1174, au fost destrămate ștele altui complot fatimid. Se spune că acesta reprezenta un adevărat cocktail, format de toți cei nemulțumiți de Saladin: fatimizi, armeni, sudanezi și alții, care fuseseră deposezați de pământuri. Complotul a fost descoperit și zdrobit, deși alunecăm din nou prin lumea tulbure a informatorilor și a agenților provocatori: cei doi bărbați care s-au strecurat printre complotiști, pentru a-i trăda mai târziu, au fost Ibn Masal, cel care devenise foarte apropiat de Saladin în timpul

asediului Alexandriei, și misteriosul Ibn Naja, care pare să fi stat cu un picior în tabăra lui Nur al-Din și cu celălalt în cea fatimidă.

Nu există nicio îndoială că Saladin a împărtășit dorința lui Nur al-Din de a pune capăt a ceea ce era perceput ca o erezie šiită, dar prioritatea sa a fost de a pune pe picioare o armată puternică, menită a apăra Egiptul. „Saladin trebuia să se poarte ca un adevărat conducător al Egiptului”, scria Ehrenkreutz, „și să urmeze o politică dictată de interesele Egiptului, nu de cele ale unei puteri străine.”² Cu alte cuvinte, Egiptul nu se putea supune presiunilor Siriei. În același timp, trebuie să fi intrat în joc și anumiți factori personali, deoarece Saladin începuse să aprecieze bogăția enormă și resursele din țara Nilului. S-ar putea să-și fi amintit că, atunci când unchiul se întorsese din cea de-a doua campanie, Nur al-Din îl recompensase, dându-i ținutul Homs și, acum, băgase de seamă că întregul Homs era mai mic decât Cairo, să nu mai vorbim de Egipt. Dacă se va întoarce acum în Siria, s-ar fi putut aștepta la ceva mai bun decât Homs? Venise cu greu în Egipt, dar, acum, el conștientiza că ar fi nebun să plece. Cât de adâncă era tensiunea între cei doi este greu de bănuir astăzi. Ibn al-Athir ne oferă detalii despre un consiliu al familiei ayyubide, în care Taqi ul-Din nu și-a ascuns de fel ostilitatea față de Nur al-Din, în timp ce înțeleptul Ayyub l-a luat pe Saladin deoparte, sfătuindu-l să joace cartea prudenței. De vreme ce zengidul și notoriul anti-Saladin Ibn al-Athir a ținut să menționeze că discuția celor doi a fost una confidențială, ne putem întreaba cum de a știut de ea, bănuind, aproape pe cea mai bună dreptate că nu e decât una dintre fabricațiile istoricului, demne de Tucidide. Deși Ehrenkreutz insistă asupra faptului că Nur al-Din s-a grăbit să-l submineze pe Saladin cu „măsuri obstrucționiste sau gesturi”, care să-i micșoreze autoritatea³ și, citându-l pe Ibn al-Athir, arăta cu degetul către confis-carea ținuturilor lui Shirkuh din Homs, spunând că acest lucru

ar reprezenta o dovadă clară a nemulțumirii lui Nur al-Din, reacția rapidă a acestuia poate fi interpretată într-o altă lumină; ar putea fi vorba, mai presus de toate, de faptul că a înțeles că fiul lui Shirkuh, Nasr al-Din, era prea tânăr să apere un punct de frontieră atât de important.

Adevărul este că nu avem habar cât de grav se deterioraseră relațiile dintre cei doi bărbați. După cum se știe, până în vara anului 1174, Nur al-Din a început să adune trupe din Mosul și Mesopotamia superioară, dar se gândea, oare, serios să avanseze cu ele în Egipt? La urma urmei, nu a ezitat să trimită oameni în ajutorul lui Saladin, când acesta a fost atacat de Amalric și de bizantini și, cu siguranță, își dădea seama că nimic nu ar fi fost mai în avantajul francilor decât un conflict între Siria și Egipt. Deși situația se tensionase până la ruptură, încă mai era loc de diplomație. În iarna anului 1173, Nur al-Din a decis să-l trimită pe al-Muwaffaq Ibn al-Qaisarani pentru a efectua un audit complet al veniturilor Egiptului. Ceea ce devenise clar era că voia ca Egiptul să-i plătească un tribut anual și, de asemenea, astfel, își afirma autoritatea asupra lui Saladin. Dacă relația dintre cei doi se apropia de destrămare, se presupune atunci că Saladin s-ar fi opus unei astfel de decizii provocatoare, dar se pare că Ibn al-Qaisarani nu a întâmpinat nicio dificultate, iar Saladin i-a deschis, fără nicio ezitare, toate registrele contabile. Este interesant de remarcat faptul că Saladin l-a desemnat pe Isa al-Hakkari, cel care avusese un rol esențial în numirea sa ca vizir, să îl însoțească pe Ibn al-Qaisarani prin Egipt.

Moartea lui Nur al-Din și a lui Amalric

S-a întâmplat însă că Nur al-Din nu mai a cercetat niciodată auditul făcut de Ibn al-Qaisarani, deoarece, în mai 1174, se îmbolnăvi și muri brusc. Cu câteva luni mai devreme, murise și

Ayyub, astfel încât, într-o scurtă perioadă de timp, Saladin i-a pierdut, pe cei doi bărbați care au avut cea mai mare influență asupra sa. În timp ce Turan Shah era prins într-o campanie în Yemen, Saladin a ajuns, practic, pe cea mai importantă poziție în familia sa. Dacă Nur al-Din ar fi continuat să trăiască, putem spune, fără să greșim, că Saladin ar fi retrogradat la o simplă notă de subsol în istorie, iar această carte s-ar fi transformat în biografia lui Nur al-Din. Cu Siria și Egiptul sub controlul lui Nur al-Din și cu Mosulul în mâna fratelui său, el și-ar fi îndreptat, fără îndoială, atenția spre Ierusalim. Dar istoria se schimbă, ca și viața oamenilor, în urma unor asemenea evenimente necontrolabile cum este o moarte naturală. Din momentul în care Nur al-Din s-a stins din viață, Saladin și-a asumat rolul de protejat al acestuia și de moștenitor ideologic. Fără Nur al-Din, nu ar fi existat nici Saladin și doar două lucruri i-au diferențiat: primul, evident, a fost cel că Saladin a cucerit Ierusalimul, iar, al doilea, mai puțin evident, de astă dată, dar la fel de important, a fost cel că Nur al-Din nu a avut alături geniul lui al-Qadi al-Fadil pentru a-i modela imaginea. Dacă Saladin a crezut că moartea lui Nur al-Din va îndepărta umbra stăpânului, greșea desigur, căci cea aruncată acum de casa zengizilor părea a fi și mai amenințătoare. Ceea ce Nur al-Din a menținut împreună, prin forța personalității sale, se destrăma cu o rapiditate năucitoare, căci membrii propriei sale familii, care-i împărtășeau ambițiile, dar nu și abilitățile, au început să se îngrămădească pentru a prelua frâiele din iadul politic. Nur al-Din lăsase în urmă un fiu de doar 11 ani, al-Salih, în al cărui caracter și comportament tineresc se puteau observa deja trăsăturile tatălui, dar și doi nepoți, Imad al-Din Zengi, din Sinjar și Saif al-Din Ghazi, din Mosul, în care însă zadarnic căutai virtuți similare. Cei doi frați nu-și prea iroseau iubirea unul pentru celălalt: venerabilul Kamal al-Din al-Shahrazuri l-a avertizat o dată

pe Nur al-Din asupra faptului că ei vor fi cei care vor aduce sfârșitul casei zengizilor.

Când, în Mosul, s-a aflat de moartea lui Nur al-Din, în loc să plângă, Saif al-Din a început să se bucure. A făcut asta, declarând o sărbătoare oficială, permițând, în mod legal, să se consume vin în oraș și restabilind impozitele eliminate de Nur al-Din. Scăpat din lanțul fostului gardian, Saif al-Din, care, cu siguranță, se considera seniorul familiei Zengi, a cucerit imediat Nasibin, Harran, al-Ruha, al-Raqqa și toate teritoriile din al-Jazira (partea superioară a Mesopotamiei), cu excepția Sincarului. Era tentat să traverseze Eufratul, dar prudența a fost mai puternică, astfel că armata din Mosul s-a retras către răsărit. Între timp, Alepul s-a poziționat în consecință și, după multe tertipuri, a reușit să-l prindă pe al-Salih, fiul și moștenitorul aparent al lui Nur al-Din, prea tânăr ca să domnească, însă și prea valoros pentru a fi lăsat necontrolat din Damasc. Cu al-Salih sub control, Alepul putea susține cu fermitate că deținea cheia legitimității și autorității. În același timp, în Damasc, un număr de oficiali ai lui Nur al-Din, alarmați de evoluțiile din Alep și de teama posibilelor agresiuni ale Regatului latin, au jurat să acționeze împreună, numindu-l pe Ibn al-Muqaddam, unul dintre comandanții de frunte ai lui Nur al-Din, în funcția de comandant al armatei.

În ceea ce privește Regatul latin, moartea lui Nur al-Din scosese de pe harta politică cel mai periculos dușman al acestuia. Sub conducerea sa, Siria devenise unită și, odată cu anexarea Egiptului, posibilitatea unei mișcări islamice de învăluire, din nord și sud, devenise o realitate amenințătoare. Amalric se străduise să-l împiedice pe Nur al-Din să cucerească Egiptul, dar eforturile îi fuseseră inutile. De astă dată nu a mai risipit timpul în încercarea de a profita de fărâmițarea siriană și a lansat atacul

împotriva orașului Banias, care controla drumul principal de la Damasc în Galileea superioară. Cu toate acestea, el nu a luat în calcul prezența soției lui Nur al-Din, care era în Banias și care s-a străduit, din răspuțeri, să adune forțe pentru a apăra orașul, până s-a ajuns la un armistițiu, iar Amalric a ridicat asediul.

Dar toate – Mosul, Alep, Damasc și Ierusalim – priveau cu atenție atât spre Egipt, cât și spre Saladin. Până în acel moment, acesta nu clintise un deget, dar era clar că, la bogăția pe care i-o oferea Egiptul, atunci când va acționa, urma să fie o forță de luat în considerare. Înțeleptul consilier al lui Zengi și Nur al-Din, Kamal al-Din al-Shahrazuri, le cerea tuturor să fie prudenți, căci îl cunoștea bine pe Saladin. „Să nu-l scoatem din subordinea noastră”, avertiza Kamal al-Din, „căci este mai puternic decât noi”. Dar, cu toții se întrebau, în primul rând, care îi erau intențiile lui Saladin? Era el, într-adevăr, luptător de frunte în Războiul sfânt sau doar o căpetenie militară uzurpatoare? Acestea sunt întrebări care, de-a lungul anilor, au împărțit istoricii într-o asemenea măsură încât este greu să ne imaginăm altă personalitate care să fi atras, în mod egal, atât respect, cât și oprobiu. Era el acel Saladin, despre care Gibb scria: „Pentru un moment scurt și decisiv, prin bunătatea și fermitatea caracterului, el a ridicat Islamul din prăpastia demoralizării politice”⁴ Sau, pe de altă parte, el era acel Saladin ale cărui realizări istorice cele mai semnificative ar trebui atribuite, potrivit lui Ehrenkreutz, „persecuției și executării nemiloase a oponentilor și a disidenților politici, beligeranței sale vindicative, oportunismului calculat, cât și dorinței de a face un compromis între idealurile religioase și oportunitatea politică”⁵

Nu știm ce se ascunde în sufletele oamenilor, dar istoricul le poate judeca acțiunile. Ceea ce este de mirare, mai presus de toate, la Saladin a fost tenacitatea și coerența pretențiilor de a

fi campionul Războiului sfânt. Fie că a crezut sau nu în acesta, a urmat direcția fără să ezite, cu un fel de fermitate asociată marilor personalități de-a lungul veacurilor.⁶ Era, după cum și pretindea, succesorul natural al lui Nur al-Din și, sincer sau nu, nu s-a abătut de fel de la această linie. Și, totuși, așa cum remarcă Lyons și Jackson, „Albul și negrul Războiului sfânt, oricât de bine ar sugera idealurile lui Saladin, erau o simplificare, în exces, a necesității unei politici imediate, practice și coerente.”⁷ Cu alte cuvinte, o fi crezut Saladin în Războiul sfânt, dar a fost nevoit să se lupte cu politica acestuia, iar, în aceasta, se aflau stridentele care au dat naștere atâtor divergențe. Mai presus de toate, el și cei care-l înconjurau erau personaje reale – oameni cu puține iluzii. El însuși nu ar fi văzut nicio contradicție în a fi atât un *mujahid* (luptător în Jihad), cât și cineva implicat în jocul de putere politică; tatăl, la urma urmei, îi fusese un jucător desăvârșit. Saladin aspira să construiască un imperiu, la fel cum au făcut-o și Zengi și Nur al-Din. Politica Siriei cerea o expansiune constantă atât pentru a satisface ambițiile emirilor, cât și pentru a-și asigura loialitatea. Mai presus de toate, această aspirație reflectă ambițiile teritoriale personale și familiale, ca și dorința de a înființa o dinastie. Pentru Saladin ar fi fost o nebunie să gândească altfel. Virtuțile personale nu au nimic de-a face cu această chestiune; era ceva legat de supraviețuire. Vacuumul politic al acelei perioade impunea mai degrabă forța, decât ideologia.

Și, totuși, după cum interpreta Saladin evoluțiile politice din Siria, se poate spune, fără să greșim, că în joc era mai mult decât ambiția. Există o ideologie și, odată cu Nur al-Din, și, apoi, prin Saladin, putem vorbi, până la urmă, despre o alianță creată între conducerea militară și clasele religioase. Nu este o coincidență faptul că ambii bărbați au fost, de asemenea, marii

luptători ai Renașterii sunnite din Siria și Egipt și patronii multor medrese și instituții religioase. Chemarea pentru Jihad – la început proferată în locuri îndepărtate și sălbatice, cum ar fi al-Sulami – a fost acum reluată peste tot, prin medresele Siriei, Egiptului și Mesopotamiei, creând, astfel, o mișcare pe care n-o puteai ignora și căreia nu-i puteai rezista. Am vorbit mai devreme despre alianța din Bagdad dintre al-Ghazali și Nizam ul-Mulk, cea care a pus bazele Renașterii sunnite. Acum a apărut o altă alianță între ulama/administratorii care predicau mesajul renunțării spirituale și al jihadului și emirii militari, cei care le-au transmis mai departe mesajul. Această alianță s-a hrănit una pe cealaltă: clienții militari au construit medrese, care au atras profesori și studenți și care, la rândul lor, au cerut, cu voci viguroase, declanșarea jihadului. Cu cât era mai mare numărul de medrese, cu atât mai multe apăreau cererile și, cu cât acestea erau mai vocale, cu atât devenea mai mare presiunea exercitată asupra căpeteniilor militare pentru a trece la fapte și asta până când chemarea a devenit irezistibilă. Cei care stabileau agenda în cadrul acestei alianțe erau cărturarii religioși. Din punctul lor de vedere, fie că Saladin era, în adâncul sufletului, un campion sincer al jihadului, fie doar o căpetenie oportunistă, dornică să-și consolideze cariera, dar asta reprezenta o chestiune pe care doar Dumnezeu trebuia s-o cumpănească. Saladin putea lupta în jihad de bună voie sau fără prea mare tragere de inimă, ceea ce conta era doar să lupte. Într-o oarecare măsură, succesul timpuriu al lui Saladin l-a prins în capcana unui traseu politic pe care a fost nevoit să-l urmeze. După cum spunea Jackson, Saladin urcase de tânăr prea sus pe scara politicii, pentru a mai putea să coboare sau să rămână unde se afla.⁸ Și, chiar dacă ar fi vrut să acționeze altfel, ulama care avea nevoie de el nu i-ar fi permis s-o facă.

Saladin a aflat vestea morții lui Nur al-Din de la franci și a scris imediat la Damasc, pentru a se asigura de veridicitate. Când i s-a confirmat, a ținut un doliu de trei zile, de asemenea, i-a trimis un mesaj și lui al-Salih, transmițându-i condoleanțele sale, iar, în prima vineri după moartea lui Nur al-Din, predica a fost rostită în numele lui al-Salih. În timp ce Saladin studia de la Cairo scena politică din Siria, câteva gânduri nu-i dădeau pace. Desigur, faptul că al-Salih fusese confiscat de locuitorii din Alep l-a înfuriat: „Cum de îndrăzniseră să facă asta?”, îi scria el lui Ibn al-Muqaddam. Le-a scris imediat celor din Alep, dar, se pare că aceștia nu credeau că Saladin va părăsi Egiptul și va lansa o ofensivă în Siria.⁹ Dar, totuși, Saladin aștepta răbdător, fiindcă știa că nu trebuie să le forțeze mâna; să fie mânios pe „încarcerarea” lui al-Salih era un lucru, dar, dacă ar fi protestat excesiv, ar fi exacerbât neîncrederea pe care elementele din Siria o arătau față de propriile intenții. În același timp, atacul lui Amalric împotriva orașului Banias îl alarmase și, auzind de ofensiva francă, și-a pus trupele în mișcare, dar, chiar atunci, a aflat că se ajunsese la un armistițiu. În opinia lui Saladin, acesta semnala slăbiciunea Damascului. În toate acestea era o ocazie, desigur, dar și un pericol, pentru că un Damasc slab putea cădea, cu ușurință, în orbita Mosulului, ceea ce, la rândul său, putea însemna retragerea Siriei din Egipt – iar, aceasta ar fi putut fi doar în avantajul francilor. Dacă, totuși, Saladin trebuia să avanseze în Siria, el ar fi fost considerat un uzurpator, pentru că al-Salih fusese numit, fără doar și poate, succesor al lui Nur al-Din, iar Saladin nu se putea împotrivi dorinței stăpânului. „Eu mă aflu într-o vale și cei ce mă gândesc de rău sunt în alta” se apăra el, dar, pe de altă parte, se arăta deopotrivă de inflexibil într-o scrisoare adresată lui Ibn al-Muqaddam, spunând că, dacă Nur al-Din ar fi avut un comandant în care să aibă mai

mare încredere decât în Saladin, atunci i-ar fi încredințat acestuia Egiptul. Apoi, cumva ipocrit, pretindea că, dacă Nur al-Din ar fi trăit, i-ar fi încredințat lui Saladin educația lui Al-Salih. Din toate aceste lucruri unul rămâne mai presus de orice îndoială: până în momentul în care Saladin va acționa, situația din Siria va rămâne una incoerentă.

Ceea ce era la fel de clar era că, dacă chemarea la jihad urma să fie paravanul legitimității lui Saladin, atunci Siria trebuia să devină centrul imperiului său. În ce etapă a conștientizat Saladin ideea tranziției de la Egipt către Siria nu este astăzi un lucru evident – cu siguranță că nu avusese asemenea gânduri pe când trăia Nur al-Din – dar, dacă urma să se prezinte drept moștenitor al acestuia, atunci trebuia să se mute la Damasc, pentru a perpetua moștenirea zengizilor unificatori din Siria. Decizia reorientării către Siria, atât politică, cât și simbolică, nu a fost luată cu ușurință și nici fără a fi atacat de detractorii săi – căci însuși al-Qadi al-Fadil crezuse că Saladin lasă Egiptul pentru Siria. Saladin nu avea nevoie să se mute în Siria; el ar fi putut să rămână în Egipt, unde și-a afirmat, cu succes, autoritatea și unde erau mai multe bogății și ocazii de a-și extinde puterea decât în întreaga Siria. De asemenea, nu era presat de nimeni și nimic să se mute în Siria și a fost atras acolo nu de evenimentele politice externe, ci de vidul de putere. Dar, odată ce decizia de a se muta în Siria a fost luată, trebuia să transmită un mesaj precis, astfel că Imad al-Din al-Isfahani a ajuns să întrebe, într-o scrisoare: „Ce înseamnă vechile piramide în comparație cu adoratele fruntarii ale Ierusalimului?” Accentul pus pe Siria ca vatră a Ierusalimului a jucat un rol central în argumentele scribilor lui Saladin din această perioadă.

În timp ce Saladin încerca să soluționeze această dilemă, la urechea lui au ajuns știri și mai extraordinare: Amalric murise.

Se întorsese de la Banias, simțindu-se rău, a început să sufere de dizenterie și a murit, la 14 iulie 1174. În două luni, cei doi giganți ai Siriei, Nur al-Din și Amalric, au murit. Deja în primii ani de carieră ai lui Saladin, moartea oportună a lui Shirkuh, apoi a califului fatimid al-Adid, i-au deschis porțile puterii în Egipt; acum disparițiile lui Nur al-Din și Amalric i le-au deschis pe cele ale Siriei. Dacă am considera că norocul este un factor esențial, pentru ajungerea la putere, atunci, într-adevăr, Saladin a fost un personaj norocos. Încă o moarte va urma, ceea ce-i va ușura și mai mult calea spre putere, dar, despre ea vom scrie mai târziu. Cu siguranță, Saladin ar fi fost mai puțin sigur pe el în marșul către Damasc, dacă Amalric ar mai fi fost în viață, deoarece Amalric ar fi pus în pericol triumful Islamului.¹⁰ Fiul său, Balduin al IV-lea, care avea 13 de ani, a fost acceptat ca rege de către baroni, fiind singurul prinț al casei regale în viață. Născut în 1161, tânărul rege fusese numit după fratele mai mare al tatălui regele Balduin al III-lea, care i-a fost și naș. Povestea spune că, atunci când a fost întrebat ce cadou de botez îi va oferi copilului, Balduin al III-lea a răspuns: „Regatul Ierusalimului”. Bineînțeles, era doar o glumă, deoarece Balduin al III-lea avea 31 de ani, era proaspăt căsătorit, iar perspectiva ca nepotul să își asume tronul era una îndepărtată. Cu toate acestea, mai puțin de doi ani mai târziu, s-a stins, fără a lăsa în urmă copii, iar Amalric a devenit rege.

Nu a contestat nimeni pretenția lui Balduin al IV-lea la tron. Încoronarea a avut loc la a 75-a aniversare a capturării Ierusalimului în timpul Primei Cruciade, devenind al șaselea rege latin al Ierusalimului. Dar, deși pretenția sa nu fusese contestată, urcarea pe tron nu era automată și au trecut câteva zile înainte de a avea loc; fapt remarcat imediat de Saladin. Motivul acestei întârzieri a fost unul destul de dramatic. Într-o zi, pe când Balduin și

prietenii se jucau și se luptau, ca toți băieții de vârsta lor, tutorele său, Guillaume de Tir, observase ceva destul de ciudat în legătură cu tânărul rege: acesta nu simțea durerea. Nu conta cât de mult îi înfingeau prietenii unghiile în brațe, nici măcar nu clipea. De îndată, Guillaume a început să se teamă de ceea ce era mai rău, iar teama i-a și fost, ulterior, confirmată; căci Balduin suferea de lepră, astfel că viața îi va fi scurtă. Nu se știa cât va domni, iar Raymond din Tripoli, „bărbat înalt, subțire, cu părul negru și pielea smeadă și fața dominată de un nas mare”¹¹, care vorbea fluent araba și îi înțelegea pe musulmani la fel de mult ca oricare franc, a fost numit regent.

Lupta pentru putere în Siria

Tuturor le era evident că Regatul Ierusalimului era grav amenințat de Islamul resurgent.¹² Încă din 1175, Guillaume de Tir recunoaștea că Saladin era diferit de ceilalți lideri musulmani și vorbea, fără ocolișuri, despre amenințarea pe care o reprezenta: „Orice pic de putere în plus pentru Saladin devine cauză de neliniște în ochii noștri... Căci, el era un om înțelept la sfat, temerar în ale războiului și generos dincolo de măsură”. Apoi, pretindea ca francii să-l susțină pe al-Salih, la Alep, „nu doar de dragul lui, ci să-l încurajeze, ca adversar al lui Saladin”. Adevărul este că politica siriană a francilor, în următorii ani, a fost îndreptată în întregime pentru a preîntâmpina înscăunarea lui Saladin ca stăpân în regatele zengide ale Alepului și Mosulului. Edessa era deja pierdută, iar victoria lui Nur al-Din la Harim făcuse ca Antiohia să fie incapabilă să ofere ajutor. Asta a însemnat că, pentru a împiedica încercuirea musulmană, francii aveau disperată nevoie de sprijin militar, iar primul loc unde l-au căutat a fost Europa de vest. Începând cu anul 1160 când, odată cu ascensiunea lui Nur al-Din, a devenit

clar faptul că ritmul cu care-și luau musulmanii revanșa atinșese o viteză amenințătoare, către Europa fuseseră expediți mesageri și s-au făcut auzite chemări pentru o nouă cruciadă. Desigur, unele dintre aceste apeluri au găsit un răspuns favorabil din partea persoanelor care și-au condus propriile cruciade private, cum ar fi Filip de Flandra, dar cei care se stabiliseră în Țara Sfântă solicitau, de urgență, o cruciadă mult mai amplă și și-au concentrat, e adevărat, fără rezultat, apelurile către Ludovic al VII-lea al Franței și Henric al II-lea al Angliei. În același timp, Regatul latin și-a îndreptat atenția spre Bizanț. Regele Balduin al III-lea a preferat să dezvolte legături strânse cu Constantinopolul și, în 1158, s-a căsătorit cu o reprezentantă a familiei imperiale grecești. Nouă ani mai târziu, Amalric a făcut același lucru. De fapt, călătoria dramatică a lui Amalric în Constantinopol – prima dată când regele latin al Ierusalimului și-a părăsit domeniile – poate fi considerat un indiciu al situației disperate în care se afla. A fost primit cu mare cordialitate și l-a recunoscut pe Manuel, împăratul bizantin, ca pe senior al său.¹³ Nu este nicio îndoială că această alianță i-a ajutat pe franci; Nur al-Din, temându-se de represaliile bizantine, a devenit mai precaut, afirmându-și, acasă, interesele mai agresiv. Cu toate acestea, Guillaume de Tir scria că francii se aflau sub o asemenea presiune, de parcă ar fi fost măcinați între două pietre de moară. Din perspectiva trecerii timpului, unirea dintre Damasc și Cairo a reprezentat pentru existența Siriei latine cea mai periculoasă amenințare dintre toate.¹⁴

Între timp, în Damasc, pentru Ibn al-Muqaddam situația era nesigură, deoarece orașul era periculos de nesigur și, în această mare de anarhie siriană, nu putea supraviețui prea mult. Pe de o parte, se confrunta cu amenințarea unui pact dintre Alep și Mosul, iar, pe de alta, cu pericolul francilor. Ibn al-Muqaddam

nu ştia care îi sunt intenţiile lui Saladin, dar nu-i erau necunoscute caracterul şi formaţia acestuia. Damascul reprezenta, la urma urmei, oraşul lui Saladin; a crescut acolo, bineînţeles că tatăl acestuia a jucat un rol proeminent în viaţa politică a oraşului şi a fost, în toate privinţele, foarte respectat. Am văzut mai devreme că Kamal al-Din al-Shahrazuri avertizase că Saladin nu poate fi ignorat şi este semnificativ că acesta a fost unul dintre primele persoane pe care Saladin le-a vizitat după ce a intrat în oraş. Exista, desigur, un pericol implicat în invitarea trupelor militare egiptene la Damasc, iar Ibn al-Muqaddam va fi fost foarte conştient de aceasta, dar realităţile militare şi politice de la faţa locului, ca şi necesitatea de a se asigura că Damascul nu rămâne fără apărare, i-au forţat mâna şi, astfel, s-a îndreptat către Egipt şi Saladin şi, făcând asta, a devenit prima persoană care l-a chemat să intervină în Siria. Aceasta a fost ocazia aşteptată de Saladin şi, lăsând deoparte prudenţa obişnuită, a acţionat, de astă dată, cu o viteză remarcabilă. Luând cu el doar 700 de călăreţi, a plecat, în luna octombrie 1174, pentru a ajunge la marginea Damascului la sfârşitul aceleiaşi luni. Acolo, a fost întâmpinat de câţiva demnitari, printre care şi vărul său, fiul lui Shirkuh, Nasr al-Din. Sirienii erau surprinşi de viteza acţiunii lui Saladin şi, deopotrivă, tulburaţi, deoarece părea că ar fi fost însoţit de prea puţini oameni. Când Shams al-Din din Busra, şi el unul dintre cei care îl invitaseră pe Saladin în Siria şi care, prin urmare, şi-a pus pielea la bătaie, l-a întrebat pe al-Qadi al-Fadil câţi bani adusesese Saladin, spunându-i că, dacă are suficienţi, atunci Siria îi va aparţine; al-Qadi al-Fadil i-a răspuns că Saladin are asupra-i doar 50 000 de dinari. În acel moment, şocat, Shams al-Din a clătinat din cap, cuprins de groază, şi a exclamat: „Eşti pierdut şi ne-ai distrus!” Adevărul, după cum scria al-Qadi al-Fadil, era că Saladin avea doar 10 000 de dinari!

Deci, cum putem explica rapiditatea cu care a acționat Saladin, mai ales că părea să fie atât de potrivnică propriului fel de-a fi? Suntem tentați să credem că atracția Siriei a fost prea puternică pentru a rezista și că aceasta l-a făcut să se grăbească, dar această variantă ar însemna să-l judecăm greșit pe Saladin, care, mai niciodată, nu se pripise luarea de decizii. Fapt este că a fost o mișcare îndrăzneată și strălucitoare, pentru că, deși nu știa cu ce se va confrunta în Siria, cunoștea Siria la fel de bine ca oricine. Fără îndoială, se considera moștenitorul spiritual și ideologic al lui Nur al-Din și era necesar să acționeze în consecință. Prin urmare, scopul său nu era de a învinge casa zengidă prin forță militară, ci, prin convingere morală. Știa că are nevoie ca armata lui Nur al-Din să i se alăture. După moartea acestuia, oamenii lui Nur al-Din se despărțiseră și aproximativ două treimi din armata acestuia plecase la Alep, în serviciul lui al-Salih, în timp ce restul intrase sub comanda lui Ibn al-Muqaddam, în Damasc. Ei reprezentau cheia, deoarece erau extrem de loiali lui Nur al-Din și fiului acestuia, iar Saladin trebuia să-i câștige în propria tabără. Pentru a folosi o nefericită expresie modernă, căuta să câștige inimile și mințile siriene, iar modul în care o putea face era acela de a crea un irezistibil curent moral și psihologic în favoarea sa. Moralitatea trebuia, desigur, să fie îmblânzită de libertate și generozitate, pentru că sirienii erau, în primul rând, comercianți – la urma-urmei, prima întrebare a lui Shams al-Din către al-Qadi al-Fadil a fost câți bani adusesese Saladin. Faptul că erau puțini nu reprezenta, în realitate, o problemă prea mare, din moment ce transferul de credite (cunoscute ca *hawala*) nu era neobișnuit. Ce a contat mai presus ca orice a fost modul în care a intrat Saladin în Siria: nu ca invadator străin în fruntea unei armate, ci ca un fiu natural, care se întorcea acasă. Va ajunge la Damasc nu prin forța armelor, ci într-un marș triumfător și,

apropiindu-se de oraș, a a strâns, de partea sa, tot mai mulți emiri. În realitate, planurile lui Saladin nu au fost de fel unele pripite, ci îndelung chibzuite.

Venirea lui Saladin în Siria și provocarea Alepului

Între timp, Damascul își deschisese larg porțile în calea lui Saladin. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să se roage în moscheea umayyadă, iar, al doilea, să petreacă noaptea în casa tatălui său: două acte simbolice. Imediat, piețele au fost obligate să se redeschidă și tâlharii au fost avertizați că-i așteaptă pedepse severe. Totodată, s-au cheltuit bani din belșug pentru a câștiga bunăvoința oamenilor. Rezultatul a fost cel dorit de Saladin – nicio opoziție serioasă, doar un bun venit îngrijorat din partea orașului unde a crescut. Până acum, lucrurile se petrecuseră așa cum prevăzuse, dar a înțeles clar două lucruri: în primul rând că, odată intrat în aventura siriană, nu se putea opri la Damasc, deoarece, deși acesta era cheia pentru sudul Siriei, dacă nu va controla Alepul, va deveni vulnerabil la atacurile din nord; și, în al doilea rând, această campanie nu va fi una deloc ușoară. Saladin nu-și făcea iluzii că orașele Alep și Mosul nu vor opune rezistență, dar ceea ce poate că nu și-a dat seama era cât de periculos se va dovedi acest lucru pentru el. Problema era că zengizii de acolo vedeau în Saladin mai degrabă un uzurpator, iar pretenția acestuia că ar fi moștenitorul spiritual și ideologic al lui Nur al-Din era respinsă cu dispreț de familia lui Nur al-Din și de mamelucii acestuia – Nuriya –, cu ferocitate loiali memoriei stăpânului. „Un câine care latră la propriul stăpân” – a fost una dintre numeroasele insulte la adresa lui Saladin. El era, și acesta este un aspect important, nu turc, ci un kurd, într-o epocă în care prinții turci ai Siriei – și, în special, ai Mosulului – îi considerau pe kurzi ca fiind, fără îndoială,

inferiori. Într-un fel, poziția acestuia nu se deosebea de cea a lui Napoleon – un corsican – în Franța postrevoluționară.

Primele semne de necaz au apărut în momentul când Saladin se afla încă în Damasc. Din Alep a sosit o ambasadă condusă de Qutb al-Din Inal, pe care Saladin îl cunoștea bine, pentru că îl însoțise în expediția finală întreprinsă de Shirkuh în Egipt. Tensionata întrevedere nu a decurs deloc bine. Arătându-și sabia, Qutb al-Din l-a avertizat pe Saladin să se întoarcă de unde venise. Sosirea în Siria nu era bine privită de cei din Alep, spunea el, de vreme ce era un atacator care ajunsese să-și trădeze stăpânul. Saladin a răspuns acestor acuzații, spunând că a venit să unifice Siria și să vegheze la educația lui al-Salih, până ce acesta va ajunge la vârsta maturității. Cu toate acestea, era clar că Saladin fusese zdruncinat de ostilitatea arătată și acest lucru se reflectă în două misive scrise după acel eveniment. Prima scrisoare îi era adresată lui Ibn Naja, în Egipt. În rândurile acesteia, el insista că „nu am pornit pentru a înșfăca un regat pentru noi înșine, ci pentru a ridica stindardul Războiului sfânt”. Apoi, a scris despre „cei care deveniseră dușmani, împiedicând îndeplinirea scopului nostru cu privire la acest război”. Interesant este că a doua scrisoare i-a fost trimisă lui Qutb al-Din al-Nishapuri și, acolo, Saladin se plângea de „mințile slabe”, care i se puneau de-a curmezișul. Destinatarii celor două scrisori au fost cei doi bărbați care, se poate spune, l-au influențat spiritual cel mai mult pe Saladin, iar scrisorile trebuie considerate niște încercări de a le câștiga aprobarea. Încercarea de a-și justifica acțiunile este, de asemenea, un semn al faptului că Saladin se dovedea conștient de criticile îndreptate împotriva-i.

Era crucial să nu piardă avântul din timpul marșului spre Damasc. Mai presus de toate, Saladin nu-și putea permite să cadă în capcana asedierii orașelor și, astfel, să fie perceput ca un

invadator. Speranța lui era că, la fel ca orașul-frate din sud, Alepul își va deschide porțile, fără să fie nevoie de vărsare de sânge. De asemenea, Saladin știa că trebuia să se miște repede pentru a căpăta avânt, așa că, la 40 de zile de la deschiderea porților Damascului, și-a pus tabăra în afara Homsului, aflat la jumătatea distanței dintre Alep și Damasc. Să ne amintim, Homs îi fusese atribuit lui Shirkuh de către Nur al-Din, și care, după moartea tatălui, l-a luat din mâinile fiului lui Shirkuh și i l-a atribuit lui Fakhr al-Din al-Zafarani. De înțeles, Saladin era neliniștit pe măsură ce se apropia de Homs, deoarece nu putea să știe dacă orașul îl va primi cu brațele deschise sau nu. Nu trebuia să-și facă griji, deoarece Fakhr al-Din se pusese în serviciul lui. Fakhr al-Din se dovedise important și din alt motiv, de vreme ce era unul dintre comandanții superiori ai armatei lui Nur al-Din și, mai presus de toate, pe ei își dorea Saladin să-i câștige de partea sa. La 10 decembrie 1174, Homs a capitulat în fața lui Saladin și, din nou, pentru a netezi orice asperitate, au fost aruncați bani în stânga și-n dreapta. Saladin și-a îndreptat atenția spre Hama, oraș controlat de un personaj foarte binecunoscut lui, pentru că Izz al-Din Jurdik îl ajutase cândva la arestarea – și după aceea, la uciderea – lui Shawar, în Egipt. Cei doi bărbați s-au întâlnit și au convenit asupra faptului ca Hama să-i fie predată lui Saladin, iar citadela va fi apărată de fratele lui Jurdik. În ceea ce-l privește pe Jurdik însuși, acesta va călători la Alep, pentru a vedea în ce ape se scaldă orașul și dacă era loc, efectiv, de negocieri. În mod clar, Saladin a avut încredere în el, acordându-i această misiune diplomatică, dar lucrurile au luat-o complet razna, pentru că imediat ce Jurdik a intrat în Alep, el a fost arestat și aruncat în temniță. Cu toate acestea, Saladin rămânea convins că Alepul îl va primi cu brațele deschise, fiind destul de încrezător pentru a spune că trebuie doar să mulgă (*halab* înseamnă în arabă,

deopotrivă, atât lapte, cât și oraș) pentru ca Alepul să fie al lui. Știa bine orașul, poate nu la fel de bine ca și Damascul, unde a crescut, dar a călătorit în mai multe rânduri spre nord, împreună cu unchiul Shirkuh, care-i fusese aghiotant al lui Nur al-Din acolo. De asemenea, a descoperit că nu i-ar fi fost ușor să intre cu forța în acest oraș, niciodată capturat de franci, din pricina fortificațiile sale formidabile. Prima problemă cu care s-a confruntat Saladin a fost că Alepul nu avea nicio intenție să se predea. Și, astfel, când, în sfârșit, a ajuns la Alep, în primele zile ale anului 1175, a găsit un oraș sfidător și gata să reziste. Era o primire rece, în mijlocul unei ierni amăgitoare, iar ploaia neîncetată biciuia, necruțător, corturile amplasate în jurul orașului, stingând focurile aprinse de oamenii care încercau să se încălzească.

Atâta vreme cât locuitorii din Alep îl aveau în mână pe tânărul al-Salih, știau că au un drept moral incontestabil la succesiune. Fiul lui Nur al-Din a fost adus să se adreseze oamenilor, iar lacrimile pe care le-a vărsat cu această ocazie nu au făcut decât să întărească hotărârea Alepului de a rezista. Evident, lacrimile băiatului nu vor fi de ajuns pentru a apăra orașul, iar acesta a început intrigile tocmai pentru a opri ofensiva lui Saladin. Teama multora era că sunniții vor preda orașul în mâinile lui Saladin și, astfel, s-a încercat apropierea de șiiții din oraș, deoarece influența acestora era una considerabilă – ne amintim că s-au opus cu fermitate ca Nur al-Din să construiască medrese. Încă o dată, apelul šiit la rugăciune s-a făcut auzit în Alep și semnificația lui, într-un moment în care Saladin îl eradicase din Egipt, cu siguranță, nu i-a scăpat. În Alep, ca și în Mosul, principiile stricte ale sunnismului reînviat impus de Nur al-Din se destrămau rapid. Dar šiiții nu erau singurii cărora le-au făcut avansuri mai-marii Alepului; ei i-au contactat, de asemenea, pe

franci și pe Raymond din Tripoli, care au fost, evident, sensibili la reconcilierea cu Alep. Rezultatul a fost că Saladin a ajuns să se confrunte cu o imagine în oglindă a celei cu care se confruntase Nur al-Din. Cândva, Nur al-Din controla nordul Siriei și Damascul și se lupta să controleze Egiptul, acum situația se răsturnase și Saladin controla Egiptul și Damascul, dar se lupta pentru a prelua controlul Alepului și Mosulului. În același timp, situația se schimbase și pentru franci, deoarece, odinioară, ei se străduiseră din răsputeri să împiedice Egiptul să cadă în orbita sunnită. Acum urmau să ajute Alepul și la Mosulul și să se asigure că strategia de încercuire a lui Saladin era compromisă.

În ciuda reconcilierii cu șiiții și apropierii de franci, Alepul încă se mai temea de Saladin și decisese să îl elimine odată pentru totdeauna. Trimiseră, așadar, un mesaj secret către Rașid al-Din Sinan, șeful legendar al asasinilor ismailiți, mesaj însoțit, în mod natural, de stimulente financiare, cerându-i-se capul lui Saladin. În acest timp, Saladin își întinsese tabăra la sud de Alep. Avea obiceiul să organizeze mese comune în apropierea cortului, unde emirii și vizitatorii de rang înalt veneau să îi stea alături câteva minute. După cum au stat lucrurile – și, spre marele noroc al lui Saladin – Khumartekin, stăpânul unui ținut din apropiere, se afla în compania lui Saladin când a observat un grup de bărbați apropiindu-se. Imediat, a conștientizat că aceștia făceau parte din trupele asasinilor și a dat alarma. Însă asasinii l-au atacat rapid pe Saladin, care fusese înconjurat de proprii emiri, în vreme ce alții se grăbeau să îi sară în ajutor. În timpul confruntării, pline de furie și sânge, unul a reușit să treacă de emiri și să ajungă, față în față, cu Saladin, dar, când și-a ridicat sabia, a fost ucis de unul dintre emiri. Cei din Alep fuseseră doar la o lovitură de sabie să-și elimine cel mai temut dușman. Când lupta s-a terminat, prin tot cortul erau împrăștiate cadavre, iar,

printre acestea, se număra și cel al lui Khumartekin. Saladin nu a fost rănit, dar a rămas marcat de forța atacului. Dacă nu știuse până atunci, înțelegea, acum, perfect cât de periculoasă îi putea fi incursiunea în Siria. Cu siguranță, Alepul nu-și va deschide porțile așa cum făcuse Damascul. În același timp, Saladin și-a dat seama că, dacă orașul nu va cădea cu ușurință, atunci nu și-ar putea permite să-l asedieze, deoarece s-ar fi dovedit vulnerabil în fața unui atac venit din partea francilor sau al Mosulului. Avea un motiv anume să se arate prudent, deoarece Gumushtekin din Alep îi trimisese un mesaj urgent lui Raymond de Tripoli, care, apoi, și-a adunat armata și s-a îndreptat către Homs, punând, astfel, în pericol ruta de aprovizionare a lui Saladin. În plus, lui Saladin îi ajunsese la ureche faptul că de Mosul se apropiau trupe de întărire și nu a avut de ales altceva decât să ridice asediul Alepului și să se grăbească spre sud, pentru a se confrunta cu Raymond, cel care se retrăsese rapid. Deocamdată, amenințarea pentru Alep fusese eliminată. În semn de recunoștință pentru ajutorul francilor, locuitorii din Alep au eliberat din închisoare pe câțiva prizonieri creștini, printre care și pe Reynald de Chatillon, cel care va ajunge dușmanul de moarte al lui Saladin. Se poate spune, pe bună dreptate, că ar fi fost mai bine pentru soarta Regatului latin dacă acesta ar fi rămas într-o temniță din Alep.

Îmboldiți de ceea ce au considerat a fi o retragere și întăriți de trupele de sprijin trimise din Mosul, locuitorii din Alep au pornit să se confrunte cu Saladin. În fapt, forța de salvare venită de la Mosul nu era condusă de Saif a-Din Ghazi, ci de un frate mai mic, Izz al-Din Masud, iar motivul era că cei doi nepoți ai lui Nur al-Din, Saif a-Din Ghazi și Imad al-Din Zengi, erau înverșunați unul împotriva celuilalt. Odată, Kamal al-Din al-Shahrazuri îl avertizase pe Nur al-Din că familia zengizilor va sfârși în mâinile lor și se părea că profeția era tot mai aproape de adevăr.

Este poate mai puțin cunoscut faptul că Saladin a jucat un rol în înverșunarea celor doi frați unul împotriva celuilalt, pentru a-i slăbi. El chiar a trimis câțiva soldați pentru a-l ajuta pe Imad al-Din Zengi ¹⁵ – dovadă, dacă mai era nevoie, că Saladin putea juca șah politic la fel de bine ca oricare dintre adversari. Între timp, la 29 martie, Baalbek, locul unde a crescut Saladin, s-a predat pașnic. Cu toate acestea, vestea apropierei trupelor din Mosul se dovedise alarmantă. Saladin știa că Alepul și Mosulul se aliașeră cu francii, iar el îi scrisese califului, pentru a i se plânga de acest acord. Alianța a făcut ca Saladin să nu poată lupta împotriva forțelor militare din Alep, fără să se teamă că Raymond îi va ataca convoaiele de aprovizionare. Era o situație dificilă, dar Saladin se mai aflate, după cum se știe, în astfel de situații. Pentru că nu prea avea oameni, a cerut de îndată să-i fie trimise trupe din Egipt. În același timp, conștient că nu putea lupta pe două fronturi, a încheiat un armistițiu cu francii, pentru a-și proteja flancul – un „act deplorabil”, după cum l-a caracterizat imediat după aceea – dar simțea că nu are de ales, orașele Alep și Mosul îi forțaseră mâna. În schimbul garanției că nu va fi atacat, Saladin a acceptat să elibereze câțiva ostatici franci. Acest armistițiu i-a întărit poziția lui Saladin în Siria de Nord, lăsând mulți franci uimiți și înfuriați – printre alții, nimeni altul decât Guillaume de Tir, care s-a și plâns că armistițiul:

era împotriva intereselor noastre, pentru că i-am făcut hatărul unui om în fața căruia trebuia să opunem rezistență până la ultimul, căci, odată ce va prinde puteri, va fi mai neobrăzat față de noi; astfel că a îndrăznit să-și pună speranțele în noi, deși tot timpul și-a sporit puterea pe socoteala noastră.

Oricum, în mare măsură, Raymond din Tripoli, care acționa ca regent, nu avea altă opțiune decât să ajungă la un acord cu Saladin, pentru că semnele de lepră ale tânărului Balduin al IV-lea

deveneau tot mai evidente și prioritatea era să găsească un soț pentru sora acestuia, Sybil, care putea să acționeze în calitate de regent și să-l succeadă, în timp util. Dar, chiar și cu acest armistițiu, Saladin se arăta depășit în continuare de forțele orașelor Mosul și Alep. Era o poziție vulnerabilă cea în care se afla și strategic ar fi fost să se retragă spre sud. Poate că tânărul Saladin ar fi făcut-o, dar experiența pe care a câștigat-o din vremea în care era vizir, i-a dat aripi, astfel că și-a pus toată încrederea în propriile instincte și oamenii săi. A ales, prin urmare, în mod deliberat, să rămână într-o poziție vulnerabilă și să-și expună, astfel, armata unui atac. Singura concluzie pe care o putem trage din aceasta este că Saladin dorea să fie atacat, tocmai pentru a le dovedi tuturor și, mai ales, califului abbasid că el fusese cel agresat și nici pe departe agresorul. După cum concluzionează Lyons și Jackson, Saladin pune, deliberat, momeala în capcană, astfel că își „depășise strategic și tactic adversarii, făcându-i să renunțe la propriile avantaje și să-l atace.”¹⁶

Bătălia în sine a avut loc lângă Hama, la 13 aprilie – dacă se poate numi o bătălie, deoarece a fost mai mult o debandadă. Saladin știa că soldații din Alep erau mai degrabă buni de gură, decât de luptă și, cu siguranță, nu se ridicau de fel la nivelul veteranilor căliți în bătălii. După cum spunea el însuși, inamicul s-a spart „ca paharul” și, observând manevrele militare ale lui Izz al-Din Masud, a zâmbit în barbă. „E, fie cel mai curajos dintre curajoși”, le-a spus, el batjocoritor, emirilor, „fie nu știe nimic despre cum se poartă războiul”. Armata sa promise instrucțiuni amănunțite să se păstreze disciplinată, deoarece Saladin era conștient de faptul că, la mijloc, nu stătea doar victoria militară. Spera ca, într-o zi, inamicii de acum să lupte sub propriile sale steaguri și trebuia să acționeze în consecință. Așa că dispuse să se deschidă o rută, pe care soldații învinși ai

Alepului să se poată retrage și a dat ordine stricte ca aceștia să nu fie urmăriți. În plus, nici cei care fugeau, și nici răniții, nu trebuiau uciși și urma ca toți prizonierii să fie eliberați. De la un capăt la celălalt, avem impresia că Saladin controla deplin situația, iar înfrângerea celor din Alep a condus la un tratat ce i-a obligat să rupă anterioara înțelegere cu francii. În plus, lui Saladin i s-au cedat pământuri în Siria, iar, în zonele controlate de Saladin, numele lui al-Salih a rămas pe monede și în predicile de vineri. De asemenea, cei din Alep au fost de acord să ofere oameni care să lupte în Războiul sfânt. Izz al-Din Jurdik a fost, la rândul-i, eliberat și a intrat în serviciul lui Saladin. Era un tratat favorabil pentru Saladin; el și-a întărit poziția în Siria și, prin diplomație, și-a câștigat aliați, astfel că armata i-a crescut de zece ori.¹⁷ Dar nu a reușit să preia controlul Alepului, unde al-Salih a rămas, în continuare, imposibil de atins și nici nu a putut să ajungă la o autoritate asemănătoare celei pe care o avușese Nur al-Din asupra Siriei. De îndată, i-a scris califului, subliniind meritele sale în Războiul sfânt și cerându-i o diplomă de investitură pentru toată Siria, dar, probabil că a făcut-o doar de ochii lumii, pentru că, din câte se știa, califul nu ar fi luat partea nimănui. Și, astfel, în scurtă vreme a primit roba de onoare, dar și o diplomă de investitură, dar doar pentru terenurile pe care le controla deja. Și, pentru a dovedi că nu ține partea nimănui, califul i-a trimis un veștmânt similar și lui al-Salih, la Alep.

În afara Alepului, Saladin controla efectiv Siria și, așa cum a făcut în Egipt, și-a adus familia aproape. El i-a oferit Homsul lui Fakhr al-Din al-Zafarani, ci fiului lui Shirkuh. Aceasta a provocat furia lui Fakhr al-Din, care s-a simțit trădat și chiar a plecat de la Saladin, mutându-se în tabăra celor din Mosul. Oricum, cei doi bărbați nu se întâlneau pentru ultima dată. Saladin nu a avut de ales din multe motive – trebuia să aibă

încredere în propria familie, deoarece era baza sprijinului său și a platformei pentru dinastia pe care dorea să o construiască și trebuia, în schimb, ca membrii ei să fie recompensați. Așa că Saladin i-a dat Hama unchiului său matern, Shihab al-Din Harimi, și l-a numit pe nepot, Taqi ul-Din, în funcția de guvernator al Damascului, în timp ce Farruh Shah s-a întors în Egipt cu trupele egiptene. În ceea ce-l privește, Saladin a ales să revină la Damasc, deoarece încă se mai simțea îngrijorat de acțiunile Mosulului. Și avea toate motivele să fie așa, pentru că ajunsese la el știrea conform creia Saif al-Din din Mosul a profitat de absența trupelor egiptene ale lui Saladin, pentru a încheia un acord secret cu Alepul, să-și disloce trupele în Nisibin, amenințând astfel Hisn Kayfa și Mardin. Saladin i-a scris de îndată califului, scoțând în evidență că acțiunile lui Saif al-Din încălcău tratatul semnat cu Alepul, dar, până în primăvara anului 1176, Saif al-Din a trecut Eufratul și a făcut joncțiunea cu Alepul. Începuseră chiar să se târguiască în ce fel vor împărți ceea ce vor prădui prin Siria, după ce Saladin va fi trimis înapoi în Egipt. Aflând de negocieri, Saladin a pornit, fără zăbavă, din Damasc și, în aprilie 1176, a ajuns la Hama. Situația era una periculoasă și Saladin avea nevoie rapid de întăriri. S-a îndreptat către Turan Shah, a cărui susținere fusese decisivă în Egipt și care, atunci, se afla în Yemen, să i se alăture cât mai repede posibil. Turan Shah a și venit la Damasc până la sfârșitul lunii aprilie. În același timp, Saif al-Din și-a deplasat trupele la sud de Alep, iar Saladin și-a strâns armata, pentru a-l înfrunta. Lupta s-a dat la Tell al-Sultan, armata lui Saif al-Din depășind-o, cu siguranță, pe cea a lui Saladin. Aripa stângă a lui Saif al-Din era comandată de Muzaffar al-Din Keukburi, care a luptat în acea zi împotriva lui Saladin, dar care va deveni unul dintre cei mai renumiți generali ai acestuia.

Încă o dată, bătălia a fost un non-eveniment, dacă putem spune așa, căci trupele Mosulului s-au destrămat de la o clipă la alta. Ca și mai înainte, Saladin s-a dovedit generos în triumf și i-a lăsat pe locuitorii Mosulului, împrăștiați de luptă, să fugă fără să-i urmărească, deoarece își dorea să-i câștige pentru propria cauză și nu-i era greu, victorios fiind, să dea dovadă de o asemenea mărinimie. Printre cei care au fugit de pe câmpul de luptă, s-a numărat însuși Saif al-Din, care și-a abandonat, în mare grabă, în cortul în care era instalat, după cum s-a constatat mai târziu, un aviariu impresionant, conținând privighetori, porumbei și turturele. Când Saladin a aflat, a ordonat ca păsările să-i fie returnate lui Saif al-Din, însoțite de un mesaj batjocoritor: „Spuneți-i să rămână acasă, să se joace cu păsărelele lui și să lase lucrurile serioase în seama altora”. Însă, după o lună, Saladin avea să afle că Saif al-Din nu se potolise și încă mai scuipa venin, căci, la 22 mai, gruparea asasinilor a lovit din nou. Patru dintre ei au reușit să se infiltreze printre cele mai de încredere gărzi de corp ale lui Saladin și au atentat la viața acestuia. Unul a ajuns atât de aproape, încât, înainte de a fi omorât, l-a lovit pe Saladin cu un cuțit, sfâșiindu-i obrazul. Cu toate că ceilalți trei au fost răpuși imediat, și Saladin, cu sângele curgându-i pe față, a fost escortat înapoi în cort, panica a pus stăpânire pe întreaga tabără. De la acest eveniment, Saladin a refuzat să mai vorbească cu cei pe care nu-i cunoștea, cerând, în mod special, ca necunoscuții să fie îndepărtați din preajma sa dar nu înainte de a trimite un mesager după ei, pentru a le asculta și soluționa cererile.

Situația din Siria devenise una extrem de frustrantă: victoriile militare nu s-au transformat într-o soluție politică satisfăcătoare. Atâta timp cât Alepul rezista cu încăpățănare, Saladin știa că nu-și putea permite asedii interminabile, fără ca reputația lui să aibă de suferit. Parcă pentru a-i spori sentimentul

de frustrare, al-Qadi al-Fadil insista asupra necesității de a se întoarce în Egipt, unde treburile țării îi pretindeau prezența. Absența acestuia era deplin resimțită de Saladin, care, în mare măsură, se baza pe sfaturile lui. Acum, pentru a-l înlocui și în calitate de aghiotant al-Qadi al-Fadil îi recomandase pe cineva a cărui biografie era impecabilă și care, deja, slujise doi stâlpi de susținere ai Renașterii sunnite. Născut în 1125, în Isfahan, într-o familie de prestigiu, Imad al-Din al-Isfahani a intrat în medresa Nizamiyya la o vârstă fragedă, unde a și rămas următorii 15 ani, pentru a studia și a preda jurisprudența. În 1157, la vârsta de 32 de ani, a fost trimis să administreze Wasit și Basra, în numele vizirului Ibn Hubayra, care se înțelegea bine cu Nur al-Din. În 1167, la doi ani după moartea vizirului, s-a mutat în Siria, unde legăturile i-au fost de ajutor și s-a angajat în slujba lui Nur al-Din. În această perioadă a avut frecvente contacte cu Shirkuh și cu Ayyub și tot atunci a legat o prietenie pe viață cu Saladin. De fapt, se pare că Imad al-Din îl cunoștea dinainte pe tatăl lui Saladin, Ayyub, probabil de pe vremea când îl slujea pe Ibn Hubayra. După moartea lui Nur al-Din, Imad al-Din s-a mutat la Mosul, dar, când a auzit că Saladin se îndreaptă spre Damasc, s-a grăbit și el într-acolo. A fost suficient de perspicace să înțeleagă că trebuia să intre în grațiile lui al-Qadi al-Fadil, mișcare esențială, dacă dorea să câștige o poziție influentă la curtea lui Saladin și se pare că al-Fadil a fost impresionat de el – și, în special, de persana sa. Ambii erau cititori avizi ai arhitectului spiritual al Renașterii sunnite, al-Ghazali, iar al-Qadi al-Fadil l-a însărcinat pe Imad al-Din să-i traducă opera, *Alchimia fericirii*, din persană în arabă. Aflăm că i-au trebuit patru luni pentru a-și duce sarcina la bun sfârșit. Ceea ce este și mai interesant este că omul care l-a introdus pe Imad al-Din la al-Fadil a fost nimeni altul decât Ibn Masal, care devenise, în timpul asediului Alexandriei, prieten apropiat al lui Saladin. Pe Al-Qadi

al-Fadil l-a mai impresionat, se pare, faptul că Imad al-Din era familiarizat cu problemele interne ale Curții lui Nur al-Din, ajutând chiar la limpezirea unor aspecte financiare, astfel că a recomandat să fie numit în cancelaria lui Saladin.

Imad al-Din a ajuns rapid în cercurile interioare ale anturajului lui Saladin. După cum spune Richards: „aparținea acelui cerc de intimi care rămânea de față și după ce emirii și oficialii părăseau audiențele generale. Acest fapt îi conferea privilegiul de a avea acces la urechea și atenția sultanului.”¹⁸ Se pare că Saladin îl convoca fie noapte, fie zi și atât de des, încât Imad al-Din a fost nevoit să își construiască o casă nouă, lipită de cetatea Damascului, ca să poată fi chemat oricând și, astfel, se poate afirma fără a greși că el oferea „un punct de vedere cu adevărat bine informat”¹⁹. Imad al-Din a fost și în serviciul lui Nur al-Din și în cel al lui Saladin, și, cu siguranță, i-a admirat, foarte mult; într-adevăr, cea mai importantă lucrare a sa, *al-Barq al-Shami* (Fulgerul sirian), acoperă perioada 1166-1193 și conține memoriile sale, fiind scrisă tocmai din teama ca numele lui Saladin să nu fie uitat. În multe privințe, aceasta rămâne cea mai bună sursă pentru viața lui Saladin și una marcată de imparțialitate față de ambii bărbați pe care îi slujise. Imad al-Din simboliza, chiar mai mult decât al-Qadi al-Fadil, idealul cărturarului/administratorului pe care-și propuneau toate medresele să-l creze. Nu numai că a studiat și a predat la Nizamiyya din Bagdad, dar i-a și slujit pe cei aflați la putere. A păstrat, în același timp, un viu atașament față de religie și studiu, ceea ce este, în parte, reflectat de faptul că și-a ales ca loc de înmormântare un cimitir sufit. Cu certitudine, lectura lucrării lui Imad Al-Din ne face să întrezărim viziunea clasei funcționărești asupra lumii și cât era ea de diferită de cea militară. La un moment dat, a subliniat puterea condeiului său, comparând-o cu cea a sabiei lui

Saladin, iar acest lucru a fost pus în evidență când i s-a cerut să execute un prizonier de război, dar a refuzat s-o facă, explicând că a sa chemare era condeiu, nu sabia. Iar aceasta era o chestiune care, când și când, i-a întunecat imparțialitatea. Trebuie să ne amintim că, pe atunci, clasa militară era compusă în mare parte din kurzi și turci, în timp ce clasa funcționarească era una arabă și persană, iar Imad al-Din, din pricina educației sale funcționarești, s-a arătat, uneori, disprețuitor. De exemplu, l-a criticat pe Qaraqush, membru conducător al cercului militar al lui Saladin și apărătorul orașului Acra, spunând că era un turc care nu avea nicio carte, apreciere nedreaptă, corectată de altfel de Ibn Khallikan, care a scris că Saladin și Islamul aveau față de Qaraqush o datorie considerabilă. Oricum, Imad al-Din și-a păstrat o obiectivitate revigorantă; de pildă, când se persifla singur despre modul în care, la un moment dat, s-a pierdut cu firea și a abandonat o expediție militară. Era, în egală măsură, un tip realist, care a înțeles principiile de *Realpolitik*, cele care i-au condus pe cei doi bărbați: „forța ambiției și puterea interesului propriu”.²⁰ De asemenea, citea foarte bine printre rânduri – și, cum ar fi putut să nu se priceapă la așa ceva, de vreme ce-și petrecuse o întreagă viață pritocind limba diplomației, pentru a-i oferi o maximă eficiență? Odată, când Saladin era plecat în campanie, Imad al-Din l-a auzit pe vestitorul public anunțând că sultanul se întorsese în siguranță, atunci a bănuit imediat că Saladin fusese înfrânt; pentru că puțini erau mai pricepuți la ticluit povești mai bine ca Imad al-Din al-Isfahani: „Nu ar fi dat vești bune despre siguranța sa, remarcă el, dacă nu ar fi fost la mijloc o înfrângere.” Ar fi greu să supraestimăm cât de importanți au fost Imad al-Din și al-Qadi al-Fadil pentru Saladin, căci cei doi bărbați i-au transformat cancelaria într-un extrem de eficient instrument de propagandă.

Întrebarea care-l bântuia pe Saladin era ce trebuia să facă însă cu Alepul. În mod evident, locuitorii orașului nu erau dispuși să se predea, iar cetatea nu putea fi capturată cu forța, deoarece riscul unei băi de sânge era prea mare. Astfel că răspunsul pe care și l-a dat, frustrant, a fost că, deocamdată, nu prea era nimic de făcut. În același timp, Saladin și-a îndreptat atenția către Masyaf, care era fortăreața asasinilor, deoarece venise vremea să-și încheie socotelile cu aceștia. Ce s-a întâmplat după aceea rămâne învăluit în mister. După ce a început asediul, Saladin a renunțat brusc și s-a retras în Damasc. Nu există nicio explicație plauzibilă a acestei reacții. După unele mărturii, se spune că a primit un mesaj, în care i se spunea că, dacă nu-l ridică, unchiul, Shihab al-Din Harimi și întreaga sa familie vor fi măcelăriți. Scenariu probabil, dar pare destul de greu de crezut că Saladin ar fi cedat unor astfel de amenințări, deoarece nu-i stătea de fel în fire. Ceea ce era mai important a fost că, după ce s-a retras, Saladin nu a mai fost niciodată amenințat de asasini; dovadă că se ajunsese la o anume înțelegere. La întoarcerea în Damasc, Saladin a aflat de moartea lui Kamal al-Din al-Shahrazuri. În locul lui l-a numit cadiu al Damascului pe un bărbat din Mosul, Ibn Abi Asrun, despre care se spunea că nu făcuse niciodată vreo greșală și că nici nu luase vreodată mită.²¹ Ibn Abi Asrun este un caz interesant și a ajuns departe în ierarhia lui Saladin. El a fost cel care, după victoria de la Hattin, a dus la Damasc Sfânta Cruce capturată în luptă, fixată cu capul în jos, pe o lance. Dar Ibn Abi Asrun este important și din alt motiv, căci el reprezintă un alt exemplu al influenței lui Abd al-Qadir al-Jilani asupra celor care au stat în jurul lui Saladin. Născut în Mosul, Ibn Abi Asrun a studiat legea *șafeită* în oraș, înainte de a călători la Bagdad, pentru a deveni învățăcel la Nizamiyya. În acel oraș l-a întâlnit pe al-Jilani, cu care s-a și împrietenit.

În timp ce se afla în Damasc, Saladin s-a căsătorit cu Ismat al-Din Khatun, văduva lui Nur al-Din. Deși era, fără îndoială, o căsnicie politică, deoarece aleasa avea deja peste 50 de ani, alianța era, deopotrivă, și una bazată pe multă iubire și tandrețe. Ani mai târziu, când Ismat al-Din Khatun a murit, Saladin se găsea bolnav în plină campanie și cei din jur au considerat că era mai bine să nu i se spună trista veste; așa că el a continuat să-i scrie soției. Lăsându-l ca locțiitor pe fratele său, Turan Shah, Saladin s-a întors în Egipt, în septembrie 1176. Chiar în acea lună, pe când se îndrepta spre Cairo, i-au ajuns la urechi vești cum că sultanul selgiucid Kilij Arslan a zdrobit în luptă trupele bizantine la Myriokephalon. Acest lucru, în cele din urmă, va deveni o lovitură semnificativă pentru francii Regatului latin, deoarece, în ciuda neîncrederii reciproce, existența armatei Bizanțului a acționat ca o forță de protecție împotriva musulmanilor. Poate că, la început, nu și-au dat seama ce se întâmpla, dar, în momentul în care Guillaume de Tir a vizitat Constantinopolul, trei ani mai târziu, și a aflat ce s-a întâmplat, și-a dat seama de pericolele pe care le aveau în cale.²² Saladin a primit vestea victoriei lui Kilij Arslan cu sentimente amestecate: da, o armată creștină suferise o înfrângere semnificativă, dar, acum, exista un contestatar al propriei pretenții că este cel mai de seamă campion al Războiului sfânt. Într-adevăr, Kilij Arslan putea să pretindă – așa cum o și făcea deseori – că se încheștase în luptă cu creștinii într-un moment în care Saladin nu numai că-și permitea să se împotmolească în luptele cu alți musulmani, ba, chiar mersese atât de departe, încât încheiase un armistițiu cu francii. Iar lui Saladin îi venea greu să respingă această afirmație.

Capitolul 8

Un preot incomod: Saladin și al-Khabushani

Nu avem putere asupra acestui șeic, așa că trebuie să-i facem pe plac.

Saladin

Construcția medreselor din Egipt

În Egipt, Saladin a putut lăsa deoparte, pentru o vreme, problemele siriene, pentru a-și concentra eforturile asupra introducerii sunnismului în țara Nilului. În afară de medresa al-Nasiriyyah, despre care am vorbit mai devreme, știm sigur că a mai ridicat cel puțin cinci medrese în Egipt. Deși, ca *șafeit*, el a acordat prioritate celui *madhab*, nu există semne că ar avea vreun interes să-l promoveze pe acesta în detrimentul celorlalte școli. Așadar, chiar pe când era construită al-Nasiriyyah, el a ordonat să înceapă lucrul la o medresă malekită. Și aceasta se afla lângă moscheea din Amr și a fost ridicată pe locul unei piețe acoperite. Saladin a înzestrat-o cu piața vânzătorilor de cărți, situată la numai câteva minute distanță, dar și cu două sate din Fayyum, care furnizau cereale pentru învățăceii de acolo. De acum înainte această medresă a fost cunoscută sub numele de al-Qamihyya. Veniturile obținute de piața de carte îi susțineau pe profesorii și studenții de acolo. Saladin a arătat, de asemenea, un interes personal pentru reprezentanții școlii malekite,

mulți dintre ei originari din Africa de Nord. Traseul pelerinilor din Maghreb presupunea un drum dificil până ce ei ajungeau în Alexandria și, conștient de aceasta, Saladin a decretat că toți călătorii din Maghreb au dreptul la o porție zilnică de pâine, a cărei plată era acoperită printr-o danie pioasă. Odată ajunși la Cairo, ei erau tratați nu mai puțin bine decât în Alexandria, iar pelerinii puteau rămâne să studieze în moscheea lui Ibn Tulun, costurile de ședere fiind acoperite de către autorități. Saladin nu-i uita nici pe adepții școlii (*madhab*) *hanafite*, deși ei erau puțini ca număr în Egipt. Pentru aceștia, în 1176, a înființat un colegiu în Cairo și, din nou, amplasamentul său a fost grijuliu selectat, ținând cont de valoarea lui simbolică, fiind casa mai multor viziri fatimizi. Dar aceasta nu era doar o casă obișnuită, pentru că istoria ei era deopotrivă cunoscută, dar și scandaluoasă. După cum spuneau bârfele, acolo, califul al-Zafir ar fi avut o legătură homosexuală cu fiul unui vizir fatimid, al cărui cadavru a fost, ulterior, lăsat să putrezească prins de porțile Bab Zuwaila*. Saladin nu ar fi putut alege mai bine; era, fără îndoială, conștient de povestea scandaluoasă și a înțeles că transformarea casei într-o medresă va da, fără doar și poate, semnalul unei exorcizări a trecutului. Medresa a fost denumită al-Suyufiyya, datorită vecinătății cu piața vânzătorilor de săbii. Venitul medresei era asigurat printr-o dotă de 32 de tarabe din piața moscheii Amir al-Juyush.

Această medresă ne oferă posibilitatea să ne lămurim în privința unora dintre personajele asociate cu Saladin, deoarece mai multe personalități au fost legate prin diverse interese cu al-Suyufiyya. O privire asupra semnatarilor certificatului prin

* Una dintre cele trei porți care s-au păstrat în zidurile vechiului Cairo, mai precis poarta sudică din al doilea zid construit în 1092 de vizirul Badr al-Jamali (n. tr.).

care autorizează medresa ni-l dezvăluie pe nimeni altul decât Zein al-Din Ibn Naja, căruia Saladin îi spunea Amr Ibn al-As* al său, pentru că-l ajutase să readucă credința sunnită în Egipt. Ne putem întreba ce-l va fi învățat asceticul Abd al-Qadir al-Jilani pe ucenicul său, deoarece era cunoscut faptul că presupusa austeritate spirituală a lui Ibn Naja nu l-a împiedicat să acumuleze și o imensă bogăție, incluzând 20 de sclave, evaluate la 1 000 dinari fiecare, dar și o bucătărie invidiată de întreg orașul. Primul profesor de la al-Suyufiyya este un bun exemplu pentru distanțele străbătute în acele zile de savanți în călătoriile lor. Născut în Khutan, acum în Turkmenistanul chinez, Majd al-Din al-Khatuni a studiat hadith în Samarkand, Buhara și Khorasan. Călătoriile l-au dus în Irak și Siria, unde a luptat împotriva cruciaților. I-a atras atenția lui Nur al-Din, care îl va numi profesor al medresei al-Sadriyya din Damasc, unde a predat ceva timp înainte de a pleca în pelerinaj, după care s-a îndreptat spre Egipt. Acolo, Saladin l-a desemnat șef al medresei al-Suyufiyya. Ceea ce s-a petrecut după aceea reflectă, în profunzime, cât de potențial furtunoase puteau fi relațiile dintre conducători și cărturari, dar și cât de reticenți erau ulama să se asocieze cu cei aflați la putere. În timp ce al-Khatuni dădea lecții în cadrul medresei, a aflat de unele taxe ilegale pe care se pare că Saladin nu le abrogase. Imediat, scrupulosul al-Khatuni a lăsat totul deoparte, a părăsit medresa și a plecat în Spania. Indiferent ce-l va fi supărat, se pare că s-a rezolvat; poate că Saladin i-a făcut pe plac cărturarului, deoarece al-Khatuni s-a reîntors la medresă, unde a și rămas până la moarte, intervenită în 1190.

* Comandant militar (585–664), conducătorul trupelor musulmane care au cucerit Egiptul. Contemporan cu Mahomed, unul dintre Însoțitorii săi, a întemeiat Fustat și a construit, în centrul orașului, moscheea care-i poartă numele (n. tr.).

Un personaj la fel de interesant a fost și al-Bajali, al doilea profesor al medresei. Născut în Bagdad, a studiat și a trăit în Damasc, unde a avut legături strânse cu Saladin și, în special, cu Shirkuh, asupra căruia a avut o influență considerabilă. După cum se spune, era sunnit militant, care nu voia să aibă de-a face cu șiiții, și a fost unul dintre cei care l-au îndemnat pe Shirkuh să declanșeze ofensiva în Egipt și să-i înlăture pe fatimizi. După ce Saladin a devenit vizir, al-Bajali i s-a alăturat în Cairo. Fără îndoială, cea mai prestigioasă medresă a lui Saladin a fost al-Salihiyya, iar amplasamentul ei îi explică importanța: era construită lângă mormântul imamului al-Shafii. Ca musulman *șafeit*, era firesc ca Saladin să-l onoreze în așa măsură pe fondatorul madhabului de care aparținea. Timp de mulți ani, mormântul a fost loc de pelerinaj, vizitat atât de sunniți, cât și de șiiți. Cât de important a fost imamul în Egipt aflăm dintr-o anecdotă plină de interes. Atunci când Nizam ul-Mulk, care era el însuși un *șafeit*, a construit Nizamiyya, și-a dorit ca rămășițele imamului să fie aduse în Bagdad și să fie îngropate în zidurile medresei. Vizirul fatimid Badr al-Jamali, un creștin armean convertit la islam, nu era preocupat de asemenea chestiuni și a fost de acord cu această cerere, dar a fost forțat să dea înapoi, când încercările de a exhuma rămășițele imamului au fost întâmpinate de demonstrațiile gălăgioase ale sunniților din Cairo, pe care, se pare, nu-i lăsa sufletul să lase ca rămășițele imamului lor iubit să părăsească Egiptul. Lui Saladin i se va fi spus, fără îndoială, despre incidentul care-l implica și pe Nizam ul-Mulk și, acum, a văzut o oportunitate să repete acțiunile marelui vizir persan, construind o medresă care încorporează mormântul lui al-Shafii. Nicio cheltuială nu a fost cruțată pentru construcția aceasta și nici pentru salariul enorm, plătit profesorului de acolo. Era cu adevărat fără egal în

Egipt. Călătorul Ibn Jubayr a fost atât de impresionat de acest complex, care trebuie să fi dominat întregul cimitir, încât l-a asemuit cu un oraș separat.¹ Medresa găzduia cel puțin 100 de studenți rezidenți. Ceea ce devine la fel de remarcabil este faptul că una dintre puținele inscripții care au supraviețuit în Egipt este din al-Salahiyya și a fost realizată cu scrierea cursivă, scriere pe care Saladin o importase din Siria. Clară și lizibilă, însăși grafia inscripțiilor era suficientă pentru a anunța că începuse o nouă epocă pentru credința sunnită. Dar și conținutul inscripției era unul de mare interes, deoarece stabilea o condiție care predomina în medresele lui Saladin, respectiv cea a învățaturii asharismului. Acesta era asharismul integrat cu ajutorul lui al-Ghazali în corpusul islamului și, în acest fel, un alt pilon principal al Renașterii sunniților – asharismul – a devenit doctrina Egiptului.

Dacă Ibn Zain al-Tujjar – cel dintâi profesor de la al-Nasiriyyah, prima medresă pe care a construit-o Saladin – poate fi considerat, și pe bună dreptate, greu clasificabil, nu același lucru, desigur, se putea spune despre întâiul dascăl al medresei al-Salihiyya, un om care, în lipsă de altceva, a dovedit că Saladin își avea și el preotul său problemă. Cum am putea începe povestea impresionantului Najm al-Din al-Khabushani? Un lucru este sigur, anume că resursele științei sale erau unele de primă mână, atât ca un învățat, cât și ca un sufi. Născut în Khabusan, în provincia Nishapur, a studiat legea *șafeită* cu Muhammad Ibn Yahya, care a fost discipol al lui al-Ghazali. A scris chiar o lucrare în 16 volume, *Tahqiq al-Wasit*, un comentariu al operei lui al-Ghazali. Al-Khabushani a călătorit la Damasc, unde s-a adăpostit în aceeași *khanaqah* sufi în care locuise al-Ghazali și unde, după cum se pare, a trăit în sărăcie și a practicat mortificarea cărnii.² În timpul șederii la Damasc, i-a cunoscut pe tatăl

lui Saladin și pe Shirkuh. Adversar fățiș al ismailismului, pe care-l considera o erezie periculoasă, îi cerea, pe un ton ridicat, lui Shirkuh să lanseze ofensiva asupra Egiptului, laudându-se că el însuși ar merge să scape lumea de califul fatimid. Tot în această perioadă, al-Khabushani a făcut cunoștință cu Saladin.

La șase luni după numirea acestuia ca vizir, al-Khabushani a sosit în Egipt, iar felul său gureș și certăreț dădea de înțeles că nu va mai trece mult timp înainte de a i se resimți prezența. Critic fără rezerve al fatimizilor din Damasc, cu siguranță nu era pregătit să-și țină limba în Cairo, chiar dacă tactul i-ar fi cerut-o, pentru că era încă perioada în care șarada diplomatică făcea ca Saladin să-l slujească, ca vizir, pe califul fatimid. Cu bună știință, alegând ca locuință o moschee situată nu departe de palatul fatimizilor, al-Khabushani nu a pierdut niciun moment și a început să denunțe, în mod public, ismailismul. În mod clar, poteca retrasă și contemplativă către cunoaștere, cea pe care al-Ghazali o făcuse faimoasă, nu era cea pe care al-Khabushani era pregătit să o urmeze. Era un ascet cu atitudine. Nu a trecut mult și acuzele sale publice au avut un efect atât de mare, încât au ajuns la urechile celor care trăiau în palatul fatimid. Au încercat imediat să-l liniștească. Poate că un plocon l-ar amuți pe acest predicator zgomotos, așa că au trimis un mesager cu 4 000 de dinari, o sumă suficient de mare pentru a-i face să tacă pe cei mai mulți predicatori. Dar solul nu luase în considerare ura pe care o avea al-Khabushani față de erezie și nici nu se aștepta să se confrunte cu un învățat atât de arțagos. Când l-a văzut, al-Khabushani, explodând de mânie, l-a lovit în cap, desfăcându-i turbanul. Apoi l-a trimis rostogol pe trepte, aruncându-i dinarii în față, totul într-o ploaie de injurături pe care niciun om al lui Dumnezeu nu ar fi trebuit să le știe. O altă poveste îl are ca personaj principal, alături de

fatimizi. Califul al-Adid a avut un vis, în care a văzut un scor-pion ce ieșea dintr-o moschee să-l muște. S-a trezit neliniștit și a cerut ca persoana care locuia în acea moschee să fie adusă la el. Omul era, desigur, al-Khabushani. În realitate, este foarte puțin probabil ca al-Khabushani să-și fi încrucișat pașii cu acel calif fatimid, dar ne putem întreba dacă primul ar fi reușit să-și țină limba. Ceea ce cu siguranță nu era inventat este faptul că, atunci când Saladin s-a hotărât, în cele din urmă, să-l aresteze pe al-Adid și să desființeze, în mod oficial, califatul fatimid, s-a adresat juriștilor pentru a-i oferi opinii legale. Aceștia au fost de acord cu faptul că, din punct de vedere legal, era permis, să-l ucidă pe calif, iar cel mai de neclintit în această insistență a fost al-Khabushani.

Evident, furia și ironiile cărturarului nu au cruțat pe nimeni. Nici măcar pe Saladin. La un moment dat, când sultanul se pregătea să plece într-o campanie împotriva francilor, al-Khabushani s-a dus să-și ia rămas bun. A profitat de ocazie ca să-i ceară să abroge unele impozite nepotrivite aplicate poporului, declarându-le neislamice. Totuși, Saladin, preocupat de campania viitoare, a refuzat să ia vreo măsură în această privință, vorbe la auzul cărora, spre uluiala tuturor celor prezenți, al-Khabushani a explodat de furie și a strigat la sultan: „Fie ca Dumnezeu să nu-ți dea victoria!” Indiferent cât de uimitor era un astfel de incident, ceea ce urma să se întâmple a fost și mai șocant. Apropiindu-se de Saladin, și-a ridicat bastonul și l-a lovit, dându-i turbanul pe jos. În mod clar, al-Khabushani, care, să ne amintim, îl cunoștea pe Saladin și pe tatăl său, din zilele lui la Damasc, a simțit că poate face gestul, de altfel scandalos, fără vreo grijă. Saladin, ni se spune, a rămas fără cuvinte. Dar nu acesta este sfârșitul povestirii. Campania a mers prost pentru Saladin, iar, după revenirea acasă, a mers să-l vadă pe al-Khabushani și i-a

sărutat mâna, cerându-și iertare. Pare uimitor să-ți expui, în mod public, căința într-un asemenea fel. A crezut, cu adevărat, Saladin că eșecul său militar i se datora faptului că Al-Khabushani își retrăsese binecuvântarea? Sau era doar un spectacol cu public menit să-l identifice cu un om sfânt – dat fiind marele respect acordat acestor oameni de islamul popular? Întregul incident este atât de uimitor, încât este imposibil să ajungem la o concluzie. În mod clar, Saladin avea un respect considerabil pentru al-Khabushani, deși nu era deloc un mare profesor – cu siguranță nu era de calibrul lui Ibn Awf sau al-Silafi – dar pur și simplu, nu știm de ce i-a dat Saladin o asemenea libertate de acțiune. Singurul comentariu pe care îl avem de la Saladin însuși este legat de un alt incident, când al-Khabushani i s-a plâns de Taqi ul-Din, spunând că acesta este proprietarul mai multor localuri unde se vinde bere și că aceasta ar trebui să se oprească imediat. Se spune că Saladin a oftat când a primit scrisoarea și, după ce i-a dat-o nepotului, a replicat: „Nu avem nicio putere asupra acestui șeic, așa că trebuie să-i facem pe plac”.

Demn de remarcat în privința lui al-Khabushani este că, în ciuda felului său arțăgos de a fi, el nu susținea altceva decât respectarea strictă a legii islamice; la urma urmei, incidentul a avut loc deoarece Saladin nu a vrut să abroge niște impozite ilegale. În timp ce al-Khatuni a preferat să-și părăsească medresa în liniște și să călătorească în Spania – unde a cultivat curmale pentru a-i hrăni pe săraci – până când Saladin și-a reparat greșeala convingându-l să se întoarcă, al-Khabushani a ales o poziție mai agresivă. Toți spun că Saladin era un bărbat blând și ne putem imagina că, dacă al-Khabushani s-ar fi purtat la fel cu Shirkuh, ar fi fost ultima dată când am mai fi auzit despre acest personaj pus pe hartă. Dar această discuție este

una mult mai profundă; Saladin nu s-a amestecat niciodată în afacerile religioase ale ulamei, deoarece credea că savanții științelor religioase, în special ai jurisprudenței și ai tradițiilor profetice, erau păzitorii unui corpus organic de cunoaștere, a cărui transmitere definea, în sine, legitimitatea regilor.³ Acțiunile lui Al-Khabushani nu se deosebeau de cele ale cărturarilor hanbaliți care, cu o generație mai înainte, îl iritau pe Nizam ul-Mulk. Într-un fel, al-Khabushani reprezenta forțele primare ale purității ideologice ale Renașterii sunnite, ceea ce presupunea nu doar că erezia trebuie dezrădăcinată, ci și că nemusulmanii trebuiau puși la locul lor. Se spune că evreii și creștinii se temeau de al-Khabushani și îl evitau cât de mult puteau, de vreme ce nimic nu-l înfuria mai tare decât un nemusulman pe cal.⁴

Relația dintre Saladin și *ulama*

În general, conducătorii sau cei care dădeau bani pentru fondarea medreselor se arătau extrem de atenți să nu se amestece în chestiunile religioase. Nu erau de fel versați în complicațiile sau în controversele juridice și se amestecau doar dacă simțeau că lucrurile scapă de sub control, punând în pericol ordinea publică. Nu se pune problema ca Saladin să fi încercat să schimbe legea sau să modifice dogma. În niciun caz, ulama nu ar fi permis o asemenea încălcare a teritoriului. Dar ceea ce conducătorul putea face era să se asigure – prin fondarea medreselor – că viziunea sa era impusă asupra medresei. Atât timp cât el nu contrazicea principiile islamului, fondatorul avea libertatea de a-și dicta termenii, deoarece proprietatea pe care o edifica îi aparținea.⁵ Medresele erau instituții de caritate, întemeiate prin donații (*waqfs*), iar fondatorul putea folosi *waqf*-ul pentru a dicta cine putea preda acolo și ce anume se învăța.⁶ Qutb al-Din

Muhammad, un descendent zengid, era un hanafit atât de fanatic și-i disprețuia într-atâta pe reprezentanții școlii șafeite încât, atunci când a construit o medresă în Sinjar, a stipulat nu doar ca legea hanafită să le fie predată studenților hanafiți, ci și ca toți cei care lucrau acolo, inclusiv portarul și îngrijitorul, să fie hanafiți.⁷ Poate că nu era politica ecumenică pe care ar fi încuviințat-o Nizam ul-Mulk sau Nur al-Din, dar era, orice s-ar spune, o cerere suficient de legitimă.

Imensul respect arătat de Saladin pentru ulama se datora faptului că aceștia susțineau Legea Sacră, care era șaria. Pentru Saladin, aceasta era legea care coagula comunitatea musulmană și care trebuia să fie respectată mai presus de orice. Saladin a înțeles că nu poate interpreta legea – aceasta era sarcina ulamei – dar, în calitate de conducător, o putea pune în aplicare și a luat această sarcină foarte în serios. În fiecare zi de luni și de joi, Saladin va administra justiția în sesiuni publice ale tribunalului. Asistat de juriști care-l povățuiau, el ordona ca ușile să fie deschise oricărei părți în litigiu, astfel încât oricine să-i poată cere dreptatea. La un moment dat – după anul 1188, când a intrat în slujba lui Saladin – Ibn Shaddad a fost abordat de un bărbat cu o plângere în mână. Când Ibn Shaddad l-a întrebat: „Cine este adversarul tău?”, omul i-a răspuns sec: „Oponentul meu este Saladin”. Apoi, petentul îi spuse că a avut un sclav, care deținea o mare sumă de bani, iar, când acesta a murit, Saladin a confiscat banii, pe care, acum proprietarul îi revendica în mod legal. Ibn Shaddad a fost uimit de cele auzite și i-a cerut documentul emis în Damasc, să-l cerceteze. Omul i l-a înmănat, iar documentul părea unul autentic. „Voi vorbi cu sultanul”, a replicat el. Când i-a pomenit toate acestea lui Saladin, acesta s-a arătat uluit de pretenție și a spus că povestea i se părea foarte puțin probabilă. Atunci, Ibn Shaddad, nu fără a se

simți foarte stânjenit, a replicat că bărbatul dorea ca tribunalul să-i judece cauza. „Foarte bine”, a răspuns Saladin, „îl vom chema pe omul ăsta și vom merge în fața legii, decizând și, în acest caz, ceea ce ne spune Legea sfântă”. Când a sosit ziua și bărbatul s-a prezentat la tribunal, Saladin a coborât de pe scaunul său și s-a așezat lângă petent, pentru a fi egali. „Dacă ai să te plângi de ceva, vorbește,” i-a ordonat el. Și omul a relatat evenimentele, așa cum o făcuse și mai înainte, în discuția cu Ibn Shaddad, de asemenea, prezent în sală. Dar când a precizat data la care Saladin luase banii sclavului, acesta a intervenit și a spus că, pe-atunci, el se afla în Egipt și apoi a chemat martori pentru a confirma. În acea clipă, Ibn Shaddad a înțeles ce se întâmpla și i-a șoptit lui Saladin că omul pusese la cale tot acest spectacol, în speranța că va primi niște bani și că ar fi fost cel mai bine ca acesta să nu plece dezamăgit. „Asta e cu totul altceva”, a spus Saladin. Cazul a fost închis, iar omul a plecat purtând o robă de onoare*. Stârnește admirația nu doar respectul pe care-l acorda Saladin legii, ci și calmul său, atunci când s-a dovedit că la mijloc era o înșelătorie.

O altă povestire în care personajul principal este al-Khabushani se referă la nepotul lui Saladin, Taqi ul-Din. Pentru a clarifica problema dacă vinde sau nu bere în magazinele proprii, nepotul lui Saladin s-a dus la medresa, unde a fost întâmpinat de portar, care i-a spus să aștepte afară, iar el a intrat să-l informeze pe al-Khabushani. „Taqi ul-Din te salută”, îl anunță portarul, la care al-Khabushani răspunse cu un joc de cuvinte: „Nu Taqi ul Din, ci Shaqi al-Din” (Nu cel care se supune religiei, ci cel care o împovărează). Portarul îi spuse, apoi, că Taqi ul-Din insista că nu vindea niciun fel de bere, la care al-Khabushani a replicat că

* *Tashrif*, haine bogate, oferite în semn de răsplată sau ca parte a unei ceremonii de înnobilare/desemnare într-un post important (n. tr.).

mente. Conștient de faptul că al-Khabushani îl lăsa să aștepte pe ilustrul său oaspete, portarul a intervenit, în grabă: „Dacă minte, atunci arătați-ne unde se vinde berea”. Al-Khabushani i-a spus să se apropie, pretinzând că nu l-a auzit bine, iar, când a fost suficient de aproape, l-a apucat de păr și a început să-i care pumni în cap: „Arăt a vânzător de bere pentru tine? De unde să știu unde se vinde berea?” Apoi, l-a scos afară și portarul, mototolit bine, s-a prezentat în fața lui Taqi ul-Din. „Pentru Dumnezeu, a spus el, aproape că mi-am dat viața, acolo, pentru tine.”

Al-Khabushani domina medresa al-Salihyya nu prin strălucirea și profunzimea învățăturilor sale, ci prin personalitatea sa puternică, cea care i-a adus puțini prieteni și chiar mai puțini admiratori. Chiar și pe al-Qadi al-Fadil l-a înțepat cu limba sa ascuțită. Aflăm că acesta s-a dus să viziteze medresa, unde a descoperit că al-Khabushani ținea o lecție, stând pe un scaun micuț, pe o latură a mormântului imamului al-Shafii. Al-Qadi al-Fadil s-a hotărât să se așeze lângă el, dar imediat ce a făcut asta, al-Khabushani a strigat la el: „Ridică-te! Scoală-te! Stai cu spatele la imam”. Al-Qadi al-Fadil a răspuns că, deși spatele lui era către imam, inima nu îi era, dar aceste spuse au atras un răspuns chiar și mai înțepat, până ce al-Qadi al-Fadil, uluit de comportamentul excentric, s-a ridicat și a plecat. Cu toate acestea, nimic nu a fost mai provocator decât faptul că al-Khabushani a ordonat exhumarea trupului lui al-Kizani. Al-Kizani a fost un poet sufi din școala hanbalită care, împreună cu Ibn Marzuq, l-a ajutat Shirkuh în timpul primei sale campanii în Egipt. L-a cunoscut pe Saladin, impresionându-l cu versurile sale. Știm că a murit în jurul anului 1165 și că a fost îngropat lângă al-Shafii. Câțiva ani mai târziu, al-Khabushani a apărut în Egipt. Când a început lucrul la medresă, al-Khabushani a ordonat ca oasele

lui al-Kizani să fie exhumate și împrăștiate, susținând că învățăturile sale introduseseră inovații eretice și că el nu merita să fie îngropat lângă imam. După cum spunea al-Khabushani, lângă un *siddiq* (un om neprihănit, referindu-se la al-Shafii), nu ar trebui să fie îngropat un *zindiq* (un necredincios, vizat fiind al-Kizani). Al-Khabushani se referea, bineînțeles, la disputa dintre reprezentanții școlii hanbalite și cei ai asharismului șafeit, care predomina în est, pentru că, se pare, a importat această ceartă teologică în Egipt. A fost un act șocant, din toate punctele de vedere, și descoperim unele semne care ne arată că Saladin ajunsese să fie deja obosit de tiradele acestui șeic încăpățânat. Potrivit lui Imad al-Din al-Isfahani, Saladin s-a întâlnit cu Zahir al-Din al-Farisi, renumit cărturar din Isfahan, care a studiat cu reputatul teolog și filosof Fakhr al-Din al-Razi. Cărturarul l-a impresionat mai presus de orice pe Saladin, care l-a convins să rămână în Egipt și i-a oferit poziția de cap al medresei al-Salihiyya. Cu toate acestea, Al-Farisi i-a refuzat oferta și s-a întors în Siria. Saladin părea să nu mai poată scăpa de al-Khabushani. Devine poate semnificativ faptul că, atunci când al-Khabushani a murit, în 1191, Saladin l-a numit în locul său pe Sadr al-Din al-Juwaini, un bărbat căsătorit cu fiica lui Qutb al-Din al-Nishapuri. Qutb al-Din a fost, desigur, șeicul lui Saladin când acesta era tânăr, iar firea blândă a lui Sadr al-Din va fi fost o sursă de alinare după furtuna ce fusese al-Khabushani.

Saladin a construit multe alte medrese, dar despre ele s-au păstrat extrem de puține mărturii istorice și trebuie să presupunem că erau mai puțin importante decât cele pomenite până acum. Există dovezi indubitabile referitoare la o medresă în Alexandria, ridicată lângă mormântul fratelui său, Turan Shah, iar Ibn Khallikan scrie că Saladin a construit alte două în Damasc, dar, din nou, nu putem fi complet siguri de aceasta.

De asemenea, se pare că Saladin a construit o medresă în Medina, peste drum de mormântul profetului, unde au fost transferate și îngropate rămășițele pământești ale tatălui și ale lui Shirkuh. În paralel cu aceasta, Saladin a numit profesori în mai multe locuri din Cairo, cum ar fi mormântul lui al-Husayn, moscheea din Amr și moscheea al-Aqmar. Era un mod rapid și ieftin de a accelera sunnificarea Egiptului. Moscheea al-Aqmar, de pildă, se afla în centrul atenției și al puterii fatimide, între palatele de vest și est. Prin numirea unui profesor permanent șafeit (*muddarris*), el a transformat moscheea šiită în una sunnită. Luând în calcul dimensiunea construcției adăpostului Said al-Suada pentru sufiți din Cairo, se poate vedea cât de mare era sprijinul lui Saladin pentru sufism. Deși aceste aziluri nu erau medrese – nu aveau cursuri organizate sau sponsorizate – distincțiile dintre cele două instituții erau pe punctul de a dispărea și au existat locuri unde sufiții și învățăceii nu doar că studiau umăr la umăr, ci erau, de fapt, unul și același.⁸ Termenul șeic, desigur, se referea atât la profesor, cât și la profesorul sufi.

Este demn de remarcat faptul că Saladin a preferat să negligeze complet Egiptul de Sus, căci acolo nu au fost construite medrese. Acest lucru readuce în atenție o chestiune importantă; dacă scopul medreselor era de a lupta împotriva credinței šiite, atunci, absența medreselor din sud pare foarte interesantă. La urma urmei, mulți susținători ai fatimizilor fugiseră într-acolo și te-ai fi așteptat să vezi cum înfloresc medresele pe tot drumul care ducea spre Nubia. Chiar mai interesant este că, în sufletul Imperiului fatimid, orașul Cairo, Saladin a preferat să construiască doar o singură medresă. Din nou, dacă era atât de îngrijorat de credința šiită, cum se poate explica această aparentă neglijență? Fapt cert este că ismailiții reprezentau o amenințare neglijabilă pentru Saladin, iar medresele erau mai preocupate să producă juriști sunniți.

Remarcabil în privința celor patru medrese principale pomenite mai sus este că, dintre cei 28 de profesori, cel puțin 17 veniseră din străinătate.⁹ Deși erau foarte puțini reprezentanți ai școlii hanafite în Egipt, ceea ce însemna că profesorii pentru medresele respective trebuia să fie importați, nu la fel stăteau lucrurile și cu acei credincioși șafeiți; Egiptul era plin de cărturari șafeiți încă dinainte ca Saladin să ajungă la putere. În ciuda acestui fapt, Saladin a preferat să cheme din Siria profesori, pe care-i cunoștea și în care avea încredere, deoarece nu se putea baza pe populația sunnită egipteană, condusă, vreme de 200 de ani de šiiti. În plus, în această perioadă, majoritatea profesorilor deținuse posturi non-academice în guvern,¹⁰ ceea ce însemna, de fapt, că erau strâns legați de elita conducătoare. Am văzut deja semne ale acestei apropieri în est și, în special, sub Nur al-Din din Siria, unde Kamal al-Din al-Shahrazuri a fost, deopotrivă, *muddaris*, cadiu și vizir. În Egipt însă Saladin se confrunta cu o problemă particulară și, anume, aceea că nu prea existau egipteni sunniți care să fie pregătiți în medrese, capabili de răspunderi administrative. Aceasta însemna că a fost nevoie să fie importați degrabă din est juriștii sunniți, care să se priceapă la muncile administrative. Încă de la început au existat legături strânse între profesorii din Egipt și medresele Nizamiyya, mai ales cu cea din Bagdad, și nu putea fi o legătură mai directă între Nizam ul-Mulk și Saladin decât faptul că acesta din urmă a marcat lumea intelectuală din Egipt cu pecetea Nizamiyya. Umbra medreselor Nizamiyya se întindea peste întregul Egipt: un număr semnificativ de profesori șafeiți sosiți în Egipt studiaseră în medresa din Bagdad și mare parte din pregătirea și propria lor viziune asupra lumii căpătase ceva din punctul de vedere al medreselor Nizamiyya. Aproape că nu exista niciun egiptean printre acești bărbați și concluzia

vine de la sine, respectiv aceea conform căreia modelul medreselor egiptene – și, prin urmare, Renașterea sunniților – nu trebuie căutat în Cairo, ci în Bagdad. Lupta ideologică dintre sunniții din Bagdad și ismailiții din Cairo s-a încheiat, în cele din urmă, iar Saladin i-a împlinit aspirațiile lui Nizam ul-Mulk.

Saladin, desigur, nu era singura persoană care a construit medrese în Egipt. Nepotul său, Taqi ul-Din, a fondat medresa Manazil al-Izz, care fusese, înainte vreme, un palat luxos, în care califul fatimid se ducea să se relaxeze. Dar și nepotul lui Saladin își ținea pe-aproape propriul cărturar recalcitrant, iar, dacă Saladin îl avea pe al-Khabushani pe cap, Taqi ul-Din trebuia să se confrunte cu Shihab al-Din Tusi. Născut la Tus, în 1128, studiasse la Isfahan și la Nizamiyya din Bagdad. Când a ajuns în Egipt, i-a atras atenția lui Taqi ul-Din, care l-a și numit în fruntea noii medrese. Sunnit militant și cam îngâmfat, al-Din Tusi era, cu certitudine, o fire certărească. De asemenea, se dovedise un virulent anticreștin, reflectând dimensiunea militantă a victorioasei mișcări sunnite. La un moment dat, a interzis unui episcop armean să păstorească două biserici, în ciuda faptului că episcopul obținuse permisiunea de la nimeni altul decât Saladin; iar, cu altă ocazie, a pedepsit, în public, un creștin care vorbise împotriva islamului, chiar dacă acest lucru se petrecuse cu 28 de ani înainte. Indiferent de firea sa pusă pe harță al-Tusi a rămas, după cum se pare, aproape de familia de guvernământ, căci la moartea sa, intervenită în 1200, a fost purtat pe umeri, pe ultimul drum, de fiii lui Saladin.

Câțiva emiri aflați în serviciul lui Saladin au construit și ei medrese. Saif al-Din Yazkuj, care fusese un sclav militar al lui Shirkuh, devenit, mai târziu, unul dintre emirii lui Saladin, în care avea încrederea deplină,¹¹ a înființat două școli, una la Fustat, iar alta la Cairo. Soția sa a înființat, la rândul-i, și ea o școală

de drept. Masrur, un fost eunuc fatimid și comandantul gardienilor lui Saladin, a construit și el o medresă, la fel și Husam al-Din Lu'Lu, amiralul flotei lui Saladin, renumit pentru pietatea și generozitatea sa. Ce i-a motivat pe acești emiri, la fel ca și pe alții, a fost o combinație de factori: un amestec de grijă pentru cariera militară, evlavie, caritate și preocupare pentru mântuirea personală.¹² Cu toate acestea, și doar rareori, pietatea nu era însoțită de virtute, după cum a fost cazul lui Ibn Shukr, cel care a devenit vizir sub fratele lui Saladin, al-Adil și care a fondat medresa al-Sahibiyya. Ibn Shukr era cunoscut pentru rapacitate și cruzime; într-o zi, pe când grav bolnav de dizenterie, doctorii pierduseră orice speranță că își va mai reveni. În agonie, a ordonat să fie aduși zece șeici, arestați de el, și a cerut să fie torturați în fața-i, astfel încât gemetele lor s-au amestecat cu ale sale și și-a găsit alinarea doar în durerea lor.

Construcția medreselor a continuat într-un ritm susținut, atât în Egipt, cât și în Siria. La moartea lui Saladin, în 1193, în Damasc existau 30 de medrese. Până în 1250, în Damasc ayyubid fuseseră înființate 160 de noi instituții religioase și caritabile, o uimitoare dinamică a construcțiilor, cu o rată de circa două clădiri pe an. Dintre cele 160 de clădiri, 63 erau medrese și 29 adăposturi sufi.¹³ La mijlocul secolului al XIII-lea, Cairo și Fustat se lăudau cu 32 de medrese. De fapt, este o aproximare prudentă, deoarece medresele puteau exista oriunde exista un profesor să dea lecții. După cum subliniază Berkey, un spațiu deschis – podeaua unei moschei, a unei chilii sufi, a unei camere de locuit private – era un loc numai bun pentru o medresă.¹⁴ Întrebarea referitoare la cine stătea în spatele acestei remarcabile intensificări a construcțiilor oferă un răspuns de-a dreptul fascinant și surprinzător: aproape jumătate dintre patronii proveniți din casa Ayyubid erau femei.¹⁵ Se pare că moștenirea lui Saladin

în construirea medreselor a fost continuată nu de bărbați, ci de femeile din dinastia sa, cele care au avut o influență semnificativă în definirea caracterului islamului.¹⁶ Khutlu-Khayr, soția lui Shahanshah, fratele mai mare al lui Saladin, a înzestrat o medresă în Sharaful de Sus, la vest de Damasc, ca act de pietate¹⁷ și, la fel a făcut și fiica acesteia, Adhra Khatun, care a fondat două instituții: medresa al-Adhrawiyya (pentru credincioșii hanafiți și șafeiți) și o mănăstire sufi, chiar în interiorul zidurilor orașului. La rândul ei, Ismat al-Din Khatun, măritată de-a lungul timpului atât cu Nur al-Din, cât și cu Saladin, a lăsat o urmă în oraș, fondând o medresă hanafită și un adăpost sufi. De asemenea, ar trebui să le pomenim pe cele două surori ale lui Saladin: Rabia Khatun, care a înzestrat o medresă hanbalită la Damasc, aproape sigur ca urmare a căsniciei cu unul dintre cei mai importanți generali ai lui Saladin, Muzaffar al-Din Keukburi, care era hanbalit; și Sitt al-Sham Zumurrud, care a înzestrat două medrese. Acestea erau legate de acte de pietate – și este imposibil de subestimat rolul pe care îl joacă pietatea personală și dorința de mântuire în înființarea medreselor. Într-adevăr, accentul pus pe scopurile politice ale medreselor ne face, deseori, să ignorăm elementul pietății personale și dorința, după cum spune Makdisi, de a duce „până la Dumnezeu, dorința de a face opere bune și de a lăsa o moștenire de lucruri plăcute în ochii lui Dumnezeu.”¹⁸

Conversiunea sunnită a Egiptului

Dar, dacă trebuie să admitem elementul pietist, la fel trebuie să facem și cu potențialul politic inerent în medresă. Poate că nimeni nu a înțeles acest lucru mai clar decât al-Qadi al-Fadil, deoarece el a fost, într-o mare măsură, cheia transformării sunnite petrecute în Egipt sub Saladin. A fost, cu siguranță, autoritatea

finală în administrarea și finanțarea așezămintelor religioase.¹⁹ Ca om cu o experiență considerabilă în administrație a înțeles, cu o claritate pătrunzătoare, ce trebuia făcut, iar acest lucru s-a materializat în medresa pe care a fondat-o la Cairo, în 1184. A înființat-o pentru credincioșii malekiți și șafeiți, intenționând să evidențieze o anumită unitate de aspirație pentru întărirea legăturii dintre guvern și credință. Această medresă a fost legată de prestigiul lui al-Qasim Ibn Firruh al-Shatibi, care a predat și a recitat Coranul acolo și ale cărui cursuri erau atât de populare, încât studenții ajunseseră să se bată între ei pentru a obține un loc. Medresa a devenit una dintre cele mai cunoscute în Egipt, în principal grație bibliotecii sale, cea mai mare din țară, unde se afla și Coranul lui Uthman, cel de-al treilea calif după profetul Mahomed. Al-Qadi al-Fadil însuși a fost un literat remarcabil și, când Saladin a închis Dar al-Hikma* a fatimizilor și a vândut cărțile, al-Fadil a cumpărat multe dintre acestea. O scurtă istorisire ne arată cât de profundă era înțelepciunea sa. Se spune că un prieten i-a adresat o întrebare: fiul acestuia dorea să citească o anumită carte despre poezie și tatăl nu era sigur dacă era destul de copt pentru aceasta. Ce sfat îi dă? Al-Qadi al-Fadil i-a cerut servitorului său să-i aducă un exemplar din acea carte. Servitorul a venit cu 35 de exemplare, toate scrise de diferiți scribi. Al-Qadi al-Fadil a deschis fiecare exemplar și a recunoscut imediat scrisul fiecăruia în parte. În cele din urmă, i-a spus prietenului că acea carte nu era potrivită pentru băieți. Obiectivul lui Al-Qadi al-Fadil era unul simplu; după cum spunea Leiser, voia să producă o „armată de absolvenți”²⁰, pentru a ocupa posturile în ierarhia religioasă musulmană. Deși se referă, în

* Casa Înțelepciunii, bibliotecă și centru de studii înființat de fatimizi în Cairo. A fost construită de imamul al-Hakim, în 1004, la două secole după Casa Înțelepciunii din Bagdad (n. tr.).

special, la perioada mamelucilor, Leiser surprinde viziunea lui Al-Qadi al-Fadil atunci când le atribuie o tentă militară medreselor și scrie că armata și medresele acționau ca o menghină ce începuse să-i strivească pe creștinii din Siria și Egipt. În plus, faptul că o persoană putea servi în mai mult de o funcție în același timp, profesor de colegiu și secretar într-un minister, a făcut ca strânsoarea menghinei să fie de neînălțurat.²¹

Saladin nu avea niciun dubiu că amenințarea la adresa Islamului nu venea de la șiiți, ci de la creștini, iar acest lucru se reflectă în faptul că el nu a întreprins acțiuni de represalii împotriva ismailiților, ci și-a îndreptat atenția asupra creștinilor. În timpul domniei sale, s-a asigurat că nu s-au mai bucurat niciodată de influența relativă pe care o deținuseră înainte vreme. Ascultând de sfaturile lui al-Qadi al-Fadil, care i-a recomandat să nu-i angajeze pe creștini, indiferent în ce ramură a administrației, a respins angajarea lor ca supraveghetori ai trezoreriei sau ca inspectori. A ordonat, mai apoi, îndepărtarea crucilor de lemn de pe turelele bisericilor și a interzis bătutul clopotelor, precum și desfășurarea procesiunilor din Duminica Floriilor. De asemenea, creștinii nu mai aveau voie să călărească nici cai, nici catâri. Numărul convertirilor de la creștinismul copt la islam a crescut în această perioadă, în principal datorită faptului că toți creștinii erau excluși din funcțiile de guvernământ. Un bun exemplu este cel al lui Ibn Mammati, la început secretar al ministrului armatei și pe care Saladin l-a promovat, în cele din urmă, secretar pentru toate ministerele. Tatăl său, al-Muhadhdhab, se convertise de la creștinism la islam pentru a-și continua cariera, iar cariera fiului a înflorit sub ayyubizi. Este greu de spus dacă aceste conversiuni din respectivele perioade erau unele pur cosmetice, deși trebuie remarcat faptul că Ibn Mammati a studiat sub al-Silafi. Din nou, ar fi putut face

acest lucru plecând de la motive pur practice; buna cunoaștere a legilor era necesară pentru numirea în ministere.

Epurarea administrației civile a fost făcută aproape exclusiv de al-Qadi al-Fadil, care a jucat un rol-cheie în alegerea și recomandarea membrilor elitei civile care intrau în serviciul noilor puteri ale țării. Într-adevăr, o recomandare de la el a fost întotdeauna importantă pentru ca foștii administratori fatimizi să poată intra în serviciul lui Saladin.²² Al-Athir-Ibn Bunan, de exemplu, care fusese înainte pe vremea fatimizilor, șeful biroului de inspecție, a fost ales de al-Qadi al-Fadil și admis în serviciul lui Saladin, devenind inspector în Alexandria. Un alt exemplu este Fakhr al-Dawla al-Aswani, fiul vitreg al lui Rashid Ibn al-Zubayr, cel care l-a sprijinit pe față pe Saladin în timpul asediului Alexandriei și pe care, ulterior, Shawar l-a executat. Este interesant cât de des apare Alexandria în biografiile celor care l-au slujit pe Saladin, deși, ținând cont de istoria recentă a orașului, nu era un fapt deloc surprinzător. Al-Qadi al-Fadil îl avertizase pe Saladin cu privire la numărul de creștini și evrei din guvern și îl sfătuisese insistent să nu numească niciunul în vreo poziție importantă. El însuși epurase din diferite diwane mulți administratori și secretari, pe care îi considera periculoși pentru regimul lui Saladin, inși ale căror condeie, spunea el, „erau la fel de ascuțite, precum spinii”. Al Maqrizi scrie că al-Qadi al-Fadil a eliminat aproape toți evreii și coptii din administrația centrală.

Chiar dacă, la început, medresele nu și-au propus să promoveze islamul în detrimentul nemusulmanilor, rolul pe care au ajuns să-l joace a contribuit la aceasta. În siajul cruciadelor, medresele au creat o identitate sunnită tradiționalistă și militantă, extrem de conștientă de sine.²³ Acest proces de sunnificare este esențial pentru a înțelege tabloul general. În decursul

a 200 de ani de la moartea lui Saladin, toate pozițiile-cheie din guvern erau ocupate de musulmani care studiaseră în medrese. În această perioadă, aceștia au intrat în competiție cu creștinii pe poziții care erau, în mod tradițional, monopol creștin: secretari, contabili și controlori.²⁴ Treptat, numărul total de musulmani instruiți în medrese l-a întrecut pe cel al creștinilor și, din acest punct de vedere, medresa s-a dovedit a deveni principala instituție responsabilă de subminarea dominației creștine asupra guvernului.²⁵ Însă medresele nu au influențat doar pozițiile de juriști și administratori. Existența lor a afectat, mai degrabă, viața de zi cu zi a musulmanilor obișnuiți, deoarece medresele au oferit ulamei platforma de la care să poată da, în mod direct și imediat, sfaturi juridice și religioase comunității musulmane. Expresii precum „a informat poporul” (*afada al-nas*) sau „oamenii au avut beneficii de pe urma lui” (*intafaa al nas bihi*) apar frecvent în biografiile ulamei din această perioadă.²⁶ Existența consilierilor juridici profesioniști presupunea, de asemenea, că musulmanii dețineau, acum, un acces rapid și personal la legea islamică, pentru a putea face față problemelor lor zilnice. În acest sens, *fatwa* (opinia legală) juca un rol crucial. Aflăm că nepotul lui Ibn Asakir se ducea de două ori pe săptămână în Marea Moschee din Damasc pentru a emite fatwa, pe care i le cerea întreaga lume islamică.²⁷ Principala diferență dintre ulama de dinainte de înființarea medreselor și cea de după aceea a fost aceea că profesorii de drept cu jumătate de normă din secolele VII-XI predau și ofereau doar ocazional consultanță juridică. Scopul lor era, în primul rând, să-și continue studiile și să se perfecționeze. Ulama profesională din secolul al XII-lea a pus accentul, totuși, pe răspândirea instrucției religioase și juridice în sânul comunității. Medresa le permitea cărturarilor profesioniști să ofere direct comunității dreptul

și hadith-ul islamic și să interacționeze cu fiecare om în parte, ceea ce a condus la apariția unei conștiințe religioase tot mai intense și la participare sporită a comunității.²⁸ Semnificative în această privință sunt câteva date: după cum spune Ibn Asakir, care a murit în 1176, în Damasc și în suburbiile acestuia se numărau 420 de moschei. Câțiva ani mai târziu, Ibn Shaddad, care s-a stins din viață în 1234, a catalogat, în aceeași zonă, 649 de moschei. Un calcul simplu arată că, în această perioadă, au fost construite aproximativ patru moschei pe an.

Medresele îndeplineau și alte funcții importante pentru unitatea, forța și fuziunea Islamului sunnit. Una dintre ele era aceea de a oferi adăpost călătorilor. Faptul în sine a avut implicații sociale cu un impact destul de important, deoarece însemna că mulți neguțători și persoane din afara sistemului educativ puteau profita acum de educație și de sfaturi juridice gratuite, oferite de medrese. Uneori, oamenii se duceau pentru probleme practice, de pildă, pentru un răspuns la o problemă juridică referitoare la o afacere, dar, mult mai adesea, mergeau din pietate și pentru știință. În jurul medreselor s-au dezvoltat, organic, și alte funcții sociale: colegiile par să fi fost locul ideal pentru oficierea căsătoriilor, aceasta devenind, cel mai probabil, o atribuție permanentă a medreselor. Asemenea funcții sociale nu au făcut decât să consolideze poziția medresei ca centru al activității comunitare. Leiser scrie că medresa a oferit fiecărui musulman sunnit șansa unei educații superioare, indiferent cât era el de sărac, indiferent de originea sa etnică sau de limbă și fără niciun fel de discriminare. Medresele erau deschise tuturor, astfel încât fiul unui fermier dintr-un sat îndepărtat din Egiptul de Sus avea șansa să meargă la Cairo, Bagdad sau la oricare colegiu și să fie instruit pentru a deveni judecător sau funcționar guvernamental.²⁹ Aceasta le-a întărit

coeziunea musulmanilor, i-a ținut la curent cu problemele teologiei și politicii și a contribuit la *ijma* (consens) în ceea ce privea principiile fundamentale ale islamului. Pe scurt, rolul jucat de medrese în crearea conceptului de bază de „lume musulmană” nu ar trebui deloc subestimat.³⁰

Din Bagdad în Siria și din Siria în Egipt, medresele s-au răspândit rapid în toată lumea islamică, iar programa lor standard (de altminteri, una foarte laxă) le-a permis să încurajeze un *esprit de corps* între ulama ce funcționa independent de condițiile politice locale. Cu greu ar fi visat Nizam ul-Mulk la astfel de lucruri, dar, nu avem nicio îndoială, că el a fost arhitectul unei instituții al cărei impact a fost unul profund într-un mod cu totul neașteptat. Medresele au creat o omogenitate intelectuală, aceasta devenind platforma pe care Saladin și-a împlinit cele mai mari realizări. După cum spunea Wiet, medresa „a format mințile celor care, mai târziu, au contribuit în mod substanțial la rezistența la cruciadă și la invazia mongolilor. Se poate susține, în mod justificat, că, politic, medresa a salvat Islamul.”³¹

Capitolul 9

Saladin și regele lepros

Francii apărură deodată, pornind la atac cu escadroanele, agitați ca lupii, lătrând ca dulăii, o mulțime de cavaleri arzând de nerăbdare să intre în luptă.

Imad al-Din al-Isfahani

Balduin al IV-lea și Regatul Ierusalimului

În iulie 1176, Balduin al IV-lea a devenit major și, astfel, perioada de regență a lui Raymond din Tripoli se încheia. Tratatul de pace semnat de Raymond cu Saladin, în 1175, nu a fost ratificat de Balduin și acest lucru reflecta influența crescândă a prădătorilor din jurul tânărului rege, oameni precum Joscelin de Edessa și Reynald de Chatillon. Joscelin era fratele lui Agnes de Courtenay, cea care a fost soția lui Amalric și mama lui Balduin al IV-lea și, prin urmare, era în stare să exercite o influență considerabilă asupra nepotului său. În 1164, acesta fusese luat prizonier de Nur al-Din în batalia de la Harim, rămânând captiv până în 1176, când Agnes a plătit 50 000 de dinari pentru răscumpărare. În ceea ce îl privește pe Reynald, originile sale sunt obscure, însă, cel mai probabil, a fost fiul lui Henric de Chatillon, stăpân al domeniului Chatillon-sur-Loing. Ca membru al nobilimii de rang minor, povestea sa era una cunoscută; neavând ce moșteni în Europa, a călătorit în Țara Sfântă, nu din

zel religios – virtute care pare să îi fi fost complet absentă din caracter – ci, din dorința de a face avere. La sosirea în Orient, a intrat în slujba Constanței de Antiohia*, cu care s-a și căsătorit în secret. Alianța l-a nemulțumit pe vărul acesteia, Balduin al III-lea, datorită originii umile a lui Reynald. Nu a trecut mult și Reynald a dovedit ceea ce era în stare; când patriarhul latin al Antiohiei a refuzat să finanțeze o expediție împotriva Ciprului, Reynald l-a răpit, l-a dezbrăcat la piele, l-a acoperit cu miere și l-a lăsat, în soarele arzător, pe terasa cetății. În 1160, Reynald a fost capturat de musulmani în timpul unei incursiuni de jaf și a fost închis, pentru următorii 17 ani, la Alep, până când a fost eliberat ca parte a armistițiului semnat de Saladin și Raymond de Tripoli. Cei doi bărbați – Joscelin și Reynald – i-au fost ostili lui Raymond, care, spuneau ei, șubrezise regatul. A fost o vreme – după moartea lui Nur al-Din – când poziția lui Saladin devenise instabilă și părea posibil, dacă nu să-l învingă, cel puțin să împiedice încercuirea islamică. Dar, prin 1176, posibilitatea de manevră a francilor se diminuase considerabil, iar Joscelin și Reynald erau convinși că acest lucru se datorează, în mare parte, deciziilor luate de Raymond, pe vremea când fusese regent, în afacerile externe.¹ Armistițiile de mai târziu îl vor ajuta pur și simplu pe Saladin, pe măsură ce mâna cu care ținea frâiele Siriei devenea tot mai sigură. Trebuia adoptată o politică mai agresivă, pentru a-l spulbera cât mai repede, înainte de a fi prea târziu. Cheia rămăsese Egiptul, în care francii vedeau centrul de putere al lui Saladin,² astfel că, ducând mai departe politica tatălui, Balduin a planificat un atac pe scară mai amplă. Adevărul este că unul dintre primele acte ale lui Balduin a fost acela de a reînnoi în proprietărea Cavalerilor Sfântului Ioan cu pământ în Egipt și de a-i promite comandantului acestora, Jobert, încă 30 000 de

* Prințesa conducătoare a Antiohiei, între anii 1128 și 1163 (n. tr.).

bezanți pentru a-i câștiga sprijinul. Orice atac asupra Egiptului presupunea, în mod firesc, ajutor naval, și pentru acesta, Balduin a apelat la bizantini. El l-a trimis pe Reynald la Constantinopol, unde s-a convenit asupra unui atac comun. În schimb, ar fi fost recunoscut protectoratul bizantin asupra Regatului latin și ar fi fost repus în funcție Patriarhul ortodox al Ierusalimului. Împăratul Manuel a fost atras de planurile francilor, deoarece voia să răzbune catastrofala înfrângere suferită în fața lui Kilij Arslan, la Miriokephalon, o bătălie în care, printre cei căzuți, se numărase și fiul lui Reynald. În plus, o parte din interesul lui Manuel față de Egipt era reprezentată de dorința de a-i împiedica pe sicilienii să câștige acolo un cap de pod și să controleze porturile egiptene – propunând, în consecință, condiții atrăgătoare pentru comercianții italieni.

Atunci, în această perioadă, apelurile francilor către Europa occidentală păreau să aibă rezultate, odată cu sosirea lui Filip de Flandra în Țara Sfântă. Fiu al contelui Thierry și al Sybillei de Anjou, Filip avea o biografie strâns și glorios legată de cruciade: tatăl participase la patru, iar mama era fiica regelui Fulques al Ierusalimului. Așadar, era normal ca toți să fie plini de speranță că sosirea lui Filip va conferi campaniei un nou suflu. Probabil că Filip s-a arătat surprins de modul în care a fost întâmpinat; pornește la cruciadă în încercarea de a efectua o operațiune militară care să întărească poziția creștină și să-i sporească prestigiul. În schimb, a descoperit că toți văd în el o soluție la problemele regatului.³ În ciuda bolii, Balduin, purtat într-o litieră, a ieșit în întâmpinarea vărului, oferindu-i lui Filip regența. Însă Filip a refuzat oferta, deoarece situația din Flandra nu-i permitea să stea departe prea mult timp. Apoi, a spus-o limpede: este pregătit să conducă un atac asupra Egiptului, dar nu și să-și asume răspunderea în cazul în care lucrurile ar fi mers rău sau în cel al unei campanii reușite, să cedeze cuceririle Ierusalimului și Bizanțului,

înainte să revină acasă.⁴ În căutarea unor scuze pentru a nu se alătura campaniei, a spus, mai întâi, că perioada inundațiilor de pe Nil din sezonul de toamnă era una periculoasă pentru o invazie a Egiptului, apoi, și-a declarat intenția de a se alătura oricărei alte campanii, deși flota bizantină se dovedise inutilă în altă parte. Ambiguitățile lui Filip i-au pus pe franci într-o poziție dificilă, deoarece simțeau că sunt obligați să onoreze acordul ce-i lega de Constantinopol. Cu toate acestea, când și-au declarat intenția de a declanșa campania fără Filip, el a refuzat să accepte acest lucru, deoarece ar fi reprezentat o pată pe propria onoare să rămână în Ierusalim în timpul iernii, în timp ce armata ataca Egiptul. El însuși avea doar o mică mână de soldați și avea nevoie de sprijin din partea francilor din zonă pentru a se angaja în orice campanie. Problema era că, dacă aceștia i s-ar fi alăturat, nu ar mai fi participat la expediția egipteană. Frustrările creșteau, și de-o parte și de alta, iar bizantinii au întrerupt negocierile și s-au întors la Constantinopol, profitând de faptul că rutele de navigație erau încă deschise înainte să înceapă iarna. Când a fost forțat să spună care îi era, de fapt, scopul vizitei, Filip a recunoscut, într-un final, că nu la război îi stătea mintea, ci la căsătorie; mai precis, la căsătoria celor doi verișori, pentru care a căutat pretendente potrivite. Spusele sale au provocat o reacție furioasă: „Credeam că ați venit să luptați pentru Cruce, a strigat Balduin de Ibelin. În schimb, vorbiți despre căsătorii.”

În cele din urmă, la sfârșitul verii lui 1177, după ce ocazia de a ataca Egiptul trecuse, Filip a plecat în campania din nordul Siriei și a mărșăluit, alături de Raymond, spre orașul Hama. Întârzierile blocaseră orice atac împotriva Egiptului, iar francii nu reușiseră să profite de cea mai bună ocazie pe care au avut-o vreodată de a-l nimici pe Saladin.⁵ Deși succesul nu era garantat în niciun fel, nu există nicio îndoială că o alianță între flota bizantină, armata statelor cruciate și cea a lui Filip de Flandra

i-ar fi provocat, în Egipt, mari probleme lui Saladin și l-ar fi împiedicat, cel puțin, să acționeze în Siria, în timp ce Egiptul era amenințat. Desigur, ar fi atenuat presiunea asupra Alepului. Ce s-a întâmplat, de fapt, a fost că Bizanțul a răcit relațiile cu ceilalți, iar Saladin și-a întărit poziția, fără să fie nevoit să lupte. Cruciada lui Filip în Țara Sfântă ne oferă, de asemenea, ocazia să remarcăm cât de diferiți deveniseră creștinii din Europa, față de cei din Țara Sfântă. Acei cruciați care continuau să călătorească în Outremer, statele cruciate, în secolul al XII-lea, au descoperit în Răsărit un popor pe care abia de-l mai recunoșteau. Desigur, vorbeau aceeași limbă, dar, cu greu, se mai putea spune că împărtășeau aceeași cultură. De exemplu, când Usama Ibn Munqidh a fost invitat să mănânce la o casă creștină, gazda l-a asigurat că la masă nu se servise niciodată carne de porc. Un alt incident cu Usama relevă amploarea diferenței: „Când eram la Ierusalim, scria el, m-am dus la moscheea al-Aqsa... aflată în mâinile templierilor, care erau prieteni ai mei”. Usama spune, în continuare, că templierii îi aranjaseră un colț, unde să-și facă rugăciunile. „Într-o zi, am intrat, am spus *Allahu Akbar* și m-am pregătit să încep să-mi spun rugăciunile, când, un franc s-a aruncat la mine din spate, m-a ridicat, îndreptându-mă cu fața spre răsărit. „În partea asta trebuie să te rogi!”, s-a răstit el. Atunci, au intervenit câțiva templieri și l-au îndepărtat, astfel că Usama și-a reluat rugăciunile, dar personajul a revenit și l-a forțat pe Usama să se roage din nou cu fața spre răsărit. Din nou, templierii l-au luat pe sus și-și cerură scuze lui Usama, iar cuvintele acestora ne arată cât de diferiți deveniseră față de cei care veneau din Europa: „Este un străin, care tocmai ce a sosit astăzi”. Trecuseră peste 80 de ani de când Ierusalimul devenise creștin și generațiile care au urmat, nu se născuseră în Europa. Cei mai mulți vorbeau limba arabă, iar, pentru ei, apărarea Ierusalimului era mai puțin cea a unui oraș sfânt și, mai mult, a

singurului pământ pe care îl cunoscuseră – o situație care nu era foarte diferită de cea a *pieds noirs* din Algeria anilor 1950*. La a doua generație, creștinii din Occident deveniseră străini și nu doar pentru musulmani.

Înfrângerea lui Saladin la Mont Gisard

Probabil că Saladin a fost avertizat despre un posibil atac asupra Egiptului, deoarece a petrecut cea mai mare parte a iernii anului 1176 consolidându-și fortificațiile din Alexandria și Damietta. Este greu să știm cum a interpretat acțiunile lui Filip, dar, evident, că trebuie să fi fost uimit de ceea ce părea a fi norocul lui. Nu numai că atacul comun asupra Egiptului fusese compromis de certuri, dar, acum descoperirea că nenumărați cavaleri francezi plecaseră cu Filip să atace Hama, lăsând deschis drumul către Ierusalim. De îndată, a început să-și pună trupele în mișcare. Știrea l-a alarmat peste toate pe tânărul Balduin, care nu avea experiență militară. În mod normal, s-ar fi bazat pe Humphrey din Toron, dar acesta era grav bolnav și indisponibil și, când Balduin a pornit spre Ascalon, pentru a se confrunta cu Saladin, însoțit de episcopul de Betleem, care purta Sfânta Cruce, situația era atât de disperată, încât a emis un ordin de încorporare (*arrière-ban*), obligându-i pe toți bărbații în putere să se înroleze. Un asemenea ordin era rareori proclamat și numai în circumstanțe extrem de critice.⁶ Deși el și-a adunat trupele în afara Ascalonului, Balduin a fost sfătuit să nu intre în luptă cu Saladin. În consecință, după câteva încăierări, s-a retras la adăpost, în interiorul zidurilor orașului. Atunci, Saladin a făcut o greșală gravă de

* *Pieds noirs* – denumire generică pentru un grup etnic de origine europeană din Algeria franceză, utilizat ca un sinonim pentru un repatriat din Algeria și, prin generalizare, din Africa de Nord (n. red.).

judecată, permițându-le soldaților să înceapă să jefuiască, deoarece nu credea că forța sa principală va fi grav amenințată. Dar nu luase în considerare vitejia lui Balduin – care nu avea mai mult de 15 ani. Având „curajul disperării”,⁷ regele a ieșit din Ascalon, alături de câțiva templieri și a atacat forțele lui Saladin la „Mont Gisard” – cel mai probabil Tell Gezer, care se află la aproximativ 40 de kilometri de Ascalon. Saladin a fost prins cu garda jos; soldații săi erau împrăștiați peste tot, unii dintre ei chiar fără arme sau armuri. Armata musulmană a încercat să se regrupeze și, în acea zi, Taqi ul-Din s-a distins prin curaj. Fiul lui Taqi ul-Din, Ahmed, a luptat curajos și a șarjat împotriva francilor. Tatăl l-a trimis apoi într-o a doua șarjă, unde a și fost ucis. Lupta s-a încins tot mai tare și francii i-au respins pe musulmani până când aceștia s-au împrăștiat, învinși. Chiar și viața lui Saladin era în pericol și a fost nevoie să fie salvat de propriile gărzii în momentul când trei călăreți franci au lansat o șarjă de cavalerie împotriva sa. Se retrăgea acum în etape scurte, sperând să-și refacă armata și să-i adune pe fugari. A fost ușurat să audă că Balduin, mulțumit de victorie, se întorsese la Ascalon. În următoarele zece zile, Saladin s-a trezit că nu mai are provizii, suferind și din cauza celor mai nefericite condiții meteorologice, căci ploaia și frigul nu mai încetau. Odată ajunsă în deșert, armata sa a început să se confrunte cu lipsa de apă și cu decesul cailor suprasolicitați. Doar grație lui al-Qadi al-Fadil, care a angajat beduini și a bătut, el însuși, deșertul pentru a-l găsi pe Saladin, au reușit să se întoarcă în siguranță la Cairo. Alții au fost și mai puțin norocoși, deoarece beduinii îi vândură francilor pe Isa al-Hakkari și pe fratele acestuia, iar cei doi au fost luați prizonieri. Când regatul părea pe punctul să fie pierdut, curajul tânărului rege lepros a condus la o mare victorie.

La întoarcerea după înfrângerea de la Mont Gisard, Saladin a mers să-i aducă un umil omagiu lui al-Khabushani.

Cu toate acestea, trebuia să pună problemele spirituale pe locul secund. Prioritatea lui Saladin era să-și refacă armata și asta cât mai degrabă. Dacă am ajuns aici, să spunem și câteva cuvinte despre armatele musulmane. Un factor de bază în istoria militară a Siriei, în această perioadă, a fost cel că orice campanie care își propunea alungarea francilor reprezenta o întreprindere ambițioasă, necesitând o armată complexă și numeroasă.⁸ Pentru serviciile de rutină sau pentru atacuri limitate, era suficientă o poliție permanentă (*askar*), formată din sclavi, dar și oameni liberi; dar orice campanie ambițioasă pretindea contribuția guvernatorilor provinciali cu ale lor contingente. În plus, starea de război era una sezonieră. Odată ce începeau ploile de iarnă, pământul devenea nepotrivit pentru deplasarea trupelor, iar lunile de iarnă le permiteau emirilor să se întoarcă la propriile pământuri. Din aceste motive, campaniile în care erau lansate armate suficient de numeroase pentru a amenința existența statelor latine nu au durat niciodată mai mult decât un anotimp și acesta reprezenta un factor de care francii erau, cu certitudine, conștienți. Nimeni nu-i forța să se lupte cu inamicul, deci, pentru ei, o campanie de succes era aceea în care evitau orice altceva decât ciocnirile sporadice, până în momentul în care forțele musulmane rupeau rândurile. Un al treilea factor pe care trebuia să-l ia în calcul, cu seriozitate, orice comandant era impulsul soldaților de a jefui. S-ar putea ca pe unii să-i fi atras chemările nobile de a lupta în Războiul sfânt, dar perspectiva jafului rămânea cea mai puternică. Saladin a fost învins la Mont Gisard tocmai pentru că forțele sale, atrase de pradă, s-au risipit. Pentru a regrupa elementele dispartate ale armatei musulmane și a le ține laolaltă în timpul campaniei era nevoie de un comandant cu abilități excepționale, dar și cu răbdare nelimitată. La restricțiile de mai sus trebuie să mai adăugăm atât o dilemă, cât și un paradox. Dilema era că înfrângerea francilor cerea o armată mai

numeroasă decât cea pe care o putea furniza Siria. Saladin știa că forțele Egiptului și ale Damascului nu erau suficiente în sine pentru a aduce victoria și ar fi fost necesară și forța de luptă din Alep și Mesopotamia. Paradoxul a fost că, cu cât era mai mare armata, cu atât deveneau mai importante și restricțiile. Cu cât era mai mare numărul de emiri, cu atât creștea și riscul disputeilor; cu cât trebuiau să călătorească mai departe, cu atât mai repede trebuiau să se întoarcă, pentru a petrece iarna acasă și, cu cât era mai important numărul soldaților, cu atât mai diminuată rămânea partea de pradă ce le revenea.

Oricum, rapiditatea cu care Saladin și-a regrupat armata – în februarie 1178 pleca din Cairo – a fost o lecție grăitoare pentru franci. Victoria lui Balduin la Mont Gisard a fost decisivă, dar a reprezentat și excepția. Francii au înțeles că musulmanii nu vor putea fi, niciodată, învinși complet și au considerat că recompensele victoriei nu erau un stimulent suficient pentru a risca o înfrângere posibil catastrofală. Musulmanii, pe scurt, își puteau permite să sufere multe înfrângeri, dar francii știau că bătăliile nu meritau, pur și simplu, să fie purtate, căci consecințele înfrângerii puteau fi unele imense.⁹ Bătălia era evitată din precauție și, pentru ca aceasta să se întâmple, armata trebuia să fie disciplinată și să ignore provocările, cum ar fi falsele retrageri, atacurile pe flancuri și din spate. Mai presus de toate, succesul armatei creștine depindea de o cooperare eficientă între cavalerie și infanterie. Cădea în sarcina infanteriei să se transforme într-o fortăreață umană, din care cavaleria să poată lansa șarje și, apoi, să se retragă.¹⁰ Eșecul menținerii disciplinei și al protejării cavaleriei putea avea consecințe dezastruoase. Atâta timp cât francii rămâneau disciplinați și mențineau o rezistență pasivă,¹¹ armatele musulmane nu puteau realiza multe, deoarece mulțimea de contingente reunite pentru campaniile de primăvară și de vară se dispersau odată cu venirea iernii. Aceasta

a fost lecția esențială a războiului și a fost una pe care francii nu-și puteau permite să o uite. Desigur, Saladin știa acest lucru și, de asemenea, era conștient de faptul că francii aveau nevoie de toată puterea lor militară pentru a se confrunta cu armata sa principală, așa că a profitat de alte atacuri, pentru a provoca daune în teritoriile pe care aceștia nu le puteau apăra. Obiectul acestora era mereu cel de a distruge culturile de cereale și întreaga recoltă, deoarece Saladin era conștient că francii au considerat că aceasta este cauza primordială a propriei sărăcii, ca și a incapacității de a-și organiza o rezistență militară eficientă.¹²

Filip de Flandra ridicase asediul de la Hama, când kurdul al-Mashtub, care tânjise cândva să fie vizir al Egiptului, a venit să salveze orașul, dar, între timp, unchiul lui Saladin, Shihab al-Din, s-a stins din viață. Filip și forțele sale s-au pus în mișcare pentru a asedia castelul din Harim, situat la 60 de kilometri vest de Alep și la doar 30 de kilometri est de Antiohia. El fusese capturat de Nur al-Din, iar recucerirea ar fi conferit un mare impuls Antiohiei. Având în vedere vecinătatea cu aceasta, Harim ar fi trebuit să se prăbușească, dar a rezistat și asediul a bătut pasul pe loc toată iarna. Venirea lui Saladin în fruntea armatei regrupate în Siria a modificat peisajul, deoarece nici locuitorii din Alep, nici francii nu doreau ca el să captureze, în propriul beneficiu, Harimul și, prin urmare, s-a negociat o înțelegere între al-Salih din Alep și franci. Filip de Flandra a vizitat, apoi, ca pelerin, Ierusalimul, înainte de a pleca înapoi în Europa. El nu a realizat însă nimic și cruciada sa s-a transformat într-o dezamăgire. Dar nu se poate îndoi nimeni de sinceritatea sa, deoarece adusese o armată în Țara Sfântă, risipind o avere pentru aceasta și, pe de altă parte, își neglijase treburile de acasă. De asemenea, nimeni nu se poate îndoi de curajul său, pentru că a revenit în Palestina făcând parte din a treia cruciadă și a murit în timpul asediului cetății Acra.

Venind din Egipt în Damasc, Saladin a auzit rumoarea nemulțumirii provocate de comportamentul lui Turan Shah, pe care îl lăsase ca înlocuitor. Turan Shah s-a dovedit un administrator incompetent și un hămesit, astfel că Saladin nu a avut de ales și l-a înlocuit. Turan Shah era genul acela de soldat care se însuflețea și se întărea în focul bătăliei, dar, în vremuri de pace, devenea un destrăbălat și un ușuratic și, acum, îi făcea viața grea lui Saladin, insistând să i se dea Baalbek-ul, pentru că nu putea accepta, după cum spune Humphreys, docil, o asemenea insultă de la fratele mai mic. După cum se părea, Saladin nu i se putea opune, fără a declanșa un conflict de proporții.¹³ Problema era că Baalbek se afla deja în mâinile nimănui altuia decât ale lui Ibn al-Muqaddam, omul care îl slujise loial pe Nur al-Din și care îl chemase pe Saladin în Siria. În mod clar, soluționarea acestei chestiuni pretindea atente demersuri diplomatice. Saladin nu putea să-i spună nu fratelui, deoarece, până la urmă, depindea de sprijinul familiei să-și edifice dinastia. Pe de altă parte, Ibn al-Muqaddam se dovedise un susținător loial și nu avea niciun motiv să-i ceară să renunțe la teritoriul său. Saladin i-a scris califului, informându-l că se îndreaptă cu armata către Baalbek și, pentru a-și justifica decizia, a pretins că trebuie să păzească recoltele de raidurile francilor. Era o acțiune tipică pentru prudentul Saladin: își pregătea fiecare mișcare printr-o scrisoare adresată califului – cel mai adesea redactată de Imad al-Din al-Isfahani – prin care căuta să dea legitimitate fiecărei acțiuni întreprinse. Adevărul este că volumul corespondenței trimise la Bagdad a fost atât de mare, încât al-Qadi al-Fadil, la un moment dat, l-a îndemnat să se mai potolească, deoarece Bagdadul să nu considere că vociferează prea mult. La sfârșitul anului 1178, când deja începuse să cadă zăpada, Saladin și-a îndreptat armata spre Baalbek. Dacă este să ne luăm după Imad al-Din, nu făcea asta decât ca o demonstrație

de forță, fără intenția de a lupta, deoarece Saladin a petrecut cea mai mare parte a timpului vânând în țara pe care o cunoștea bine încă din copilărie. În realitate, ambele părți aveau nevoie de această paradă de putere; Saladin să le arate tuturor cât este de puternic, iar Ibn al-Muqaddam să demonstreze că nu renunța, cu ușurință, la proprietatea lui. Adevărul era că, după cum spunea Imad al-Din, „Saladin îl alinta pe Ibn al-Muqaddam, în ciuda vârstei lui, ca pe un copil” și ajunseră la un acord generos, în urma căruia Ibn al-Muqaddam a primit ca recompensă generoasă un teritoriu în altă parte, în schimbul loialității. Acesta era Saladin *par excellence*: o scrisoare adresată califului pentru a-și justifica acțiunile, un spectacol de forță pentru a demonstra cine este șeful, vorbe bune pentru a rezolva problema și o înțelegere generoasă, pentru a-și asigura loialitatea.

Între timp, Balduin al IV-lea a petrecut întregul an 1178 consolidând apărarea regatului. Zidurile Ierusalimului au fost reparate, iar Humphrey din Toron a reconstruit, în Galileea Superioară, cetatea Chastelneuf, care fusese abandonată. Apoi, în toamna anului 1178, a fost realizat un proiect major, construcția castelului Le Chastellet de la Vadul lui Iacob – cunoscut și sub numele de Bait al-Ahzan. Era o fortăreață impunătoare, fiind considerată de o așa de mare importanță – se afla pe una dintre principalele rute spre Damasc și la doar o singură zi de călătorie distanță de oraș – încât Balduin și armata sa au rămas acolo pentru a-i proteja pe constructori. Odată cetatea terminată, în aprilie 1179, a fost încredințată templierilor, iar 80 de cavaleri au rămas în garnizoana cu o forță totală de aproximativ 1 000 de bărbați. Saladin nu a încercat să împiedice construirea cetății; când i s-a spus că era aproape gata, a răspuns, liniștit: „După ce vor termina, vom merge acolo și o vom distruge”. În ciuda stăpânirii de sine, proximitatea extremă de Damasc a castelului însemna, de fapt, că trebuie să mențină acolo o forță

considerabilă, în caz contrar, garnizoana, după bunul ei plac, ar fi putut să-i atace pământurile. În plus, afacerea cu cetatea Baalbek s-a tot tergiversat pe parcursul construcției fortăreței Bait al-Ahzan. În martie 1179, al-Qadi al-Fadil începuse să se îngrijoreze și i-a împărtășit lui Imad al-Din, printr-o scrisoare, temerea că Saladin a început să uite de Războiul sfânt. Nu se mai îndoia nimeni că 1178 fusese un an bun pentru Balduin și Regatul latin.

În primăvara anului 1179, lui Saladin i-a ajuns la urechi că francii își puseseră în cap să întreprindă un raid în vecinătățile Damascului. Condușă de Balduin, armata nu se aștepta la nicio rezistență, dar a fost surprinsă de nepotul său Farrukh-Shah, care i-a alungat. La început, Saladin, care fusese chemat din Damasc printr-un porumbel călător, nu avea știință de amploarea victoriei acestuia și s-a gândit că fusese doar o simplă încăierare. S-a aflat rapid însă că Farrukh-Shah câștigase o victorie însemnată și că, printre cavalerii franci uciși, se număra și Humphrey de Toron, un nobil cu care Saladin își încrucișase drumurile în timpul asediului Alexandriei și care, spune legenda, fusese așa de impresionat de vitejia arătată de Saladin încât l-a înnobilit. Moartea acestuia, după cum spune Runciman, a reprezentat o lovitură teribilă pentru regat, deoarece fusese un om de stat universal respectat.¹⁴ Chiar și cronicarii musulmani i-au remarcat valoarea: Ibn al-Athir spunea că este „un om, al cărui nume putea fi considerat o personificare a curajului și a priceperii în război”. Câteva luni mai târziu, în iunie 1179, Saladin a câștigat o a doua victorie asupra lui Balduin, la Marj Uyun, când armata francilor a fost împrăștiată și Balduin a trebuit să fie salvat de unul dintre servitori. Peste 270 de cavaleri au trecut încolonați prin fața cortului lui Saladin, printre care și templierul Odo, care a refuzat să fie schimbat pentru un emir închis într-o închisoare din

Ierusalim, căci era furios că Saladin putea crede că emirul îi este egal. Așa că a fost trimis în închisoarea din Damasc, unde a și murit, un an mai târziu. Pierderile lui Balduin au fost însă acoperite, odată cu sosirea de forțe proaspete din Europa, conduse de Henric de Champagne.

Două victorii întâmplătoare, dar decisive, s-au succedat una după cealaltă, iar Saladin a profitat acum de dezordinea francilor și și-a întors atenția asupra cetății Bait al-Ahzan, pe care a asediat-o. În ultima săptămână a lunii august 1179, aceasta a cedat și 700 de franci au fost luați ostatici. În acea zi, mila a fost cu totul lăsată deoparte; Saladin a ordonat uciderea tuturor templierilor și a arcașilor, atât de temuți de musulmani, care-i considerau niște dușmani periculoși. Castelul a fost, apoi, distrus, piatră cu piatră, Saladin stând lângă oamenii săi și ajutându-i să tragă pietrele de temelie cu propriile mâini. Dar a și plătit un preț greu, căci duhoarea pestilențială a morților a făcut ca bolile să se răspândească și, atât nepotul său, Taqi ul-Din, cât și vărul Nasr al-Din, fiul lui Shirkuh, s-au îmbolnăvit. Deși s-au vindecat amândoi, 10 emiri ai lui Saladin au murit din cauza infecțiilor și aceasta a constituit o lovitură mai grea, în termeni umani, decât cea suferită de Saladin până atunci în bătălii. Deși pierderea cetății a zguduit serios moralul francilor, nu a avut un impact de lungă durată, iar, până în iarna anului 1179, se putea spune că viitorul Regatului latin părea mult mai sigur decât la moartea regelui Amalric.¹⁵ Adevărul este că această siguranță era una iluzorie. În ajunul celei mai mari încercări din istoria sa, Regatul latin al Ierusalimului se găsea singur.

S-a convenit un armistițiu și ambele părți l-au acceptat, bucurându-se. Saladin avea nevoie de acest armistițiu pentru a câștiga ceva timp, să se concentreze în nord, pentru a preîntâmpina amenințările Alepului și cele ale Mosulului. În plus, în contextul morții califului abbasid al-Mustadi, armistițiul nu avea cum

face rău, ba, chiar îi permitea lui Saladin să cerceteze starea de spirit de la Bagdad. În ceea ce-l privește pe Balduin, sănătatea tot mai șubredă a produs neînțelegeri grave în regat, printre cei care voiau s-o ia de soție pe sora lui Balduin și, în felul acesta, să moștenească Regatul latin al Ierusalimului. În plus, o secetă severă a sugrumat Siria vreme de câțiva ani și niciuna dintre părți nu-și mai putea permite să devasteze terenurile de pășunat, astfel că ambele părți au acceptat, necondiționat, armistițiul – unul care trebuia să dureze doi ani. Cu toate acestea, lui Guillaume de Tir nu i-a scăpat un amănunt pe care alții l-au ratat; aceasta a fost prima dată când francii au fost obligați să încheie un armistițiu, fără a stabili, cel puțin, anumite condiții. În viziunea acestuia, balanța puterii se schimbase.

În iunie 1180, Saladin a aflat de moartea nepotului lui Nur al-Din, Saif al-Din din Mosul, a cărui conducere asupra orașului fusese una încununată de succes – cel puțin în sensul negativ, adică nu pierduse mai mult din teritoriu în fața lui Saladin.¹⁶ Saif al-Din a vrut să dea Mosulul pe mâinile fiului de doar 12 ani, Sanjar Shah, dar capetele luminate au decis că fratele, Izz al-Din Masud, pe care Saladin îl învinsese odată în luptă, cu ușurință, va fi succesorul. Pentru Saladin, moartea lui Saif al-Din însemna că tratatul încheiat după ce a învins forțele din Mosul și Alep devenise caduc. I-a scris, prin urmare, califului, cerând controlul asupra orașelor al-Ruha, Saruj și Harran, care îi aparținuseră lui Nur al-Din, dar pe care Saif al-Din le cucerise în 1174. Din punct de vedere strategic, cele trei orașe erau unele foarte importante, deoarece, dacă Saladin reușea să le câștige, ar fi izolat, în fapt, Mosulul de Alep. Bagdadul, cu toate acestea, nu a băgat în seamă apelul. O altă moarte a urmat după cea a lui Saif al-Din, dar, de data asta, la un nivel foarte personal. În timpul campaniei, Saladin a aflat că fratele său, Turan Shah, s-a stins din viață, iar știrea l-a lovit din plin. Turan Shah nu-i

făcuse viața ușoară lui Saladin; dezmățul și frivolitatea sa au dus la datorii și instabilitate politică, dar, când Saladin se confrunta cu mari pericole în Egipt, tot el i-a stat alături. Imad al-Din consemnează că, aflând vestea, Saladin a cerut să-i fie aduse cărți de hadith și să fie lăsat singur întreaga zi.

Între timp, Regatul latin trecea prin propriile chinuri când, îngrijorați de sănătatea tot mai precară a regelui, Raymond de Tripoli și Bohemond din Antiohia s-au îndreptat spre Ierusalim, pentru a-l forța pe Balduin să-și căsătorească sora cu Balduin de Ibelin. Balduin al IV-lea le-a contracarat ofensiva, aranjând ca Sibyl să-l ia de soț pe Guy de Lusignan, punându-i, astfel, pe rebeli în fața unui fapt împlinit. Alegerea lui Guy a fost una nepopulară, dar, în mod clar, una premeditată; Guy venise din Poitou, care făcea parte din domeniile lui Henric al II-lea al Angliei, singurul conducător cu picioarele pe pământ care putea ajuta Regatul latin, deoarece regele francez murise în 1180, lăsând pe tron un tânăr – ceea ce însemna că, vreme de câțiva ani, nu puteau spera la o cruciadă franceză. În același timp, Balduin nu a vrut să înstrăineze sprijinul bizantin și l-a trimis pe Joscelin din Edessa la Constantinopol. Cu toate acestea, sosirea lui Joscelin în oraș a coincis cu moartea împăratului Manuel. Drept urmare, el a rămas pe timp de iarnă, pentru a duce la capăt negocierile cu noul guvern al lui Alexius al II-lea, în vârstă de doar 11 ani, și al mamei acestuia, Maria din Antiohia, care acționa ca regent.

Moartea fiului lui Nur al-Din și lupta pentru nordul Siriei

În decembrie 1181, Saladin se afla la Cairo, când a primit vestea care a schimbat, în mod dramatic și neașteptat, configurația politică a momentului: fiul lui al-Salih, Nur al-Din, a murit, la Alep. Din mai multe puncte de vedere, moartea lui al-Salih

a fost cel mai norocos dintre decesele care au marcat cursul carierei lui Saladin.¹⁷ Dacă al-Salih ar fi trăit până la maturitate, este greu să ne dăm seama ce traiectorie ar fi avut viața lui Saladin. E adevărat, Saladin și-ar fi păstrat puterea în Egipt, dar justificarea pentru prezența în Siria se baza pe faptul că este moștenitorul politic și spiritual al lui Nur al-Din – și simplul fapt potrivit îi era cel că Nur al-Din avea deja un moștenitor. Dacă al-Salih ar fi trăit și i-ar fi cerut lui Saladin să-i înapoieze Damascul, e greu de imaginat cum acesta l-ar fi putut refuza, fără a discredita platforma morală pe care și-a construit-o, cu atât grijă, și ar fi apărut, astfel, pe post de uzurpator ilegitim, care, susțineau zengizii din Alep și Mosul că ar și fi. Dar, cu al-Salih mort, harta politică se modificase dramatic, căci prada aparține doar celui care obține victoria. Simultan, Saladin a trimis instrucțiuni urgente către Farrukh-Shah și Taqi ul-Din, pentru a împiedica forțele din Mosul să preia Alepul. În același timp, știrea morții lui al-Salih a ajuns și la Ierusalim, iar francii au înțeles, la rândul lor, grozăvenia celor petrecute, prin urmare, Balduin a acționat imediat, pentru a se asigura că Alepul nu cade în mâinile lui Saladin. Nu mult după ce Farrukh-Shah a plecat din Damasc, Reynald din Chatillon a pornit, în fruntea unui escadron de cavaleri, către Eilat. Farrukh-Shah nu a avut de ales și a făcut calea întoarsă, atacând Transiordania, iar vestea l-a determinat, la rândul său, și pe Reynald să se întoarcă. Rezultatul a fost cel dorit de franci: Farrukh-Shah nu a reușit să împiedice Mosulul să preia, în mod pașnic, Alepul. Atacul lui Reynald asupra Eilatului, lucru ce ar trebui remarcat, a avut loc în timp ce armistițiul era încă în vigoare, dar francii înțelegeau cât de periculos ar fi fost pentru ei dacă Alepul era cucerit de Saladin. Atacaseră Eilatul, încălcând, astfel, armistițiul, deoarece aveau un obiectiv mai important decât dorința de a păstra pacea cu Saladin – și, anume, să păstreze independența Alepului față de Saladin.

Cândva, Amalric încercase să captureze Egiptul din mâinile lui Saladin; acum, Balduin se străduia să se asigure că Alepul nu-i va ceda. Fără îndoială, francii și locuitorii Mosulului se aflau în strânsă legătură, deoarece, nu mult după ce Reynald s-a îndreptat către Eilat, deturnându-l pe Farrukkh-Shah, Saif al-Din din Mosul a traversat Eufratul, ajungând la Alep. Acolo s-a căsătorit cu mama lui al-Salih – pentru a-și legitima pretenția succesorală – și, astfel, a anihilat forța militară din cetate. De asemenea, s-a grăbit să le întindă o mână prietenească șiiților din oraș, restabilindu-le privilegiile. Întrebarea cine va conduce Alepul în numele său a primit răspuns în momentul în care s-a întâlnit cu fratele său, Imad al-Din din Sinjar și s-a ajuns la concluzia că acesta ar schimba Sinjar pentru Alep. Astfel, nepoții lui Nur al-Din și casa zengizilor dețineau controlul asupra Alepului și a Mosulului.

Între timp, Saladin și-a pregătit armata. În seara din ajunul plecării din Cairo, stătea cu câțiva camarazi de arme și recitau versuri. Vremea primăverii târzii se dovedise blândă, iar el observă cât de parfumată era briza ce purta mirosul florilor. La acest comentariu, un membru al grupului a răspuns, pe dată, fără să stea pe gânduri, cu un vers: „Bucură-te cât o poți face de parfumul crizantemelor din Nejd. După seara aceasta, nu vor mai exista flori.” Cuvintele l-au tulburat peste măsură pe Saladin, care le-a luat ca pe un semn de rău augur. Și până la un punct, așa s-a și dovedit a fi, deoarece nu va mai vedea niciodată Egiptul, pământul unde promisesese că nu se va mai întoarce, dar pe care îl iubise foarte mult. În mai 1182, Saladin a plecat de la Cairo, luând cu el jumătate din armată și un număr important de neguțători. Când vestea a ajuns la Ierusalim, Balduin a convocat toate căpeteniile pentru a decide ce urmează să facă. Reynald de Chatillon a cerut ca armata să se îndrepte spre Kerak, tocmai pentru a bloca armata egipteană, în timp

ce Raymond din Tripoli considera, îngrijorat, că în felul acesta ar fi fost lăsat întregul regat fără apărare. Cuvintele lui Raymond au trecut, cu toate acestea, nebăgate în seamă, deoarece, cu toții au considerat că nu ar fi înțelept să divizeze armata. De fapt, francii se arătau mai preocupați de protejarea recoltei, decât să se bată cu inamicul. Nici Saladin nu prea era interesat să lupte în acest moment. În același timp, aflând că întreaga armată francă se găsea într-un singur loc, a profitat și a lansat mici atacuri, distrugând recoltele și aruncând în paragină zonele cultivate. Așa că i-a poruncit lui Farrukh-Shah să invadeze Galileea, spre marea consternare a lui Raymond, și să jefuiască teritoriile ocupate de franci. În momentul în care Saladin a ajuns la Damasc, a primit unele informații despre o lovitură de stat care ar fi avut loc la Constantinopol, aducându-l la putere pe Andronicus Comnenus, un anti-latin notoriu. Andronicus era bine cunoscut în Orientul latin, deoarece provocase nu un scandal, ci chiar două. În primul rând, o sedusese pe sora împărătesei bizantine, Filipa de Antiohia, și, ca urmare, a fost nevoit să fugă la Ierusalim, unde Amalric l-a primit, ca refugiat. Cu toate acestea, a mers și mai departe, fugind cu văduva lui Balduin al III-lea, Teodora, iar, de data aceasta, a căutat adăpost, nici mai mult nici mai puțin, la curtea lui Nur al-Din. Nu știm cum s-a descurcat Nur al-Din cu șmecherul dezmațat, dar Andronicus a trăit timp de mulți ani cu musulmanii, până când s-a împăcat cu Manuel și a revenit la Constantinopol. Acum, ajunsese la putere și Saladin era convins că nu va sări în ajutorul Regatului latin, dacă acesta ar fi fost atacat. În 1181, împăratul bizantin Alexius Comnenus a trimis o ambasadă la Cairo și cele două părți au semnat un tratat. Acesta, împreună cu altul, semnat de Andronicus și Saladin în iunie 1185, l-au făcut pe Saladin să scape de teama unui atac bizantin.

După câteva zile, Saladin s-a pus din nou în mișcare și, fără piardă vreun moment, a invadat Regatul Ierusalimului. La 13 iulie, un detașament al armatei sale a asediat castelul de la Baisan, în sudul Galileei, iar Balduin și-a luat armata să-l elibereze. Deși ceea ce a avut loc a fost numită o bătălie, ea a fost, mai degrabă, o încercare a musulmanilor de a forța confruntarea de la care însă francii s-au abținut. Arcașii turci călare i-au atacat pe franci, iar cavalerii latini au ripostat, însă sporadic. Căldura intensă a zilei și-a luat și ea tributul, iar Guillaume de Tir spunea că mulți au murit din acea cauză atunci, inclusiv preotul Mormântului care purta Sfânta Cruce. Fără să câștige vreun folos tactic din aceste ciocniri, Saladin s-a retras. Pentru aceasta, meritele îi revin lui Balduin care, în ciuda bolii, a demonstrat voință, tenacitate, disciplină și curaj, și era clar că a înțeles miza confruntării, refuzând să muște din momeala musulmană. Saladin și-a îndreptat atenția spre orașul Beirut, despre care știa că se afla pe coasta siriană, veriga slabă a apărării francilor. Cât a stat în Egipt, a ordonat construcția unei flote de 30-40 de galere de război¹⁸ și, acum a lansat un atac complex, atât pe mare, cât și pe uscat, asupra orașului. În același timp, i-a ordonat fratelui său, al-Adil, să lanseze unele șarje prin Darum și Gaza. Părea să fie un atac serios și bine coordonat¹⁹ și, când Balduin a aflat de aceste evoluții, a fost nevoit să facă o alegere dificilă: să-și împartă armata, pentru a se confrunta cu cele două provocări sau să nu o facă și, astfel, să apere Beirutul. Socotind că pierderea acestuia din urmă ar reprezenta o lovitură mult mai mare pentru moralul francilor, a ales ultima opțiune. Timp de trei zile, Saladin a lansat un bombardament intens asupra Beirutului, iar săgețile – după cum spunea Guillaume de Tir – cădeau din cer precum grindina. Între timp, Balduin a ordonat ca navele de la Acra și Tir să vină în ajutor, pentru a despresura Beirutul. Deși capturarea orașului ar reprezentat o victorie spectaculoasă pentru Saladin, faptul că s-a

retras după numai trei zile de asediu poate fi considerat semnul că a recunoscut că nu ar fi putut-o apăra, chiar de ar fi cucerit-o. În orice caz, în acest stadiu, nu francii deveniseră preocuparea sa imediată.²⁰ Deși, acum se îndrepta spre nord, francii erau neliniștiți, deoarece, în ciuda practicilor obișnuite, el a preferat, în mod deliberat, să nu încheie un armistițiu.

După ce a încetat atacul împotriva Beirutului, Saladin s-a îndreptat spre Baalbek, unde a și ajuns pe la mijlocul lunii august a anului 1182. Ritmul marșului era, în mod deliberat, unul lent și i-au trebuit 40 de zile să ajungă pe malul Eufratului. Scopul vizat era acela de a aduna ajutoare de-a lungul drumului și, prin urmare, de a câștiga avânt și, mai apoi, scria că emirii locului îi trimiteau oameni și sprijin. La Alep i s-a alăturat Muzaffar al-Din Keukburi, care conducea orașul și cetatea Harran și care luptase împotriva lui Saladin, în bătălia de la telul al-Sultan. El i-a spus lui Saladin că era pregătit să întoarcă armele și l-a îndemnat să traverseze Eufratul și să pretindă terenurile aflate la est de râu. „Pământul ăsta e al tău”, l-a asigurat. Keukburi și-a cimentat loialitatea, căsătorindu-se cu sora lui Saladin, care, astfel, a câștigat un formidabil aliat. Vorbele lui Keukburi l-au ispitit pe Saladin, căci el știa că Alepul ar opune o rezistență puternică și că, pentru un asediu, trebuia să poată rezista pe parcursul lunilor dure de iarnă. Dimpotrivă, o campanie la est de Eufrat deschidea noi perspective. Deși-și lăsa spatele expus unui atac al celor din Alep, el rămase încrezător că acestea nu i-ar fi provocat prea multe probleme. La sfârșitul lunii septembrie a anului 1182 a ajuns la al-Bira, care era unul dintre punctele de trecere a frontierei de pe Eufrat. Acolo, a fost întâmpinat de Shihab al-Din Mahmud. El i-a înmănat lui Saladin cheile cetății, pe care acesta i le-a înapoiat. Apoi, i-a scris lui al-Adil, cerându-i să-i trimită bani, căci avea mare nevoie de sprijin financiar pentru a câștiga urgent orașele următoare, considerând, și pe bună dreptate, că

dărnicia poate reprezenta cheia succesului. După ce a traversat Eufratul, Saladin s-a îndreptat spre al-Ruha, condus de nimeni altul decât Fakhr al-Din al-Zafarani, care, cândva, fusese în slujba acestuia, dar îl părăsise, furios, deoarece acesta nu-i încredințase orașul Homs. Deși Izz al-Din a trimis o mână de soldați din Mosul să sară în ajutorul cetății al-Ruha, aceștia au ajuns prea târziu și al-Ruha s-a predat, în mod pașnic, armatei lui Saladin. Între timp, în Alep, Imad al-Din Zengi profită de faptul că Saladin trecuse Eufratul și a atacat Manbij-ul. A trecut chiar Eufratul și a lovit Saruj, dar Saladin nu a ripostat deloc, deoarece știa că trupele Alepului nu erau suficient de puternice pentru a-l prinde în capcană. De fapt, nu se grăbea, nici nu a înaintat spre Mosul. Se pare – ca și înainte vreme, în marșul către Damasc – că motivațiile lui erau de natură psihologică, respectiv, dorea să transforme o expediție militară într-un adevărat marș triumfal.²¹ Și, pe când înainta către răsărit, i se supuseră Harran și al-Raqqā – conduse de Qutb al-Din Inal, care, cândva, îl amenințase pe Saladin cu sabia, dar care fusese acum câștigat de punga acestuia cu bani. La 10 noiembrie, Saladin și-a pus tabăra în afara Mosulului: Imad al al-Din al-Isfahani spunea că, pe parcursul unui singur an, calul său atinsese apele Nilului, ale Eufratului și cele ale Tigrului.

Saladin îi scrisese și lui Farrukh-Shah, pentru a-i cere bani, dar nu primise niciun răspuns, deoarece Farrukh-Shah se îmbolnăvise și murise. Poet desăvârșit, cu o mare dragoste pentru opera lui al-Mutanabbi, Farrukh-Shah a rămas cunoscut pentru dârzenia și vitejia de pe câmpul de luptă. Pierderea sa a reprezentat o lovitură considerabilă pentru Saladin, care l-a numit, în noile condiții pe Ibn al-Muqaddam – dovada faptului că disputa legată de Baalbek fusese cu adevărat soluționată – guvernator al Damascului. Între timp, după ce au urmărit îngrijorați plimbară liniștită a lui Saladin prin orașele de pe Eufrat, Izz al-Din

din Mosul și fratele său, Imad al-Din de la Alep i-au abordat pe franci și au făcut pace cu Bohemond al III-lea de Antiohia și Rupen al III-lea de Cilicia. Câteva luni mai târziu, în timp ce Saladin traversa Eufratul, Izz al-Din din Mosul i-a trimis soli lui Balduin, la Ierusalim și a convenit cu acesta asupra unui armistițiu de 11 ani, în schimbul căruia Mosul a acceptat să plătească un tribut anual de 10 000 de dinari. În plus, cei din Mosul au fost de acord să elibereze toți prizonierii franci. Alianța dintre Mosul și franci părea la fel de fermă ca niciodată. Odată ce se ajunsese la un acord, Balduin s-a lansat imediat în acțiune, pentru a tăia căile de comunicație ale lui Saladin. În primul rând, a atacat regiunea Damascului. Ibn al-Muqaddam, cu prea puțini oameni pentru a risca o confruntare, nu i-a putut face față, iar Balduin s-a văzut liber să incendieze recolta. Regele lepros a amenințat că va distruge moscheea de la Darayya, dar o delegație a creștinilor l-a avertizat că, de-ar face așa ceva, și-ar ridica, inutil, împotriva populația musulmană și că Ibn al-Muqaddam va dezlănțui prăpădul împotriva bisericilor creștine din provincie pe post de represalii, astfel că, până la urmă, a renunțat. Și-a condus, apoi, trupele la Bosra, care se afla la 145 de kilometri sud și care era prima așezare pe drumul deșertului de la Damasc către Egipt. Dacă francii ar fi capturat-o, atunci Saladin nu ar fi avut de ales decât să se întoarcă, dar locuitorii săi au blocat toate puțurile din afara zidurilor, făcând imposibil asediul. Știind că Saladin era prea departe spre nord și că Ibn al-Muqaddam nu putea să opună prea mare rezistență, Balduin s-a întors apoi la cetatea al-Habis Jaldak, pe care Farrukh-Shah o cucerise cu câteva luni înainte. După un scurt asediu, cetatea s-a predat și, astfel, controlul asupra răsăritului Galileei a fost restabilit.²² Saladin era informat permanent cu ceea ce se întâmpla, dar nu se arăta îngrijorat, părând chiar indiferent: „În timp ce ei ne iau satele, noi le cucerim orașele”. Și avea motive să stea liniștit. Știa că,

fără sprijin din partea Bizanțului, francii nu puteau ataca Egiptul, dar și că raidurile lansate de Balduin puteau fi insuficiente să-l forțeze să se întoarcă. Vedeau în ele, mai degrabă, niște diversivțiuni tactice și le considera simptome ale mâniei neputincioase resimțite de franci, deoarece părăsise Siria fără să-și mai bată capul să negocieze un armistițiu.

O întrebare îi tulbura încă pe mulți – inclusiv pe al-Qadi al-Fadil: Ce avea de gând Saladin? Era clar că, odată Mosulul cucerit, ar fi capitulat și Alepul, dar, ceea ce era mai puțin clar, era ce avea de gând Saladin cu asediul Mosulului sau cum îl putea justifica. În ceea ce privește Alepul, acolo lucrurile aveau, de astă dată, o noimă: de vreme ce fiul lui Nur al-Din, al-Salih era mort, Saladin devenea cel mai îndepătat să pretindă succesiunea. Dar, în cazul Mosulului, nu putea face nicio astfel de revendicare. Era o chestiune pe care cei din Mosul i-o transmisese fără zăbavă califului, iar Saladin nu avea motive de optimism când vedea cât de bine fortificase Izz al-Din orașul. Când Taqi ul-Din a sugerat folosirea trebuchetelor*, Saladin i-a răspuns: „Nu ar trebui să folosească nimeni trebuchetele împotriva unui oraș ca acesta... Chiar dacă am distruge un turn... cine ar putea să cucerească orașul, când sunt atât de mulți oameni acolo?” Se găseau în impas: cei din Mosul nu-l puteau alunga pe Saladin, iar, la rândul său, nici el nu putea cuceri orașul cu forța armelor. În plus, cu cât rămânea mai mult acolo, cu atât îi devenea mai slabă poziția în Siria. Soluția a fost să se întoarcă de la Mosul la Sinjar, care s-a predat pașnic, după un asediu de 15 zile și a intrat sub oblăduirea lui Taqi ul-Din. Cetățenii de frunte ai orașului au venit ca soli și au fost tratați cu deja obișnuita curtoazie demonstrată de Saladin. El a reparat daunele provocate în timpul asediului și nu a extras niciun

* Catapulte cu contragreutate (n. red.).

avantaj din cucerirea oraşului, sporindu-şi, astfel, reputaţia de generozitate chiar şi printre cei care, înainte vreme, se arăta-sără sceptici. Deşi nu reuşise să cucerească Mosulul – nici nu se aştepta, în mod realist, s-o facă – reuşise să-i izoleze pe zengizii din Alep de cei din Mosul.

La începutul anului 1183, al-Adil şi al-Qadi al-Fadil i-au transmis lui Saladin veşti alarmante despre curajosul atac al francilor asupra inimii Islamului. Se refereau la atacul întreprins de Reynald de Chatillon în Arabia asupra oraşului Medina, unde era îngropat profetul. Fusesse, cu adevărat, o aventură extraordinară: Reynald a petrecut doi ani, construind părţi de corabie, pe care le-a transportat, mai apoi, pe spatele cămilelor luate de la beduini, până în golful Aqaba, unde au fost asamblate. Apoi, Reynald a pornit pe Marea Roşie şi a acostat la nord de Jeddah. Nu este clar dacă el voia să stabilească un cap de pod al francilor în apropiere sau era – după cum credeau musulmanii – o încercare de a dezgropa resturile profetului şi a le duce pe teritoriul francilor, dar surprinzătorul atac a provocat un adevărat şoc seismic în rândul musulmanilor. Cel care fusese lăsat la conducerea Egiptului, al-Adil, a fost cel care a şi organizat contraatacul. Flota musulmană a distrus corăbiile francilor, iar beduinii i-au vânat pe cei care acostaseră deja şi se îndreptau spre Medina. Timp de cinci zile şi cinci nopţi, armata musulmană a urmărit trupa de asalt ce număra în jur de 170 de bărbaţi şi, cu fiecare zi ce trecea, Medina era şi mai aproape, iar neliniştea musulmanilor devenea tot mai mare. Oricum, în cele din urmă, toţi au fost capturaţi. Câţiva au fost trimişi la Mecca, iar restul, la Medina şi Alexandria, unde Saladin le-a ordonat executarea. Oricum, spre propria sa surpriză, al-Adil a refuzat să execute prizonierii şi a cerut să fie consultaţi mai întâi cărturarii religioşi. Motivul pentru aceasta a fost că, atunci când au fost urmăriţi, musulmanii le-ar fi propus francilor adăpost. Cu toate acestea, Saladin a

insistat ca bărbații să fie trecuți prin sabie, spunând că ei atacaseră pământul sfânt și că soldații aflaseră acum traseul spre Medina și nu puteau fi lăsați în viață. În cele din urmă, ordinele lui Saladin au fost puse în aplicare, dar insistența și hotărârea lui față de decizia fratelui a trădat, fără îndoială, neliniștea pe care o resimțea. Este neclar cât de realistă fusese încercarea francilor, însă îndrăzneala acesteia l-a rușinat foarte pe Saladin. Absența sa din nordul Siriei i-a permis lui Reynald să atace, iar încăpățânarea sa de a rezolva conflictul cu Alep și Mosul, l-au expus acuzelor că își pune propriile interese dinastice mai presus de cele ale Islamului.²³ Saladin scăpase de dezastru ca prin urechile acului. Atacul lui Reynald în inima Islamului, așa spectaculos cum a fost, nu era, de asemenea, unul lipsit de o rațiune strategică – anume de a-l forța pe Saladin să revină din Mosul. Prin controlul expansiunii puterii lui Saladin în Siria, francii îi ajutau, astfel, pe aliații lor zengizi, protejându-și, deopotrivă, propriile interese.²⁴

Prin mai 1183, Saladin a revenit și a asediat din nou Alep. În oraș, nepotul lui Nur al-Din, Imad al-Din Zengi, nu avea niciun chef de o luptă lungă. Condusesese odinioară Sinjarul și acum intenționa să se întoarcă acolo. Așa că nu s-a opus negocierilor secrete cu tabăra lui Saladin, în timpul cărora a transmis că ar fi pregătit să schimbe Alepul pentru Sinjar. Și, astfel, spre uimirea tuturor, la 12 iunie 1183, Alepul își deschise porțile în fața lui Saladin. Locuitorii au trimis doi emiri pentru negociere, dintre care unul era Izz al-Din Jurdik, cândva închis de mai-marii Alepului. Un punct interesant al acordului a fost decizia lui Saladin de a-i înlocui pe cadiul și predicatorul (*khatib*) hanafiți cu unii *șafeiți*. A fost o decizie neobișnuită pentru Saladin, care, în mod normal, nu intervenea în astfel de chestiuni și este posibil ca ea să aibă legătură, pur și simplu, cu sprijinul acordat înainte šiitilor din oraș. Ziua următoare, 13 iunie, Imad

al-Din Zengi s-a văzut, în cele din urmă, față în față cu Saladin, care i-a pregătit o primire extraordinară. În timpul acesteia, Saladin a aflat că fratele său, Buri, murise de pe urma unei răni primite din timpul unei ciocniri cu locuitorii Alepului, dar, pe chipul lui Saladin, nu s-a citit nicio reacție, iar recepția nu a fost întreruptă. El i-a arătat lui Imad al-Din generozitatea obișnuită și i-a permis să ia cu el din cămărilor cetății tot ce putea căra. Cu toate acestea, una dintre condiții era ca Imad al-Din să-și aducă trupele, în cazul în care Saladin se va lupta cu francii. Generozitatea lui Saladin a câștigat poporul din Alep și, în special, pe mamelucii lui Nur al-Din, care au venit, acum, în serviciul său. Pentru Saladin, Alep reprezenta ochiul Siriei și – în ciuda lipsei de bani, pe care-i solicita de urgență din Egipt – era mulțumit, căci cucerise Alepul ieftin și fără prea mari pierderi, chiar dacă deplângea moartea fratelui.

I-au trebuit nouă ani lui Saladin pentru a înșenunchea Alepul, oraș pe care se lăudase, cândva, că-l va „mulge”. Casa zengidă rezistase presiunilor lui Ayyub și de două ori trimiseseră asasini să-l ucidă. Dar Alep nu a putut rezista avântului și presiunii exercitate de Saladin. El și-a cheltuit banii cu dărnicie pentru a-i câștiga pe emiri și, insistent, i-a scris califului, argumentând că, fără Alep și Mosul, Războiul sfânt nu putea fi purtat cu eficiență. Că a crezut sau nu acest lucru este mai puțin important decât că l-a susținut în mod constant. Și Alepul a căzut pașnic, dovedind priceperea diplomatică a lui Saladin. A fost un moment esențial, deoarece Saladin nu putea nici să se antreneze într-un asediu de lungă durată și nici să accepte un conflict sângeros, în care să-i sacrifice pe locotenenții lui Nur al-Din de care avea nevoie pe mai departe. A fost norocos că Alepul era condus de Imad al-Din Zengi, a cărui carieră fusese una dezamăgitoare²⁵ și a cărui ambiție de a trece Eufratul către vest nu a fost pe potrivă capacității sale de a se stabili acolo.

Locuitorii din Alep au fost indignați de felul în care Imad al-Din Zengi a trădat orașul și un popular cântec al zilei vorbea despre un măgar ce vânduse lapte proaspăt în schimbul unuia acru, dar locuitorii Alepului erau negustori, iar Saladin i-a liniștit repede, aruncând generos cu bani în stânga și-n dreapta și purtându-se împăciuitoare. Saladin își pierduse un frate pentru a câștiga un oraș, dar se afla acum într-o poziție foarte puternică, deoarece armatele Alepului, Damascului și ale Egiptului erau unite în spațiile lui, reușind să-i împrejmuiească aproape complet pe franci. Saladin ținea ferm în mâini cele două coarne ale semilunii musulmane – Egiptul și Siria de Nord. Unitatea musulmană, după aproape un secol de dezbinare, era acum la o întindere de mână, iar perspectivele erau unele sumbre pentru franci.²⁶

Capitolul 10

În pragul naufragiului: Saladin se îmbolnăvește la Harran

*Lucrurile nu merg după voința omului și nicicând
nu știm câtă vreme ne-a mai rămas.*

Saladin

Pentru Regatul latin vara anului 1183 a fost un anotimp periculos, deoarece, abia revenit la Damasc, după ce a reușit ca Alepul să i se predea, Saladin a și început să-și adune forțele. În același timp, sănătatea lui Balduin s-a deteriorat într-atât, încât era forțat să stea culcat mai tot timpul, dar, când a aflat că Saladin și-a strâns armata la sud de Damasc, i-a convocat de urgență pe toți seniorii săi: Raymond de Tripoli, Reynald de Chatillon, Balduin de Ibelin. Și, bineînțeles, pe Guy de Lusignan, care era virtualul său moștenitor, fiind căsătorit cu sora lui Balduin, acesta desemnându-l regent și comandant-șef, chiar dacă era foarte nepopular printre baroni. Acțiunile lui Saladin erau considerate într-atât de periculoase încât au cerut ajutor de la coloniile genoveze și pisane de pe coastă, care au răspuns, trimițând trupe. Chiar și pelerinii au fost chemați, iar toți oamenii în putere se pregăteau de luptă. La 29 septembrie, Saladin a traversat Iordanul și a atacat Baisanul, pe care-l găsi pustiu. Pentru următoarele opt zile, cele două armate se urmăriră una pe cealaltă. Musulmanii au continuat să hărțuiască

și să provoace armata creștină să se lanseze în șarjă, dar Guy și-a ținut în frâu forțele și nu s-au lăsat provocați. Musulmanii s-au mulțumit să-i atace cu arcașii, în timp ce francii și-au păstrat cavaleria ascunsă în spatele infanteriei, pentru a-și proteja caii de săgețile musulmane. Răbdător, Saladin își monitoriza cu atenție adversarii și se aștepta ca aceștia să facă greșeala de a șarja; Imad al-Din al-Isfahani nota că „în fiecare zi, ne-am așteptat să șarjeze, să se năpustească în luptă, după cum le era obiceiul”, dar francii au refuzat, cu încăpățănare, să înghită moameala și au menținut disciplina. După o săptămână de hărțuiri, emirii au venit la Saladin și i-au transmis că nu prea mai erau provizii și, astfel, Saladin a pus capăt campaniei.

La prima vedere, se pare că nu se întâmplaseră prea multe, dar, de fapt, se stabilise un precedent care va avea repercusiuni profunde și, în cele din urmă, chiar dezastruoase pentru Regatul latin. Cu Balduin la pat, Guy era cel care conducea armata – cea mai mare, așa cum a remarcat Guillaume de Tîr, pe care o adunaseră francii vreodată – iar el rămăsese în defensivă, permițându-i lui Saladin să devasteze nestânjenit teritoriul creștin. Această strategie limitată a provocat unele critici din partea francilor, care l-au acuzat de lașitate, insistând că ar fi trebuit să lanseze un atac. Cu toate acestea, acuzațiile erau rodul invidiei și nu dovada unei judecăți militare sănătoase. Cei care-l criticau îl considerau pe Guy un nebun frumos, dar arogant și un desfrânat¹, dar adevărul era că Guy acționase cu pricepere. Fapt cert este că, în ciuda faptului că o mare armată musulmană invadase teritoriul creștin, ea nu câștigase teritoriu, iar francezii nu suferiseră nicio pierdere. Problema lui Guy era că nu se putea baza pe sprijinul celorlalți lorzi, ce se așteptau să-l vadă dând greș, deoarece se temeau că orice succes i-ar întări poziția. Desigur, fuseseră grave probleme de organizare, care duseseră la înfometarea armatei, dar, în linii mari, Guy condusesse o campanie de manual, aplicând o reușită

strategie de apărare, cu riscuri minime.² Pentru ca Guy să câștige, tot ce trebuia să facă era să păstreze disciplina armatei. Chiar și Saladin a acceptat că francii au adoptat o strategie militară de succes, pe care nu a reușit să o contracareze. Și, dacă ar fi adoptat o strategie similară patru ani mai târziu, înfrângerea devastatoare de la Hattin ar fi fost evitată.

După ce a trecut înapoi Iordanul, Saladin s-a întors la Damasc, unde i-a ordonat lui al-Adil să părăsească Egiptul și să preia comanda Alepului, în timp ce el l-a trimis pe Taqi ul-Din să-i preia poziția în Egipt. Între timp, Balduin a început să se simtă ceva mai bine și s-a întors la Ierusalim, unde i-a luat regența lui Guy și și-a ocupat tronul. Deși Guy fusese criticat pentru campania militară, disputa dintre el și rege nu avea legătură cu această chestiune. Nici nu mai conta, Balduin îl demisese și îl umilise în mod deliberat pe Guy în public, instalându-l acum pe nepotul său, tânărul Balduin al V-lea, ca moștenitor. Raymond de Tripoli – care i se opunea vehement lui Guy – a fost numit regent. Relațiile dintre Guy și Balduin au continuat să se deterioreze într-atât încât Balduin a încercat chiar să anuleze căsătoria surorii sale cu el. De câteva ori, Balduin l-a convocat pe Guy ca pe un vasal pentru o întrevedere la Ierusalim și, de fiecare dată, Guy s-a scuzat, invocând starea de sănătate. În consecință, în conformitate cu obiceiul Ierusalimului, bolnavul rege a fost dus cu litiera la Ascalon, pentru a-i cere lui Guy să vină să-l vadă,³ însă porțile orașului au rămas închise în fața sa. Balduin s-a văzut obligat să ceară să fie cărat la porți, unde a ciocănit și a cerut să i se deschidă, dar Guy l-a sfidat, iar porțile au rămas ferecate. Furios, Balduin a căutat acum să-l înlăture pe Guy, neputând tolera o asemenea sfidare publică, dar, se pare că, până la urmă, nu a mai luat nicio măsură, iar Guy a rămas nestânjenit la cârma Ascalonului.

La sfârșitul lunii octombrie 1183, Saladin a părăsit Damascul. De data aceasta, destinația lui era Kerak, deoarece acolo avea loc

nunta lui Humphrey al IV-lea din Toron cu sora vitregă a lui Balduin al IV-lea. Saladin știa prea bine acest lucru, iar atacul său asupra cetății Kerak fusese planificat pentru a se suprapune cu sacra ceremonie. Împreună cu Shaubak, care se afla la aproximativ o sută de kilometri mai la sud, Kerak – fortăreața lui Reynald din Chatillon – făcea ca trecerea dintre Siria și Egipt să fie periculoasă, dacă nu erai însoțit de o puternică escortă militară. De îndată, Saladin a încercuit castelul și șapte catapulte l-au bombardat zi și noapte. În mod bizar, în castel avea loc o nuntă, fiind plin de menestreli și actori. Povestea spune că mama lui Humphrey din Toron i-a și trimis mâncare lui Saladin de la petrecerea de nuntă. Ca să nu fie depășit în galanterie, Saladin a întrebat unde se desfășura ceremonia în castel și a dat instrucțiuni stricte ca respectiva arie să nu fie bombardată pentru ca noul cuplu să nu fie deranjat. De fapt, Saladin nu a profitat de propriul avantaj și, nu după mult timp, a și oprit asediul. În orice caz, se afla la Kerak din alte motive: el aștepta o caravană din Egipt, condusă de al-Adil, care era pe cale să-și asume responsabilitățile în Alep. Oricum, Balduin, prea bolnav pentru a călări, fiind dus cu litiera, a plecat de îndată cu armata de la Ierusalim, pentru a elibera Kerakul. Totuși, până să ajungă armata sa acolo, Saladin se retrăsese către Damasc, unde a și ajuns în decembrie 1183.

În primăvara anului 1184 Saladin a lansat din nou ofensiva și, pentru prima dată, începem să vedem beneficiile nesfârșitei campanii din nord, pentru că avea acum, alături trupele din Alep, conduse de al-Adil și armata egipteană, aflată sub comanda lui Taqi ul-Din. De asemenea, i se alăturaseră și emiri din estul Eufratului, cel mai important fiind alt frate al lui Izz al-Din din Mosul. Ca să nu rămână mai prejos, orașele Mardin și Sinjar trimiseră, la rândul lor, și ele trupe. În mod clar, Saladin nu se grăbea și, abia, pe la începutul lunii iulie a ajuns pe teritoriul francilor, pe care l-a devastat până ce, în fine, armata i s-a

regrupat la Kerak, pe la mijlocul lunii august a anului 1184. A plasat nouă catapulte în fața zidurilor castelului, acestea provocând pagube imense. Când veștile au ajuns la Ierusalim, a fost imediat pusă pe picioare o armată, iar regele, în imposibilitatea de a călători, a fost, din nou, transportat cu litiera. Apropierea francilor l-a forțat pe Saladin să renunțe la asediarea Kerakului, mutându-se după aceea la 65 de kilometri la nord, spre Hisban, unde a ocupat o poziție importantă pentru a bloca ofensiva francilor. Apoi, a așteptat să vadă dacă aceștia intenționau să intre în luptă, dar, când a văzut că nu dădeau niciun semn că vor s-o facă și știind că toate trupele lor erau la Kerak, a înțeles că poate jefui, fără teamă, terenurile francilor. A atacat orașele Nablus, Jenin și Sebestea, unul după altul, capturând, de acolo, pradă și prizonieri. În curând, la mijlocul lunii septembrie a anului 1184, Saladin s-a întors la Damasc și și-a demobilizat armata.

Moartea lui Balduin al IV-lea

La începutul anului 1185 devenise limpede că Balduin al IV-lea era pe moarte. Succesiunea era una aranjată, deoarece nepotul său, Balduin al V-lea – cunoscut cu numele de alint de Baudouinette – fusese uns co-rege în același an. În ziua în care a murit, Balduin al IV-lea și-a adunat, pentru ultima dată, vasalii, pentru a-și lua rămas-bun. Deja boala își luăsese obolul: era orb, diform și schilod. Avea doar 23 de ani și condusese vreme de 11 ani. La 16 mai 1185, după dureri inimaginabile, Balduin al IV-lea a murit. A fost îngropat lângă tată, în capela regilor latini din Biserica Sfântului mormânt, la poalele Golgotei, locul cel mai sfânt al creștinătății, pe care s-a străduit să-l apere pe tot parcursul domniei.⁴ În ciuda bolii îngrozitoare, Balduin domnise cu o forță extraordinară și, atâta timp cât trăise, îl ținuse pe Saladin sub control. Fiecare atac musulman era întâmpinat de oastea creștină și, sub conducerea sa, francii

au dejucat încercările lui Saladin de a-i înconjura. Nu numai în teatrul de luptă al mării sale victorii de la Mont Gisard, ci pe tot parcursul domniei sale scurte și dureroase, Balduin s-a dovedit a fi un potrivnic pe măsura marelui Saladin. Regentul ales pentru tânărul Balduin al V-lea era Raymond din Tripoli, care i-a și trimis imediat un mesaj lui Saladin cerându-i un armistițiu. Cumva surprinzător, Saladin a fost de acord, căci era nerăbdător să traverseze Eufratul, unde Izz al-Din din Mosul revenise la vechile năravuri, aliindu-se cu al-Pahlawan din Azerbaidjan și cu șahul Armeniei din Akhlat și amenința pământurilor pe care Saladin abia le cucerise. În 1182, Saladin traversa Eufratul fără să se obosească să încheie un armistițiu, dar, de data aceasta, prudența a primat și s-a negociat un armistițiu general. Era prudent, printre altele, și pentru că aflase că patriarhul Heraclius – un cleric care se afișa fără niciun ascunziș cu amanta, căreia i se spunea patriarha⁵ – fusese trimis de la Ierusalim în Occident, căutând ajutor militar de urgență. În primăvara anului 1185, Saladin a părăsit Damascul într-o campanie care ar fi trebuit să dureze doar câteva săptămâni; dar, de fapt, nu s-a mai întors până în luna mai 1186, perioadă în care viața i-a ajuns la nadir.

După cum am pomenit mai sus, din Ierusalim a plecat o nouă ambasadă pentru a implora ajutorul european. Trimișii erau de cel mai înalt rang; în afara patriarhului Heraclius al Ierusalimului, printre ambasadori se aflau, de asemenea, maeștrii Templierilor și ai Ospitalierilor. Ambasada merse inițial, la papă, apoi, în Franța, unde i-au oferit lui Filip al II-lea August cheile orașului Ierusalim și cele ale Sfântului Mormânt. Filip a refuzat numai-decât oferta și, de îndată ce a fost posibil din punct de vedere diplomatic, i-a trimis în Anglia. Portretizat adesea ca un personaj de tot răsul, fălindu-se, pe față, cu amanta, Heraclius a ajuns în Anglia, împopoțonat cu mult aur și argint și parfumat din greu – pentru englezi toate acestea reprezentând tocmai opusul

austerității. Dar nu era defel un prost. De îndată ce a ajuns pe uscat, a mers în pelerinaj la mormântul lui Thomas Becket. Era un gest deliberat, menit să-l facă să se rușineze pe Henric, deoarece trecuseră 13 ani de când murise acesta și ce făcuse Henric pentru Ierusalim și pentru a-și ispăși păcatele? Chiar și prin po-doabele sale falnice, Heraclius transmitea, în mod intenționat, un mesaj. De-a lungul anilor, Henric trimisese mulți bani Regatului latin, dar se pare că nu îi permisesese nimănui să-i cheltuiască. Într-adevăr, își rezervase dreptul de a-și retrage toți banii din Orient în orice moment. Până în 1187, contul său oriental, după cum umbla vorba, ajunsese la 30 000 de mărci de argint. Nu obosea să promită o nouă cruciadă, continua să trimită bani, dar aceștia erau blocați – deoarece zgârcenia lui Henric era la fel de binecunoscută ca și generozitatea lui Saladin. Până în 1182, când Henric și-a făcut testamentul la Waltham, contul lui oriental crescuse într-atât încât a fost nevoie să se ia măsuri pentru a i se asigura buna gestionare. Acesta era mesajul giuvaiericelor lui Heraclius: „Vrem un prinț, nu bani”, a strigat el, când răbdarea la tertipurile lui Henric i-a cedat în cele din urmă. „De pretutindeni primim bani, dar niciun prinț”. Eșecul misiunii lui Heraclius a reprezentat o mare lovitură pentru Ierusalim, dar a avut un efect salutar: a fost dovada finală că Henric nu va participa la cruciadă. Dar ce se va întâmpla cu averea imensă pe care o acumulase în Ierusalim?

Marșul lui Saladin spre Mosul

Între timp, Saladin a traversat Eufratul într-o altă încercare de a cuceri Mosulul. Inițial, a fost încurajat de moartea șahului Armeniei, dar, atâta timp cât Mosulul opunea rezistență și primea susținere din partea lui al-Pahlawan al Azerbaidjanului, Saladin nu putea ieși din impas. În această perioadă sunt evidente semnele că relația dintre al-Qadi al-Fadil și Saladin se

răciseră. Era limpede că al-Qadi al-Fadil nu era de acord cu întoarcerea lui Saladin pentru asediul Mosulul – i-a scris odată, preamărind apele Nilului, în comparație cu cele ale Eufratului, dar Saladin a ales să-i ignore cuvintele. În mintea lui al-Qadi al-Fadil, Saladin și-a permis să se lase deturnat și a pierdut din vedere Războiul sfânt. Într-o scrisoare, i-a scris, extrem de criptic, lui Imad al-Din al-Isfahni: „Rămâne ce nu am indicat și ce nu pot menționa legat de faptul că metodele nu sunt suficiente pentru a ajunge la finalul dorit”. Din Egipt, l-a anunțat pe Saladin să nu-l deranjeze pe calif cu scrisori și solicitări: „Izvorul trebuie lăsat să se umple din nou cu apă” – un semn al frustrării și al dezamăgirii crescânde. Când i-a scris, spunând că intenționează să plece în pelerinaj și a primit un răspuns descurajator, s-a gândit chiar să-și dea demisia și să iasă din serviciul lui Saladin. Ce ar fi putut cauza decizia extraordinară a lui al-Qadi al-Fadil? Timp de 15 ani l-a susținut pe Saladin și l-a servit, ajungând, probabil, al doilea om ca importanță în stat. „Nu am cucerit pământurile cu sabia, ci cu ajutorul condeii lui al-Qadi al-Fadil”, a repetat Saladin în mai multe rânduri și a ascultat, cu atenție, toate sfaturile lui al-Qadi al-Fadil legate nu numai de probleme politice și administrative, ci și de cele militare. Totuși, al-Qadi al-Fadil era dezamăgit și nu încapă îndoială că aventura lui Saladin în Mosul a fost cauza.

Ce făcea mai exact Saladin în Mosul? Nici măcar apropiații lui nu știau cu precizie. El însuși a continuat să insiste, trimițându-i scrisori califului, că are nevoie de trupele din Mosul pentru a lupta în Războiul sfânt, dar cuvintele sale nu erau deloc convingătoare. La mijloc, se găseau ambiții personale și dinastice; Saladin crea un imperiu pentru el însuși, dar și pentru familia sa. Ca întindere, teritoriile sale le depășiseră, deja, pe cele cucerite de Nur al-Din și cine știa ce urma după ce Mosulul ar fi fost cucerit – Georgia, Constantinopolul, Anatolia,

chiar și Bagdadul? În același timp, s-ar putea să se fi simțit mai în largul său înlăuntrul granițelor Mosulului; era, până la urmă, kurd, și nu sirian sau egiptean. Este interesant de notat faptul că cei doi oameni care au insistat ca el să-și urmeze ambițiile legate de Mosul erau Isa al-Hakkari și al-Mashtub, kurzi amândoi, din regiunea învecinată Hakkari. Pur și simplu nu știm ce avea Saladin în minte, dar putem fi siguri că ambițiile personale și familiale ale sale coexistau cu țeluri morale și religioase. În Egipt, s-a căznit din străfundul sufletului să pună bazele Renașterii sunnite, demonstrând, astfel, că era un om al epocii. Acum, spre frustrarea ulama, ambițiile sale la răsărit de Eufrat confirmau că era, într-adevăr, un om al epocii.

Boala lui Saladin

Apoi, la 3 Decembrie 1185, Saladin s-a îmbolnăvit și s-a retras la Harran. Ca urmare, a fost nevoit să pună capăt asedierii Mosulului și să-și trimită soldații la vatră. La început, al-Qadi al-Fadil nu a considerat situația a fi prea serioasă și și-a găsit o scuză să nu-l viziteze pe Saladin. Dar, curând, a devenit clar faptul că boala era una gravă și, imediat după aceea, viața lui Saladin părea să atârne de un fir de păr. Imediat al-Qadi al-Fadil i-a scris lui Imad al-Din al-Isfajani, sugerându-i să-l mute pe Saladin la Alep, cât mai curând, deoarece se temea de tulburările care ar fi urmat dacă el s-ar fi stins din viață. În ianuarie 1186, soția lui Saladin, Ismat al-Din, a murit și s-au dat instrucțiuni stricte pentru ca el să nu afle tragica veste. La Harran fură aduși degrabă medici, dar, până în februarie 1186, boala s-a agravat, iar Saladin nu mai era în stare să se ridice și de abia era conștient. Imad al-Din i-a notat ultima dorință și i-a încheiat testamentul, deoarece se temeau că în curând va muri. Zvonurile despre boala lui Saladin s-au împrăștiat repede din Mosul în Cairo și un sentiment de neliniște și nervozitate i-a copleșit pe

oameni, deoarece nu aveau de unde ști ce se va petrece în continuare. Al-Adil a venit în grabă din Alep – de la 200 de kilometri, un drum periculos pe timp de iarnă – aducându-și cu el și doctorul personal, în timp ce fratele mai mare al lui Saladin, Tughtekin, se afla în Yemenul îndepărtat. Întrebarea care era pe buzele tuturor era cine îi va fi succesor? Fiul cel mai mare, al-Afdal, avea 15 ani și era în Egipt, sub tutela lui Taqi ul-Din. Dar putea Taqi ul-Din, care gustase din puterea și bogăția Egiptului, să renunțe la toate și să se mulțumească cu un rol de simplu tutore? Într-un moment de luciditate, Saladin încercase să le smulgă emirilor săi promisiunea de supunere față de fiu, dar s-a dovedit o strădanie fără rost, întrucât puțini au fost cei care s-au arătat dispuși să o și facă. Înainte cu câțiva ani, un băiat, al-Salih, fiul lui Nur al-Din, nu a putut să țină laolaltă ceea ce clădise tatăl; acum era clar că un altul era pe cale, la rândul său, să nu se poată ridica la înălțimea sarcinilor. Dacă Saladin a avut vreo iluzie că rudele vor lăsa de la ele, lunga perioadă de febră de la Harran i-a dovedit contrariul.⁶

Saladin și al-Qadi al-Fadil: jurăminte reînnoite

Nu este surprinzător faptul că atât al-Qadi al-Fadil, cât și Imad al-Din al-Isfahani au privit boala lui Saladin în termeni providențiali, așa că, de îndată ce a început încet-încet să-și revină, se hotărâră să nu lase ocazia din mână. Dojenindu-l cu blândețe pe Saladin, Imad al-Din scria că boala îi fusese trimisă de Dumnezeu, pentru „a-și ispăși păcatele... și a-l trezi din somnul uitării”, astfel că-l înconjură cu predicatori și juriști, deși Saladin se împotrivi prezenței juriștilor, deoarece era obosit de certurile acestora. Al-Qadi al-Fadil era chiar și mai direct. Când Saladin s-a întors la Damasc și era în convalescență, a venit în vizită și l-a pus să jure în fața lui

Dumnezeu că, dacă se va însănătoși, nu va mai lupta iar împotriva musulmanilor, ci se va devota Războiului sfânt. Saladin l-a ținut de mână pe al-Qadi al-Fadil și a repetat după acesta jurământul, adăugând că-l va ucide pe Reynald de Chatillon, iar cu această simbolică ținere a mâinilor s-a recreat alianța dintre puterea militară și cea intelectuală. Din toamna anului 1174 până atunci, Saladin petrecuse vreo 13 luni luptând împotriva francilor și alte 33 luptând împotriva musulmanilor săi.⁷ Dar el nu a mai declanșat nicio campanie militară la est de Eufrat și, la un an după ce s-a făcut bine, devasta Regatul latin și cucerea Ierusalimul.

Al-Qadi al-Fadil criticase armistițiul pe care Saladin îl făcuse cu Raymond la Tripoli, pentru că nu-l forța nimeni și nimic pe Saladin să-l accepte. De fapt, armistițiul l-a avantajat pe Saladin, deoarece, în timpul bolii, și cu Damascul vulnerabil, francii au respectat înțelegerea. Așa că, atunci când cavalerii care au răspuns chemării lui Heraclius au sosit în Palestina pentru a lupta, nu li s-a îngăduit s-o facă. Acum, odată cu îmbunătățirea stării de sănătate a lui Saladin, a crescut și norocul lui. Al-Pahlawan al Azerbaidjanului – aliatul Mosulului – a murit în primele luni ale anului 1186, iar, odată cu moartea lui, Izz al-Din din Mosul și-a pierdut singurul tovarăș și se simțea izolat. Momentul pentru o apropiere de Saladin era acum oportun. Ambasadorul Mosulului la curtea lui Saladin a fost Baha ul-Din Ibn Shaddad, care a scris: „Când vestea bolii sultanului a ajuns în Mosul, am simțit că este o ocazie care nu putea fi neglijată, pentru că știam cât de prompt pleacă urechea acest prinț la rugăminți și ce inimă bună are”. Ibn Shaddad a fost desemnat să negocieze un acord – era plin de înțelesuri faptul că va ajunge în serviciul lui Saladin, devenind judecătorul armatei și biograful lui. În ziua de Arafat, care comemorează pelerinajul, Saladin a jurat solemn, în cele din urmă, că va aduce pacea în Mosul.

Ibn Shaddad a fost cel în fața căruia a depus Saladin jurământul și, deopotrivă, cel care l-a determinat și pe al-Adil să jure. În timp ce delegația din Mosul își lua rămas bun, Saladin a aflat că Mohamed, fiul lui Shirkuh, murise. De vreme ce Saladin era încă prea bolnav să poată sta în capul oaselor prea mult timp, al-Adil a fost cel care a primit condoleanțele. Tratatul – încheiat la 4 martie 1186 – îl obliga pe Izz al-Din să îl recunoască pe Saladin drept suzeran și să-i furnizeze trupe împotriva francilor. Saladin a răspuns cu generozitatea obișnuită și i-a întărit poziția lui Izz al-Din. Astfel, cu acest acord, Saladin a realizat în fine ceea ce-și dorea încă din 1174: a atins obiectivul minim al campaniei, cât și unul dintre scopurile majore ale domniei.⁸ Cu toate că trecuseră 12 ani, în cele din urmă Mosul, Alep, Damasc și Cairo au fost de acord să furnizeze trupe și, astfel, francii erau complet încercuiți.

Până la sfârșitul lunii mai 1186, Saladin s-a întors în Damasc și a fost întâmpinat de vestea despre moartea tânărului Balduin al V-lea, care a murit în Acra. Moartea lui – bruscă, dar nu neașteptată, deoarece fusese un copil bolnăvicios – a precipitat criza în Regat. Însemna succesiunea lui Guy de Lusignan, care – prin căsătoria cu sora lui Balduin al IV-lea – era moștenitorul de drept. Oricum, opiniile erau împărțite; deși s-a căzut de acord că Sibyl era cea mai îndreptățită la tron și că, pe cale de consecință, Guy ar trebui să fie rege, alții considerau inadecvat, de vreme ce Balduin al IV-lea a încercat asiduu să-l oprească și să anuleze căsătoria surorii.⁹ În cele din urmă, după câteva ter-tipuri, Sybil și Guy au fost încoronați, deși Raymond din Tripoli a refuzat să participe la ceremonie și s-a retras la Tiberiada. Balduin de Ibelin, care îl detesta pe Guy, a refuzat, de asemenea, să-i prezinte omagiile noului rege și a părăsit regatul pentru a intra în serviciul lui Bohemond din Antiohia. Saladin a fost mereu bine informat în legătură cu ceea ce se petrecea în Regatul latin

și se presupune că el ar fi urmărit îndeaproape succesiunea evenimentelor de după moartea lui Balduin al V-lea.

Dar ce s-a petrecut în continuare a fost, fără doar și poate, o mare surpriză. Când Raymond din Tripoli a refuzat să-i prezinte oamgiile lui Guy, regele s-a hotărât să pornească în marș către Tiberiada și să-l facă să dea socoteală. Aceasta l-a speriat foarte pe Raymond și, cu toate că evenimentele care au urmat nu sunt clare, se pare că ar fi luat legătura cu Saladin, prin intermediul nepotului acestuia, Taqi ul-Din – și a fost de acord să ajungă la o înțelegere cu musulmanii. Acest lucru a condus la retragerea lui Guy și a forțelor sale, pentru că nu era pregătit să pornească război cu Saladin în timp ce regatul lui era atât de divizat.¹⁰ În orice caz, armistițiul era încă în vigoare, urmând să expire de Paști, în anul 1187. De ce a ales Raymond să-l abordeze pe Saladin este o chestiune care i-a mirat pe istorici. Deși nu-i datora lui Guy niciun fel de supunere, considerându-l un parvenit și un uzurpator, datora loialitate regatului. Or, prin permisiunea dată trupelor lui Saladin să organizeze o garnizoană la Tiberiada, el îi trăda pe camarazii săi franci.¹¹ Fiind locuitor la a patra generație în Outremer, știa bine araba și avea mulți prieteni musulmani. Imad al-Din al-Isfahani a mers atât de departe, încât a scris că dacă nu i-ar fi fost frică de prietenii creștini, s-ar fi convertit la islam. Familiarizat cu jocurile politice jucate decenii la rând în Siria, presupunea, probabil, că Saladin ar sprijini pretențiile la tron. Ceea ce nu a înțeles – și când a făcut-o era prea târziu – a fost că Saladin nu era interesat să participe la niciun joc. Cel mai bun lucru care se poate spune despre Raymond era că, deși obtuz, reprezenta un aliat mult mai periculos pentru Saladin, decât era Guy ca inamic.¹² La început, Saladin a crezut că era un șiretlic, dar curând a văzut ce potențial are scindarea forțelor france. Astfel că, pentru a

răspunde mâinii întinse de Raymond, Saladin a eliberat mai mulți cavaleri ai acestuia pe care îi ținea prizonieri.

Apoi, în iarna anului 1186, în timp ce armistițiul era în vigoare, Reynald de Chatillon a atacat o caravană care călătorea de la Cairo la Damasc. Contrar a ceea ce s-a crezut de-a lungul anilor, sora lui Saladin nu se afla în caravană. Cu toate acestea, actul lui Reynald a fost unul șocant, iar Saladin i s-a plâns imediat lui Guy, deoarece încălca armistițiului. Saladin a pretins eliberarea tuturor deținuților și returnarea tuturor proprietăților. Guy i-a cerut lui Reynald să le restituie, dar Reynald a refuzat să se supună, susținând că era rege peste pământurile sale, după cum Guy era rege peste ale lui și că el nu încheiase niciun armistițiu cu Saladin. Adevărul era acesta: Reynald a ales să încalce armistițiul într-o perioadă în care creștinii erau cel mai puțin în stare să se bată cu musulmanii.

La o primă vedere acțiunea lui pare una lipsită de sens și, în mod deliberat, provocatoare, iar Reynald este adesea portretizat ca un *enfant terrible* în această dramă în desfășurare, dar adevărul este mai nuanțat și trebuie să adăugăm faptelor lui Reynald un grad de sofisticare politică.¹³ Devenise din ce în ce mai clar că Saladin nu intenționa să reînnoiască armistițiul, care urma să expire de Paști, în 1187. Își revenise din boală și era hotărât să lupte – așa cum îi jurase lui al-Qadi al-Fadil – iar, acum, armata lui prindea încet viață din soldații proveniți din Egipt, Siria, de pe Eufrat și Tigru. Niciun lider musulman în viață nu reușise să adune o armată atât de mare. Reynald era, fără îndoială, conștient de acest lucru și a fost tentat să lovească primul. Putea presupune chiar că Saladin se folosea de pace pentru a-și muta trupele pe teritoriul francilor și considerase că aceasta reprezenta o încălcare a armistițiului.¹⁴ Fără îndoială, capturarea caravanei l-a șocat pe Saladin, dar realitatea era că

războiul urma să fie reluat – și ambele părți înțeleseseră acest lucru. În orice caz, Raymond din Tripoli era cel care acceptase armistițiul cu Saladin, motiv pentru care Reynald îl detesta și-l considera trădător. Reynald nici nu socotea că încălcarea armistițiului ar fi reprezentat un act de insubordonare față de regele Ierusalimului,¹⁵ pentru că el începuse să-și construiască propriul stat în stat și, ulterior, ar fi depus eforturi să devină independent față de conducerea Ierusalimului, ca Tripoli sau Antiohia.

În ciuda provocării lui Reynald, Saladin nu a rupt armistițiul. Era chiar luna Muharram, când pelerinii se întorc de la Mecca, iar, în martie 1187, Saladin a deplasat un detașament de militari la Bosra, pentru a-l împiedica pe Reynald să atace o altă caravană în care se afla și sora sa, care de abia își încheiase pelerinajul. În același timp, el aștepta sosirea forțelor egiptene. Odată cu apropierea datei de expirare a armistițiului și după ce devenise clar că Saladin nu intenționa să-l reînnoiască, Guy i-a convocat pe nobilii săi să hotărască ce era de făcut. Cei prezenți l-au îndemnat să încheie numaidecât pace cu Raymond din Tripoli, căci regatul nu-și permitea să fie divizat. Imediat o delegație a și pornit la drum, însă, în momentul plecării din Ierusalim, armistițiul expirase, iar Saladin a declarat război. De data aceasta era hotărât să lupte, „pentru că lucrurile nu se desfășoară conform dorințelor omului și nici nu știm cât de mult a mai rămas din viața noastră”.

Capitolul 11

Victoria de la Hattin

Tu ești cel care i-a dat să bea.

Saladin

Balian de Ibelin a fost cel mai vocal susținător al încheierii disputei dintre rege și Raymond de Tripoli, spre binele regatului. Chiar s-a oferit să conducă o ambasadă, care să meargă la Tiberiada, unde Raymond locuia, împreună cu soția, Eschiva, pentru a negocia o înțelegere. Guy a fost de acord cu această propunere și Balian a pornit de îndată la drum. I s-au alăturat Gerard de Ridefort, maestrul Templierilor, și Roger de Moulins, maestru al Ospitalierilor. Între timp, Raymond se confrunta cu o situație delicată, deoarece al-Afdal, fiul lui Saladin, i-a cerut permisiunea să efectueze o misiune de recunoaștere pe teritoriile sale, iar acordul încheiat cu Saladin nu-i dădea lui Raymond nicio posibilitate să refuze. Înțelept, el i-a restrâns mobilitatea lui al-Afdal și a convenit ca detașamentul musulman – condus de Keukburi, alături de care se afla Qaymaz al-Najmi, la conducerea unui escadron de la Damasc – va traversa râul Iordan, după răsăritul soarelui și va părăsi teritoriul, înainte de apus. Despre Keukburi vom vorbi mai târziu, pentru că sorții au făcut să joace un rol important în cea mai mare victorie a lui Saladin, dar nu putem trece de numele lui Qaymaz al-Najmi fără a face un scurt

comentariu. Numele îi dezvăluie originea turcă, dar ne spune, totodată, și că era un sclav eliberat – un mameluc –, iar patronimul al-Najmi indică faptul că a fost cumpărat, eliberat și angajat de tatăl lui Saladin, Najm al-Din Ayyub. Al-Najmi a fost liderul mamelucilor din Damasc și conducea o trupă de 500 de călăreți bine antrenați. Era militar *par excellence* – s-a distins în bătălie și a acceptat, cu mari rezerve, să lucreze în serviciul administrativ civil. Preocupat, în continuare, să evite orice conflict, Raymond a dat sfoară-n țară că forțele musulmane vor trece, pur și simplu, pe teritoriul său și că nu trebuie nici abordate, dar nici provocate. Când a aflat că de Tiberiada se apropia o delegație regală, condusă de Balian, a trimis degrabă mesageri pentru a-i informa despre situație. Crezând că a făcut tot ce putea în aceste condiții și că au fost luate toate măsurile de precauție, s-a instalat pe meterezele cetății Tiberiada, imediat ce se crăpă de ziuă, pentru a urmări trecerea escadronului musulman condus de Keukburi.

Totuși, Raymond nu luase în calcul nechibzuința maestrului Templierilor, pentru că, imediat ce Gerard a auzit că un detașament musulman călca pe pământ creștin, a simțit că onoarea îi dădea ghes să atace. Era o faptă pripită și îndărătnică; iar, când James de Mailly a încercat să-l convingă că un astfel de atac este unul sinucigaș, Gerard l-a luat peste picior, replicându-i: „Îți iubești capul tău blond prea mult, ca să-l pierzi”. Adresată unui cavaler, o asemenea ironie își propunea să-l facă să-și arate curajul. Forțat să intre în acțiune, James și cruciații au șarjat, prinzând, într-o primă fază, forțele musulmane nepregătite. Dar când Keukburi și Qaymaz al-Najmi au condus o contrașarjă cu sulițele și sabia, rezultatul a fost masacrarea creștinilor. Toți templierii au fost uciși, inclusiv Roger, cavalerul Ospitalier, cu excepția lui Gerard și a altor doi, care au reușit să scape. Prima dată când Raymond a aflat ce s-a întâmplat a fost când s-a urcat din nou, la apusul soarelui, pe metereze,

pentru a privi forțele musulmane cum îi părăsesc pământurile, însă, înmărmurit, a văzut cum musulmanii treceau râul cu capetele templierilor purtate ca trofeu în vârful lăncilor. Chiar și în amurg, părul blond al lui James de Mailly era vizibil. Nu merită să menționăm aici disciplina forțelor musulmane; este meritul lui Keukburi, care era comandantul militar superior, că a reușit să mențină disciplina după o victorie militară, chiar și atunci când mirosul sângelui plutea în aer, și că oamenii lui nu au prăduit țara, părăsind domeniul lui Raymond așa cum promisese. Dezastrul și masacrul l-au împăcat pe Raymond cu Guy, iar Raymond a rupt tratatul cu Saladin, dar nu se poate spune că reconcilierea dintre contele de Tripoli și regele Ierusalimului era una efectiv profundă, deoarece primul încă era privit cu resentiment, iar Reynald de Chatillon nu l-a iertat pe Raymond pentru ceea ce el considera a fi fost trădare. Reconcilierea cu Raymond, în veci, nu putea compensa moartea templierilor, pierdere ce contribuise la slăbirea armatei creștine.

Gerard de Ridefort i-a scris papei, să-l informeze despre nenorocire, dar, până să ajungă mesajul în Europa, proporțiile dezastrului crescuseră. Confruntat cu o situație din ce în ce mai periculoasă, Guy a emis un *arrière-ban* la sfârșitul lunii mai, chemând la arme toți creștinii în putere.

Saladin își adună armata

Între timp, Saladin își strângea armata – și aceasta chiar era o imagine formidabilă. Din estul Eufratului soseau trupele din Irak; din Damasc, veneau forțele conduse de Qaymaz al-Najmi; din Alep, Badr al-Din Dildrim în fruntea armatei sale. Taqi ul-Din tocmai încheiase un armistițiu cu Boemond al III-lea din Antiohia și asta i-a oferit posibilitatea să se îndrepte cu oamenii săi către sud. Forțele Mosulului erau conduse de nimeni altul decât Fakhr al-Din al-Zafarani, revenit fără ezitări în tabăra

lui Saladin. De asemenea, se revărsau soldați din Sinjar, Nisbin, Amid, Irbil și Diyar Bakr. Când toate aceste forțe s-au adunat, ele au fost și mai mult întărite de cele venite din Egipt. Aceasta era cea mai mare și mai puternică armată musulmană adunată vreodată de un comandant și era compusă din rase diferite, care vorbeau o varietate de limbi: arabi, beduini, kurzi, turci, perși și egipteni. Saladin se lăuda că, atunci când mășăluiau, praful ridicat de armata sa întuneca soarele. Se estima că ea număra cel puțin 30 000 de oameni,¹ de două (dacă nu de trei) ori mai mare decât armata lui Guy. La conducerea aripii drepte se afla Taqi ul-Din, nepotul lui Saladin, personaj cunoscut pentru extraordinarul său curaj. Taqi ul-Din a fost cel care, în timpul înfrângerii de la Mont Gisard, și-a trimis fiul să șarjeze împotriva armatei lui Balduin, iar, când fiul s-a întors, i-a poruncit să șarjeze din nou, iar acesta a fost ucis. Acum, Saladin i-a încredințat nepotului probabil sarcina cea mai dificilă, respectiv să comande aripa dreaptă a armatei sale, deoarece, adesea, în tactica militară aceasta era aripa care lansa ofensiva, în timp ce aripa stângă acționa într-o manieră defensivă.

De fapt, nici persoana aflată la comanda aripii stângi a armatei lui Saladin nu era de un calibru mai mic, căci era nimeni alta decât Keukburi, căsătorit cu sora lui Saladin. Keukburi – „lupul albastru” în limba turcă – era fiul guvernatorului din Irbil, care fusese slujitor loial al dinastiei zengide. Keukburi a condus aripa dreaptă a forțelor Alepului și Mosulului, înfrânte de Saladin la telul al-Sultan, dar, după aceea, a trecut de partea cealaltă. El a fost cel care l-a încurajat pe Saladin să traverseze Eufrațul. Nu există nicio îndoială în ceea ce privește bravura sa militară – Imad al-Din al-Isfahani îl descria ca pe un leu care merge direct la țintă –, dar Keukburi a fost, de asemenea, dedicat studiului și construisese mai multe medrese și adăposturi sufi în Irbil. Armata lui Saladin fusese întărită nu doar prin sprijinul

militar, ci și pe plan religios, deoarece, alături, călăreau unii învățători din medrese sau savanți religioși de frunte. Nu putea exista un simbol mai mare al alianței dintre învățații religioși și militari decât imaginea lui Saladin însuși, de credință șafaită în fruntea armatei, alături de Muwaffaq al-Din Ibn Qudama, legistul hanbalit și discipol al lui Abd al-Qadir al-Jilani. Fusesse o vreme în care reprezentanții școlilor șafeite și hanbalite se persiflau reciproc și se băteau pe străzile din Bagdad, dar, acum, soldatul și învățatul călăreau umăr la umăr. Și, pe când armata lui Saladin mășăluia, nepotul lui Muwaffaq al-Din, Abd al-Ghani, stătea alături de Saladin, citind cu voce tare *Profesia de Credință* – lucrare a savantului hanbalit Ibn Batta.² Era aceeași operă citită și atunci când Shirkuh și Saladin au declanșat ofensiva lor egipteană.

Oricum, în viziunea lui Saladin, faptul că se adunase o armată de asemenea dimensiuni însemna că trebuie să poarte o bătălie decisivă, deoarece nu era sigur că putea, din nou, reuni o astfel de forță militară, iar aceasta reprezenta adevărata provocare. La un moment dat, el i-ar fi spus lui Ibn Shaddad: „Dacă aș muri, este foarte puțin probabil ca acești soldați să-și mai unească vreodată forțele”. Și nu intenționa câtuși de puțin să se laude. Vorbele acestea reflectau mai degrabă faptul că știa de câtă încăpățănare era nevoie pentru a reuni o armată atât de mare și cât de ușor putea fi ea dezintegrată. Saladin mai știa și că, atâta timp cât Guy își păstra poziția la Saffuriya, cu grădinile sale bine udate, el putea continua să-l sfideze, până când armata lui Saladin se demobiliza. Pentru a obține victoria, Saladin trebuia să aducă trupele lui Guy în ținuturile Galileei, între coastă și lacul Tiberiada, în deșertul secetos și, apoi, să le învingă. Pentru ca Guy să obțină victoria, trebuia, pur și simplu, să se păstreze tare pe poziție.

La 26 iunie 1187, Saladin a pornit în marș și, după două zile, armata și-a așezat tabăra la al-Qahwani, o zonă mlăștinoasă

situată între lacul Tiberiada și râurile Iordan și Yarmuk. Saladin a urcat apoi la vest de Iordan, până la Kafr Sabt, de unde putea să amenințe atât Saffiariyya, unde Guy își menținea armata într-o poziție defensivă, cât și Tiberiada. Se pare că Saladin era hotărât să lupte și, la 1 iulie, i-a provocat pe franci, dar Guy a refuzat să muște momeala, iar Saladin nu avu încotro și trebui să se întoarcă la Kafr Sabt. Era clar că, pentru ca bătălia să aibă loc, Saladin trebuia să-i forțeze pe franci să iasă din zona protejată. Astfel că își împărți armata și, la 2 iulie, a atacat cetatea Tiberiada. Acțiunile regelui Guy în ajunul bătăliei de la Hattin și reacțiile lui la atacul lui Saladin asupra Tiberiadei sunt bine cunoscute, însă interpretarea lor a continuat să le dea bătăi de cap istoricilor. Cea mai cunoscută variantă spune că, pentru a forța armata creștină să părăsească Saffiriya, Saladin a întins o capcană căreia galanților cavaleri le-a fost greu să reziste. Saladin a hotărât să dea asaltul împotriva cetății Tiberiada, unde stătea soția lui Raymond, în speranța că toți creștinii vor porni în ajutorul unei domnițe aflate în primejdie și, astfel, vor cădea în capcană. Lăsându-i pe Taqi ul-Din și Keukburi responsabili la conducerea armatei, Saladin personal a lansat atacul împotriva cetății Tiberiada. Asaltul inițial a fost încununat de succes, inclusiv prăbușirea unuia dintre turnurile cetății. Rapid, s-a făcut o breșă în zid, iar forțele musulmane au năvălit înăuntru. Soția lui Raymond, Eschiva, s-a refugiat în citadelă, chemându-și, de urgență, soțul, care se afla la Saffuriya, împreună cu Guy. Saladin știa că cercetașii lui Guy supravegheau atacul asupra Tiberiadei de pe dealuri și intenția îi era să lase ca vestea să ajungă la urechile acestuia. Una dintre legile fundamentale ale regatului spunea că regele avea obligația să sară în ajutorul unui vasal, în cazul în care acesta era amenințat de un atac musulman.³ Era, fără îndoială, o idee nobilă – cavaleriească și romantică –, dar acesta nu era un război purtat de trubaduri, ci de veterani

întăriți în lupte, precum Raymond și Reynald. Era foarte riscant să mășăluiești peste câmpiile galileene în atmosfera toridă a verii, iar confruntarea cu armata musulmană în bătălii deschise era împotriva celei mai de căpătâi strategii militare pe care au fost construite statele france. Guy era, cu siguranță, conștient de acest lucru; cu patru ani mai înainte demonstrase disciplina necesară atunci când a refuzat să accepte provocarea lui Saladin și, prin urmare, l-a determinat pe acesta, frustrat, să-și trimită soldații la vatră.

Deliberări în tabăra francilor

Guy și-a adunat acum cei mai de seamă sfetnici, pentru a le asculta părerea. Cu toții, de la baroni la cavaleri, au răspuns apelului, deoarece erau conștienți de ce era în joc. Sute de oameni se îngrămădeau acolo, iar cortul regelui era iluminat cu torțe. Vocea lui Raymond s-a ridicat peste zarva generală. Vorbea cu încredere: Saladin atacase Tiberiada pentru a-i momi, dar armata creștină nu trebuia să cadă în cursă, chiar dacă soția i se afla în cetate. Cucerirea cetății Tiberiada va duce la demobilizarea armatei musulmane, iar soldații acesteia se vor întoarce în Mosul, Alep și Egipt. Ceea ce pierzi astăzi, poți recuceri mâine. De altfel, nu era îngrijorat de siguranța soției, deoarece Saladin era renumit pentru galanterie și nu credea nimeni că i-ar face rău unei femei. Dar, dacă întreaga forță militară a regatului ar porni în marș peste platoul arid ce separa Saffuriyah de Tiberiada, atunci riscau un uriaș dezastru. Discursul lui Raymond a fost convingător și vocea îi devenea tot mai încrezătoare, descoperind că ceilalți – chiar și cei care-l considerau un trădător – îl ascultau cu atenție. S-a așternut tăcerea, apoi Guy spuse că Raymond avea dreptate și că nu vor porni în marș spre Tiberiada. Armata rămânea în Saffuriyah până când

Saladin își trimitea soldații la vatră. Nu a mai fost nimic de adăugat, iar francii s-au retras în corturile lor.

În noaptea aceea, Guy de Lusignan s-a răzgândit, pecetluind, astfel, soarta Regatului latin al Ierusalimului. Doi bărbați rămăseseră în urmă, în cort, după ce toți ceilalți au dispărut în noapte: Reynald de Chatillon și Gerard de Ridefort. Ambii îl urau pe Raymond peste măsură și erau convinși că este un trădător. Câteva săptămâni mai devreme, Gerard fusese martor la măcelărirea Templierilor lui de către forțele musulmane, forțe care au străbătut ținuturile lui Raymond cu binecuvântarea acestuia, iar acum fierbea de supărare și de mânie. Conform povestirilor care au ajuns până la noi, cei doi bărbați l-au provocat pe Guy și l-au câștigat de partea lor; de ce, întrebau ei, Raymond era atât de încrezător să-și lase soția prizonieră cu Saladin, dacă nu se afla, cumva, în înțelegere cu acesta? Nu vedea Guy că Raymond aspira la tron și că, cel mai bun mod de a face asta, era de a îl umili pe Guy în ochii propriilor oameni – să vadă cu toții că regele Ierusalimului a fost incapabil să salveze un oraș aflat la abia 16 kilometri distanță? În felul acesta, susțin istoricii, a fost făcut să se răzgândească un rege slab și laș. Cu excepția faptului că Guy nu era atât de slab sau de laș, așa cum l-au descris detractorii; cândva, el condusesese o armată și ar mai fi putut s-o conducă din nou și, când se aflau atâtea în joc, pare improbabil ca el să fi cedat așa ușor în fața presiunii celor doi, angajându-se într-o campanie atât de riscantă, indiferent cât de puternică îi era armata. De ce și-a schimbat Guy punctul de vedere? Mai era un subiect adesea trecut cu vederea, dar care, fără îndoială, a fost adus în discuție în acea noapte fatală și pentru a înțelege mai bine acest lucru trebuie să ne întoarcem la Henric al II-lea și la averea pe care o adunase în Răsărit. Am văzut mai înainte că patriarhul Heraclius nu a reușit să-l convingă pe Henric să preia Crucea și, deși era o șansă bună ca regele

Angliei să-și ceară banii înapoi, Guy l-a convins pe marele maestru al Templierilor să deschidă contul lui Henric pentru el. Era prima dată când se atingea cineva de banii lui Henric și a fost un eveniment senzațional, deoarece oamenii de ambele maluri ale mării îl așteptaseră vreme de 15 ani.⁴ Luase această decizie intenționat, pentru ca vestea să ajungă la Henric și era de așteptat ca mânia acestuia să fie teribilă. Pentru a-l liniști, Guy ordonase ca soldații angajați cu bani englezi să lupte sub steagul englezilor. Dar era clar pentru Guy, ca și pentru Gerard de Ridefort, că mânia lui Henric putea fi domolită doar printr-o victorie spectaculoasă. Nu vom ști niciodată ce s-a petrecut în cort în acea noapte fatidică, dar, când s-a crăpat de ziuă, la 3 iulie 1189, au fost trimiși trâmbițași în întreaga tabără pentru a transmite noile ordine: armata avea să meargă la Tiberiada. Oamenii somnoroși s-au trezit în plină confuzie, care s-a și transformat, de îndată, în furie. Ce s-a putut întâmpla pentru ca regele să se răzgândească?

Marșul spre Tiberiada

Saladin se pregătea de rugăciuni, chiar în fața zidurilor Tiberiadei, când au sosit mesagerii cu vestea că armata creștină se afla în marș. Știrile l-au surprins, deoarece, deși sperase că Guy va mușca momeala, nu se așteptase să se și întâmple cu adevărat. A sărit imediat pe cal și a mers 10 kilometri către Kafr Sabt, unde i se afla armata. Acolo, a fost întâmpinat de Taqi ul-Din și Keukburi, care i-au confirmat informația: Guy pornește, într-adevăr, în marș. Trimiseseră deja cavaleria ușoară să-i hărțuiască pe franci, deși nu în număr suficient de mare pentru a-i împiedica să mărșăluiască sau să le dea de bănuț că erau pe punctul să cadă în capcană. De pe înaltul platou al masivului Kafr Sabt, Saladin putea privi armata creștină în mișcare. Erau

trei coloane: Raymond din Tripoli se afla în frunte; regele Guy de Lusignan, în centru, urmat de Sfânta Cruce; iar, în partea din spate, era Balian de Ibelin, avându-i, în spate pe cei mai experimentați cavaleri și templieri, deoarece aceasta era poziția unde pericolul era considerat cel mai mare, deoarece încercarea de a tăia ariergarda de restul armatei era o tactică întâlnită la musulmani. Formația pretindea ca infanteria, inclusiv arcașii și arbaletierii, să protejeze cavaleria, care era pregătită să-i împingă înapoi pe musulmanii cu șarje controlate. Disciplina era imperativă pe timpul marșului acestui scut defensiv. De pe Kafr Sabt, armata creștină apărea, în depărtare, doar ca un nor de praf, dar Saladin nu se îndoia de semnificația a ceea ce se petrecea. Întorcându-se către cei doi comandanți, el a spus, că în acea zi, se decideau sortii Războiului sfânt.

Problema, atunci când scriem despre bătălia de la Hattin, este că îi cunoaștem rezultatul. În acest sens, începutul greoi apare ca un semn de rău augur pentru tragedia care urma să lovească Regatul latin. S-a spus că, la tot pasul, au apărut semne de rău augur și prevestiri – caii ar fi refuzat să bea apă înainte de a porni în marș, mulți văzuseră o femeie musulmană înnebunită de durere, blestemând armata creștină, și așa mai departe... – dar oamenii își amintesc semnele prevestitoare numai după ce evenimentul se scurge. Realitatea era că niciun creștin nu credea că vor fi învinși. Cu siguranță, nu au fost convinși că întreprindeau o acțiune sinucigașă și este important să înțelegem, în vâltoarea evenimentelor care au urmat, care le-a fost, totuși, strategia. La jumătatea dimineții, armata creștină mergea deja de cinci sau șase ore, iar majoritatea soldaților suferea, groaznic, de sete și de epuizare. Se îndreptau către est, spre Wadi Rummanah și se aflau aproape de muntele Turan, unde era un binefăcător izvor de apă. În acest stadiu, începem să îi înțelegem mai bine strategia lui Guy.⁵ Regele știa că armata

musulmană controla înălțimile, dar, mai știa, de asemenea, că, dincolo de muntele Turan, se deschidea o vale, unde putea fi purtată bătălia. Dacă ar fi putut să atragă armata musulmană de pe înălțimi și să o atace cu șarje de cavalerie, ar fi putut s-o împingă în peretele stâncos și aceasta ar fi însemnat că victoria îi aparține. Dacă Saladin nu va da curs provocării și nu va părăsi creasta, atunci Guy se va întoarce la izvorul de apă al Turanului, până când musulmanii fie coborau să lupte, fie armata lor se demobiliza. Decizia de a porni în marș într-acolo nu era una atât de sinucigașă pe cât părea, la o primă vedere, însă era una foarte riscantă. Nicio miză nu părea mai mare decât cea jucată în acea zi: Guy s-a gândit că sorții se vor decide în urma unei bătălii. A fost un calcul teribil de greșit să gândească astfel și să îi subestimeze forțele lui Saladin.

De la Turan la Tiberiada mai erau 14 kilometri și trecuse deja o jumătate de zi. Deși Guy nu putea estima adevărata dimensiune a armatei pe care Saladin o adunase pe creasta muntelui, pe la prânz, începuse să o bănuiască, întrucât atacurile nu mai dădeau pace armatei creștine. Raymond, care conducea avangarda, a aflat că ariergarda fusese silită să înainteze încet, precum melcul. Era evident că armata nu va ajunge la Tiberiada înainte de căderea nopții. În acest moment, au luat o decizie sugerată de Raymond: armata să-și devieze traseul și să coboare către izvoarele de la Hattin, care nu se aflau la mai mult de șase kilometri distanță. De acolo, a doua zi, armata putea ajunge la Marea Galileei. Pentru aceasta, ea trebuia să coboare pe o pantă, care, deși de fel abruptă, ar fi făcut ca păstrarea formației să fie mult mai dificilă. În această etapă, armata era împrăștiată pe o distanță de cel puțin doi kilometri, ariergarda fiind supusă atacurilor constante ale aripii stângi a lui Saladin, aflate sub comanda lui Keukburi.

De pe înălțimile din sud, Saladin avea o imagine clară a mișcărilor armatei creștine. El a văzut, de îndată, că au schimbat direcția și a trecut la acțiune, pentru a contracara noua strategie. Era crucial să încerce să depășească trupele france, să le înconjoare și să le împingă în deșert, departe de izvoare, iar această sarcină i-a fost încredințată diviziei lui Taqi ul-Din. Raymond de Tripoli, care comanda avangarda, și-a dat seama de ce se întâmplă și le-a cerut să se grăbească, altminteri, accesul armatei la izvor ar fi fost blocat de Taqi ul-Din, însă era prea târziu. Prin această mișcare de învăluire a fost decisă bătălia, iar soarta Regatului latin a fost pecetluită. Saladin i-a ordonat, apoi, lui Keukburi să atace trupele conduse de Guy, iar, acum, de pe culmi au început să se reverse valuri-valuri de drapele colorate și oțel strălucitor.⁶ Strigătele pătrunzătoare de luptă, bătaia tobelor și zornăitul țambalelor, al uruitorilor și al gongurilor erau însoțite de mii de strigăte de *Allahu Akbar*. A fost un moment crucial, pentru că nu era necesar doar ca Taqi ul-Din să-l împiedice pe Raymond să coboare povârnișul către Hattin, dar, mai trebuia și ca și aripa dreaptă să fie una suficient de puternică, pentru a-i împiedica pe creștini să-și croiască drum și să meargă mai departe. În același timp, Keukburi a primit ordin să împiedice, cu orice preț, retragerea armatei creștine. Furioși și frenetici, templierii au șarjat împotriva soldaților conduși de Keukburi, sperând să taie o breșă, dar aripa stângă s-a păstrat pe poziție. Odată ce cele două aripi au reușit să depășească armata creștină și Saladin a putut să apere înălțimea cu forțele sale egiptene, francii au ajuns să fie înconjurați în deșertul deschis, fără nicio sursă de apă. Era o situație teribilă; dacă francii rămâneau în deșert, fără apă, atunci nu numai armata, ci Regatul însuși ar fi fost pierdut. Apoi, spre marea consternare a lui Raymond, Guy a ordonat coloanei să se oprească și să facă tabără în acest loc pustiu. Decizie de om epuizat, care nu mai

era stăpân pe sine, într-un moment în care esențială ar fi fost o acțiune puternică, în forță. „Vai! Vai! Doamne Dumnezeule!, s-a plâns Raymond, atunci când i s-a transmis ordinul regelui, războiul s-a încheiat. Suntem amenințați de moarte și pământul este pierdut.” Dar Guy nu prea avea altceva de ales decât să întindă tabăra, deoarece exista un pericol serios ca ariergarda să piardă contactul cu restul armatei și să fie sacrificată. Curând, s-a lăsat noaptea și întunericul a ascuns, una de cealaltă, cele două armate.

Noaptea de 3 spre 4 iulie 1189 a fost teribilă pentru armata creștină și tensionată pentru armata musulmană. Atât de încorsetate erau trupele creștine de cele ale armatei potrivnice încât, spun cronicarii, nici măcar o pisică nu ar fi putut străpunge liniile musulmane și atât de apropiate erau încât se auzeau conversațiile adversarilor. Rugăciuni disperate și imperioase către Dumnezeul creștinilor și al musulmanilor se îndreptau, acum, spre ceruri, în noaptea întunecată, pe măsură ce bărbații din ambele oștiri se pregăteau pentru lumina zilei următoare. Pe tot parcursul nopții, tobele musulmane au continuat să bată și săgețile nu au conținut să cadă peste tabăra creștină. „Așa cum erau loviți de săgeți, scria Ibn Shaddad, cei care pâruseră niște lei, acum arătau ca niște arici”. Apoi, chiar înaintea zorilor, s-a lăsat o scurtă perioadă de tăcere, dar, numai ca preludiu pentru chemarea musulmanilor la rugăciune, dealurile umplându-se mai apoi de ecoul strigătelor de *Allahu Akbar, Allahu Akbar*. În acea noapte, Saladin a fost parcă posedat, refuzând să se odihnească. Înțelesese că destinul i se va decide odată cu zorii zilei, dar natura sa prudentă îi spunea că bătălia era departe de a se sfârși și că victoria era, la rândul-i, indecisă. Până în acel moment, nu pieriseră prea mulți cavaleri franci, iar el știa că va veni un timp, în ziua următoare, când, pentru că nu vor avea de ales, cavalerii vor lansa șarja. Dacă vor reuși să străpungă

încercuirea către izvoare, atunci se vor afla în siguranță și victoria sa nu va fi desăvârșită. Așa că a dat ordin ca ploaia de săgeți trimise peste tabăra creștină să nu se domolească, pentru că, îndată ce cavalerii vor simți că ea își încetează intensitatea, vor declanșa o șarjă feroce și disperată, al cărei efect era nesigur. În același timp, dinspre lacul Tiberiada până în tabăra musulmană au sosit, în flux continuu, convoaie de cămile încărcate cu mii de burdufuri din piele de capră pline cu apă, pentru că nimeni nu se îndoia că setea creștinilor va juca un rol esențial, odată ce soarele va rășări.

Când se crăpa de ziuă, la 4 iulie, Saladin încă nu-și dăduse seama ce tactică va adopta armata creștină. Oare va încerca să se retragă până la izvorul de pe Turan, sau își va încerca șansele la Hattin, sau îi va ataca, violent, pozițiile, pentru a ieși din împresurare? Când se luminează de ziuă, Guy a ordonat armatei să-și înceapă disperata înaintare, iar Ibn Shaddad își amintea că toți creștinii „arătau ca niște munți mărșăluind, ca mărire fierbând, val după val”. Raymond conducea din nou avangarda, regele și Sfânta Cruce aflându-se în centru și, apoi, au urmat Balian și Templierii, cu robele lor albe, dar și Ospitalierii, cu mantiile lor negre, protejând fragila zonă din spate a armatei. În lumina orbitoare a soarelui care tot urca pe cer, armata creștină se îndrepta spre propriul sfârșit. Saladin s-a abținut și nu au avut loc decât câteva incursiuni sporadice împotriva ariergărzii, cu toate acestea, el tot a suferit pierderi, iar unul dintre cei mai de încredere emiri, Muranguras, a fost ucis. Dar căldura soarelui s-a întetit și cele două aripi ale armatei musulmane și-au păstrat neclintite pozițiile, astfel că, spre oroarea creștinilor, mai mulți cavaleri, au rupt formația și și-au căutat adăpost printre musulmani, pregătiți să treacă la credința acestora. Atunci, Saladin a ordonat să se dea foc la arbuști, căci știa că vânturile din vest vor arunca fumul și cenușa în fața francilor, producând o

zăpăceală generală și mai mare, moment în care călăreții săi vor putea lansa atacuri mortale.

În acest moment, moralul infanteriei se prăbușise și, unul câte unul, soldații creștini părăseau coloana, formația începând să se dezintegreze. Cu o unitate de voință pe care numai suferința comună le-o putea da, bărbații epuizați au început să alerge cu miile și să se poticnească pe abruptul negru și stâncos al Coarnelor Hattinului.⁷ Cortul roșu al regelui se aplecase și nici vorbă să mai fie locul unde trebuia să se regrupeze infanteria, care, acum, era complet dezorganizată. Chiar și episcopii ce purtau Sfânta Cruce nu-i mai puteau convinge pe infanteriști, căci strigau la niște oameni care se abandonaseră deja în brațele morții.⁸ Destrămarea infanteriei a fost esențială, deoarece responsabilitatea acesteia era de a proteja cavaleria. În absența soldaților pedestri, musulmanii au reușit, cu ușurință, să ucidă caii cavalerilor, făcându-i, astfel, ineficienți. Armata francă s-a spart în trei părți, în timp ce, în jurul cortului regelui, asediat și înspăimântat, s-au adunat nobilii și cavalerii regatului. În avangarda armatei, Raymond se confrunta cu o situație disperată. Singura scăpare, cea pe care o folosisese adesea, era să lanseze o șarjă împotriva aripii comandate de Taqi ul-Din și să încerce să creeze o breșă. Ar fi însemnat abandonarea regelui și a Sfintei Cruci, dar bătălia era pierdută și Guy însuși atrăsese asupra sa această catastrofă. Disperat, Raymond le-a ordonat, acum, cavalerilor săi să se alinieze pentru șarjă, profitând de un coborâș al drumului. Nepotul lui Saladin a înțeles, limpede, ce avea Raymond de gând și, când cavalerii au șarjat, le-a ordonat trupelor să-și deschidă rândurile și să le permită să le străpungă. Pe măsură ce călăreții treceau, arcașii aruncau o ploaie de săgeți în urma lor și, odată trecuți, Taqi ul-Din a închis, la loc, rândurile armatei. Raymond s-a descoperit scos în afara luptei și, având caii obosiți și oamenii epuizați, nu mai

spera să-și croiască drum îndărăt. În orice caz, nu mai putea face nimic acum pentru a schimba, cumva, rezultatul luptei. Astfel că Raymond s-a întors la castelul Safad, pe dealurile de la nord. Evadarea sa din împresurarea musulmană a fost socotită, de unii, un semn de lașitate și de trădare, dar este greu de știut ce altceva ar mai fi putut face. La urma urmei, el depusese toate eforturile pentru a evita acest dezastru. Câteva săptămâni mai târziu, Raymond a murit la Tripoli – iar mulți au șoptit că s-ar fi stins tocmai din cauza rușinii.

Capturarea Sfintei Cruci

Apoi, când totul părea pierdut, cavalerii armatei franceze au început să lupte cu disperarea martirilor. În timp ce infanteria se înghesuia pe dealuri, cavalerii din jurul lui Guy au hotărât să lanseze o șarjă împotriva lui Saladin însuși, în speranța să îl ucidă. Nu odată, ci chiar de două ori, au lansat formidabile șarje de cavalerie, care au dus luptele aproape de cortul lui Saladin. Fiul lui Saladin, al-Afdal și Ibn Shaddad l-au însoțit în acea zi, iar al-Afdal își amintea neliniștea tatălui văzând șarja cavalerilor: „M-am uitat la el și am văzut că e palid-cenușiu la față și se apucase de barbă”. Cavalerii au fost forțați să dea înapoi și al-Afdal a strigat, bucuros: „I-am bătut!”, dar tatăl l-a liniștit: „Nu i-am bătut, până când nu cade cortul ăla”, a spus Saladin, arătând spre punctul roșu care îl adăpostea pe rege. Nu mult după ce aceasta, frânghiile cortului au fost tăiate și acesta s-a prăbușit. Saladin a știut, atunci, că bătălia s-a terminat și că victoria îi aparținea. A descălecat imediat și s-a prosternat, sărutând pământul și mulțumindu-i Domnului său. În același timp, Guy de Lusignan, copleșit de forțele musulmane, care curgeau puhoi în jurul cortului său, și-a aruncat sabia, și-a acoperit capul cu brațele și s-a lăsat în genunchi de disperare. Între timp,

Taqi ul-Din ducea o luptă aprigă în jurul relicvei Sfintei Cruci, care era protejată de episcopii din Acra și Lydda. S-au purtat lupte corp la corp, după ce au fost abandonate săgețile în favoarea săbiilor și, cu toate că episcopul de Acra a fost ucis în timp ce proteja Crucea, colegul său, episcopul de Lydda, nu a ezitat să ridice o sabie și să lupte, cu ferocitatea unui războinic adevărat. Un episod extraordinar și emoționant, dar fără speranță și, astfel, inutil. Unul câte unul, războinicii care protejau relicva cădeau, pe măsură ce forțele musulmane îi presau tot mai mult, iar cel care a străpuns apărarea creștină și a apucat Crucea, ținând-o în sus, în vreme ce vaietul aclamațiilor umplea aerul, a fost nimeni altul decât nepotul lui Saladin.

Copleșitoarea victorie în bătălia de la Hattin l-a ridicat pe Saladin în rândul marilor lideri militari ai istoriei. Într-o anumită măsură, acest lucru este unul înșelător, deoarece, deși victoria fusese, desigur, obținută pe câmpul de luptă, măreția lui Saladin se afla în altă parte. Un studiu atent al evenimentelor petrecute în aceste zile hotărâtoare dezvăluie o mulțime de amănunte despre caracterul și motivațiile sale. Unii istorici au spus – și nu fără oarecare îndreptățire – că, mai degrabă Guy este cel care a pierdut bătălia de la Hattin, decât Saladin să fi fost cel care a câștigat-o și, ce e drept e drept, Guy a făcut două greșeli fatale. Prima a fost evidentă: a ales să plece în marș cu armata dintr-o poziție defensivă și sigură către Tiberiada. Am vorbit, pe scurt, și am speculat în legătură cu motivele care l-au făcut să se răzgândească în acea noapte fatală, dar am subliniat și faptul că marșul armatei către Tiberiada – evident în condiții meteorologice nefavorabile – nu a însemnat, în mod automat, și condamnarea sa. Desigur, Guy îi dăduse lui Saladin un avantaj, dar bătălia era, în acel moment, departe de a fi câștigată sau pierdută. De asemenea, trebuie remarcat că decizia lui Guy de a porni în marș cu trupele sale a fost luată

tocmai pentru că Saladin atacase Tiberiada și, prin urmare, întinsese o capcană pentru el, chiar dacă surpriza lui Saladin, când a aflat că Guy pornise într-acolo, reprezintă dovada că nu se așteptase chiar ca acesta să muște momeala. Cea de-a doua eroare a lui Guy, mult mai gravă, a fost că a subestimat, în mod fundamental, dimensiunile armatei lui Saladin. Anii frustranți de diplomație la Alep și Mosul au adus, în fine, beneficii, iar armata adunată de Saladin provenea din toate colțurile lumii musulmane. Poate că Guy era mai puțin informat în legătură cu ce se întâmpla în tabăra lui Saladin decât era Saladin în legătură cu schismele dintre cavalerii creștini, dar este greu să ne dăm seama ce ar fi făcut, chiar și dacă lucrurile ar fi stat altfel. În orice caz, cea mai mare realizare a lui Saladin a fost că a reușit să strângă cea mai mare armată musulmană de la vremurile abbasizilor până la el – una a cărei coeziune a reprezentat tocmai forța personalității sale. Mai era încă o luptă de purtat, bineînțeles, dar era clar că anii aparent iroșiți de Saladin nu trecuseră în zadar. Dar, chiar și așa, cele două erori ale lui Guy nu l-au făcut victorios pe Saladin. Deși o bătălie poate fi pierdută, ea trebuie, de asemenea, să fie câștigată.

Din momentul în care armata creștină a pornit în marș spre Tiberiada, Saladin a dezlănțuit forța trupelor sale împotriva francilor. Atacurile conduse de Keukburi au fost teribile, iar ariergarda creștină a fost, într-atât încetinită, încât exista un pericol real ca Raymond și Guy să o lase de izbeliște. Atâta timp cât infanteria proteja cavalerii de atacurile musulmane, armata creștină se putea mișca relativ neîngrădită, dar prăbușirea moralului infanteriei, colapsul și dezertările de mai târziu s-au datorat, desigur, parțial, căldurii extreme și setei, dar și atacurilor musulmane neîncetate și feroce. Dacă, pentru Saladin primul obiectiv era să încetinească armata creștinilor, al doilea a fost să o împiedice să ajungă la izvorul Hattinului. De îndată ce Saladin a văzut că

Raymond și-a schimbat direcția și că se îndrepta spre Hattin, i-a ordonat lui Taqi ul-Din să-l împiedice, iar atingerea acestui obiectiv a pus capăt primului act al războiului odată cu căderea nopții. Până atunci, bătălia se desfășurase conform planului, însă se pare că noaptea de 4 iulie a fost una lungă, căci Saladin era conștient de faptul că victoria nu era de fel sigură. El va fi știut că creștinii purtau un Război sfânt, la fel de important pentru ei ca și jihadul lui. Astfel, atunci când s-a crăpat de ziuă, era nevoie de o disciplină de fier pentru a se asigura că ceea ce câștigase nu va fi pierdut. Într-adevăr, armata creștină a testat din plin hotărârea musulmanilor; împotriva lui Keukburi pe aripa stângă, împotriva lui Taqi ul-Din pe dreapta, și chiar împotriva lui Saladin, în centru. Dar toți trei au rămas fermi și, în acea zi, victoria i-a aparținut lui Saladin. Se poate spune, cu certitudine, că erorile lui Guy au fost cruciale pentru rezultatul de la Hattin, dar, în același timp, Saladin i-a determinat pe dușmanii săi să lupte unde dorea, când dorea și cum dorea⁹ și asta, în sine, a reprezentat o realizare extraordinară.

În timp ce Saladin se îndrepta, încet, spre tabără, a început să evalueze și ce realizase. Supraviețuitorii creștini, devastați de durere, au fost luați prizonieri, iar Saladin a ordonat să fie trimiși în Damasc. Erau atât de mulți prizonieri, încât Ibn Shaddad își amintește că a văzut un soldat musulman trăgând după el o frânghie cu care legase de mâini 30 de prizonieri franci, care-l urmau sumbri. Atât de mare a fost prada de război, încât prețul unui prizonier a căzut la câțiva dinari și se spune că în Damasc, un creștin a fost vândut pentru un pantof. În ceea ce privește Crucea, ea a fost fixată cu susul în jos și purtată triumfător de Ibn Abi Asrun – care, în tinerețe, se împrietenise cu Abd al-Qadir al-Jilani în Bagdad – prin Damasc. Lista nobililor care fuseseră luați prizonieri era interminabilă. Era regele, desigur, dar și frații acestuia, marchizul Guillaume de Montferrat,

Reynald de Chatillon, Joscelin de Courtenay, Humphrey de Toron, maestrul Templierilor Gerard de Ridefort, episcopul de Lydda, maestrul Ospitalierilor și sute alții de rang inferior.¹⁰ Ar fi greu să exagerezi amploarea victoriei, pentru că, într-o zi – teribilă pentru creștini, glorioasă pentru musulmani –, armata francilor și, odată cu ea, întregul Regat latin al Ierusalimului au fost distruse. Au fost emise ordine stricte, conform cărora Templierii și Ospitalierii urmau să fie luați deoparte și să le fie plătite răscumpărări celor care-i luaseră prizonieri, deoarece le fusese rezervată o altă soartă.

Saladin îl ucide pe Reynald de Chatillon

În cortul lui Saladin au fost aduși regele Guy și Reynald de Chatillon. În fața lui Guy, Saladin și-a păstrat faimoasa mărimumie și i-a oferit o cupă de apă rece, pentru a-și potoli setea. Dar, când regele i-a trecut pocălul lui Reynald, Saladin s-a încruntat și i-a spus regelui, prin intermediul tălmăciului: „Tu ești cel care-i dă să bea”. Implicația era una clară, deoarece era o tradiție universal acceptată în rândul musulmanilor că, dacă unui captiv i se dă mâncare sau băutură, atunci viața îi era în siguranță. Saladin i-a reproșat, apoi, lui Reynald acțiunile anterioare și atacul asupra caravanei, dar Reynald a rămas sfidător, susținând că a făcut doar ceea ce fac prinții. Saladin s-a arătat pasiv, cu fața fără expresie și, pentru câteva clipe, bărbații rămaseră tăcuți. Apoi, Saladin s-a ridicat și a părăsit cortul. Când s-a întors, Guy a fost dus într-o anticameră, iar Reynald adus în fața lui Saladin. De data aceasta, Saladin a fost scurt și i-a oferit, pur și simplu, lui Reynald posibilitatea de a se converti la islam. Era o opțiune pe care, desigur, era foarte conștient că Reynald nu o va accepta niciodată, dar Saladin trebuie să i-o facă, cel puțin din punct de vedere legal. Imediat ce Reynald refuză, Saladin și-a tras sabia și l-a lovit peste gât. Lovitura l-a doborât pe

Reynald, dar nu l-a și ucis și, atunci, una dintre gărzi a făcut un pas înainte și l-a decapitat. Corpul i-a fost, mai apoi, tras afară din cort, pe lângă Guy, care, livid, a început să tremure, pentru că se temea că va fi și el ucis. Saladin, cu toate acestea, a apărut de îndată și l-a asigurat pe Guy că viața îi era în siguranță. „Regii nu ucid regi, îi spuse el, dar Reynald depășise orice limită.” Saladin și-a îndeplinit promisiunea făcută vechiului său prieten al-Qadi al-Fadil.

Între timp, Templierii și Ospitalierii, pe care Saladin îi detesta atât, fuseseră adunați. „Vreau să purific țara de aceste două ordine monstruoase”, jurase Saladin, la un momentdat și s-a și ținut de cuvânt. Știa că prizonierii ar fi disprețuit răscumpărarea și că, dacă i-ar fi eliberat, ar fi luptat din nou împotriva lui, pentru că așa juraseră să facă. Ordonă, astfel, ca toți să fie adunați și executați în aceeași zi. De mirare este că aceia care urmau să-i execute nu erau soldații lui Saladin, ci clerici și sufiți. Pare un ordin șocant. Poate că Saladin intenționa să îl transforme într-un act simbolic: să le permită sufiților să participe la vărsarea sângelui infidel și, prin urmare, să cimenteze, în mod simbolic, alianța dintre clericii religioși și războinici. Cu toate acestea, nu putem ști ce a stat în spatele deciziei pe care a luat-o Saladin în acea zi. Niciun cavaler nu a fost executat fără să i se ofere, mai întâi, șansa de a se converti la islam, iar câțiva au acceptat această ofertă. Este interesant de observat că aceia care au acceptat au continuat să trăiască printre musulmani și să-și practice, cu sinceritate, credința. Ceilalți au ajuns pe mâna sufiților și au fost executați, până la ultimul. În acea zi întunecată pentru creștinătate, au fost trecuți prin sabie 230 de cavaleri templieri.

Capitolul 12

Reîntoarcerea la Ierusalim

Sultanul ședea cu chipul strălucind de fericire.

Imad al-Din al-Isfahani

Regatul Ierusalimului a fost distrus într-o singură bătălie și, ceea ce s-a ridicat în 90 de ani, a dispărut în doar 30 de zile. Victoria de la Hattin i-a asigurat faima lui Saladin în istorie, fără să-i ofere siguranță în propria casă, pentru că știa că, odată ce vestea despre catastrofă ajungea în Europa, aceasta va declanșa un răspuns rapid și teribil. Cu toate acestea, acum, deși rapiditatea era de maximă importanță, Saladin a acționat fără energie; exista un motiv bun pentru aceasta: campania de la Hattin îl epuizase. Nu și-a mai revenit nicicând deplin după boala gravă, iar povara responsabilității care-i apăsa grea pe umeri – deși fusese, cu siguranță, ușurată de triumful remarcabil – își lua birul. Deocamdată, Saladin se bucura de triumful său. Regatul latin fusese schilodit și nu mai putea aduna o armată pentru a o scoate pe câmpul de luptă, iar Guy dezarmase garnizoanele, pentru a-și echipa trupele, lăsând cetățile fără apărare. Saladin nu trebuia acum decât să aleagă pe care s-o cucerească mai întâi. Să atace orașele de coastă, Acra, Sidon și Tir, de pildă, unde erau concentrați, în mare număr, creștinii și pe unde ar fi trebuit să vină ajutorul european? Sau să revină în interiorul țării și să captureze castelele fără garnizoană și premiul cel mare, Ierusalimul?

Din Hattin, Saladin se îndreptă către Acra, „Constantinopolul Siriei”. În mod simbolic, era însoțit de emirul Medinei. Musulmanii nu se așteptau la nicio opoziție, iar Saladin a fost, inițial, uimit când a văzut zidurile înțesate de soldați creștini, cu drapelurile fluturând mândru în bătaia vântului. Era un gest sfidător, o simplă bravadă, pentru că, nu mult după ce forțele musulmane se așezară pentru luptă, porțile orașului s-au deschis și reprezentanții orașului au apărut pentru a negocia termenii de predare. Ca de obicei, Saladin s-a dovedit generos cu cei din jur și, astfel, fiul său, al-Afdal a primit orașul și proprietățile sale, vechiul său tovarăș, Isa al-Hakkari, a primit proprietățile templierilor, în timp ce Taqi ul-Din s-a ales cu rafinăria de zahăr. În aclamațiile publice, Saladin a eliberat 400 de sclavi musulmani de la Acra și s-a rugat în moscheea orașului, care, în ultimii 90 de ani, fusese folosită ca biserică. Generozitatea dovedită la Acra îi era tipică, dar Imad al-Din al Isfahani i-a reproșat că, dacă averea orașului Acra ar fi fost teaurizată, în loc s-o dăruiască cu atâta mărinimie, i-ar fi finanțat toate campaniile. Dar austeritatea nu i-a stat niciodată în fire lui Saladin, chiar dacă generozitatea aproape că i-a dus Imperiul în faliment. Sursele istorice înfățișează mereu uimirea ofițerilor săi la faptul că achizițiile personale – recunoscute de toți ca fiind de primă importanță pentru orice emir, inclusiv cei ai propriei case – nu-l interesau de fel.¹ Aflăm chiar din mărturiile scrise că trezorerii lui păstrau fonduri secrete, despre care nu-i spuneau nimic, de teamă că va da și acei bani.

Prăbușirea Regatului latin

Între timp, avea un regat de cucerit și Saladin a decis să-și împartă armata. În mod normal, natura lui prudentă îl făcea să dea, cu multă chibzuință, comanda independentă altcuiva:

„Niciodată nu mi-aș trimite însoțitorii sau familia într-o expediție, fără să mă tem pentru ei”. Dar, acum, nu exista niciun pericol din partea vreunei armate creștine și decise să-și expedieze comandantii, „ca niște furnici, să acopere toată suprafața țării, de la Tir până la Ierusalim”, în toate cotloanele regatului. Keukburi a cucerit Nazaretul, iar Nablus a fost cucerit de Husam al-Din. Badr al-Din Dildrim a capturat Haifa, Arsuf și Cezareea, în timp ce al-Adil a intrat, victorios, în Jaffa. Saladin l-a trimis, apoi, pe Taqi ul-Din, comandantul său cel mai capabil, să captureze Tirul și Tibninul și acesta este momentul în care Saladin a făcut greșeala care se va întoarce să-l bântuie. Taqi ul-Din s-a confruntat cu o rezistență crâncenă la Tibnin și a fost forțat să apeleze la Saladin pentru ajutor. În timp ce asediul stagnea, refugiații creștini din Hattin se revărsau în Tir – și s-a văzut că Tirul, nu Tibnin, era orașul care ar fi trebuit să fie ținta musulmană, deoarece avea un port strategic vital pe care Saladin trebuia să-l captureze, pentru a împiedica sosirea ajutorului din Europa. Chiar și când a căzut Tibninul, Saladin și-a dovedit obișnuita clemență, permițându-le creștinilor să-și strângă bunurile timp de cinci zile și le-a îngăduit, apoi, să se îndrepte spre Tir.

Tirul reprezenta cheia, însă cucerirea sa ar fi presupus un asediu lung, iar Saladin l-a ignorat, preferând să se îndrepte spre nord, către Sidon și Beirut, care erau mai greu de apărat și pe care le-a cucerit cu ușurință. La Beirut, Imad al-Din s-a îmbolnăvit și, astfel, când orașul s-a predat, Saladin, crezând că oricine are un condei este scrib, a cerut ca termenii de predare să fie notați într-un document, doar pentru a afla că nimeni nu era capabil să facă acest lucru în așa fel încât să-l satisfacă. Imad al-Din remarcă – nu fără mândrie – că a trebuit să-l dicteze de pe patul de boală. Saladin s-a întors spre sud și a trecut, din nou, pe lângă

Tir, dar nu a făcut niciun efort să-l asedieze. Ibn Shaddad scria că soldații se săturaseră să lupte și că fiecare bărbat a luat pentru acasă ce putea să ducă în cârcă. Atunci, Saladin a primit o scrisoare de la fratele său, din Egipt, în care al-Adil îl îndemna să se întoarcă spre premiul cel mare: Ierusalimul. Ani mai târziu, al-Adil își reamintea cuvintele pe care i le scrisese fratelui:

Unul dintre argumentele pe care le-am adus în discuție când vorbeam cu Saladin și-i ceream să profite de ocazie și să captureze Ierusalimul a fost că el era vulnerabil în fața atacului de colică și i-am spus: „Dacă mori de un atac în această seară, Ierusalimul va rămâne în mâinile francilor”

Întoarcerea către Ierusalim era una simbolică. Dacă ar fi căzut Tirul, cum, cu siguranță s-ar fi întâmplat dacă Saladin și-ar fi dezlănțuit forțele asupra orașului, atunci cruciații europeni ar fi trebuit să lupte să câștige un cap de pod în regiune, de unde să lanseze a treia cruciadă. A fost o greșeală strategică, deoarece Saladin a lăsat o ușă întredeschisă, prin care Richard, cel mai mortal dintre dușmanii săi, a putut intra nestânjenit.² Comandantul militar spunea *Tir*, în vreme ce sufletul pios șoptea *Ierusalim*. Din vremea lui Nur al-Din, musulmanii și-au îndreptat privirea spre Ierusalim, cu o intensitate crescândă. Nur al-Din și-a edificat toată propaganda în jurul Ierusalimului și a construit, simbolic, un amvon gata să-și găsească locul care-i revenea de drept în moscheea Aqsa. Din momentul morții lui Nur al-Din, Saladin a susținut că-i este moștenitor spiritual și protejat ideologic, iar Ierusalimul a devenit punctul central al campaniei sale. A fost o campanie în care clerul a participat activ și cu o intensitate tot mai mare. De la amvon, din medrese sau prin piețe, mesajul era întotdeauna același: Ierusalim, Ierusalim, Ierusalim. Poate că nu era important, din punct de vedere

strategic, dar acest fapt nu conta de fel, căci Ierusalimul reprezenta totul. Orașul Sfânt, pur și simplu, trebuia să fie capturat.³ Căci cucerirea Ierusalimului era necesară pentru Saladin, pentru că-i dovedea, astfel, sinceritatea, justificându-i, deopotrivă, acțiunile. Din 1174, îi scrisese fără încetare califului, pretinzând că este campionul Războiului sfânt și nu se abătuse, niciodată, de la acest mesaj – sau, mai degrabă, cei doi geniali sfetnici, Imad al-Din al-Isfahani și al-Qadi al-Fadil nu i-au permis să se abată. Mesajul în sine era unul clar: purta Războiul sfânt și, dacă va căpăta puterea pe care o pretindea, va recuceri Ierusalimul pentru musulmani. Chiar și în perioada nepermis de mare pe care a petrecut-o luptând cu Alep și Mosul, mesajul nu i se schimbase. Și, acum, el obținuse cel mai mare trofeu posibil. El este cel care a readus ortodoxia sunnită în Egipt și, ca urmare, a pecetluit, efectiv, soarta Regatului latin. Acum, el va fi cel care va readuce sunnismul în Ierusalim.

Deși Saladin n-o va resimți în mod direct, revenirea Ierusalimului în mâinile musulmanilor a fost momentul culminant nu numai al eforturilor sale neobosite și al neîncetatei propagande a lui Nur al-Din, dar și al Renașterii sunnite, născută în alt oraș și în alte vremuri. Admirabilele calități ale lui Saladin și cultul personalității care a crescut în jurul lui tind să ascundă acest aspect fundamental, însă, dacă această carte a început în Bagdad și cu Nizam ul-Mulk, a fost deoarece, fără ideile asociate cu ortodoxia sunnită, Saladin nu ar fi triumfat niciodată. De îndată ce aceste idei au început să-și urmeze cursul natural, Saladin – lăsând deoparte accidente istorice – nu putea să nu triumfe. Geniul teologic al al-Ghazali a fost că a înțeles nevoia urgentă a unui islam interior ecumenic, care să permită musulmanilor din diferite școli de drept și cu diferite înclinații spirituale – mistici și raționaliști, sufiști și mutaziliți – să adere

la aceeași credință. Imaginea lui Saladin, militar șafeit kurd, mergând în campania de la Hattin alături de Muwaffaq al-Din Ibn Qudama, jurist palestinian hanbalit, este una șocantă. Și apropierea diverselor forme de islam nu era doar între sunniți, căci au existat încercări sincere de a-i aduce și pe duodecimani alături. Este demn de remarcat faptul că șiiții din Alep și din Siria de nord, cu care Nur al-Din a luptat nu o singură dată, l-au ajutat pe Saladin în timpul campaniilor împotriva francilor. Și, așa cum pomeneam mai devreme, încercarea unei înțelegeri sunnite-șiite fusese cheia de boltă a acțiunilor lui Ibn Hubayra, care a slujit doi califi abbasizi. Deși Ibn Hubayra și Saladin nu s-au întâlnit niciodată, Abd al-Latif Baghdadi scrie că, atunci când era la Damasc, în 1190, l-a întâlnit pe fiul lui Ibn Hubayra, care era în serviciul lui Saladin. Geniul politic al lui Nizam ul-Mulk a fost acela că a creat medresa – sau, ca să fim mai exacti, a transformat-o – într-un vehicul care a transmis acest mesaj ecumenic în lumea islamică, în cătune și orașe. Dar, dacă mesajul Renașterii sunnite a fost interior ecumenic, în exterior a fost intransigent și, deși, inițial, s-a născut pentru a combate erezia ismailită, soarta a făcut ca ideile să ajungă în Siria în același timp cu cruciații. Rezultatul a fost contra-cruciada.

Desigur, pentru ca ideile sunnismului să înflorească, ele cereau o acceptare sinceră a principiilor sale, iar răspândirea incredibilă a medreselor – simbolul acestui sunnism revigorat – era o mărturie a sincerității. Ceea ce este remarcabil în această perioadă este modul în care toată lumea a participat la construirea medreselor ca mod de afirmare a evlaviei lor, de la militari, precum Shirkuh, care nu aveau timp pentru dezbaterele teologice ce se desfășurau între zidurile acestora, la numărul disproportionat de femei care le-au construit deși nu au

avut niciodată dreptul să intre în lăcașurile care le aparțineau. Saladin însuși, desigur, a participat activ la această renaștere, cel mai mult prin eforturile sale în Egipt. Poate că, din punct de vedere intelectual, nu a avut întreaga viziune asupra problemei, dar, deși era un om simplu, cu siguranță nu era caracterizat de simplitate în gândire. Se poate afirma, fără doar și poate, că eforturile sale erau rodul simplității caracterului său și acest fapt i-a permis să adere, plin de încredere, la sunnism. Această simplitate, completată de o evlavie și o umilință firească, îl vor face să se simtă dus de un val uriaș.

Înainte de a putea părăsi zona de coastă, pentru a se îndrepta spre Ierusalim, Saladin trebuia să rezolve chestiunea cetății Ascalon. S-a adresat celui mai important prizonier pe care-l avea și i-a oferit lui Guy libertatea, cu condiția ca acesta să convingă garnizoana din Ascalon să se predea. Guy a acceptat târgul, dar când a încercat să negocieze cu garnizoana, a fost batjocorit de propriul popor și considerat un laș. A fost o umilință publică pentru Guy, care a rămas prizonier încă un an în Nablus. Între timp, văzând că Ascalon nu se va preda fără luptă, Saladin a luat cu asalt orașul și l-a cucerit. Vestea căderii cetății Ascalon a fost extrem de importantă pentru al-Qadi al-Fadil, deoarece era orașul său natal. În curând a sosit și știrea capturării Gazei și a Darumului, ceea ce însemna că întreaga coastă se afla acum sub stăpânirea lui Saladin. Cu excepția cetății Tir. În timp ce Saladin curăța de dușmani cetățile cruciaților din Palestina, Ierusalimul se pregătea pentru inevitabila bătălie finală. Orașul suferea, în special, de o lipsă acută de alimente, întrucât lupta de la Hattin avusese loc chiar înainte de seceriș și recoltele nu au mai putut fi adunate. Foamea a devenit și mai mare, pe măsură ce refugiații se adăposteau la Ierusalim din

mai toate regiunile învecinate, populația orașului dublându-se, de la 30 000 la 60 000 de suflete.

Acțiunile lui Saladin din această perioadă sunt cele care i-au atras, în mare măsură, atât admirația prietenilor, cât și pe cea a dușmanilor, iar poveștile faptelor sale au fost spuse și răspuse, până când au devenit legende. Arătam, mai înainte, că, dacă și-ar fi administrat averea mai bine, nu s-ar fi confruntat cu așa mari dificultăți financiare, dar Saladin nu era generos doar când venea vorba despre bani, iar acest lucru s-a văzut cel mai bine atunci când a primit o cerere de ajutor din partea lui Balian de Ibelin. Balian fugise de pe câmpul de luptă de la Hattin cu o singură preocupare: să își protejeze soția, regina Maria Comnena, care fusese căsătorită la un moment dat cu marele Amalric și care se afla împreună cu toți copiii la Ierusalim. Balian știa că Ierusalimul va cădea inevitabil în mâinile lui Saladin și considera că singurul refugiu, sigur, pentru creștini este cetatea Tir. Întrebarea era prin ce tertip ar fi putut el să-și scoată soția din Ierusalim și să o escorteze în siguranță? Dată fiind reputația lui Saladin, Balian nu a ezitat să-i ceară permisiunea de a face acest lucru. Cererea era una extraordinară, însă Saladin nu și-a dezmințit reputația și a fost de acord ca Balian să petreacă o noapte la Ierusalim, cerându-i acestuia să nu ridice niciodată armele împotriva sa. Balian a acceptat condițiile și i s-a garantat siguranța călătoriei. În Ierusalim, Balian a descoperit un oraș isteric ce suferea de o criză nervoasă. Deși intenția lui era aceea de a intra în oraș ca un anonim, a fost imediat recunoscut și dus sub escortă la patriarhul Heraclius, cel care, odinioară, călătorise în Anglia, pentru a-i cere, în zadar, lui Henric al II-lea să preia Crucea. Heraclius a insistat ca Balian să apere orașul împotriva lui Saladin, iar, atunci când Balian i-a spus despre jurământul făcut lui Saladin,

patriarhul s-a arătat de neclintit: „Un jurământ făcut unui ne-credincios nu este un jurământ” a declarat el. Dar Balian știa că Saladin era un om de onoare, ceea ce patriarhul Ierusalimului nu era nici pe departe. Situația devenise una imposibilă pentru el: jurămintele nu sunt făcute pentru a fi rupte, fără a-ți pierde onoarea, însă poporul din Ierusalim a refuzat să-l lase să părăsească orașul și s-a agățat cu disperare de el.

De această dată, Balian i-a trimis un mesaj urgent lui Saladin, în care îi făcea cunoscută dilema, iar acesta nu doar că l-a absolvit de jurământ, ci a și garantat, personal, siguranța călătoriei soției și a copiilor săi către Tir. Și, cum călătoria era destul de obositoare, Saladin i-a ținut companie în cortul ei și le-a dat haine și bijuterii în dar copiilor.

Saladin asediază Ierusalimul

A venit timpul să cucerească Ierusalimul. Astrologii l-au informat pe Saladin că stelele au prezis că va intra în Ierusalim, dar că-și va pierde un ochi, dar Saladin era nepăsător și le spuse doar: „Nu m-ar deranja să-mi pierd vederea, dacă, în schimb, aş cucerii orașul”. Dar, acum, când orașul părea gata să fie cucerit, era o ironie că tocmai Balian de Ibelin îi stătea în cale. Fiind aristocratul cu rangul cel mai înalt din întregul Ierusalim, Balian era considerat de musulmani „egalul unui rege, mai mult sau mai puțin”. La Ierusalim, Balian a descoperit că existau doar 14 cavaleri în întregul oraș și a fost nevoit să înnobileze alți 60, unii abia trecuți 16 ani. Au făcut rezerve de hrană și de bani, așteptându-se la iminentul asediu, care a început, de altfel, la 20 septembrie, odată ce armata lui Saladin a ajuns sub zidurile Ierusalimului. Cel care a mediat între Saladin și Balian a fost Yusuf Batit, un membru al clerului ortodox din Est. Saladin și-a făcut cunoscută intenția de a prelua orașul

fără vărsare de sânge, dar locuitorii l-au sfidat și au refuzat să se predea, jurând că, mai degrabă, dau foc orașului și îi ucid pe cei 5 000 de prizonieri musulmani pe care-i aveau în custodie. Așa a început asediul. Timp de o săptămână, armata lui Saladin, având în față Turnul lui David și Poarta Damascului, a umplut străzile cu săgeți și proiectile. Au ridicat scări de asediu până sus, pe zidurile orașului, dar au fost respinse de fiecare dată. Apoi, la 26 septembrie, Saladin și-a mutat tabăra într-o altă parte a orașului – pe Muntele Măslinilor, unde nu exista o poartă importantă de pe care cruciații să poată contraataca. Trei zile mai târziu, săpătorii musulmani au reușit să producă prăbușirea unei bucăți din zid. S-a creat, astfel, o breșă, pe care creștinii, depășiți ca număr, nu au putut-o apăra. În oraș domnea disperarea și oamenii erau cuprinși de panică văzând stindardele musulmane ridicate pe zidurile cetății.

La sfârșitul lunii septembrie, o delegație a orașului, avându-l pe Balian în frunte, a ieșit pentru a-l întâlni pe Saladin. Balian era acum pregătit să accepte predarea orașului, pe care o refuzase inițial, dar Saladin ezita. În cele din urmă, s-a convenit ca orașul să se predea și populația să fie considerată prizonieră de război. Ceea ce însemna că se putea răscumpăra. Răscumpărarea a fost stabilită la zece dinari pentru un bărbat, cinci dinari pentru o femeie și un dinar pentru un copil. A fost stabilit un termen de 40 de zile pentru plată, după care, cei care nu puteau plăti, urmau să fie considerați sclavi. Dar, după expirarea termenului, 1 000 de persoane care nu au putut plăti, au fost eliberate de emirii lui Saladin. Remarcabil este faptul că al-Adil, Keukburi și Saladin însuși au eliberat toți bătrânii care nu au reușit să-și plătească răscumpărarea. A fost un act de generozitate extremă și, pentru asemenea gesturi făcute în timpul cuceririi Ierusalimului, Saladin le-a câștigat admirația creștinilor

și, totodată, un loc binemeritat în istorie. Dar, ființa umană fiind ceea ce este, au existat câțiva care au profitat de termenii generoși impuși de Saladin, unul dintre aceștia fiind însuși patriarhul Heraclius. Acesta a plătit 15 dinari pentru el și amanta sa, după care a încercat să încarce căruțe pline cu potire de aur, argintărie și covoare și să le scoată afară din oraș. Comportamentul a fost cu atât mai scandalos cu cât această comoară ar fi putut răscumpăra 15 000 de creștini înrobiți, dar, atunci când căpeteniile lui Saladin s-au plâns de comportamentul patriarhului, acesta le-a replicat: „Prefer să îi determin să respecte termenii tratatului, astfel încât ei să nu-i poată acuza pe credincioși că-și încalcă cuvântul”. Mai târziu, în particular, el a recunoscut cât de șocat a fost de gestul acestui „om nesfânt”. Din momentul în care s-a îndepărtat de Ierusalim, încărcat de aur, nu s-a mai auzit nimic despre Heraclius. „A trăit în păcat, spunea un scriitor creștin care i-a rezumat viața, și a murit în obscuritate.”

Nu poate fi imaginat o deosebire mai mare între ocuparea Ierusalimului de către musulmani, în octombrie 1187, și cea a primelor cruciați, în 1099, când străzile orașului au fost inundate de sângele musulmanilor și al evreilor. Pe când Ierusalimul era părăsit de trei coloane de creștini, una condusă de Balian însuși, iar celelalte două organizate de Templieri și Ospitalieri, Saladin și-a trimis soldații în întregul oraș pentru a se asigura că nu au loc jafuri și distrugerii. În plus, a avut grijă ca musulmanii să protejeze cele trei coloane de rapacitatea beduinilor. Din cei 220 000 de dinari primiți pentru răscumpărarea Ierusalimului, Saladin nu a păstrat nimic. Un număr de creștini născuți în oraș au solicitat permisiunea lui Saladin de a rămâne în Ierusalim, iar el a fost de acord cu condiția să plătească *jizya*, taxa impusă celor care nu erau musulmani.

În schimbul acestui impozit, li s-a permis să se roage liber în bisericile lor. Gospodărirea treburilor creștinilor a fost lăsată în grija patriarhului bizantin.

Intrarea triumfală în Ierusalim

Cu o emoție crescândă, musulmanii s-au adunat pe străzi, pentru a fi martori la ceremonia intrării lui Saladin în Ierusalim. Ibn Shaddad nota că musulmanii s-au adunat de pretutindeni – după cum spunea el, erau prezenți toți oamenii însemnați din Egipt și Siria – să fie martori la intrarea triumfală a lui Saladin și la revenirea Ierusalimului sub stăpânirea islamică. Cărturari și sufiți, poeți și juriști, civili și militari s-au aliniat pe marginea străzilor, toți ochii căutându-l pe Saladin. Dar Saladin, după cum îi era firea, a avut răbdare și a preferat să nu intre în oraș, până când vremea nu i-a devenit favorabilă. Și asta nu s-a întâmplat înainte de 27 Rajab 583 (2 octombrie 1187), aniversarea Călătoriei nocturne spre ceruri, și abia atunci a intrat în Ierusalim. Data a fost aleasă, firește, cu bună știință, pentru a-i spori impactul dramatic. Imad al-Din al-Isfahani, care l-a însoțit pe Saladin la intrarea în Ierusalim, a relatat că sarcina cea mai urgentă a fost aceea de a face ca moscheea al-Aqsa și Cupola Stâncii să redevină potrivite pentru desfășurarea slujbelor islamice. Totuși, după cum notează Hillenbrand, eforturile lui Saladin nu au fost simple ceremonii de preluare a clădirilor religioase musulmane; era necesar ca aceste centre islamice de sfințenie să fie curățate și purificate de contaminarea francă,⁴ iar o inscripție încrustată în zidul Cupolei Stâncii ne spune că „Saladin a purificat de politeiști această casă sacră”. De îndată, musulmanii au început să se pregătească pentru rugăciunea de vineri de la moscheea al-Aqsa, prima care avea loc după 88 de ani. Sarcina

s-a dovedit mai grea decât socotiseră la început, întrucât au fost nevoiți, mai întâi, să demoleze multe dintre construcțiile francilor. Imad al-Din susținea că templierii au construit niște locuințe la vest de moschee, unde se aflau depozite de cereale și latrine, iar moscheea fusese încorporată, parțial, în aceste clădiri. Saladin a pus ca aceste construcții să fie demolate și l-a numit pe Taqi ul-Din drept responsabil pentru procesul de purificare. Mai întâi, toate capcanele creștine care fuseseră plasate în timpul ocupației cruciaților au fost îndepărtate din clădiri, iar nișa (*mihrab*) moscheii, ascunsă de Templieri, a fost descoperită. Apoi, după ce au îndepărtat toate ornamentele, au turnat apă de trandafiri peste zidurile și podelele celor două clădiri, care au fost, apoi, înmiresmate cu tămâie. Podelele au fost acoperite cu cele mai scumpe covoare, în loc de carpete țesute și rogojini, iar amvonul – a cărui construcție o comandase, cândva, Nur al-Din – a fost instalat. Chiar și Ibn al-Athir, care dovedea, la tot pasul, prin scrierile sale o ostilitate implacabilă față de Saladin, considerându-l un uzurpator al stăpânilor săi zengizi, a înțeles simbolismul acțiunii care avea loc: „Saladin a ordonat purificarea moscheii al-Aqsa și a Cupolei Stâncii de toată murdăria și impuritățile”. Faptul că Ibn al-Athir a ales cuvântul *anjas* (pluralul lui *najas*) pentru a vorbi despre impurități a fost deliberat și reflecta punctul de vedere tradițional al musulmanilor față de francii care acaparaseră spațiul sacru islamic.

Cât privește persoana care va oficia cea dintâi *khutba* (predică) în prima vineri de după intrarea în Ierusalim ne putem imagina că a existat o concurență acerbă între clericii religioși, neputându-se imagina o altă onoare mai mare. În mod normal, predicatorul trebuia să fie un șafait, pentru a reflecta școala religioasă (*madhab*) căreia îi aparținea Saladin, iar alegerea

finală a fost Muhyi al-Din Ibn al-Zald, cadiul Alepului. Imad al-Din ne povestește aceste momente:

Sultanul ședea cu fața plină de bucurie. Tronul lui arăta ca și cum ar fi fost înconjurat de strălucirea Lunii. În preajma sa, cititorii Coranului rosteau cuvinte de îndrumare și lămuritoare; poeții stăteau în picioare, recitând și așteptând favori; în timp ce steagurile erau desfășurate, gata să fie înălțate, iar penele erau ascuțite pentru a transmite veștile bune. Ochii erau plini de lacrimi, iar inimile erau smerite de devotamentul față de Dumnezeu și de bucuria victoriei.

În predică, Ibn al-Zald a subliniat tema purificării și a vorbit despre „parfumul sfințirii și al glorificării”. Predica a subliniat, în mod deliberat și fără compromisuri, unicitatea lui Dumnezeu, criticând cu asprime Sfânta Treime și divinitatea lui Isus. Ibn al-Zaki i-a îndemnat pe cei de față să continue jihadul: „Continuați Războiul sfânt, este cea mai bună cale dată vouă de a-l sluji pe Domnul, cea mai nobilă ocupație pe care o puteți da vieților voastre”. Nu l-a uitat pe Saladin, pe care l-a lingușit peste poate: „Fie ca Dumnezeu să-ți dea cea mai bună răsplată, a spus el, pentru serviciul pe care l-ai făcut binecuvântatului său profet Mahomed”. Când Ibn al-Zaki a terminat de vorbit, Saladin s-a întors către Zein Ibn Naja, omul pe care el îl numise, odinioară, drept Amr Ibn al-As și care devenise unul dintre cei mai apropiați consilieri din Egipt și i-a cerut să predice congregației. Ibn Naja, care fusese discipolul lui al-Jilani, a vorbit atât de elocvent și de convingător, încât congregația era toată numai lacrimi.

Curând după aceea, unii musulmani s-au apropiat de Saladin și i-au cerut să distrugă Biserica Sfântului Mormânt, argumentând că acest lucru ar face ca creștinii să nu mai aibă de ce veni la Ierusalim. „Francii vor înceta să mai facă pelerinaj acolo, spuneau

ei, și atunci va fi pace”. Saladin le-a ascultat vorbele, dar le-a refuzat cererea, nu doar pentru că era împotriva legii islamice, dar și pentru că a înțeles că distrugerea bisericii nu i-ar fi împiedicat pe creștini să vină la Ierusalim. Saladin trebuie să fi știut, de asemenea (sau dacă nu, atunci va fi fost informat de cărturari), că, atunci când califul Umar a cucerit Ierusalimul în 637, a ordonat ca biserica să nu fie demolată și ca, de atunci înainte, creștinii să aibă dreptul de a se ruga la Dumnezeuul lor. Cu toate acestea, pentru a spori numărul musulmanilor din oraș, Saladin a adus mai multe triburi arabe în Ierusalim și în jurul acestuia.

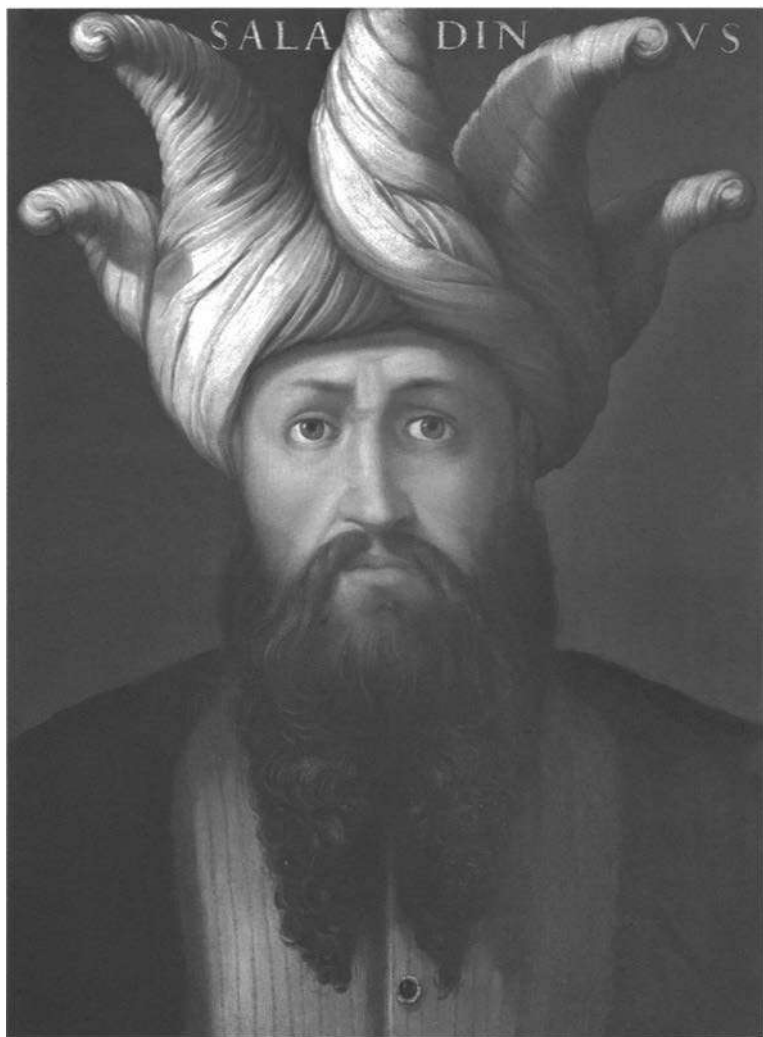
Evident, cucerirea Ierusalimului de către Saladin și-a pus amprenta asupra multor musulmani, aceasta fiind perioada în care Saladin a fost abordat de Ibn Shaddad, care scrisese un tratat, pe care l-a numit *Virtuțile Jihadului*. Cei doi bărbați se mai întâlniseră înainte; în 1184, Ibn Shaddad vizitase Damascul, iar Saladin a fost atât de impresionat de el, încât i-a oferit o poziție didactică într-o medresă din Egipt, dar Ibn Shaddad nu a acceptat.⁵ A doua oară a fost în februarie 1186, când Ibn Shaddad a însoțit o altă delegație de la Mosul pentru a încheia pacea cu Saladin, care se afla la Harran, bolnav.

Ibn Shaddad a fost cel în fața căruia Saladin a depus jurământul. Saladin trebuie că și-a amintit de el și nu l-a mai lăsat să se întoarcă la Mosul. Apoi, l-a trimis pe Isa al-Hakkari să-i spună că Saladin dorea să intre în slujba sa. Ibn Shaddad a fost numit judecător al armatei, iar, pentru restul vieții sale, Saladin i-a rămas cea mai apropiată persoană. De fapt, în afara unei perioade, între octombrie 1189 și primăvara lui 1190, când a fost trimis la Bagdad, într-o misiune diplomatică,⁶ se poate spune că Ibn Shaddad nu l-a mai părăsit pe Saladin.

La Ierusalim, Saladin și familia sa au continuat tradiția lui Ayyub și Shirkuh și, mai presus de toate, cea a lui Nur al-Din,

aderând la principiile Renașterii sunnite. În biserica Sfânta Ana, care era locul tradițional al celebrării nașterii Fecioarei, Saladin a ordonat construirea unei medrese impunătoare pentru *madhabul șafeit*. El a dat și ordinul să se construiască al-Khanaqah al-Salihiyya, care era un adăpost pentru sufiți. În schimbul adăpostului și al hranei, ei trebuiau să-și dedice timpul invocării lui Dumnezeu (*dhikr*) și recitării Coranului. Fiul lui Saladin, al-Afdal, o luase pe urmele tatălui și a pus, la rândul său, constructorii să ridice medresa *malekită*, care adăpostea pelerini din nordul Africii, majoritatea aparținând școlii (*madhab*) *malekită*.

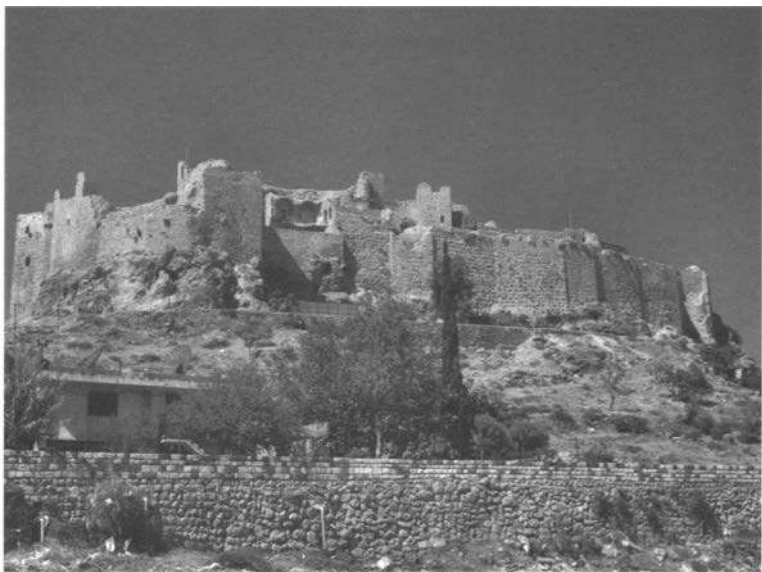
În ceea ce îl privește pe fratele lui Saladin, al-Adil, acesta a ordonat construcția fântânilor de abluțiune din incinta sfântă, iar fiul său și nepotul lui Saladin, al-Malik al-Muzzaffar, a construit și el două medrese la Ierusalim. Cu aproape 20 de ani înainte, Saladin restabilise guvernarea sunnismului în Egipt. Acum, el era primul care a introdus spiritul Renașterii sunnite – manifestată în construirea medreselor – la Ierusalim. Realizările sale din Egipt, care s-au dovedit a fi de o imensă importanță strategică, au devenit coloana vertebrală economică și militară a succeselor sale din Siria. Realizările lui din Ierusalim, pe de altă parte, s-au dovedit a avea o valoare simbolică profundă, pentru că, recucerirea celui de-al treilea loc sfânt al Islamului, i-a asigurat locul lui Saladin în istorie.

Saladin
(portret de Cristofano dell' Altissimo, cca 1568)

Bătălia de la Montgisard, 1177 (pictură de Charles Philippe Larivière, cca 1842)

**Ruinele cetății Masyaf, asediată de Saladin în 1176
(fotografie din 2004)**

Bătălia de la Cresson, din 1187
(miniatură de Jean Colombe,
Bibliothèque Nationale
de France, sec. al XV-lea)

Saladin și Guy de Lusignan, după bătălia de la Hattin, din 1187
(pictură de Said Tahsine, 1954)

Atacul lui Saladin asupra Jaffei, din 1192 (miniatură de la Bibliothèque de l'Arsenal, Paris)

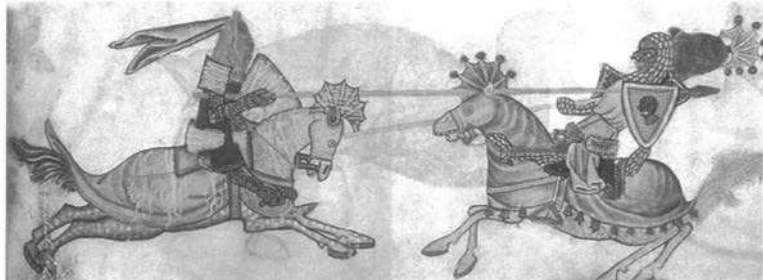
Creștinii din Orașul Sfânt trecând prin fața lui Saladin (gravură de Alphonse de Neuville, 1883)

Regele Guy de Lusignan
al Ierusalimului și sultanul Saladin
(pictură de Jan Lievens,
după *Adorația magilor*
de Peter Paul Rubens,
cca 1675–1699)

Saladin, rex Aegypti
(gravură dintr-un
manuscris din
sec. al XV-lea)

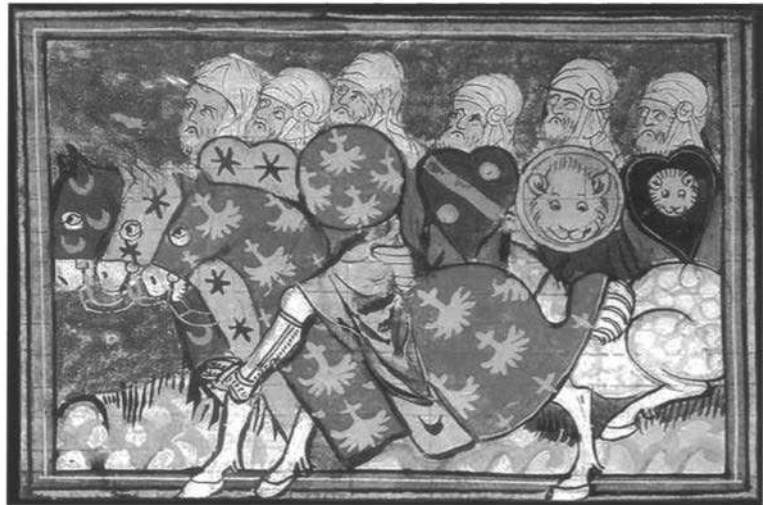
Richard Inimă de Leu și Saladin
(miniatură din *Psaltirea lui Luttrell*, 1325–1340)

Statuia lui Saladin, monument aflat în afara zidurilor vechii cetăți, Ierusalim

Saladin î vîngătorul (gravură de Gustave Doré, sec. al XIX-lea)

Armata lui Saladin (Guillaume de Tyr, *Histoire d'Outre Mer*,
manuscris cu anluminuri, 1337)

Mormântul lui Saladin, Damasc (Siria)

Capitolul 13

Venirea lui Richard

*Toți oamenii noștri au fost răniți, dacă nu la trup,
cel puțin la suflet.*

Ibn Shaddad

Conrad fortifică Tirul

Toți ochii erau ațintiți către Tir. Era, după cum i-a spus al-Mashtub lui Saladin, „singura săgeată rămasă în tolba necredincioșilor”. Chiar când rostea aceste vorbe, cetatea a scăpat strânsorii lui Saladin, pentru că, în Tir, și-a făcut apariția Conrad de Montferrat. Conrad, cel de-al treilea fiu al marchizului Guillaume de Montferrat, ajunsese, aproape din întâmplare, în Țara Sfântă. Și-a început cariera la curtea bizantină, dar spiritul său independent a găsit că viața nobilimii era prea înfricoșătoare la Constantinople și s-a decis să navigheze spre Acra, fără să știe de dezastrul care avusese loc la Hattin. Apropiindu-se de portul orașului, a fost surprins să vadă o corabie vamală, de la al cărei echipaj a aflat că Acra căzuse în mâinile musulmanilor. Îndepărtându-se, fără zăbavă, s-a îndreptat către Tir, unde, după ce a acostat, cavalerul nostru italian a fost primit cu brațele deschise de locuitorii cetății, de parcă venirea acestuia le-ar fi adus salvarea.¹ La unison, toți baronii și cavalerii cetății l-au ales pe Conrad conducător, până când o nouă cruciadă va fi organizată

în Europa. Un lucru este cert: dacă nu ar fi sosit Conrad, cetatea Tir ar fi căzut în mâinile musulmanilor. Știrea despre atitudinea provocatoare a lui Conrad a ajuns la Saladin, care s-a grăbit spre zidul cetății, însoțit de un om bătrân – un prizonier –, pe care îl considera drept cheia care îi va deschide porțile orașului. Bătrânul era Guillaume de Montferrat, nimeni altul decât tatăl lui Conrad, adus acum în fața fiului, care-l privea dintre creneluri. Trebuie să predai orașul chiar acum, a fost avertizat, sau Guillaume va fi ucis. Șiretlicul nu a avut efect, deoarece Conrad a răspuns că tatăl a trăit suficient de mult, iar, Saladin, credincios felului său de a fi, l-a lăsat liber pe bătrân.

Adevărul era că prea mult timp prețios fusese irosit la Ierusalim. Prudența lui Saladin, adesea o sursă de putere, se dovedea, tot mai mult, a fi punctul său vulnerabil. Între timp, Conrad a profitat de răgaz, muncind din greu, dar și cu furie la consolidarea fortificațiilor orașului. Au săpat un șanț adânc de-a curmezișul drumului care venea dinspre țarm, transformând, efectiv, cetatea într-o insulă, fapt care le-ar fi permis să reziste unui asediu prelungit, până sosea ajutor de la Genova și Pisa. Când armatele musulmane au ajuns la Tir, la 12 noiembrie 1187, orașul sfidător, cu zidurile înalte de 6 metri și însuflețit de năbădăiosul cavaler italian, era gata să reziste unui asediu prelungit și bombardamentului catapultelor lui Saladin. De fapt, soldații din armata lui Saladin începuseră să plece acasă; iarna se apropia, iar Keukburi a insistat că dorește să meargă în pelerinaj, în timp ce Taqi ul-Din vroia să se întoarcă acasă. Inițial, fuseseră însuflețiți de optimism. Imad al-Din, care îl însoțea pe Saladin, i-a scris lui Al-Qadi al-Fadil că Tirul va fi cucerit, deși adăuga, pe un ton rău prevestitor, că musulmanii erau obișnuiți cu victorii ușoare și că, la Tir, ar trebui s-o lase mai moale cu viața lor confortabilă.

În același timp, Saladin era demoralizat de primirea lipsită de entuziasm făcută de califul abbasid, care se temea de puterea acumulată de Saladin. Imad al-Din îl avertizase să-și aleagă cu grijă trimisul la Bagdad, dar Saladin, în graba de a trimite știri despre căderea Ierusalimului, alesese un tânăr irakian care, într-un moment de beție, s-a lăudat cu ambițiile lui Saladin. În loc de elogii, Saladin s-a ales cu o muștrare, deoarece a adoptat numele califului – al-Nasir – ca fiind al său. La urma urmei, i s-a reamintit, pe un ton rece, nu, oare, a cucerit Ierusalimul sub stindardul califului? Dojana venită din Bagdad i-a produs lui Saladin una dintre rarele sale crize de furie: „În ceea ce privește afirmația califului, că am cucerit Ierusalimul cu armatele lui și sub stindardele lui – dar unde erau toate acestea?” Mânia lui Saladin a fost reluată de al-Adil și Taqi ul-Din, deși al-Qadi al-Fadil a recomandat reținerea față de Bagdad. Dar, devenise mai mult decât limpede că nici recucerirea Ierusalimului nu putea compensa, în viziunea califului, influența tot mai mare pe care o căpătase Saladin.² Într-adevăr, când știrile despre căderea Ierusalimului au ajuns la Bagdad, reacția unuia dintre sfetnicii califului ne spune tot ce avem nevoie să știm: „Acest om [Saladin] se gândește să răstoarne dinastia abbasidă”.

Saladin a fost liniștit de sosirea fratelui, al-Adil, și a fiului, al-Afidal, dar vremea era la fel de sumbră ca și starea de spirit, iar mirosul de zăpadă plutea în aer. Saladin le-a ordonat navelor de război să navigheze din Beirut, pentru a împinge navele francilor în port, dar, la 30 decembrie, Conrad a lansat un atac îndrăzneț, care a dat o turnură dramatică asediului. Folosind forța completă a navelor pe care le avea Tir-ul, Conrad a surprins flota musulmană și i-a provocat mari distrugerii. Saladin a pierdut controlul asupra mării. Între timp, căpeteniile

lui deveneau din ce în ce mai neliniștite; anul era pe sfârșite și ar fi trebui să se întoarcă în propriile ținuturi. Văzând că armata se dezintegra în fața-i, Saladin nu a avut de ales decât să decidă demobilizarea și să se retragă pentru iarnă. El însuși se arăta epuizat din punct de vedere fizic, dar și mental, iar sănătatea i se șubrezise, transformându-l doar într-o umbră a omului care câștigase, cu doar câteva luni în urmă, bătălia de la Hattin. Taqi ul-Din a plecat cu trupele Mosulului și Sinjarului³, al-Adil a plecat spre Egipt și fiul lui Saladin, al-Zahir, a plecat la Alep. Mașinăriile de asediu, care nu putură fi transportate, au fost distruse, iar Saladin s-a mutat la sud de Acra, unde și-a instalat tabăra până în primăvară. Singurii emiri care au rămas alături de el pe timpul iernii au fost Izz al-Din Jurdik și Isa al-Hakkari, cunoscuți, amândoi, de pe vremea campaniei din Egipt. În timpul lunilor de iarnă, relațiile cu califul s-au deteriorat în continuare, ca urmare a unui incident tragic, petrecut în timpul pelerinajului. Ibn al-Muqaddam, primul care l-a invitat pe Saladin la Damasc, după moartea lui Nur al-Din, a condus pelerinii sirieni la Mecca în acel an și se pare că a insistat să ridice steagul lui Saladin la muntele Arafat, doar pentru a intra în conflict cu pelerinii irakienii, care ar fi vrut să-l dea jos și să-l rupă. Ibn al-Muqaddam a fost rănit și a murit, la scurt timp după aceea. Ceea ce ar fi trebuit să fie un ritual religios pașnic, a crescut tensiunea în relațiile dintre Damasc și Bagdad.

Tirul nu căzuse – singura neîmplinire într-un alt an remarcabil. Dar, cât de serioasă era această neîmplinire, era prea devreme pentru a ști. Saladin realizase tot ceea ce făgăduise: armata francă a fost distrusă, Regatul Ierusalimului a fost șters de pe fața pământului și Ierusalimul, recucerit. Saladin spera că Tirul va cădea în primăvara următoare, dar, în străfunduri, se temea că acest lucru ar putea să nu se întâmple. Și

mai multe știri alarmante au ajuns la el, sub forma unei scrisori a împăratului german, Frederick Barbarossa, care a primit Crucea, de îndată ce a auzit despre catastrofa de la Hattin și care a promis că va dezlănțui toată forța rasei germane pentru a recâștiga Ierusalimul. Saladin nu mai avea acum nicio îndoială că nori negri se adunau și amenințau să distrugă tot ceea ce obținuse. Sosirea lui Imad al-Din Zengi din Sinjar cu trupele, în mai 1188, i-a dat puțină speranță. Saladin era, într-o oarecare măsură, îngrijorat de zengizi, care trimiseseră, călcându-și pe suflet, niște soldați, dar continuau să-i poarte ranchiună și Saladin nu uitase, cu siguranță, necazurile pe care aceștia i le provocaseră. Cu toate acestea, Saladin a fost atent să le arate atât ospitalitate și bunăvoință, cât și să aline vechile răni. A venit să-l salute personal pe Imad al-Din Zengi, iar cei doi bărbați au descălecat, pentru a accentua egalitatea de rang. Imad al-Din a venit cu daruri și delicatese – delicioase caise, aduse tocmai din Damasc –, a fost, apoi, așezat alături de Saladin, care a mers într-atât de departe, încât i-a întins un covor roșu pentru a putea păși. Nu s-a precupețit niciun efort pentru a se păstra unită alianța musulmană.

Pentru că Tirul continua să reziste, Saladin și-a îndreptat atenția asupra Antiohiei, a cărei cucerire ar fi avut o importanță imensă, de vreme ce ar fi blocat drumul pe uscat al oricărei armate cruciate. Cu Imad al-Din Zengi la comanda trupelor de pe partea dreaptă, Saladin a măturat totul spre nord.

În iulie 1188, Tartus a căzut, urmat de Latakia, dar atacul asupra Antiohiei nu a mai venit niciodată. Saladin însuși a vrut să atace și să-și asume asediul, dar nu l-a putut convinge pe zengidul Imad al-Din, care nu obținea niciun beneficiu dacă-l ajuta pe Saladin din familia ayyubidă. La urma urmei, căderea Antiohiei l-ar face pe Saladin și mai puternic decât înainte;

supraviețuirea cetății nu era o amenințare pentru propriile sale ținuturi și nu exista, prin urmare, niciun motiv pentru el să facă exces de zel.⁴ Spre marea frustrare a lui al-Qadi al-Fadil, Saladin a făcut cale întoarsă. În ceea ce privește rivalitatea dintre zengizi și ayyubizi, se părea că victoria în Războiul sfânt nu a fost suficientă pentru a pune capăt vechilor dispute.⁵ Dezamăgirea trăită la porțile Antiohiei a trecut, în parte, în momentul în care Saladin a aflat că cetatea Kerak, bastionul lui Reynald Chatillon, a căzut în mâinile lui al-Adil, iar, în ianuarie 1189, a fost cucerit și castelul Kaukab. Dar Tirul continua să reziste și, în plus, treceau printr-o criză endemică financiară și mulți emiri îl evitau pe Saladin, pentru ca nu cumva să le ceară bani. Imad al-Din al-Isfahani îi scria, în aprilie 1189, de la Damasc, lui al-Qadi al-Fadil, care se afla în Egipt, plângându-se de situația în care se aflau. Al-Qadi al-Fadil i-a răspuns că, în comparație cu Egiptul, problemele Damascului sunt ca o picătură într-un ocean. Situația financiară a lui Imad al-Din al-Isfahani însuși nu era una prea bună și, într-o anumită etapă, el s-a gândit să-l părăsească pe Saladin și să-și caute norocul în altă parte. Faptul că cel mai mare lăudător al lui Saladin s-a putut gândi, fie și doar pe jumătate în serios, să-l abandoneze, sugerează ceva din amploarea problemelor cu care se confruntau.⁶

Asediul cetății Acra

Când Saladin l-a adus pe Guy la zidurile cetății Ascalon, pentru a negocia predarea orașului, regele fusese batjocorit și insultat de apărătorii acestuia. Din momentul în care a apărut în Palestina, reușind să câștige inima lui Sybil și, astfel, să moștenească regatul Ierusalimului, se pare că Guy a fost umilit de toți. Francii autohtoni din Outremer i-au purtat rânchiună acestui nou-venit și chiar Balduin al IV-lea a încercat

în van să anuleze căsătoria surorii sale cu el. Umilirea lui la Hattin l-a transformat în ținta acuzațiilor de lașitate și slăbiciune, iar, odată cu prăbușirea cortului regal, se părea că-și aducea o mediocră contribuție finală la drama în desfășurare. Dar Guy avea mai mult de oferit decât se așteptau cei din jur și a ieșit din umbra rușinii, unde se ascunsese. Saladin îl eliberează, făcându-l să promită că nu va lupta împotriva sa, dar Guy s-a grăbit să găsească un cleric care să-l absolve de jurământul făcut. Apoi a mers la Tir și a cerut intrarea în oraș, doar pentru a fi respins fără mari menajamente de Conrad, care nu avea intenția de a da pe mâna altcuiva ceea ce cu greu câștigase. Guy a găsit porțile orașului închise pentru sine, așa cum au fost și pentru Saladin. Dar Guy era mai încăpățânat decât oricine altcineva și, când au început să sosească întăririle creștinilor în Țara Sfântă, el a pus pe picioare o oaste de strânsură și a pornit în marș către Acra. Era un marș nebunesc – unul bazat pe un fel de ignoranță sublimă, pentru care costul unei astfel de acțiuni nu conta, ci doar puterea ei de atracție.⁷ În mod cert, Guy era la fel de prostănac ca întotdeauna, de data aceasta, totuși, norocul l-a favorizat în mod remarcabil. După cum conchide Tyerman, aventura lui Guy a fost una disperată, care a evitat catastrofa doar grație prudenței lui Saladin.⁸

De fapt, Saladin avea un motiv foarte bun să fie prudent, pentru că, deși primise cu neîncredere știrea despre marșul lui Guy, se preocupa mai mult de furtuna germană ce se aduna la orizont. Când vestea dezastrului de la Hattin a ajuns în Europa, șocul a fost profund. Papa Urban al III-lea a murit de durere, la auzul acestei calamități, în timp ce Henric al II-lea, care făgăduise în atâtea ocazii să ia Crucea, a fost stupefiat și nu a putut scoate o vorbă timp de patru zile. Cei dintâi care au reacționat au fost cavalerii din Germania. Primii pelerini

germani care au jurat să meargă în cruciadă au făcut-o în decembrie 1187 și au fost urmați, trei luni mai târziu, de împăratul însuși, care, sfidător, i-a scris lui Saladin. Atât de mare a fost ecoul chemării la o nouă cruciadă, încât nu s-au găsit atâtea corăbii pentru a-i transporta pe toți războinicii. Se estimează că, până în mai 1189, din Germania, au plecat peste 50 000 de persoane. În urma germanilor, s-a lansat zvonul că regii Franței și ai Angliei se întâlnesc pentru a lăsa deoparte neînțelegerile și a purta Crucea răzbunării Ierusalimului.

Odată cu venirea primăverii din 1189, au început să sosească trupe suplimentare pentru Saladin, iar, printre primii veniți a fost și nepotul lui Shirkuh și fiul lui Ibn al-Muqaddam. În aprilie, Saladin și-a asigurat un succes, când a fost cucerit Beaufort. Beaufort îi aparținea lui Reginald de Sidon și când, după Hattin, Saladin l-a asediat, Reginald a negociat o perioadă de scutire de trei luni, după care a promis că va preda castelul. Spre uimirea consilierilor săi, Saladin a fost de acord cu cererea lui Reginald. Dar, curând, a devenit evident că Reginald îl mințise, așa că, atunci când acesta a revenit, cerându-i un răgaz mai mare, a descoperit că generozitatea lui Saladin avea o limită și a fost închis la Damasc. După ce, în fine, Beaufort a fost cucerit, Reginald a fost pus în libertate. Între timp, armata condusă de Guy a împresurat Acra, devenind din zi în zi tot mai puternică. Ludwig de Turingia, care a ajuns în Tir, a reușit să îl împace pe Guy cu Conrad, acesta din urmă mărșăluind alături de el pentru a se alătura asediului, deși Conrad a refuzat să îl recunoască pe Guy drept rege.

În fiecare zi, forțele asediatorilor creștini au devenit tot mai puternice, mii de cruciați francezi și italieni au sosit la fața locului, lor li s-a adăugat forța cavalerilor templieri, conduși de Gerard de Ridefort, care fusese eliberat de Saladin, după ce a

jurat cum că nu va lupta împotriva sa, dar a ajuns, după aceea, la părerea că jurământul făcut unui infidel nu poate fi unul valid. Totuși, jurământul lui Gerard nu a fost uitat de musulmani, astfel încât, atunci când acesta a fost capturat, după un atac asupra cetății Acra, a fost executat. Era tot mai clar că Saladin ar fi trebuit să-l atace pe Guy înainte ca acesta să ajungă la Acra. În schimb, el era mai preocupat de apropiata cruciadă germană și nu dorea să trimită prea mulți oameni la Acra, așa că, până la venirea toamnei, nu a reușit să-și concentreze toate forțele pentru eliberarea cetății. Între timp, în august 1189, Guy a profitat de confuzia lui Saladin și a lansat un atac asupra orașului, care ar fi căzut în mâinile sale dacă nu ar fi sosit forțe suplimentare de apărare musulmane. Acestea au fost urmate de Saladin în fruntea unei armate și întărite, suplimentar, de venirea lui Taqi ul-Din și Keukburi, precum și de trupe din Mosul și Sinjar. Atunci când, în cele din urmă, armata musulmană s-a adunat, Saladin a putut să acționeze. El spera ca francii să lanseze atacul, dar aceștia au preferat să întărească blocada asupra cetății. Timp de două zile, armata musulmană a fost cea care a atacat și luptele au fost crâncene. Aceasta a fost prima acțiune pe câmpul de luptă de după bătălia de la Hattin, dar francii au rezistat neclintiți acestor atacuri. Neliniștit, Saladin urmărea îndeaproape atacurile, iar Ibn Shaddad observă că în aceste două zile acesta aproape că nu se atinsese de mâncare.

Între timp, forțele francilor au crescut până la un nivel alarmant, astfel încât, până în octombrie 1189, trupele lor numărau 100 000 de oameni, tot mai mulți cruciați alăturându-li-se. Imad al-Din al-Isfahani nota că erau asemenea unor furnici, care se roteau și adânceau tranșeele, astfel încât să fie imposibil atacul asupra lor. Lupta a continuat, dar moralul armatei musulmane era din ce în ce mai scăzut; se aflau în șta de 50 de

zile și venise timpul să se regroupeze. În ciuda efortului susținut, care i-a și afectat sănătatea, Saladin s-a aflat în fiecare zi în fruntea luptelor. „Ei nu ar face nimic, i se plânse el lui Ibn Shaddad, dacă nu aş călări alături și nu le-aş supraveghea acțiunile”. Luptele îi răpiră mai multe persoane apropiate: pe nepotul său, de pildă, precum și pe iubitul prieten și camarad, kurdul Isa al-Hakkari, care a avut un rol esențial în numirea sa ca vizir în Egipt și care l-a îndrumat, atât pe el, cât și pe Shirkuh pe calea rugăciunii. Deși armata lui Saladin a fost întărită de sosirea lui Al-Adil din Egipt în fruntea unor trupe proaspete, iarna s-a apropiat și, odată cu ea, a dispărut și posibilitatea de a declanșa o luptă decisivă.

Vederea atâtor cruciați venind i-a sporit dezamăgirea lui Saladin. Știa că, în cazul în care nu va acționa repede, va fi prea târziu, și l-a trimis cu scrisori pe Ibn Shaddad către Mosul, Sinjar și Irbil, precum și către califul din Bagdad, subliniind diferența dintre zelul cruciaților germani și mobilizarea lipsită de entuziasm a musulmanilor. De asemenea, el i-a trimis un mesaj și fratelui său, Tughtekin din Yemen, cerând oameni, precum și lui Qyzyl-Arslan, conducătorul din Hamadan. Puțin după aceea, a venit și răspunsul califului: în loc de combatanți, Saladin a primit, pur și simplu, o notă, prin care era autorizat să împrumute 20 000 de dinari de la comercianți și să trimită bonul de plată la Bagdad. Suma era derizorie și Saladin, care cheltuia 20 000 de dinari într-o singură zi, a refuzat să ia banii. Probabil că în mintea sa stăruia amintirea vremii în care califul šiit fatimid al-Adid îi dădea un milion de dinari pentru a apăra Damietta. Ibn Shaddad, după cum se obișnuia, a formulat un refuz diplomatic, spunând: „Sultanul a decis să refuze plata banilor și povara implicită”. Este dificil, așa cum scriu Lyons și Jackson, să nu conchidem că relațiile erau atât de

tensionate între Bagdad și Saladin, încât darul califului a fost, în mod intenționat, gândit ca o insultă diplomatică.⁹

Pentru ca asediul cetății Acra să fie mai eficient, francii au construit turnuri mobile, care se ridicau peste zidurile cetății. Atât de îngrozită a fost garnizoana, încât au început să negocieze termenii predării și, în aprilie 1190, mesagerii i-au adus lui Saladin vestea proastă că orașul se afla în pericol. Saladin a încercat să mai reducă din presiunea asupra garnizoanei și a lansat un nou apel urgent de trimitere de trupe. Deși pericolul imediat în care se aflase Acra a trecut, vestea că noua Cruciadă germană mășcăluiește către Asia Mică a iscat valuri de șoc în întreaga lume musulmană. În Homs și Hama au fost emise ordine de depozitare a cerealelor, ba chiar și în Alexandria și Damietta, deși aflate la mare depărtare, fortificațiile au fost întărite. Între timp, Saladin se arăta, în continuare, sumbru. Faptul că francii controlau marea, scria el, însemna că, dacă murea un franc, alții o mie îi puteau lua locul.

Când i-a parvenit știrea că germanii au făcut pace cu Kilij Arslan, care le permisesse să treacă fără probleme, situația a devenit critică, așa încât Saladin a trimis spre nord trupe conduse de Taqi ul-Din. „Kilij Arslan se prefăcea că-i este ostil împăratului, scria Ibn Shaddad, dar adevărul era că el ajunsese la o înțelegere secretă cu el... El a trimis iscoade, care i-au arătat calea.”

În aceste condiții, nu este surprinzător că au fost cu toții ușurați când au primit vestea morții lui Barbarossa. Fiul lui cel mic, ducele de Suabia, a preluat conducerea armatei, dar aceasta s-a dezintegrat rapid. Cu toate acestea, forțele germane l-au silit pe Saladin să intre în defensivă și amenințarea nu a trecut până în noiembrie 1190, când i s-au alăturat Zahir și Taqi ul-Din. S-au purtat lupte feroce – cele mai cumplite de la Hattin

încoace – dar musulmanii nu au putut să-i scoată pe franci sau să scadă presiunea asupra oraşului Acra. În orice caz, luptele au oferit o nouă mostră a caracterului lui Saladin. În urma unei bătălii, au fost capturaţi câţiva prizonieri franci, iar fiii mai mici ai lui Saladin i-au cerut permisiunea de a-i omori, dar acesta a refuzat, de teamă că ar putea prinde gustul sângelui. Într-o altă ocazie, un copil franc de doar trei luni a fost furat dintr-o tabără, iar francii – ținând cont de reputația lui Saladin – au sfătuit-o pe mamă să meargă să negocieze cu Saladin, spunându-i că acesta este un bărbat milostiv. Gardienii lui Saladin au adus-o pe femeie, iar, atunci când el a aflat că băieţelul acesteia fusese vândut ca sclav, a poruncit ca micuţul să fie recuperat şi redat mamei. Apoi, a ordonat să fie adus un cal şi pentru ea şi să fie escortată în tabăra francilor.

Între anii 1189 şi 1190, neliniştea musulmană în faţa posibilităţii unui contraatac al francilor a crescut, ca urmare a sosirii lui Frederick de Suabia şi a resturilor cruciadei germane. Mai mult decât atât, de rău augur era şi sosirea lui Baldwin, arhiepiscop de Canterbury, însoţit de garda cruciaţilor englezi şi urmat de însuşi Richard I, regele Angliei. Valul de trupe creştine întărise trupele franceze, însă nu fără costuri: condiţiile s-au înrăutăţit şi au izbucnit boli, care au curmat multe vieţi. Printre cei care au murit de tifos s-a numărat şi regina Sibylla, prin care Guy era legat de tron, iar moartea acesteia îl făcea vulnerabil. Conrad a sesizat imediat oportunitatea şi a revendicat pe grabă tronul, căsătorindu-se cu Isabella, sora Sibyllei. Numai că au apărut două probleme, dacă nu chiar trei: în primul rând că Isabella era căsătorită cu Humphrey de Toron; în al doilea rând, Conrad însuşi era deja căsătorit; şi, în al treilea rând, Conrad nu avea doar una, ba chiar două soţii, foarte vii şi foarte măritate. Pentru unii, aceste impedimente ar fi fost de insurmontat, nu şi pentru

Conrad, care dovedise o energie neobosită în depășirea obstacolelor, iar acestea erau doar simple detalii. Astfel că, atunci când arhiepiscopul i s-a împotrivit planurilor sale, Conrad a găsit un alt prelat – arhiepiscopul din Pisa, care era dispus, în schimbul extinderii unor privilegii comerciale ale orașului în regat, să anuleze orice.¹⁰ Apoi, Conrad s-a căsătorit cu Isabella, deși mai apăruse o complicație – nesemnificativă prin comparație cu celelalte: ea era deja însărcinată, dar, așa cum, în mod ironic, remarca Imad al-Din al-Isfahani, în religia francilor, sarcina nu era o barieră în fața căsătoriei. Între timp, cruciații au primit întăriri în fiecare zi, iar asediul lor asupra orașului Acra a devenit și mai puternic. În 1190, Henric de Champagne a ajuns la fața locului în fruntea unei forțe franceze considerabile și, ulterior, a fost urmat de regele Franței, Philip Augustus însuși.

Fărămițarea armatei lui Saladin

În ceea ce-l privește pe Saladin, cea mai mare provocare căreia a trebuit să-i facă față a fost cum să-și salveze armata de la dezintegrare. În timp ce armata lui îi împresura pe asediații orașului Acra, emirii lui nu mai puteau de nerăbdare. Începuseră să obosească în acest Război sfânt, care nu părea să aducă vreodată vreun beneficiu material. Unul câte unul, căutau acum scuze să se întoarcă în țările lor: Sanjar Shah, fiul lui Saif al-Din din Mosul, care îl supăraseră atât de mult pe Saladin, a venit la el și i-a cerut permisiunea de a pleca, dar i s-a spus că nu era timpul. Acesta s-a aplecat și a sărutat mâna lui Saladin, dar, imediat ce a ajuns la corturile lui a dat ordin să se strângă tabăra. Când Saladin a prins de veste, a trimis după el un sol cu o scrisoare în care scria: „Ai devenit nerăbdător și ai făcut acest pas, părăsind fără permisiune și fără a duce la capăt datoria în fața inamicului. Uită-te bine la tine, ca să vezi de cine

te mai poți atașa, cu excepția mea... Nu mă mai interesează, de fel, bunăstarea ta.” Întâmplarea face ca Sanjar Shah să-l întâlnească pe Taqi ul-Din, care se întorcea la tabără, iar Taqi ul-Din l-a sfătuit să se întoarcă: „Cel mai bine ar fi să te întorci în serviciul lui și să rămâi aproape, până îți va da permisiunea. Ești un copil și nu îți dai seama ce dezastru se poate ivi de aici.” Sanjar Shah, însă, era hotărât să nu se mai întoarcă și spuse că îi este imposibil să revină. În acel moment, Taqi ul-Din, despre care Ibn Shaddad spune că era cutezător și nu respecta pe nimeni, i-a vorbit foarte tăios: „Te vei întoarce, fie că vrei, fie că nu”. Mânat de la spate de Taqi ul-Din, Sanjar Shah s-a întors, deși se temea de mânia lui Saladin și a rămas aproape de Taqi ul-Din, pentru a fi protejat. Saladin a prefera să nu-l pedepsească de fel pentru această dezertare, dar se spune că, mai târziu, ar fi declarat că nu a auzit vorbindu-se rău despre nimeni, fără a constata că, în realitate, lucrurile stăteau mai bine decât se spunea, cu excepția lui Sanjar Shah. Altul care a încercat să plece a fost Imad al-Din Zengi, care i-a trimis lui Saladin un mesaj, în care amenința că va părăsi tabăra și că se va îndrepta către răsărit. Saladin i-a răspuns cu un vers: „Cel care pierde unul ca mine, mă întreb ce poate câștiga?” Imad al-Din a înțeles amenințarea implicită și, pentru moment, a rămas.

Dar, deși frecuşul cu reprezentanții familiei lui Zengi și dorința lor arzătoare de a se întoarce acasă nu avea cum să-l surprindă pe Saladin, chiar și cei mai apropiați ai lui au început acum să privească în altă parte. Nimic nu arată mai bine fragmentarea armatei musulmane, decât faptul că atât Taqi ul-Din, cât și Keukburi au părăsit serviciul lui Saladin. În calitate de nepot al lui Saladin, Taqi ul-Din l-a slujit cu un curaj extraordinar de-a lungul anilor și a condus o parte a armatei lui Saladin cu forță și strălucire. Acum, însă până și el obosise.

Odată, cu mulți ani înainte, scriitorul de satire al-Wahrani l-a sfătuit pe Taqi ul-Din să înceteze Războiul sfânt și să se stabilească în Damasc, pentru a se bucura de plăcerile vieții, acum, el începuse să se gândească la întemeierea unui imperiu pentru el însuși și la o proprie dinastie. Pentru a înțelege și aprecia mai bine contribuția lui Saladin la păstrarea, vreme de trei ani, a coeziunii armatei sale pe câmpul de luptă trebuie să înțelegem natura independentă a emirilor. Da, Taqi ul-Din îl slujise în mod loial pe unchiul său, dar, dacă Saladin ar fi murit – și nu se aflase el pe pragul morții la Harran? – fiii acestuia s-ar arăta la fel de generoși față de Taqi ul-Din ca Saladin? În 1186, Taqi ul-Din ar fi vrut să se stabilească independent în Maghreb și să lanseze o campanie împotriva almohazilor, dar Saladin îl convinsese să n-o facă. Răbdarea lui Taqi ul-Din însă avea o limită; el își făcuse partea lui de Război sfânt – la urma urmei, nu el a fost cel care a purtat Sfânta Cruce? Acum, era timpul să cucerească o bucată de teren și să întemeieze o dinastie. A părăsit, prin urmare, tabăra din Acra și a străbătut ținuturile Mesopotamiei Superioare și chiar a invadat Armenia. Saladin îl avertizase să nu pună în pericol tratatele care fuseseră semnate, dar Taqi ul-Din a dat puțină atenție acestui avertisment. Atât de repede s-a răspândit vestea distrugerilor sale, pe măsură ce cucerea oraș după oraș – uneori în numele lui Saladin, alteori, în nume propriu – încât conducătorii locali au refuzat să mai trimită orice fel de trupe pentru susținerea Războiului sfânt. Chiar și califul, alarmat și bănuitor față de motivele lui Taqi ul-Din, i-a scris urgent lui Saladin, cerându-i să-l potolească. Firește că Saladin nu era în stare să facă acest lucru și singura opțiune pe care a avut-o – susținută, de altfel, și de al-Qadi al-Fadil, care avea întreaga perspectivă a daunelor produse de Taqi ul-Din – a fost să-l dezaprobe public. Nimic nu explică mai bine perioada în care trăia Saladin, decât acest episod

cu nepotul său. Pentru că acțiunile lui Taqi ul-Din erau norma și nu excepția, Războiul sfânt a fost miracolul. Saladin, desigur, a înțeles acest lucru la fel de bine ca oricine – la urma urmei și el și-a construit un imperiu pentru sine în Egipt și numai moartea lui Nur al-Din a împiedicat o confruntare inevitabilă.

În ceea ce-l privește Keukburi, motivele plecării sale au fost diferite. Moartea fratelui i-a dat efectiv pe mână Irbilul și el a plecat, cu binecuvântarea lui Saladin. Fără îndoială că, pierderea unui bărbat care excela în bătălie și care era un patron al multor medrese – și care, în plus, avea legături de familie cu Saladin – nu putea să-l lase nepăsător. Cei doi bărbați au rămas în legătură prin intermediul epistolelor, dar interesant este că, atunci când Saladin l-a rugat pe Keukburi să se întoarcă, pentru a răzbuna masacrul musulmanilor la Acra, acesta a preferat să nu o facă.

Căderea cetății Acra și masacrarea celor 3 000

La 8 iunie 1191, trâmbițele au sunat pe tot cuprinsul taberei de cruciați ce asediau Acra, anunțând un mare eveniment și, anume, că regele Angliei, Richard I, ajunsese la Acra. După cum remarca Ibn Shaddad, „prinții lor ne amenințaseră cu sosirea lui”. Odată cu venirea lui Richard, începem capitolul final și cel mai dramatic al vieții lui Saladin. Până în prezent, acei cruciați care i s-au opus lui Saladin nu se puteau măsura cu el; nici Guy, nici Reynald n-ar trebui considerați decât ca unele personaje secundare ale dramei. Sigur, că Balduin al IV-lea s-a străduit, cu mult eroism, să țină împărăția împreună, dar scurta sa tragică viață a fost un crud interludiu. Reputația în luptă a lui Richard, pe de altă parte, era formidabilă și îl precedase, pentru că vestea despre sacrificiul său din Cipru ajunsese la Saladin. Ibn Shaddad, cu siguranță, nu l-a subestimat: „Era înțelept și experimentat în

război, iar venirea sa a avut un efect teribil și înspăimântător asupra inimilor musulmanilor”. Da, regele Franței venise și el în Țara Sfântă, dar nu se compara cu Inimă de Leu. În orice caz, cei doi bărbați nu prea se iubeau. În public, Richard se fălea ca fiind, pur și simplu, un descendent al diavolului, iar, odată cu sosirea sa, Saladin va fi, în cele din urmă, testat de un rege adevărat: feroce, determinat, mândru și foarte capabil. Și, de-a lungul acestei confruntări, Saladin va îndura multe greutăți.

După sosirea lui Richard, au urmat lupte feroce. La 11 iunie, el a obținut o mică victorie de început, când o corabie musulmană cu 700 de luptători a fost scufundată. În același timp, aproape în fiecare zi, orașul Acra era atacat furibund. Richard nu avea intenția să facă pe sfiosul – nu era în natura regilor – și, de la bun început, a încercat să se întâlnească cu Saladin.

După cum obișnuia, Saladin a răspuns, trimițându-i regelui Angliei daruri, dar a refuzat să-l întâlnească, susținând că este lipsit de cuviință ca regii să se întâlnească, pentru ca, apoi, să se bată pe câmpul de luptă. În orice caz, întâlnirea nu avea niciun rost: „El nu înțelege limba mea și eu nu o înțeleg pe a lui”.

Saladin s-a oferit, apoi, să-l trimită pe fratele său, al-Adil, dar o boală – cel mai probabil o febră de tabără – l-a afectat pe Richard și întâlnirea nu a avut loc. În câteva zile, Richard s-a recuperat suficient pentru a supraveghea operațiunile de asediu, stând în pat sprijinit în arbaletă. În timp ce garnizoana musulmană nu mai putea fi întărită, sosirea constantă a trupelor creștine a făcut ca atacul să continue în ritm susținut. Asaltul infanteriei a fost combinat cu mașinăriile de luptă ale lui Richard, care au lovit și au surpat zidurile orașului. Șanțurile adânci au fost umplute, iar turnurile de asediu trase pe roți au fost apropiate atât de tare de zidurile orașului, încât se putea vedea în interiorul acestuia. Încet și inexorabil, lațul lui Richard se strângea tot mai tare în jurul cetății.

Între timp, Saladin se comporta ca un om posedat, lansând, zilnic, atacuri furioase asupra taberei creștine, în încercarea disperată de a mai ușura asediul. La sfârșitul lunii iunie, a primit întăriri, odată cu sosirea unor trupe, deși aventurile și ne-buniile lui Taqi ul-Din l-au privat de trupele din Diyar Bakr*. La 2 iulie, Saladin a încercat, din nou, cu disperare, să scadă presiunea asupra orașului atacând tabăra creștină. Potrivit lui Ibn Shaddad, el nu a mâncat nimic în acea zi și i-a încurajat pe oamenii săi, cu lacrimi în ochi, în timp ce al-Adil s-a alăturat, el însuși, luptei. Sub tensiunea enormă, sănătatea acestuia a avut de suferit dramatic și „multe pustule apărură pe corpul său, de la talie până la genunchi”. Doctorii s-au alarmat, în urma refuzului de a mânca și a insistenței de a călări alături de oamenii săi, lansând îndemnuri, rugăminți, ademeniri și dojeni. Plin de lacrimi și aproape înnebunit de dorința de a elibera Acra, Saladin refuza să admită că zilele cetății erau numărate. Dar se înșela singur deoarece, deși nu era momentul unei introspecții făcute la rece, Acra era, de fapt, pe jumătate pierdută încă de când Saladin i-a permis lui Guy de Lusignan să-și așeze tabăra pentru a asedia orașul.

Solii lui Richard băteau calea înainte și înapoi prin tabăra lui Saladin. Odată, Richard l-a informat pe Saladin că ar vrea să-i trimită în dar șoimi și câini de vânătoare și a cerut și niște pui de găină, să aibă cu ce-i hrăni și îngrășa. Cererea i-a adus un zâmbet pe față lui al-Adil, care i-a răspuns concis, întrebând dacă puii erau pentru stomacul câinilor sau cel al regelui. Mesagerii care soseau des dintr-o tabără într-alta serveau, desigur, altui scop și anume acela de a testa moralul inamicului. Ori de câte ori francii veneau la Saladin, acesta le permitea

* Cea mai nordică dintre cele trei provincii ale Jazirei, Mesopotamia superioară (n. tr.).

mereu, bucuros, să cutreiere în piața armatei, unde puteau admira cele 7 000 de tarabe și 1 000 de băi.

În oraș, comandanții musulmani își dădeau seama de zădărnicia situației. La 12 iulie 1191, un mesager, care a părăsit înot orașul condamnat, a ajuns în tabăra lui Saladin. Mesajul era unul clar: dacă Saladin nu putea scăpa orașul de împresurarea cruciaților, atunci Acra avea să se predea în câteva ore. Saladin nu-și putea face iluzii în privința seriozității, întrucât comandanții cetății nu erau alții decât al-Mashtub și Qaraqush, doi bărbați pe care-i cunoștea și în care avea încredere, încă din primele zile în Egipt. Cu toate acestea, chiar și în această situație disperată, Saladin a refuzat să accepte că orașul era pierdut și a trimis înapoi în Acra un alt înotător cu un mesaj urgent: să nu se predea. Dar a fost un apel inutil, căci, chiar dacă Saladin refuza să accepte inevitabilul, armata sa l-a acceptat și când a ordonat lansarea unui nou atac asupra taberei creștine, combatanții au refuzat să i se supună. Numai un grup de călăreți kurzi, rubedenii ale lui al-Mashtub, a luptat, la fel ca și Izz al-Din Jurdik, care, odată, cu mulți ani în urmă, l-a ajutat pe Saladin să-l captureze și să-l ucidă pe Shawar. La 12 iulie 1191, comandanții musulmani din Acra au acceptat termenii armatei creștine de predare a orașului. Potrivit acestora, Sfânta Cruce, pierdută la Hattin, era restituită. Urmau să fie eliberați 1 600 de creștini închiși la Damasc, iar musulmanii trebuia să le plătească francilor 200 000 dinari și, de asemenea, alți 10 000 de dinari lui Conrad. Până la îndeplinirea condițiilor, militarii din garnizoană urmau să fie ținuți ostateci de franci. Când Saladin a aflat condițiile capitulării, a refuzat să le accepte și a convocat un consiliu de război, în timpul căruia Ibn Shaddad a observat că avea mințile tulburi și că părea confuz și înnebunit. Dar, în timp ce Saladin îi soma pe comandanți să continue

lupta, evenimentele i-au luat-o înainte și steagurile creștine au apărut pe zidurile orașului Acra.

Pierderea orașului Acra l-a epuizat pe Saladin – Ibn Shaddad scria că sultanul era mai afectat decât o mamă îndoliată sau o fată bolnavă de dragoste – dar nu era ceva peste care nu se putea trece. Saladin știa că cea mai bună ocazie de a-i îngeunchea pe franci era când aceștia se aflau în mișcare, astfel că sfârșitul asediului, tragic și istovitor, totuși, cel puțin a reprezentat o ieșire din impas. Dar, ceea ce era dincolo de orice îndoială era faptul că pierderea orașului Acra a fost o lovitură pentru prestigiul lui Saladin. Parcă posedat, se dezlănțuise în apărarea ei, aruncându-și în luptă toate forțele, pentru a salva ce se mai putea. Cu toate acestea, orașul a căzut și, odată cu această pierdere, tensiunile și acuzațiile în cadrul armatei sale – dintre kurzi și turci, dintre zengizi și ayyubizi – au ieșit la suprafață. În același timp, mai avea o problemă, anume că nu dispunea decât de 30 de zile pentru a îndeplini condițiile capitulării. El și-a dedicat timpul adunării prizonierilor și colectării banilor, dar, evident că nu avea încredere că francii își vor ține cuvântul și vor elibera garnizoana. Astfel că, după ce a plătit o primă tranșă de bani, a cerut eliberarea garnizoanei și s-a oferit să elibereze mai mulți ostatici pentru restul de 100 000 de dinari, care mai trebuia plătiți. Între timp, Richard a avut timp să evalueze situația militară și să acționeze, în consecință. Era ușurat de faptul că regele francez Philip plecase, așa că, acum, nu mai încăpea nicio dispută în legătură cu cine era la conducere. Saladin întârzia îndeplinirea acordurilor capitulării orașului Acra, iar Richard îl suspecta că, în spatele acestei întârzieri, existau motive militare, deoarece apăruseră zvonuri despre o armată egipteană, care urma să sosească, pentru a întări trupele lui Saladin. Richard știa că armata lui nu putea rămâne în Acra și că

trebuia să mărșaluiască spre sud, dar, îi devenise tot mai limpede că nu el era cel care ținea garnizoana captivă, ci că aceasta îl ținea, efectiv, pe el prizonier la Acra.

La 20 august, ziua în care Richard considera că s-a înțeles cu Saladin pentru scadența primei tranșe, a ordonat armatei sale să părăsească Acra. Spionii musulmani raportau că armata regelui Angliei ocupa întreaga câmpie din afara Acrei. Richard a petrecut întreaga dimineață, așteptând să audă vreo veste din tabăra musulmană în legătură cu îndeplinirea termenilor acordului, dar, cum nimeni nu-și făcea apariția, a luat o decizie care le-a îngrozit pe iscoadele lui Saladin. Cei aproximativ 3 000 de soldați ai garnizoanei din Acra, legați la mâini și unii de alții, au fost scoși pe câmp. Apoi, a început masacrul. La căderea nopții, muriseră și cei 3 000.

Ibn Shaddad scria că:

Spionii noștri l-au informat pe Saladin despre manevrele inamicului și el a trimis unele întăriri; dar, până să ajungă, măcelul avusese deja loc... În dimineața următoare, musulmanii au vrut să vadă cine a căzut și și-au găsit companionii martirizați zăcând acolo unde fuseseră uciși și pe unii dintre ei i-au recunoscut.

Este imposibil de stabilit cine este vinovat de acest masacru. Richard a crezut, cu adevărat, că Saladin a încălcat termenii acordului. În orice caz, Richard era hotărât să se îndrepte spre sud de Acra, iar întârzierile erau, deopotrivă, atât frustrante, cât și periculoase, deoarece era clar că Saladin nu întârzia să cheme întăriri. În același timp, masacrul – înfricoșător în cruzimea sa – va fi avut un efect salutar asupra populației musulmane, acela că nicio garnizoană nu va mai opune, de acum, rezistență ofensivei lui Richard. În ceea ce-l privește pe Saladin, s-ar putea ca firea sa precaută să aibă o contribuție la

masacru, dar, adevărul a fost că nicio parte nu avea încredere în cealaltă. Comentariul lui Ibn Shaddad este probabil cea mai corectă analiză a acțiunilor lui Richard. El credea că doar două posibilități ar putea explica masacrul: „Una era aceea că i-au omorât, din răzbunare, pentru propriii lor prizonieri uciși înainte. Cealaltă era că regele Angliei a decis să plece spre Ascalon și nu voia să lase în urmă atât de mulți soldați inamici”. Ceea ce era sigur era faptul că, odată cu sosirea lui Richard, Saladin se confrunta cu un vrăjmaș de un calibru nemaiîntâlnit până atunci. El bănuia că vestea capturării Ierusalimului a declanșat o furtună teribilă în Europa și, acum, cadavrele celor 3 000 de musulmani care zăceau pe câmpia Acrei erau o dovadă sângeroasă a severității acestei furtuni.

La auzul masacrului, Saladin a fost cuprins de furie, ceea ce nu-i stătea în fire. În următoarele câteva zile – și până când și-a recăpătat bunăvoința sa naturală – puțini creștini, care i-au trecut pragul, au fost cruțați. În felul acesta, la o zi după masacru, un cavaler – „felul în care arăta dovedea că printre ai lui era comandant” – a fost capturat și adus la Saladin. Printr-un interpret, a fost întrebat despre starea armatei lui Richard și, apoi, despre motivul pentru care a avut loc masacrul musulmanilor. Cavalerul i-a răspuns că aceasta a fost voința regelui Angliei. Saladin a ordonat executarea cavalerului, iar, când i s-a tradus acest lucru, acesta a pălit vizibil și i-a propus să elibereze, în locul său, un prizonier musulman. În mod normal, aceasta reprezenta o practică standard, iar eliberarea unui musulman de rang înalt era un lucru neprețuit pentru Saladin. Cavalerul a fost întemnițat, iar sentința asupra sortii sale a fost amânată, până la întoarcerea lui Saladin, care a mers să-și inspecteze armata. La întoarcere însă, el a ordonat executarea cavalerului. Mai târziu, după-amiaza, alți doi franci au fost capturați și executați, la

porunca lui Saladin. În ziua următoare, alți doi prizonieri au fost prinși și executați, iar, în aceeași noapte, au fost aduși 14 franci și o femeie de aceeași nație. Împreună cu ei era și o prizonieră musulmană, cu siguranță servitoarea prizonierei franceze. Saladin a decis eliberarea femeii musulmane și executarea francilor.

Marșul spre Jaffa

La câteva zile după masacru, armata lui Richard era gata de plecare, deși, se pare, a avut mari dificultăți să-i adune pe oameni din hanuri și bordeluri, ca să pornească la drum. Dar, la 25 august 1191, armata s-a pus în mișcare. Strategia lui Richard era să preia controlul întregii linii de coastă, asigurând, astfel, supremația pe mare. Controlând coasta, armata sa avea posibilitatea să se refacă în permanență cu ajutorul flotei. Apoi, când Jaffa va fi fost cucerită, se va îndrepta în marș către Ierusalim, pentru a-l elibera. Călătoria de la Acra la Jaffa este de aproximativ 130 de kilometri. August este, desigur, miezul verii și căldura va fi fost greu de suportat. În plus, Richard știa că musulmanii îi vor hărțui oamenii la tot pasul. Mai presus de toate, era necesară o disciplină de fier; armata nu se putea retrage de pe coastă, iar cavalerii nu trebuia să se lase provocați de atacurile musulmanilor. Armata mărșăluia de-a lungul litoralului, dar realitatea era că francii erau o armată invadatoare, care abia de avea un punct de sprijin pe coastă, în timp ce, interiorul teritoriului gema de musulmani. Nu se grăbeau deloc: armata se despărțise în trei divizii, pe care flota le urma, navigând paralel cu coasta. În fiecare divizie, cavaleria era flancată de două rânduri de infanterie, unul care o despărțea de forțele musulmane, iar, celălalt, care mărșăluia de-a lungul țărmului. În acest fel, Richard și-a alternat infanteria: cei care mărșăluiau se confruntau cu raidurile inamice, iar cei dinspre țărm duceau

bagajele și corturile, deoarece lipseau animalele de povară. Disciplina militară a armatei i-a impresionat pe musulmanii care spionau. Ibn Shaddad relatează că infanteria a înconjurat cavaleria, ca un zid. Purtând armuri solide din fier și cămăși lungi de zale, soldații păreau impenetrabili în fața săgeților musulmane. „Am văzut, scria Ibn Shaddad, franci cu zece săgeți în spate, continuând să înainteze, fără să pară tulburați.” Între timp, cavaleria aștepta ocazii să șarjeze și să se retragă, apoi, în spatele infanteriei. Atât de disciplinată era armata creștină în aceste condiții dure, că Ibn Shaddad nu a putut să nu fie impresionat și a scris despre „rezistența acestor oameni, îndeplinind sarcini extenuante, fără niciun fel de plată sau câștiguri materiale”. În ceea ce-l privește pe Imad al-Din al-Isfahani, el scria că, în marșul lor, infanteriștii semănau cu niște arici zburliți, plini cu săgeți.

Căldura era toropitoare, iar ritmul lent. Mergeau doar dimineța și se odihneau din două în două zile. Nenumărați bărbați leșinau și mulți au picat din picioare morți. Richard a dat ordin ca morții să fie îngropați unde căzuseră și bolnavii să fie transportați pe corăbii. De pe dealuri, Saladin urmărea marșul care înainta încet, inexorabil. El știa că, atâta timp cât armata creștină își menținea disciplina și ignora încăierările și hărțuiala, nu putea face mare lucru. Dar putea oare să aibă răbdare, până când cruciații vor obosi și nu vor mai fi așa disciplinați. Atunci va trebui să lovească și să câștige al doilea Hattin. Înregimentase chiar 300 de tâlhari beduini, care să se infiltreze în rândurile armatei inamice, pentru a le fura bunurile și caii. Dar Saladin nu îl luase în calcul pe Richard. Mobilizarea unei armate la un marș, chiar în miezul verii, și păstrarea disciplinei de fier, l-au făcut faimos în rândul marilor comandanți militari. Și, în coloana care mărsăluia, el părea să se afle peste tot. Au fost lansate atacuri furibunde împotriva armatei iar

Saladin se afla în frunte. „L-am văzut [pe Saladin] călărind în mijlocul ambuscadelor, în timp ce săgețile dușmanului treceau pe lângă el”, scria Ibn Shaddad. „Avea doar o gardă formată din doi paji cu doi cai înșeuai de rezervă și călărea, de la o divizie la alta, îndemnându-i la atac”. Dar, când raidurile musulmane au atacat ariergarda, încercând să o izoleze de restul armatei, Richard însuși s-a grăbit s-o apere și, potrivit cuvintelor unui cronicar, s-a abătut asupra musulmanilor „ca un trăsnet”. În ochii lui Saladin, aceasta reprezenta dovada unui mare războinic și a unei prezențe formidabile, dar era, de asemenea, prea trecut prin lupte ca să nu știe că era o nechibzuință pentru regi să-și asume asemenea riscuri, căci, dacă regele trebuie să intervină personal, ca să salveze armata, fără el, aceasta ar putea fi pierdută. Fără îndoială însă că Saladin se arăta impresionat. Aceasta era o armată cu o disciplină nemaivăzută. Da, cavaleria turcească putea continua să-i hărțuiască pe cruciați, dar, atâta vreme cât trebuiau să se mențină în afara razei de acțiune a arbaletelor creștine, nu puteau produce pierderi inamicului, iar, dacă se apropiau prea tare, ar fi fost decimați.

Cele două armate mergeau acum în paralel cu coasta, uneori la doar trei kilometri una de alta. Zilnic, Saladin lansa atacuri, iar cruciații, de asemenea, căci, bineînțeles, erau îngrijorați de acest dușman, care părea să nu obosească de fel. Pentru a-i încetini, musulmanii ținteau caii cavalerilor și nu a trecut o prea mare perioadă de timp până când mulți dintre aceștia au ajuns să mărșăluiască umăr la umăr cu infanteriștii, cărându-și în spate lăncile.

Cât despre numărul celor care mărșăluiau, era greu de estimat, cu precizie, dar cruciații englezi, împreună cu cei francezi ai lui Richard, la care se adăugau cruciații francezi ai lui Phillip, resturile germane ale cruciaților lui Barbarossa și

forțele lui Guy, cu templierii și ospitalierii ajungeau probabil la 20 000 – 30 000 de infanteriști, la care se adăuga o forță de cavalerie nu mai mare de 4 000 – 5 000 de oameni. Saladin avea și el o armată similară ca dimensiuni cu aceea a lui Richard – 20 000 – 30 000 de oameni, dar cu o cavalerie ceva mai numeroasă. Pe măsură ce armata avansa spre sud, au fost capturați mai mulți prizonieri, care au oferit informații prețioase. La un moment dat, Saladin a aflat că beduinii i-ar fi spus lui Richard că armata musulmană nu este atât de numeroasă pe cât s-ar putea crede. În ziua următoare, un atac al musulmanilor, atât de crâncen că răni sute de cruciați, l-a convins pe Richard că fusese mințit și, ca represalii, a executat doi dintre beduini. Nu există nicio îndoială că armata cruciaților suferea pierderi grele și, în jurul datei de 5 septembrie, cele două au luat legătura și au decis să poarte tratative. Saladin a salutat imediat această propunere și i-a delegat această sarcină lui Al-Adil, dar nu pacea reprezenta motivul pentru care dorea negocierile. „Dacă poți să întinzi vorba în discuțiile cu francii, îi scria fratelui său, atunci, probabil, că vor rămâne acolo unde sunt astăzi”, asta pentru că Saladin știa că primea zilnic întăriri pentru armata sa. Al-Adil s-a întâlnit, apoi, cu Richard, dar nici una dintre părți nu dorea, cu adevărat, pacea, deoarece încă mai trebuia purtate multe lupte. Când al-Adil l-a întrebat pe Richard care îi este oferta, regele a răspuns că era esențial ca Saladin să-i redea toate teritoriile cucerite. Ibn Shaddad a notat, diplomatic, că al-Adil a dat un răspuns aspru acelei cereri și întâlnirea a luat brusc sfârșit.

Înfrângerea lui Saladin la Arsuf

La 3 septembrie 1191, Saladin s-a îndreptat către pădurea din Arsuf, pentru că hotărâse că, dacă este să-l împiedice pe Richard să ajungă la Jaffa, atunci aici era locul perfect – în zona

în care terenul împădurit ajută la camuflarea mișcărilor sale de trupă –, unde ar urma să aibă loc bătălia. Câteva zile mai târziu, primea vestea că francii mărșăluiesc spre Arsuf. Și-a poziționat armata paralel cu coloanele franceze și, atunci când avangarda creștină a ajuns în livezi, a dat comanda de atac. Planul său era de a detașa ariergarda, condusă de Ospitalieri, de restul armatei și de a o distruge, înainte ca Richard să apuce să-i ajute. În dimineața zilei de 7 septembrie 1191, musulmanii și-au început atacul. Beduinii și nubienii au lansat săgețile și sulițele către liniile inamice, înainte de a se da deoparte, pentru a le permite arcașilor călare să înainteze, să atace și să se îndepărteze – o tehnică bine cunoscută, care să-i facă pe cruciați să șarjeze. În câteva puncte de-a lungul frontului cele două armate erau angajate în lupte strânse corp la corp. Pe măsură ce ele deveneau din ce în ce mai feroce, au existat momente în care trupele creștine au fost silite să lupte dând înapoi, prin tufișuri, și, pe tot parcursul zilei, strigătele musulmane de „Allahu Akbar” s-au întrepătruns cu cele creștine „Sanctum Sepulchrum adjuva”. Indiferent cât de feroce au fost atacurile, Ospitalierii și-au menținut disciplina și au refuzat să muște momeala musulmană și să părăsească mijlocul coloanei. I-au trimis, de câteva ori, mesaje lui Richard, dar răspunsul a fost, de fiecare dată, același: trebuie să reziste dorinței de a șarja împotriva inamicului. Furia atacului musulman, ca și tacticile adoptate au fost izbitoare pentru felul lui Saladin. Acesta nu era prevăzătorul personaj pe care îl cunoaștem, care-și planifica atent acțiunile și le calcula consecințele. Spre deosebire de Hattin, unde și-a planificat meticulos victoria, la Arsuf, Saladin era conștient că marea îl împiedica să-și împresureze dușmanul și, presându-l atât de tare, fără a-l putea frânge, se expunea riscului unui contraatac.¹¹

Deși Ospitalierii au suferit puține pierderi omenești, numărul cailor sacrificați creștea. De câteva ori l-au implorat pe Richard să inițieze o șarjă de proporții, dar, acesta refuza de fiecare dată, așteptând ca Saladin să facă o greșală, care să-l pună într-o poziție vulnerabilă la o contrașarjă. Pe măsură ce trecea ziua de 7 septembrie și atacurile musulmanilor deveneau tot mai intense, coeziunea ospitalierilor a început să se erodeze și începură să apară fisuri în apărarea creștină. Ibn Shaddad, care a fost martor ocular, a remarcat cât de implicat era Saladin în această bătălie: „L-am întâlnit și pe fratele său într-o situație similară, în timp ce săgețile zburau pe lângă ei amândoi.” Bătălia de la Arsuf a intrat într-o etapă critică. Când cererea lui Garnier din Nablus (maestrul Ospitalierilor) de a ataca a fost refuzată de Richard, răbdarea Ospitalierilor s-a epuizat și, strigând „Sfântul Gheorghe!”, urmați de francezi, au pătruns în rândurile armatei musulmane. Era exact ce sperase Saladin: o breșă în disciplina armatei creștine. Însă, în acea zi, norocul i-a surâs lui Richard, căci chiar în momentul în care Ospitalierii își începeau șarja, arcașii lui Saladin descălecaseră pentru a trage mai bine și s-au trezit copleșiți de asaltul neașteptat. Speculând ocazia ivită, Richard a ordonat un atac general de-a lungul frontului, astfel încât armata lui Saladin a fost spartă și ea a fost urmărită pe dealurile Arsufului. Ibn Shaddad scrie că a fugit într-o stare de confuzie în partea stângă, dar, a descoperit că și aceasta fusese spartă și că se retrăgea. Apoi, s-a îndreptat spre aripa dreaptă, dar a descoperit aceeași situație și acolo. Înnebunit, l-a căutat pe Saladin, îndreptându-se către locul unde steagurile se aflau încă în poziție verticală și băteau tobele, găsindu-l înconjurat de doar 17 călăreți – pentru că restul fugiseră – încercând, disperat, să-și adune trupele. „Am stat alături de el, a scris Ibn Shaddad, oferindu-i consolare, pe

care, oricum, nu putea s-o accepte. Era protejat de soare cu o eșarfă și l-am rugat să ia măcar o îmbucătură. I-au adus ceva ușor, dar el nu a luat decât puțin”.

A fost o victorie pentru Richard, dar nu la fel de concludentă pe cât s-ar fi putut crede, în prima clipă. Era îngrijorat de regruparea musulmanilor și de faptul că armata creștină se extinsese prea mult, iar, cu pădurea care li se întindea în față, riscul unei ambuscade devenea tot mai mare.

În consecință, a dat ordin să se pună capăt urmăririi. Oricum, deși înfrângerea putea fi mai severă, Arsuf a reprezentat o lovitură grea pentru Saladin. La Acra, Saladin și-a dea seama că nu poate lupta cu o armată creștină staționară, apărată de fortificații; acum, la Arsuf, a aflat cât de periculos a fost să atace una care se afla în mișcare, mai ales dacă era comandată de un lider atât de formidabil, precum Richard. „N-am văzut niciodată pe cineva ca el”, i-a spus, admirativ, lui Saladin un emir al Alepului. Dacă, în ceea ce privește pierderile de vieți omenești, înfrângerea ar fi putut fi mult mai gravă, din punct de vedere psihologic, victoria lui Richard a fost aproape totală. După cum scria Ibn Shaddad: „Toți oamenii noștri au fost răniți, dacă nu în trupurile lor, atunci în inimile lor.” Și, totuși, deși după Arsuf a devenit clar că armata musulmană nu putea să câștige, francii încă mai puteau pierde.¹² Într-adevăr, moralul era scăzut, dar Saladin putea cere întăriri și, dacă Richard putea fi ispitit să pătrundă în interiorul țării și să se năpustească asupra Ierusalimului, atunci sorții s-ar fi putut schimba. Dar Richard nu era încă pregătit să riște pătrunderea spre interior, pentru că avea nevoie de Jaffa ca bază pentru cucerirea Ierusalimului. Așa că armata creștină și-a reluat marșul pe coastă, iar Saladin – având grijă să nu arate niciun semn de slăbiciune – a continuat să-i provoace și să-i hărțuiască armata.

În timp ce Richard se îndrepta către Jaffa – a durat aproape 20 de zile pentru a parcurge cei 130 de kilometri de la Acra – Saladin era frământat de gânduri, neștiind ce vrea să facă regele Angliei. Din Jaffa, care i se va putea preda fără o luptă serioasă, Richard putea ataca Ierusalimul, dar, dacă nu Ierusalimul era ținta? Din Jaffa, la egală distanță față de Ierusalim, se afla orașul Ascalon, iar, dacă Jaffa era cheia Ierusalimului, atunci, Ascalon era cea a Egiptului – și nimeni nu a înțeles importanța Egiptului pentru întreaga luptă mai mult decât Saladin. Dilema cu care se confrunta acum Saladin venea din chiar inima Războiului sfânt pe care îl purta, după cum susținuse, stăruitor, de-a lungul anilor. Ierusalimul a fost centrul campaniei sale de propagandă și trofeul ultim, cerut de Renașterea sunnită. Și el a livrat Ierusalimul, așa cum a promis că o va face. Dar, în centrul dilemei sale era constatarea că, deși Ierusalimul era important din punct de vedere simbolic, din punct de vedere strategic importanța îi era marginală. Încăpățânatul mesaj proclamat în moschei și în medresele din lumea musulmană era „Ierusalim, Ierusalim”; totuși, în consiliile de război se șoptea că, în vreme ce pierderea Ierusalimului ar fi reprezentat un ghinion, pierderea Egiptului ar fi fost o adevărată catastrofă. În tabăra lui Richard, aceeași dezbatere se purta, cu furie. Pentru el, Egiptul era un trofeu ademenitor de apropiat, dar puținătatea trupelor făcea ca gândul de a-l cuceri să fie unul irealist. Richard știa că Egiptul l-a propulsat pe Saladin spre putere și a luat în calcul posibilitatea ca prăbușirea Egiptului să însemne și sfârșitul lui Saladin. Pe de altă parte, Richard se afla în Țara Sfântă, pentru că jurase să recucerească Ierusalimul și nu să dezmembreze un imperiu.

În timp ce Richard stătea pe gânduri, precautul Saladin a acționat. Știa că nu poate apăra ambele orașe, dar s-a chinuit să facă următorul pas. El era sigur că Richard va porni către

Ierusalim, dar ar fi trebuit oare să abandoneze orașul și să apere Ascalonul, iar, dacă acel oraș ar fi căzut, așa cum se întâmplase cu Acra, ar trebui să se retragă în Egipt, unde, cu siguranță, Richard nu l-ar urmări? Egiptul se afla la baza puterii sale și era propria sa comoară, iar, din Egipt, putea să gândească următoarea mișcare. Dar abandonarea Ierusalimului i-ar fi distrus legitimitatea și i-ar fi ruinat pentru totdeauna reputația. Ar fi fost o trădare a principiilor Războiului sfânt pe care l-a susținut atât de mult timp. Ierusalimul, hotărî Saladin, nu putea fi abandonat. Odată ce această decizie a fost luată, următoarea a venit de la sine; dacă Ierusalimul trebuie apărat, atunci Ascalon trebuie să fie distrus, de vreme ce nu putea fi lăsat, fortificat, lui Richard. „Prefer să-mi pierd toți copiii, decât să desprind o piatră din ziduri”, i-a spus Saladin lui Ibn Shaddad. „Cu toate acestea, dacă Dumnezeu a decis altfel și spune că e modalitatea de a apăra interesele musulmanilor, ce altceva pot să fac eu?” După ce a luat această decizie, nu a mai fost timp de pierdut. Saladin însuși a călătorit la Ascalon, ajungând la 11 septembrie, lăsându-l, la Jaffa, pe Al-Adil să-l supravegheze pe Richard. În două săptămâni, zidurile orașului au fost dărâmate. Nefericirea locuitorilor era clară pentru toată lumea; oamenii au început să vândă ceea ce nu puteau transporta, iar lucruri care merituau 10 drahme au fost vândute pentru una singură. Dar ceea ce conta acum era viteza, iar, când turnurile zidurilor au fost acoperite cu lemne și li s-a dat foc, Saladin era îngrijorat că Richard, a cărui tabără era la mai puțin de 80 kilometri distanță, ar fi putut vedea fumul ridicat de acolo. În timp ce culca la pământ zidurile Ascalonului, Saladin a aflat că al-Adil fusese invitat la tratative de către franci. „Cântă-le în strună și întinde-te la vorbă cu ei, l-a sfătuit pe fratele său, ca să apucăm să distrugem orașul”. De fapt, Richard fusese luat prin surprindere.

Știrea despre distrugerea Ascalonului a ajuns la el în timp ce se afla în Jaffa și a crezut că, dacă va încerca să se îndrepte repede spre sud, va reuși să împiedice distrugerea totală a orașului; dar, era prea târziu: Ascalon, numit și „mireasa Siriei”, fusese culcat la pământ de către musulmani, pentru ca cetatea fortificată să nu ajungă în mâinile cruciaților. Unii se întreabă ce a simțit al-Qadi al-Fadil privind cum orașul său de baștină era distrus de soldații musulmani. Nu contează, la sfârșitul lunii septembrie, Saladin părăsea Ascalonul și se îndrepta către Ramla: de vreme ce drumul către Ierusalim trecea prin apropierea Jaffei, zidurile cetății au fost, de asemenea, culcate la pământ. Saladin decisese – Ierusalimul va fi apărat cu orice preț și astfel a început un sălbatic război de uzură.

Capitolul 14

Un chinuitor asediu de uzură: Saladin, Richard și Ierusalimul

*L-am văzut prosternându-se și repetând cuvinte,
iar lacrimile-i udau rogojina pe care se ruga.*

Ibn Shaddad

Moartea lui Taqi ul-Din

La 1 noiembrie 1191, Ibn Shaddad a primit un mesaj urgent din partea lui Saladin: „Vino acum și vino repede”. Mesajul îi cerea să-l aducă cu el pe al-Adil și pe alte două rude apropiate, iar, prin tonul mesajului, Ibn Shaddad a știut că nu mai rămânea timp de irosit. Când au sosit, Saladin a ordonat ca, în cort, să nu rămână decât ei și a scos, apoi, o scrisoare. Citind-o cu voce tare, a început să plângă și atât de profundă îi era durerea, încât și cei din jur au început, la rândul lor, să plângă, deși nu cunoșteau conținutul misivei. Cu toate acestea, au aflat repede că Taqi ul-Din s-a îmbolnăvit și a murit. Moartea acestuia l-a afectat foarte mult pe Saladin și atât de mare i-a fost supărarea, încât Ibn Shaddad a fost nevoit să-l dojenească, cu blândețe, amintindu-i că un asemenea necaz reprezenta o încercare venită de la Dumnezeu. Saladin a replicat, simplu: „Îi cer iertare Domnului”. Apoi și-a spălat ochii cu apă de trandafiri și a cerut să îi fie servită masa. El le-a ordonat celor prezenți să păstreze

secretul morții lui Taqi ul-Din, pentru a nu afecta moralul armatei. Motivul tristeții lui Saladin nu era greu de înțeles: din toată familia, Taqi ul-Din era cel în care el avea cea mai mare încredere. Bravura îi era renumită, el comandase și luptase în armata lui Saladin cu o vitejie și un curaj extraordinar, dovedit mai ales la Hattin. Sigur că Taqi ul-Din l-a și părăsit și și-a sfidat unchiul, lăsându-l singur, la Acra, într-un moment critic, dar a făcut aceasta, pur și simplu, pentru că s-a conformat spiritului veacului. Saladin își învinuise nepotul pentru pierderea orașului Acra, dar, acum că murise, el era profund îndurerat. Opinia lui Humphrey referitoare la reacția lui Saladin în momentul morții lui Taqi ul-Din poate părea severă, dar, desigur, nu este una nejustificată: „Lui Saladin i s-a frânt inima să audă despre moartea nepotului, scria Humphreys, dar el a fost norocos că s-a întâmplat asta. Prin nechibzuința sa egoistă, Taqi ul-Din a contribuit la dezastrul de la Acra și aproape că a distrus coaliția încheiată cu atâta efort de Saladin.”¹

În mod ironic, la o zi după ce știrea morții lui Taqi ul-Din a ajuns la Saladin, el a primit o scrisoare din Bagdad, în care califul se plângea, cu amărăciune, de acțiunile nepotului lui Saladin pe Eufrat. Saladin a răspuns, diplomatic, chiar dacă știa evident că ambiția a jucat un rol important în acțiunile nepotului: „Nu am dat ordine pentru niciunul dintre aceste lucruri. Al-Muzaffar [Taqi ul-Din] a traversat Eufratul doar pentru a aduna trupe și a se întoarce la Jihad”. Cu toate acestea, când califul a insistat, în scrisoare, ca al-Qadi al-Fadil să călătorească până la Bagdad, pentru a-i explica acțiunile lui Taqi ul-Din, Saladin a refuzat să se urnească și i-a scris, pur și simplu, că era prea bolnav pentru a face o astfel de călătorie. Saladin era îndurerat, dar și îngrijorat și calculat, căci el înțelesese că toate consecințele morții lui Taqi ul-Din necesită o gestionare atentă. Situația nu putea fi mai critică: Richard se afla la doar câțiva kilometri distanță de

Ierusalim; Ascalon, unul dintre cele mai importante orașe, fusese ras de pe suprafața pământului, pentru a-l face nefolositor pentru inamic, iar Saladin era decis să lupte până la capăt. Însă, în siajul morții nepotului, nu acesta era gândul care-l preocupa cel mai tare. Ca să înțelegem de ce, este necesar să luăm în calcul faptul că restul lumii musulmane era neatentă la ce se întâmpla, ceea ce, din punctul de vedere al lui Saladin, ar fi fost de-a dreptul comic, dacă nu ar fi fost atât de descurajator.² Prima dată, în mijlocul crizei, a venit în tabăra lui Saladin un conducător nesemnificativ din Anatolia, cerându-i sprijinul împotriva tatălui, Kilij Arslan. Saladin l-a ascultat cu răbdare și l-a trimis pe al-Adil să rezolve conflictul. Aceasta ne readuce aminte de afirmația lui Saladin, cum că oamenii erau prea îngroziți să vorbească în fața lui Zengi, dar către el se îndreptau, noapte și zi, cu plângerile lor. Apoi, când chestiunea a fost tranșată, consecințele morții lui Taqi ul-Din au început să se producă după cum se temuse, de la început, Saladin. Fiul mai tânăr al lui Taqi ul-Din, al-Mansur, pretindea, acum, să primească toate fiefurile tatălui. Saladin ezita, considerându-l prea tânăr pentru a le controla, deoarece, să ne amintim, ținuturile lui Taqi ul-Din se aflau la est de Eufrat și era nevoie de un om puternic, care să-i țină pe zengizi în frâu. Cu toate că era o fire reticentă, a acceptat, dar nu fără a impune unele condiții stricte.

Ceea ce s-a întâmplat mai apoi l-a șocat pe Saladin, căci a aflat că băiatul de 20 de ani s-a aliat cu Bektimur de Khilat și a provocat o revoltă deschisă. Situația era una critică, de vreme ce putea da un semnal că Saladin se afla pe punctul de a pierde poziția în estul Eufratului și, prin urmare, controlul asupra orașelor Sinjar și Edessa și, poate chiar, asupra Mosulului. În plus, Saladin avea nevoie disperată de oameni pentru a lupta împotriva lui Richard, iar mulți dintre ei, inclusiv Bektimur, care era pe punctul de a trimite trupe, se retrăgeau acum, pentru a vedea cum se

va soluționa rebeliunea. În cel mai critic moment al crizei, cu Richard la doar câțiva kilometri de Ierusalim, Saladin s-a trezit într-o adevărată ceartă de familie. La început, i-a cerut fiului, al-Afdal, să traverseze Eufratul, pentru a-l calma pe fiul lui Taqi ul-Din, dar, când acesta i-a cerut lui al-Adil să intervină în interesul său, Saladin părea că se răzgândește, ceea ce a reînviat furia nepotului, făcându-l să rupă în bucăți acordul de compromis conceput de al-Adil. „Saladin, remarcă Ibn Shaddad, era copleșit de furie că unul dintre nepoții săi se purta așa cu el”. Evident, acest comportament al lui Saladin nu era unul tipic pentru el; în mod clar, pierderea orașului Acra, distrugerea Ascalonul și durul război de uzură pe care îl purta au avut un impact sever asupra sănătății sale. Din fericire, el era înconjurat de minți care puteau judeca la rece și care i-au și cerut să fie prudent. Abul Huija, unul dintre cei mai loiali supuși, se obișnuise să-l calmeze în momentele tensionate, pentru că ajutase, cândva, la zdrobirea rebeliunii sudanezilor fatimizi, la Cairo. Acum, el rezuma, succint, situația:

Nu putem purta două războaie în același timp. Dacă sultanul dorește să lupte cu musulmanii, trebuie să facă pace cu infidelii, apoi să treacă Eufratul și să înceapă lupta, dar musai sub conducerea sa. Dacă își dorește să poarte Războiul sfânt, atunci trebuie să-i ierte pe musulmani și să încuviințeze pacea.

Nu putea fi alegere mai dificilă

Pe lângă Abul Huija mai era al-Adil în persoană, în care Saladin ajunsese să aibă încredere deplină.

Când a auzit că fratele său i-a ordonat fiului, al-Afdal, să traverseze Eufratul pentru a-l elibera pe al-Mansur, a devenit neliniștit, deoarece știa că al-Afdal însuși avea, la rândul său, ambiții. Nu se îndoia nimeni că fiul lui Saladin era o

fire curajoasă: la Arsuf, șarjase împotriva inamicului cu atâta înverșunare, că-i plesnise un vas de sânge pe obraz. Dar curajul său nu putea ascunde o anumită lipsă de măsură, care, însoțită de o iubire pentru vin, ridica mari semne de întrebare în legătură cu capacitatea sa de a governa o astfel de delicată zonă. În multe privințe, el semăna cu unchiul său, Turan Shah – bravură exemplară în război și obrăznicie în chestiuni care țin de guvernare.

Ceea ce urmează ne spune foarte multe despre caracterul lui Saladin. Când al-Adil i-a împărtășit temerile sale referitoare la al-Afdal, Saladin nu a lăsat furia să-i pună în umbră judecata, astfel că a ascultat și a fost de acord cu cele spuse de fratele său. I-a trimis, apoi, ordin lui al-Afdal să se întoarcă imediat și, când acest ordin l-a făcut pe fiul său să spumege de furie, el a calmat atmosfera, așteptând o vreme, iar, apoi, ieșind cu calul, pentru a-și întâlni fiul și a-i arăta o mare onoare, descălecând pentru a-l saluta, ceea ce, în mod obișnuit, un fiu ar face pentru tată. În cele din urmă, Saladin a trebuit să-l trimită pe al-Adil peste Eufrat, pentru a rezolva problemele, iar acest lucru l-a lipsit de prezența fratelui într-un moment critic. Dintre cei care i-au produs probleme lui Saladin de-a lungul vieții, nimeni nu l-a tulburat mai mult decât propria familie.

Din fericire pentru Saladin, Richard era, în egală măsură, preocupat de chestiuni interne. Întrebarea care-i frământa pe toți era cine va fi desemnat drept rege al Ierusalimului. Doi erau concurenții. Guy, regele în funcție, dar, ca vasal al lui Richard, a fost desemnat candidat și nu se bucura de niciun sprijin popular. Ezitarea sa de la Hattin i s-a transformat într-un obstacol puternic în calea recomandărilor. Celălalt candidat era Conrad, care se făcuse luntre și punte ca să fie recunoscut și care se temea îngrozitor de Richard. De fapt, Saladin cunoștea foarte bine disputele din tabăra creștină – într-o asemenea măsură

încât, odată, Richard exclamase, plin de frustrare: „Saladin chiar știe tot ce se întâmplă?” – și dorea să intre în jocul diplomatic pentru a obține orice avantaj. Deci, atunci când Conrad l-a abordat pe Saladin, cu o ofertă de a trece de partea sa, împotriva lui Richard, Saladin a salutat această apropiere cu înflăcărare. În mod similar, Saladin l-a încurajat pe al-Adil să intre în discuții cu Richard, iar cei doi au ajuns să se respecte – prietenie este, probabil, un cuvânt prea mare – vânând și desfătându-se cu delicatese franțuzești. Cât de în serios a luat Saladin aceste negocieri este greu de spus, dar a fost fericit să prelungească discuțiile, deoarece știa că Richard se arătase dornic să se reîntoarcă în Europa. Din punct de vedere militar, își schimbase tactica și, acum, nu mai avea deloc intenția de a trece la ofensivă; întărindu-și pozițiile, Saladin își putea permite să aștepte, pe timp nelimitat, decizia de a porni lupta îi aparținea lui Richard. După cum îi sublinia, într-o scrisoare, el se afla pe propriul său pământ, înconjurat de propria familie și renunțase la plăcerile lumii. Richard, pe de altă parte, era încă tânăr și foarte departe de casă. Adoptase această strategie defensivă, după ce și-a dat seama că Richard nu putea fi învins în luptă directă, față în față – și, pentru că nemulțumirile din tabăra creștină crescuseră, iar Richard era tot mai presat să se întoarcă în Europa, s-a dovedit că fusese o strategie corectă. Așa că Saladin a fortificat Ierusalimul și a așteptat; când a fost informat că poarta nordică devenise vulnerabilă, el, împreună cu fiii au cărat, cu spatele, pietre pentru a întări pereții.

Iarna anului 1191 a fost crâncenă. Timp de trei luni, a plouat fără întrerupere și erau puține adăposturi în Ramla pentru armata creștină. La sosirea Crăciunului, ploaia s-a transformat în zăpadă și zloată, iar corturile au fost bătute de grindină.

Alimentele au putrezit și oamenii au înghețat de frig și au murit. Saladin, între timp, aștepta, deoarece nu avea nicio intenție să treacă la ofensivă. Își demobilizase armata, dar musulmanii continuau să atace tabăra creștină. Dacă Richard dorea Ierusalimul, trebuia să pătrundă adânc în teritoriu și să lupte pentru el. La 2 ianuarie 1192, Richard a dat ordinul de începere a marșului spre Ierusalim, deși era probabil cu inima îndoită și o făcea doar pentru a-și întări moralul armatei. Richard a fost abordat de templieri și de ospitalieri, care i-au cerut să oprească marșul. Dacă pierdeau legătura cu malul, riscau izolarea, au argumentat ei, și, chiar dacă ar fi cucerit Ierusalimul, ce ar mai fi urmat? După ce cruciații vor fi vizitat Sfântul Mormânt, ei s-ar fi întors, de îndată, în Europa și Ierusalimul ar fi căzut, din nou, în mâinile lui Saladin. Acesta era un punct de vedere care venea, în mod fundamental, în contradicție cu rațiunea pentru care avea loc întreaga cruciadă, dar era izvorât din experiență și înțelepciune, astfel că Richard i-a ascultat cu atenție. Întorceți-vă de pe drumul Ierusalimului, l-au sfătuit aceștia, și fortificați Ascalonul, pentru că el este cheia Egiptului. Atunci, Richard a cerut să-i fie adusă o hartă a Ierusalimului și, după ce a studiat-o, a conchis că orașul nu va cădea în mâinile lui atâta vreme cât musulmanii vor rămâne uniți.

În luna ianuarie și, spre marea consternare a soldaților aflați pe front, Richard s-a îndreptat spre Ascalon. Vestea retragerii lui Richard nu l-a liniștit prea mult pe Saladin, căci acesta se temea că adversarul își va îndrepta atenția către Egipt și, dacă ar fi făcut asta, nu avea de ales decât să-l urmeze. Acest lucru putea fi extrem de periculos, căci francii controlau marea și Saladin s-ar fi putut trezi cu aprovizionarea tăiată. În timp ce Richard reconstruia fortificațiile de la Ascalon, Saladin a ordonat evacuarea tuturor femeilor și copiilor din Damietta în Egipt.

Evenimentele s-au derulat rapid. În februarie 1192, Richard s-a întors în Acra, fiind în dispută cu Conrad. Saladin a continuat jocul diplomatic, trimițându-l pe al-Adil să negocieze. Încă odată, nu putem fi siguri care erau intențiile lui Saladin, dar, dacă discuțiile se întindeau până spre primăvară, când ar fi sosit trupele din Iran și Egipt, atunci, cu atât mai bine. Saladin însuși rămăsese prins în chestiunile legate de succesiunea lui Taqi ul-Din și, la mijlocul lunii mai, l-a trimis pe al-Adil peste Eufrat, pentru a rezolva aceste probleme. În luna mai, situația s-a schimbat din nou, când Saladin a aflat de asasinarea lui Conrad, deși nu era clar cine a fost, în cele din urmă, în spatele acestui episod. La sfârșitul lunii mai, Richard a atacat Darum și, odată cu căderea acestuia, el ajunsese să controleze, efectiv, drumul de coastă spre Egipt. Dacă, pentru Saladin, situația era critică, va deveni, în scurtă vreme, catastrofală. În iunie 1192, beduinii l-au informat pe Richard că un convoi uriaș – atât de mare, încât a fost împărțit în trei părți – a părăsit Egiptul. La început, Richard s-a arătat precaut și a trimis doi oameni, deghizați în beduini, pentru a verifica cum stăteau lucrurile. Când spionii au confirmat Richard a știut că trebuie să acționeze repede, iar, la 24 iunie a și făcut-o, luându-i pe musulmani prin surprindere. Victoriosul Richard nu putea crede cât fusese de norocos: a luat ca pradă 3 000 de cămile încărcate cu aur, argint și mirodenii, alături de mai mulți cai. În plus, au fost capturate numeroase arme – săgeți, lănci și armuri. Pierderea a fost dezastruoasă pentru musulmani, iar Saladin s-a arătat de neconsolat. Vestea a ajuns la el o zi mai tâziu, la amurg, imediat după rugăciunea de seară, iar Ibn Shaddad era de față: „Stăteam în apropierea lui. Un tânăr servitor a adus vestea... Am început să-l liniștesc și să-l consolez, deși nu era deloc dispus să accepte consolarea”. Fapt este că Saladin era disperat după întăriri, pentru a-și scuti propriile trupe

care avuseseră parte de o campanie militară fără răgaz. Trupele proaspete erau cruciale, la fel ca și armele. Toate acestea se aflau, acum, în posesia lui Richard, care, efectiv, avea libertate de mișcare și capacitatea de a porni în marș către Egipt. Dacă ar fi făcut-o, atunci Saladin nu ar fi avut altceva de făcut decât să-l urmărească cu o armată tot mai descurajată și irascibilă. Richard ar fi trebuit să pornească spre Egipt, dar Ierusalimului îl atrăgea ca pe un magnet și era prea greu să-i reziste. Și, din nou, și-a îndreptat atenția spre Orașul Sfânt.

Saladin fortifică Ierusalimul

Când știrile acestea au ajuns la Saladin, el a ordonat ca toate puțurile din jurul orașului să fie otrăvite. Apoi, a adunat un consiliu de război, pentru a discuta despre strategia pe care ar fi trebuit s-o adopte în aceste vremuri atât de lipsite de speranță. Au fost prezenți emirul turc și cel kurd, dar și mamelucii care l-au slujit nu doar pe Saladin, ci și pe Shirkuh, veterani ai multor bătălii și crize. Ibn Shaddad a deschis lucrările și a vorbit despre datoria sacră de a lupta în Războiul sfânt și de a apăra acest oraș sacru. Apoi, le-a cerut celor prezenți să depună un jurământ pe Piatra Sfântă, cum că vor lupta până la moarte. După cuvintele sale s-a așternut tăcerea și au rămas cu toții așa atât de nemișcați – fiecare pierdut în propriile gânduri – încât părea că, după spusele lui Ibn Shaddad, „pe capul fiecăruia se cocoțase o pasăre.” Saladin a fost cel care a rupt tăcerea, iar cuvintele i-au fost concise și lipsite de orice retorică flamboiantă, pentru că toți cei care îl înconjurau îi erau apropiați și tuturor celor prezenți le-a devenit clar care era miza:

Știți că, astăzi, voi sunteți armata Islamului și zidul lui de apărare, pentru că sunteți îngrijorați că sângele musulmanilor, proprietățile lor și descendenții lor depind de protecția voastră.

Nu sunt alți musulmani care să dea piept cu dușmanul decât voi. Dacă vă întoarceți sufletele îndărăt, ceea ce Dumnezeu interzice, ei vor înfășura aceste meleaguri, așa cum se închid sururile cu scripturi [Coran XXI, 104]. Aceasta este responsabilitatea voastră, căci voi sunteți cei care v-ați asumat această sarcină și ați fost susținuți de fondurile publice de trezorerie. Musulmanii din toate ținuturile depind de voi. Binecuvântările mele să vă însoțească.

La aceste vorbe, al-Mashtub, care, odinioară, fusese rivalul lui Saladin pentru viziratul Egiptului și care fusese întemnițat la Acra, i-a răspuns că vor lupta până la moarte. La fel ca și Saladin, al-Mashtub era kurd, iar cuvintele sale sfidătoare erau, probabil, inspirate de un sentiment de mândrie în fața turcilor prezenți acolo. În pofida faptului că pe Saladin l-a liniștit sprijinul său, a observat că ceilalți au rămas tăcuți. Întâlnirea a luat sfârșit, fără ca nimeni să promită nimic. Mai târziu, în aceeași seară, Saladin a primit o notă de la Abul Huija. Mulți erau neliniștiți, îl informa el pe Saladin, în legătură cu ce s-ar întâmpla, dacă Ierusalimul ar fi asediat, amintirea a ceea ce s-a întâmplat la Acra fiind încă foarte vie. Dacă dorea ca ei să apere Ierusalimul, atunci, ei o vor face, dar își doresc ca el să rămână în oraș, alături de ei. Saladin a răspuns, imediat, că va rămâne, dar a fost avertizat că acest lucru este unul mult prea periculos.

Acea noapte a fost lungă și Ibn Shaddad a rămas cu Saladin până în zori. Cuvintele lui Abul Huija l-au îngrijorat pe Saladin, pentru că era clar că Richard va ataca, curând, Ierusalimul. Acum, oamenii lui îi spuneau că nu vor apăra orașul, decât dacă va rămâne alături de ei. În plus, trupele de care ar fi avut urgentă nevoie din Irak întârziiau să sosească și bănuia că asta se întâmpla deoarece voiau să evite posibilul asediu. Pentru el, toate acestea însemnau un singur lucru: Ierusalimul urma să fie pierdut.

Pentru Ierusalim, scria Ibn Shaddad, Saladin simțea o îngrijorare așa mare încât ar putea muta munții. În acea noapte, Ibn Shaddad a încercat să-l linișească pe Saladin și cei doi bărbați s-au rugat, împreună, până la ivirea zorilor. Mai târziu, în aceeași zi, când Ibn Shaddad participa la rugăciunea comună de vineri de la moscheea al-Aqsa: „L-am văzut prosternându-se și repetând cuvinte, cu lacrimi scurgându-se din ochii lui pe covorul de rugăciune”. Toți se așteptau ca primul atac asupra orașului să aibă loc a doua zi, după ce Richard primea întăriri.

Atacul nu a mai venit niciodată. În seara zilei de vineri, 3 iulie, a sosit un raport din partea lui Izz al-Din Jurdik, care staționa în detașamentul de avangardă, în care se spunea că inamicul avansase, dar, apoi, se întorsese în corturi. Saladin probabil că nu știa cât era de dezbinată forța cruciată. După cum a făcut anterior, Richard le-a cerut părerea celor din jur, iar cavalerii aflați la fața locului au argumentat, încă o dată, împotriva atacării Ierusalimului. Sursele de apă fuseseră otrăvite, au subliniat, și vara era în toi. Îi aduseră și alte argumente: atâta timp cât trupele lui Richard erau depășite ca număr de cele ale musulmanilor, Ierusalimul devenea o țintă imposibilă. Doar un influx masiv de noi coloniști putea garanta că Ierusalimul va rămâne un bastion creștin. Altminteri, ce se câștiga astăzi, se va pierde mâine. Dacă un atac trebuia să aibă loc, el trebuia îndreptat în direcția Egiptului. Dar, chiar dacă această idee putea părea bizară, francezii, aflați sub conducerea lui Hugh de Burgundia, nu vedeau niciun motiv pentru care ar fi trebuit să urmeze un rege englez. Ei chiar au campat separat de ceilalți cruciați, iar tabăra lor răsună de cântece împotriva lui Richard. Doar prin cucerirea Ierusalimului putea spera Richard să le obțină, în continuare, sprijinul. Dar, cu certitudine, nu aveau să-l urmeze în ceea ce ei numeau aventura engleză în Egipt și, când au fost anunțați

că nu va fi niciun atac asupra Ierusalimului, au fost primii care au pornit în marș înapoi, către coastă. Din punctul lor de vedere, cruciada luase sfârșit, iar Richard al Angliei îi trădase.³

Din punct de vedere diplomatic, Richard a rămas sfidător. „Berbecul se trage îndărăt, ca să lovească cu coarnele” amenința el, dar voia doar să salveze aparențele. Un trimis al lui Henric de Champagne, pe care Richard l-a numit rege al Regatului latin, a venit la curtea lui Saladin și mesajul a rămas unul sfidător: „Dă-mi înapoi pământurile și, poate atunci, voi face pace cu tine”. Ibn Shaddad, care a fost martor ocular, menționează că Saladin a fost cuprins de furie, auzind această cerere și aproape că l-a lovit pe sol, înainte de a-i porunci să plece. Indiferent de poziția lui Henric, cursul evenimentelor era în favoarea lui Saladin și Richard nu avea de ales decât să deschidă negocierile. El era pregătit să abandoneze pretențiile asupra Ierusalimului, exceptând Biserica Sfântului Mormânt și accesul liber al pelerinilor. Piatra de încercare – și reflectarea poziției sale strategice vizavi de Ierusalim – era Ascalonul. Deși cruciații încercaseră să-l reconstruiască, era doar o umbră a trecutului său formidabil, dar Richard a insistat să nu-l cedeze, atâta vreme cât îi asigura un cap de pod către Egipt. Firește că Saladin nu ar fi acceptat niciodată această cerere. Își dorea și el pacea, deoarece moralul armatei era la pământ, iar Imperiul său, aproape falimentat. În cele din urmă, el a acceptat să ofere în compensație Lydda, dar Ascalonul nu putea rămâne sub controlul lui Richard. În orice caz, nu se grăbea să ajungă la concluzii – știa că Richard își dorea, cu disperare, să se întoarcă în Anglia, unde îl așteptau chestiuni urgente, iar Saladin primea, zi de zi, întăriri.

La 22 iulie 1192, după ce a dezarmat fortăreața Darum și a plasat 300 de templieri și ospitalieri în garnizoana din Ascalon, Richard s-a retras la Acra, astfel că mulți s-au gândit că pleca

acasă. De fapt, se pregătea să atace Beirutul, ca să se asigure, astfel, că întreaga coastă se va afla în mâinile francilor.

Atacul asupra Jaffei și sfidarea lui Richard

Saladin a luat, de îndată, măsuri. L-a trimis pe Al-Afdal, cu trupele din Mosul și Sinjar, să apere Beirutul; și, între timp, s-a pus la comanda trupelor sale turcești și kurde și a pornit ofensiva, aripa sa dreaptă fiind condusă de al-Zahir, iar cea stângă de al-Adil. Ținta era Jaffa, iar Saladin era sigur că orașul va cădea cu ușurință, dar rezistența a fost mai puternică decât anticipase. Timp de patru zile, garnizoana a rezistat, până când, în cele din urmă, s-a creat o breșă, iar musulmanii au intrat în oraș, iar soldații creștini s-au retras în fortăreață. Au venit, apoi, emisari pentru a negocia termenii predării și i-au cerut lui Saladin să-și țină oamenii în frâu, însă el a replicat că nu poate face asta, deoarece nevoia de a jefui era prea puternică. El i-a sfătuit pe creștini să se retragă în cetate, pentru a nu fi răniți. Atunci când ei au făcut-o, Jaffa a fost prăduită. În același timp, Saladin a acceptat predarea oficială a orașului, în aceleași condiții ca în cazul Ierusalimului. Mai târziu, în aceeași după-amiază, a primit vestea că Richard a renunțat la marșul său pe Beirut și se îndreaptă spre Jaffa pentru a o salva. Deși contingentul francez a refuzat să i se alăture, a găsit sprijin în rândurile cavalerilor englezi și angevini și a pornit într-acolo, pe o galeră.

Cavalerii porniseră pe jos de-a lungul coastei, dar, de fapt, au fost mult întârziați, iar Richard, fără ca să o știe, a navigat, practic, de unul singur către confruntarea cu armata lui Saladin. În zori, sunetul trâmbițelor anunța sosirea lui Richard în Jaffa și, de îndată, Saladin i-a ordonat lui Ibn Shaddad să transmită știrea fiului său, al-Zahir, și să-i spună să ia poziție în fața porții de sud. Ibn Shaddad s-a repezit la al-Zahir: „L-am trezit și el s-a ridicat, cu somnul în ochi”. În același timp, Saladin

a devenit din ce în ce mai îngrijorat în fața cuceririi fortăreței, deși un număr de cavaleri se predaseră și plecaseră cu escortă, vederea galionului lui Richard, vopsit în roșu, acoperit cu o apărătoare a punții de aceeași culoare roșie și cu steaguri de aceeași culoare fluturând, i-a încurajat pe cei rămași în cetate să continue lupta pentru apărarea fortăreței. De îndată ce galera a atins țărmul, fără a-și scoate încălțările de navigație, Richard a sărit în apă, răcnind și agitând cu furie un topor. Era o priveliște formidabilă, imaginea unui curaj înspăimântător pentru musulmanii care îl priveau și care s-au risipit, precum potârnichele. În timp ce Richard ajungea pe mal, Saladin nu știa ce se întâmpla, fiind prins în mijlocul negocierilor pentru predarea cetății Jaffa. Ibn Shaddad s-a repezit la el: „I-am șoptit în ureche ceea ce s-a întâmplat, așa că s-a oprit din scris și i-a ținut ocupați cu conversația”. Saladin a cucerit Jaffa în două zile și cu o forță umană de 60 000 de oameni, în timp ce Richard a redobândit-o cu mai puțin de 3 000.

În acea zi, Richard se afla într-o formă foarte bună, luându-l în zeflema pe Saladin, mare lider al Islamului, care a fugit, în timp ce el, Richard, nici măcar nu și-a scos încălțările de navigație. Însă a spus, totodată, că avea chestiuni urgente de rezolvat în Anglia și au reluat, apoi, negocierile. Saladin a fost de acord că francii pot păstra coasta de la Cezareea până la Tir și că Richard poate păstra Jaffa, dar nu a vrut să negocieze Ascalonul. La 2 august, Richard i-a trimis un mesaj lui Saladin, solicitând, încă o dată, Ascalonul. Dacă termenii ar fi putut fi conveniți, solul pretindea că Richard ar fi plecat în șase zile, în caz contrar, foarte probabil, își va petrece iarna pe coastă. Saladin a răspuns, cu răbdare, că nu va abandona Ascalonul și că Richard era foarte binevenit să ierneze pe coastă:

Dacă lui nu-i vine greu să petreacă iarna aici, departe de familie și casă, la două luni de drum depărtare de ei, tânăr, în

floarea vârstei și într-un moment în care căuta plăcerile, cu atât mai ușor este pentru mine să petrec o iarnă, o vară, apoi o iarnă și o altă vară, pe pământul meu, înconjurat de fiii și de familia mea.

Timpul nu era de partea regelui Angliei.

Între timp, armata musulmană se retragea la Ramla. Dar când, la 4 august, Saladin a auzit că Richard campa lângă Jaffa, cu câteva corturi și o forță minusculă, a decis, dintr-o dată, un atac-surpriză pentru a-l prinde pe regele Angliei. În consecință, el a pornit, în prima parte a nopții, cu ghizi beduini care îl precedau. Se estima că Richard avea nu mai mult de 17 cai și mai puțin de 1 000 de soldați infanteriști, dar când musulmanii au pornit în șarjă, francii au rămas ferm pe poziții. „Ca niște câini ai războiului au mârâit, gata să lupte, până la moarte. Trupele noastre erau înspăimântate, uluite de îndărătnicia lor”, a scris Ibn Shaddad. În timpul acestei ciocniri, calul lui Richard a fost ucis, iar Saladin i-a trimis alți doi cai, întrucât considera că nu era potrivit ca un rege să lupte pe jos. Forțele musulmane s-au retras apoi și au înconjurat tabăra, iar Saladin le-a ordonat să șarjeze din nou, însă oamenii au refuzat. Dintre ai săi, numai fiul său, al-Zahir, a șarjat. Restul trupelor musulmane a refuzat să o facă. În acea zi, Richard se afla în elementul său. Cu lancea în mână, a defilat pe toată lungimea armatei musulmane, dar niciunul dintre soldații musulmani nu a îndrăznit să-l atace. Psihologic vorbind, lovitura a fost una devastatoare pentru Saladin, care aproape că s-a confruntat cu o revoltă. Ca să nu se facă și mai mult de râs, s-a îndepărtat furios. Atât de mare i-a fost mânia, încât foarte mulți dintre cei care refuzaseră să atace erau convinși că vor fi răstigniți. Chiar și al-Zahir, singurul care a atacat, a fost îngrozit de tată și a recunoscut că nu avea curajul să intre la el în cort. Când, în cele din urmă,

a fost chemat, a intrat tremurând, pentru a afla că sosise de la Damasc un transport de fructe. „Trimite după emiri”, i-a cerut Saladin și era clar că furia i se risipise, „și să le dăm să guste din fructele astea”.

Al Janah, fratele lui Mashtub, l-a muștră pe Saladin și i-a spus că refuzul trupelor de a ataca se datora furiei sale de a-și pierde șansa de pradă la Jaffa, dar, adevărul era că Saladin înțelegea tot mai mult că oamenii nu mai voiau să lupte. Saladin însuși se afla în campanie timp de cinci ani și, deși sufletul său continua să ardă de dorința de a lupta în Războiul sfânt, nu se putea aștepta ca toți ai săi să-l urmeze. De la un capăt la altul, Imperiul era bântuit de foamete și pământul era distrus. Oamenii lui erau obosiți, epuizați și plini de datorii. Al-Qadi al-Fadil, care rămăsese în Egipt, i-a scris și, ca de obicei, a surprins exact momentul: „Niciunul dintre musulmani nu va ajuta Războiul sfânt altfel decât cu vorbe goale. Nimeni nu te va urma, decât pe bani”. Toți consideră că cea mai mare realizare a lui Saladin a fost capturarea Ierusalimului, dar, acea realizare pălește, în comparație cu capacitatea sa de a-și ține armata pe câmpul de luptă timp de cinci ani. El însuși a intuit acest lucru atunci când a exclamat: „Dacă aș muri, este foarte puțin probabil ca acești soldați să se reunească vreodată din nou”, dar înțelesese acum că trupele nu vor mai lupta.

Sosirea lui al-Mansur, fiul lui Taqi ul-Din, le dădea tuturor fiori de spaimă, căci acesta nu doar că îl defăimase pe Saladin, dar se și răzvrătise împotriva sa și, în consecință, îi provocase mari necazuri. Dar, acum, se îndrepta spre tabăra lui Saladin, în fruntea oamenilor săi, pregătiți pentru Războiul sfânt. Al-Zahir a fost cel care l-a întâmpinat și, când a venit momentul, a fost escortat în cortul lui Saladin. Dacă era îngrijorat de primirea care avea să-i fie făcută, nu avea motive, deoarece

Saladin s-a ridicat să-l salute și l-a strâns, îndelung, în brațe. Și, poate pentru că îi amintea de tată, sau poate pentru că, în felul lui de a fi, era vreo asemănare cu acesta, Saladin a început să plângă, „într-un fel în care nu fusese văzut niciodată”, pentru că al-Mansur i-a amintit de propriul nepot.

Pacea negociată și plecarea lui Richard

Între timp, Richard se îmbolnăvi grav. Plătea prețul uluitoarelor sale fapte de vitejie și al energiei fără limite, zăcând, acum, neputincios. Francezii se pregăteau să se întoarcă acasă, slăbindu-i și mai mult forțele, dar, el continua să-și umfle mușchii și, în pragul morții, îi trimitea mesaje sfidătoare lui Saladin, deși, cel puțin o dată, i-a transmis și o cerere pentru fructe și zăpadă, menită să-i aline febra. Saladin nu s-a dezmințit pe sine și i-a trimis fructele, dar, când unul dintre cercetașii săi i-a spus cât de slabă era apărarea Jaffei, Saladin a încercat, din nou, să adune trupele pentru o ofensivă asupra orașului. „Spre deosebire de alți prinți, a spus el, nu dau Războiul sfânt pe o viață deșartă”. Nu există nicio îndoială că Saladin ar fi continuat să lupte până ce corabia lui Richard își înălța pânzele și aceasta era probabil cea mai convingătoare dovadă că se dăruise, sincer, Războiului sfânt, întrucât el a continuat să se țină tare, atunci când ceilalți renunțaseră deja. Dar nu a fost niciun marș spre Jaffa; de îndată, emirii lui l-au convins că, dacă ar fi forțat lupturile, francii ar continua să lupte, dar, dacă vor semna un armistițiu, vor pleca.

Au fost stabiliți, așadar, termenii armistițiului. Francii vor stăpâni de la Jaffa până la Tir, dar nu și în Ramla și Lydda și în alte câteva orașe. Richard a cerut despăgubiri pentru Ascalon și, în cele din urmă, Saladin a fost de acord ca veniturile cetăților Ramla și Lydda să fie împărțite. În ceea ce privește Ascalon, orașul urma

să fie demolat și ambele părți se vor convinge de aceasta. Era un armistițiu – nu o pace – și armistițiul, după cum s-a convenit, va dura trei ani și opt luni, după care ostilitățile vor fi reluate. Până la sfârșit, Saladin a privit, cu prudență, termenii negociați, deoarece se temea că, atunci când ostilitățile vor fi reluate, liderii musulmani nu i se vor mai alătura așa cum o făcuseră:

Nu știi ce se va mai întâmpla mai departe cu mine în timp ce dușmanul va deveni tot mai puternic. I-au rămas toate acele ținuturi (se referea la orașele de coastă), astfel că poate ataca, pentru a recupera restul. Îi vei vedea pe toți liderii musulmani stând în vârful turnurilor și spunând: „Nu cobor de fel”, astfel că musulmanii vor fi distruși.

Dar, pentru moment, luptele se încheiaseră. Când termenii i-au fost prezentați lui Richard, era prea bolnav să îi citească și, pur și simplu, a declarat: „Am făcut pace: iată mâna mea”. Noul rege al Regatului latin, Henric de Champagne și alți franci au depus jurământul și, în aceeași zi, al-Adil, Al-Afdal și al-Zahir, precum și alți emiri, au jurat și ei. Mai târziu, Saladin a dat o recepție și a fost proclamată pacea.

În cele din urmă s-a terminat – un război epuizant, care a ruinat pământul și a provocat o schimbare extraordinară. Nicio parte nu a câștigat. Saladin a rămas în picioare, iar Ierusalimul nu a fost cucerit, dar Richard asigurase rute vitale pe coastă, prin care puteau fi aduse la mal noi armate. Cele două trupe se luptaseră una cu cealaltă și rămăseseră în picioare. Iar comandanții lor, Richard și Saladin, atât de diferiți, atât în ceea ce privea caracterul, dar și priceperea, au rămas hotărâți și sfidători până la capăt.

Un incident final, după care Richard a plecat, relevă, elocvent, caracterele: „Să nu credeți că nu mă întorc, a avertizat Richard, și, când o voi face, voi cuceri Ierusalimul”. La această

amenințare, Saladin a răspuns că, dacă ar fi să piardă Ierusalimul, ar prefera să-l piardă în favoarea lui Richard decât a oricui altcuiva. Pelerinii creștini se revărsau pe străzile Ierusalimului, căci termenii armistițiului le-o permitea. Richard însuși a ales să nu facă pelerinajul și cei doi oameni nu s-au întâlnit niciodată: episcopul din Salisbury a fost cel care-i conducea pe pelerini către locurile sfinte. Dar când Richard a cerut ca francezilor să le fie interzis accesul, Saladin l-a ignorat și le-a permis tuturor care doreau să vină să o facă. Nu intenționa să intre în disputele creștinilor; comportamentul său primitiv față de pelerini fiind parte a naturii sale generoase și, de asemenea, a faptului că dorea să sosească cât mai mulți pelerini. Între timp, Richard s-a mutat la Acra, unde sănătatea i s-a îmbunătățit încetul cu încetul și, de acolo, a ridicat ancora. În cele din urmă, Richard Inimă de Leu a plecat spre casă.

Cea de-a treia cruciadă a fost, pentru Saladin, o succesiune de răsturnări de situații militare și de lupte intestinale între emirii săi, care au ajuns, adesea, în pragul rebeliunii. Masacrul de la Acra l-a zguduit serios și, neputincios, a asistat la marșul lui Richard de-a lungul coastei. În cele din urmă, a fost forțat să distrugă orașele pe care le-a cucerit, inclusiv prețiosul său Ascalon, pentru a-l împiedica pe Richard să pună mâna pe ele. Și, totuși, în acea oră întunecată, în timp ce se fortifica în Ierusalim, așteptând atacul final, Saladin și-a dat seama că realizase ceva și mai mareț decât victoria de la Hattin. A câștiga Ierusalimul, de dragul Războiului sfânt, reprezenta o realizare considerabilă, dar și mai mare era aceea de a-l păstra. Potrivit lui Gibb, „prin forța absolută a personalității, prin flacăra mereu vie a credinței din el și prin exemplul său de rezistență constantă a reușit să inspire rezistența încăpățânată care, în cele din urmă, i-a înfrânt pe invadatori”⁴

Capitolul 15

Moartea la Damasc: ultimele zile ale lui Saladin

*Noaptea aceasta Yusuf a părăsit închisoarea.
Lumea aceasta este închisoare pentru credincios și
paradis pentru necredincios.*

Al-Qadi al-Qadi al-Fadil

Saladin a rămas în Ierusalim până ce s-a asigurat că Richard a părăsit Acra, în drum spre Europa. Ultimii ani au avut un impact teribil asupra sănătății sale, afectată de depresia – unii ar fi tentați să spună chiar traumă – pe care i-a produs-o a treia cruciadă.¹ Când Ibn Shaddad a sugerat că venise timpul să facă un pelerinaj la Mecca, obligație religioasă pentru toți musulmanii, a acceptat, cu ușurință, și a început pregătirile, stabilind cine să-l însoțească. Înțeleptul al-Qadi al-Fadil a fost cel care a întrevăzut tabloul politic de ansamblu și, mai ales, implicațiile presupuse de o asemenea decizie, sugerându-i lui Saladin că poate nu era, într-adevăr, momentul ideal pentru un pelerinaj. El a subliniat faptul că Saladin nu l-a informat pe calif despre intențiile sale și că o mișcare spre Mecca ar atrage atenția și ar fi greșit interpretată la Bagdad. În orice caz, pericolul francilor nu trecuse complet și Ierusalimul rămăsese vulnerabil. Imperiul era tot atât de epuizat ca și sultanul său,

spunea el. În Damasc au izbucnit tulburări produse de foamete și de abuzurile administrative, iar, în Cairo, avuseseră lor chiar demonstrații pro-fatimide. A fost propusă o taxă specială menită să strângă banii necesari pentru a acoperi falimentul cancelariei, dar nu era suficient și pentru nevoile războiului, iar, în Alexandria, comercianții străini au fost obligați să plătească impozite de până la 25% din valoarea bunurilor. Acestea fiind condițiile, poate că Saladin va asculta cuvintele unui bătrân prieten și va decide să amâne pelerinajul până anul viitor. În fapt, el nu va mai îndeplini niciodată această obligație religioasă. Pe de altă parte, în ciuda sfaturilor date de doctori, a insistat, să-și îndeplinească numărul de zile de post, pe care nu le omisese. Al-Qadi al-Fadil le ținuse o evidență, iar, acum, în Ierusalim, Saladin a postit „mai mult de o lună”, pentru a le recupera pe cele pierdute.

Întoarcerea la Damasc

În noiembrie 1192, Saladin s-a întors la Damasc. Era pentru prima dată, din aprilie 1189, când revenea în orașul care devenise centrul său de putere. S-a gândit o clipă să rămână în Egipt, dar a decis să petreacă iarna în Siria. La scurt timp după aceea, a sosit și al-Adil, și nu a putut să nu observe o deterioare accentuată a sănătății lui Saladin. Frații petrecură împreună și, vreme de două săptămâni, au călărit prin deșert, pentru a vâna gazele. Noaptea, sub stele, au vorbit despre multe lucruri. Egiptul a fost un subiect important; tânăr fiind, Saladin promisese să nu se mai întoarcă vreodată în acea țară, dar, acum, ajunsese s-o iubească. Contribuția Egiptului la efortul său de război nu a fost deloc mică, deoarece, aproape trei sferturi din cheltuielile naționale se duceau pe plata trupelor și a armelor. Fără ajutorul lui, nu ar fi putut cuceri niciodată Ierusalimul,

și, fără Egipt, Ierusalimul ar fi fost pierdut. Cei doi frați erau convinși că, odată ce armistițiul va lua sfârșit, francii se vor reîntoarce, dar, de astă dată se vor concentra pe ținutul Nilului. Evenimentele din ultimele luni demonstraseră că era necesar să se ocupe, de îndată, și de apărarea Egiptului. În timpul discuției, al-Adil a fost șocat de cât de greu îi era lui Saladin să se concentreze și acest lucru l-a îngrijorat peste măsură. Dar l-a făcut și să se gândească că, deși își slujise fratele cu multă credință, nu era convins de valoarea nepotului său mai în vârstă, moștenitor virtual al lui Saladin, al-Afdal, pe care îl considera arogant, iar subiectul în sine a început să-l frământa. Când vânătoarea a luat sfârșit, al-Adil s-a întors pe pământurile sale, care se aflau de cealaltă parte a Eufratului, căzând de acord ca, imediat ce va veni primăvara, Saladin să călătorească în Egipt. Cei doi frați nu s-au mai întâlnit niciodată.

Între timp, al-Afdal, așa cum se temea unchiul său, începuse să intre tot mai mult în centrul atenției Curții, înconjurat și adulat de tot mai mulți adepți. La sfârșitul iernii, în februarie 1193, Ibn Shaddad a venit de la Ierusalim și, intrând în camera sultanului, l-a găsit pe al-Afdal cu un cârd de susținători, deoarece Saladin prefera să stea în camerele sale private. Vederea lui Al-Afdal stând pe locul ocupat de obicei de Saladin l-a tulburat pe Ibn Shaddad, care s-a îndepărtat, în tăcere, spre odaia personală, unde a cerut permisiunea să intre. Trecuseră patru luni de când cei doi bărbați nu se mai văzuseră, iar Saladin l-a salutat și l-a îmbrățișat călduros, cu lacrimi în ochi. Dar semnele de deteriorare a sănătății l-au îngrijorat pe Ibn Shaddad, care a observat că mișcărilor lui Saladin erau letargice și că îi era greu să se concentreze. A doua zi, Ibn Shaddad a venit în grădina unde Saladin stătea împreună cu toți copiii. Pe unul dintre ei, Abu Bakr, în mod clar, favoritul său îl ținea pe genunchi. Saladin a

fost informat că un trimis franc sosise cu un mesaj și a ordonat să fie adus în grădină. Când acesta a intrat, tânărul Abu Bakr a fost atât de speriat de omul fără barbă, încât a izbucnit în lacrimi, iar trimisul a fost rugat să plece, pentru câteva minute. Saladin a luat, apoi, o masă ușoară împreună cu Ibn Shaddad, dar, când acesta și-a luat rămas bun, nu a putut să nu observe oboseala care îi îngreuna gesturile. „I-am spus rămas bun, nu fără a mă gândi că nu l-am găsit așa de viu pe cât îl știam.”

Boala lui Saladin

La 20 februarie, la trei zile după ce a ajuns în Damasc, Ibn Shaddad a ieșit să-i salute pe pelerinii care se întorceau, așa cum era obiceiul. Era o zi ploioasă, cu un vânt rece. Reîntoarcerea pelerinilor era, întotdeauna, o sărbătoare și, când mulțimile se adunară, Ibn Shaddad l-a zărit, în depărtare, pe Saladin. A încercat să se apropie de el, dar al-Afdal l-a tras deoparte, deoarece dorea să-i vorbească. În timp ce cei doi schimbau câteva cuvinte, Ibn Shaddad a aruncat o privire spre Saladin și a observat, cu surprindere, că acesta uitase să-și pună mantia matlasată. Acest lucru l-a neliniștit profund, a întrerupt discuția și i-a cerut lui Saladin să și-o pună. Din nou a fost surprins de lipsa de concentrare a acestuia și a notat că Saladin părea trezit dintr-un vis. Dintr-un motiv anume, mantia nu a fost găsită și ziua a trecut. Dar frigul a continuat și, în ziua următoare, Saladin a făcut temperatură mare. Până acum al-Qadi al-Fadil și Ibn Shaddad îl supravegheaseră constant. Boala se înrăutățea, deși Ibn Shaddad a fost mișcat de smerenia lui Saladin. În cea de-a patra zi a bolii, a sângerat. În a șasea zi, a cerut să bea puțină apă. Mai întâi a fost prea caldă, apoi, prea rece, dar Ibn Shaddad a remarcat că Saladin nu era enervat, ci, pur și simplu, a făcut observația: „Nu este nimeni aici care să-mi aducă

apă la temperatura potrivită?” Boala se înrăutățea, iar mintea lui Saladin intra în derivă. În cea de-a noua zi, a refuzat să mai bea lichide, iar un frison de febră l-a lăsat aproape inconștient. Devenise clar că e pe moarte.

Frica se răspândi în oraș și comercianții începură să depoziteze alimente, pentru că nimeni nu știa ce s-ar fi putut întâmpla dacă Saladin murea. În fiecare seară, al-Qadi al-Fadil și Ibn Shaddad străbăteau saloanele lui Saladin, iar oamenii îi urmăreau îndeaproape, pentru că neliniștea săpată pe chipul lor reflecta gravitatea bolii sultanului. În ziua a unsprezecea, Saladin a fost prea bolnav pentru a mai primi vreun vizitator și al-Afdal s-a oferit să-i găzduiască pe cei doi bărbați peste noapte, însă al-Qadi al-Fadil a insistat să părăsească cetatea, așa cum o făceau în fiecare noapte, altminteri absența lor ar fi putut face ca lumea să creadă că lucrul de care se temeau toți se întâmplase și s-ar fi putut isca tulburări. Între timp, începuse lupta pentru putere; al-Afdal le-a cerut emirilor să-i jure, public, credință, ceea ce unii au și făcut, iar alții, care voiau asigurări suplimentare, încă nu. Nu s-a făcut nicio încercare de a obține loialitatea emirilor din Egipt, Alep și Mesopotamia, deoarece se știa că, deocamdată, nimeni nu ar depune vreun jurământ de credință.

Moartea lui Saladin și doliul oamenilor simpli

La 4 martie 1193, Saladin se lupta cu boala, când conștient, când nu. Îi era alături imamul Abu Jafar, care recita versete din Coran, era prezent și al-Qadi al-Fadil, cel mai de încredere tovarăș al lui Saladin. Timp de 25 de ani, cei doi bărbați s-au completat unul pe celălalt, deși erau foarte diferiți: unul, un războinic militar kurd, iar celălalt, un birocrat palestinian bănuitor. Ambii au împărtășit o viziune, care a durat și a făcut ca diferențele dintre ei să fie depășite. Acum, în timp ce Al-Qadi al-Fadil îi

stătea aproape, imamul recita și, după ce a terminat versetul „El este Allah, afară de care nu este alt dumnezeu, Știutorul celor nevăzute și al celor văzute”*, un zâmbet s-a așternut pe fața lui Saladin și a mormăit: „Adevărat”, înainte de a se stinge, la vârsta de 55 de ani.

În acea zi, fiii lui Saladin au ieșit pe străzile Damascului, pentru a primi condoleanțele poporului. Oamenii erau șocați și, odată cu răspândirea veștii, s-a întins și șocul peste țară. A fost singurul moment, după cum remarcă un observator, când moartea unui conducător a fost, cu adevărat, plânsă de poporul său. Saladin a murit, lăsând în caseta personală cu bani doar 40 de drahme Nasiri și o singură piesă de aur Tyrian. După cum scria Ibn Shaddad, puternicul Saladin nu a lăsat în urmă nicio casă, nicio moșie, nicio livadă, niciun sat, nicio proprietate, de niciun fel. Nu existau destui bani pentru a-i plăti înmormântarea. Nu erau suficienți, nici să-i cumpere paie, pentru a-i căptuși mormântul și, astfel, au fost nevoiți să împrumute. Al-Afdal a primit condoleanțele în sala boltită din nord și nimeni nu a avut voie să treacă prin porțile cetății, cu excepția emirilor de elită și a învățaților din domeniul științelor religioase. După rugăciunea de la amiază, trupul i-a fost spălat și acoperit cu un giulgiu. Un jurist, al-Dawlai, a spălat corpul, dar, când i s-a cerut lui Ibn Shaddad să-l supravegheze, și-a dat seama că nu era în stare să suporte priveliștea, și-a cerut scuze și a plecat. Apoi, și-au dat seama că nu existau bani pentru giulgiul sau pentru paiele cu care să căptușească sicriul și al-Qadi al-Fadil a fost cel care, chiar în acea zi, a acoperit costurile funerare. Iar, acesta a fost, probabil, paradoxul final al unei vieți pline de paradoxuri. Cel mai puternic om din lumea islamică, Saladin a murit efectiv

* Coranul, Surat al-Hasr (59):22 (n. tr.).

fără bani. Deși faimos pentru victoria de la Hattin, nu fusese, în sine, un mare general. Deși domnitor al unui vast imperiu, fusese un administrator slab. Deși campion al islamismului, teologia sa era una simplă. Când vremurile dictau decizii rapide, el se arătase precaut. Acestea nu sunt ingrediente pentru măreție, dar nu poate fi nicio îndoială că Saladin a fost un geniu, iar revărsarea de durere generată de moartea sa este dovada că toți contemporanii au recunoscut o calitate, căreia noi – stând pe țărmurile istoriei și visând peste un ocean de vorbe și de evenimente – nu putem decât să-i vedem licărirea. „Oamenii l-au jelit, așa cum i-au jelit pe prooroci, scria un contemporan al lui Saladin. A fost iubit și de cei buni, și de cei răi, și de musulman, și de necredincios, deopotrivă.” Cât despre Ibn Shaddad, acesta a fost cucerit de calitățile lui Saladin, iar cuvintele sale, venite din inimă, au puterea de a ne impresiona, prin sinceritatea lor:

Auzisem că unii doresc să-i răscumpere pe cei dragi cu propria lor viață, dar, am considerat că o asemenea expresie este o exagerare sau o licență poetică până astăzi, căci știu că, dacă am fi putut să-i răscumpărăm viața, eu și mulți alții am fi plătit-o cu a noastră.

Saladin: o opinie

După ce dăm deoparte toate miturile și toate legendele, după ce sunetul și furia asediului și ale războaielor trec, rămânem în prezența unui om profund și simplu – și, acolo, se află măreția lui Saladin. Un om simplu, dar, cu siguranță, nu un nătâng și nici un nebun, pentru că ar fi fost greu să supraviețuiască, dacă astfel ar fi stat lucrurile. Era un copil al Renașterii sunnite, credincios și loial. După cum conchide Cahen, Saladin era de neconceput fără Nizam ul-Mulk.² Ca tânăr, Saladin fusese învățat un crez de al-Nishapuri, pe care l-a transmis, la rândul său,

propriilor copii. Înțelesese că ridicarea medreselor reprezenta o manifestare a noului sunnism și, astfel, a ridicat multe. Credea că Războiul sfânt era o datorie de neînlăturat, pe care a urmărit s-o ducă la bun sfârșit, cu stăruință și fermitate, sentimente care l-au făcut să pledeze și să măgulească, în speranța unui ultim atac la Jaffa; o străduință care l-a făcut să refuze să părăsească Ierusalimul, până când nu l-a văzut, în cele din urmă, plecând, pe Richard. Și, poate, cea mai concludentă dovadă a ceea ce simțeau contemporanii față de el a fost, după cum a observat Gibb, că, an de an, contingentele de la Mosul, care îl detestau pe Saladin, socotindu-l un uzurpator ayyubid, reveneau în liniile armatei acestuia, chiar dacă, uneori, mai zăboveau pe drum.³ Saladin nu i-ar fi putut forța să i se alăture și nici nu i-ar fi putut opri, dacă ar fi ales să-l părăsească. Nu poate exista altă explicație decât că resimțeau un simț al loialității personale față de Saladin și față de idealurile acestuia, față de viziunea în care acesta credea cu sinceritate. Ierusalimul ajunsese să simbolizeze acest ideal și această viziune; cucerirea lui i-a legitimat pretenția că devenise campionul Războiului sfânt și i-a redus la tăcere – parțial, cel puțin –, pe cei care-l acuzau că era un ucigaș ayyubid. Dar, mai mult decât capturarea Ierusalimului, conta apărarea lui hotărâtă și neclintită în fața invaziei lui Richard, într-un moment în care ar fi putut alege să se retragă în Egipt, și aceasta îi demonstrează sinceritatea. Saladin nu era un gânditor profund, dar, crezurile sale erau profunde și pline de sinceritate. La oamenii obișnuiți, o astfel de calitate poate fi admirabilă, dar, la bărbați importanți, ea devine o forță irezistibilă, care atrage oamenii în mrejele ei.

Și, totuși, onestitatea nu este suficientă în sine, pentru a explica succesul lui Saladin și nici nu este suficientă, pentru a lămurii „liantul” care a ținut împreună Imperiul.⁴ Sinceritatea și

o viziune, nu contează cât de profundă, nu pot explica, pe deplin, cum le-a păstrat Saladin loialitatea celor din jur, cei asupra cărora nu deținea prea mult control. Adevărul este că avea un geniu și o remarcabilă abilitate de a câștiga oamenii, cel mai adesea, spre uimirea propriilor consilieri. Spre deosebire de Zengi, Saladin nu domnea prin teroare, ba, chiar se lăsa, frecvent, să câștate cu diverse cerințe de oameni și, nu o singură dată, pernele îi erau călcate în picioare de petiționarii veniți în audiență. Poate că nu a avut austeritatea lui Nur al-Din – deși i-a împărtășit natura sa ascetică –, și aceasta a fost în propriul avantaj, deoarece, rareori, austeritatea îi câștigă pe oameni. Curtea lui Nur al-Din era una solemnă, în timp ce cea a lui Saladin se prezenta ca o adunătură dezordonată și zgomotoasă. Odată, un jurist, vizitând Curtea lui Saladin, s-a simțit atât de ofensat de vacarmul și de familiaritatea cu care oamenii își vorbeau unii altora – inclusiv lui Saladin însuși –, că, de îndată, a și plecat, până la urmă a fost convins să se întoarcă, promițându-i-se că vor respecta eticheta, cu mai multă strictețe. Saladin era un uzurpator, care nu avea niciun drept legitim de a conduce, de fapt, el nu avea niciun drept în plus de a conduce, în comparație cu oricare dintre emirii care îl înconjurau și nicio „pretenție la recunoștința lor”.⁵ Și, totuși, emirii săi l-au slujit, el confruntându-se doar cu câteva cazuri de nemulțumire personală. Chiar dacă, după cum subliniază Humphreys, un emir supărat ar fi încercat să pună la cale o conspirație împotriva sa, nu ar fi găsit nicio facțiune care să-l susțină.⁶

În multe privințe, Saladin era un outsider; era un kurd, în epoca turcilor, și un ayyubid, pe vremea zengizilor. Și, totuși, într-o epocă a egoismului, al alianțelor efemere și al perfidiei, el a reușit să devină cel mai puternic om din țară și a făcut-o aproape fără ezitare. A reușit să-și zăpăcească dușmanii, care

se așteptau ca el să fie motivat de aceleași motive ca și ei și au fost uimiți de cât de simplu și de modest era în realitate. Oamenii l-au obosit cu solicitări, deoarece știau că nu-i va alunga, iar francii, care i-au stat prin preajmă, au fost uimiți de generozitatea sa. Nicio cerere rezonabilă nu era refuzată și, odată ce-și dădea cuvântul, nu și-l încălca niciodată – așa cum a aflat și Reynald de Chatillon, plătind-o scump pe propria piele. Și-a folosit banii, pentru a le câștiga inimile oamenilor și pentru a le potoli mânia, și a făcut-o în mod deliberat și dezinteresat, stârnind admirația. Dar, și banii ar fi putut să conducă într-acolo; Saladin a avut un geniu de a atrage oamenii de partea sa, lăudându-i, convingându-i, lingușindu-i, până când cedau. Această abilitate, împreună cu sinceritatea credinței sale, le-a câștigat și inimile celor care au jurat că nu-l vor sluji niciodată. Cei din familia zengizilor îl priveau ca pe un câine, care-l latră pe stăpân, dar, cu toate acestea, le-a câștigat ajutorul celor din Alep și din Mosul, și a făcut-o fără vărsare de sânge.

Există multe povestiri despre felul în care Saladin a înlăturat furia unui emir și l-a câștigat de partea sa, dar, cel mai bun exemplu este, probabil, cel al lui Ibn al-Muqaddam. Așa cum am văzut, a fost nevoit să facă față unei situații spinoase, atunci când fratele său, Turan Shah, a insistat să-i fie dat Baalbekul, după ce Saladin i-a luat guvernarea Damascului. Totuși, Ibn al-Muqaddam a refuzat să se clinească din Baalbek. Era o provocare serioasă pentru Saladin: pe de o parte, nu putea permite unui emir să i se opună autorității; pe de altă parte, nu putea fi văzut că pedepsea un om căruia îi datora atât de mult și care își apăra doar drepturile. Dacă ar fi eșuat în vreun sens, cum conchide Humphreys, ar fi pierdut, cel puțin loialitatea emirilor ereditari și, probabil, a celor care erau, într-un anumit sens, independenți de el.⁷ În ciuda faptului că toți ochii erau ațintiți asupra sa, Saladin nu a

dat greș. După ce și-a dus armata, în marș, până la Baalbek, într-un adevărat spectacol de forță, și-a petrecut timpul la vânătoare, până să se așeze la discuții cu Ibn al-Muqaddam. Partea interesantă este că, deși Ibn al-Muqaddam a fost obligat să predea Baalbekul, el nu a fugit nici la un alt suveran și nici nu a fost judecat ca rebel.⁸ Dimpotrivă, nu numai că a continuat să-l slujească pe Saladin, cu mare loialitate, dar, după moartea nepotului lui Saladin, a fost numit guvernator al Damascului, un post care, până atunci, fusese deținut exclusiv de rudele lui Saladin. Cu toate acestea, un caracter diplomatic și conciliant nu ar trebui confundat cu slăbiciunea și, uneori, era nevoie ca emirii lui Saladin să fie puși la locul lor. De exemplu, el a pedepsit sever trupele kurde, după înfrângerea de la Mont Gisard. Iar fiul său, al-Zahir, era atât de înfricoșat de tată, în ziua în care musulmanii au refuzat să atace un Richard fără apărare, încât era convins că Saladin l-ar fi răstignit pe emirul care i-ar fi răsărit în cale.

În biografia pe care i-a dedicat-o, Ehrenkreutz își provoacă cititorii, propunându-le să ia în considerare, „de dragul discuției”⁹, ipoteza că Saladin ar fi murit de boala gravă, care l-a lovit în 1185. Ce s-ar fi putut scrie, atunci; care ar fi fost moștenirea sa istorică? Lăsând la o parte faptul că, pentru a înțelege viața unui om, trebuie să o studiezi în totalitate, în întrebarea lui Ehrenkreutz există o presupunere implicită, ce reflectă, parțial, obsesia Occidentului pentru cruciade,¹⁰ care confundă faima cu realizările. Acesta este un fenomen, în mare măsură, occidental și nu trebuie să surprindă pe nimeni că multe dintre bursele de studiu care abordează subiectul cruciadelor au fost, în mod invariabil, unele eurocentriste.¹¹ Și, de aici, izvorăște prezumția naturală că cele mai mari realizări ale lui Saladin s-au înregistrat în urma confruntării directe cu

Occidentul. Cel mai adesea, prin urmare, numele său este legat de a treia cruciadă și de războiul său de uzură cu Richard, chiar dacă această perioadă, de fapt, dezvăluie prea puține lucruri de care să nu fi știut dinainte. O lectură mai subtilă a vieții sale este susținută de afirmația lui Gibb cum că este firesc, atunci când un om realizează ceva măreț, să-ți imaginezi că acesta i-a fost scopul stabilit dinainte.¹² Gibb scrie despre un „obiectiv îndepărtat”, asupra căruia ochii lui Saladin au fost mereu ațintiți, ceea ce i-a permis să facă ce a făcut și despre care generațiile ulterioare au presupus că a fost, în întregime, scopul său. Mai presus de toate, acel scop a fost afirmarea sunnismului și combaterea ereziei religioase fiind îndreptat spre interiorul Islamului. Concentrarea tradițională asupra cruciadelor – și, acesta este cazul cu toate biografiile lui Saladin – nu poate oferi o imagine completă a moștenirii sale istorice, care este mult mai trainică decât cea cu care este, de regulă, asociat. Desigur, se poate argumenta că cea mai mare realizare a lui Saladin a fost înfrângerea francilor și cucerirea Ierusalimului și, deopotrivă, se mai poate adăuga că o și mai mare realizare a reprezentat-o apărarea aceluiași oraș și faptul că a păstrat unitatea armatei sale demoralizate. Dar adevărul este că realizarea sa cea mai mare a fost cu totul alta și, anume, renașterea credinței sunnite în Egipt. Aceasta nu a fost doar o renaștere politică și militară, ci una teologică și ideologică, după cum rezultă din dinamicul program dedicat construcției de medrese, punând ferm țara pe orbita sunnită și producând armate de absolvenți ai medreselor, care s-au simțit la fel de confortabil atât în amvon, cât și în administrație. Iar dovada că aceasta a fost, până la urmă, cea mai mare realizare a sa a fost faptul că acei franci care cunoșteau cel mai bine regiunea și care se dovedeau cei mai sinceri în zelul lor cruciat – Ospitalierii și Templierii – erau

și cei care le spuneau mereu regilor lor Amalric, Balduin, Richard că, deși premiul luptei lor devenise Ierusalimul, cheia era, de fapt, Egiptul.

Îndoielile lui Al-Adil față de al-Afdal s-au dovedit a fi unele corecte. Ochii acestuia rătăceau aiurea, atunci când tatăl său vorbea – așa cum o făcea, fără să obosească vreodată – despre Războiul sfânt; la urma urmei, francii nu fuseseră împinși înapoi spre coastă? Și, deși a pășit pe urmele părintelui, construind o medresă, în Ierusalim, în 1194, din multe puncte de vedere nu era fiul tatălui. De pildă, el i-a respins pe Ibn Shaddad, al-Isfahani și al-Qadi al-Fadil, cei trei apropiați ai lui Saladin, apărători zeloși și temători ai moștenirii acestuia.

Poate că și-a dorit să își aibă proprii oameni în jur, dar nimic nu simbolizează mai mult trecerea unei epoci decât acest act în sine. Așadar, ce s-a întâmplat cu cei trei bărbați? Aristocratul Imad al-Din al-Isfahani, acum, bătrân, a preferat să rămână în Damasc. Mai mult decât oricine, el a împlinit idealul juristului/administratorului la care visase Nizam ul-Mulk: a studiat la Nizamiyya, în Bagdad. Apoi, a fost în serviciul lui Ibn Hubayra, al lui Nur ai-Din și al lui Saladin. Cândva se plângea de sărăcie și, acum, sărăcia îi trecea, din nou, pragul; se spune că, în ultimii ani, nu și-a părăsit niciodată casa. A murit în 1201 și a fost îngropat într-un mormânt anonim, într-un cimitir sufi, lângă mormântul lui Saladin.

Baha ul-Din Ibn Shaddad a părăsit Damascul pentru Alep. Era relativ tânăr la moartea lui Saladin și a continuat să aibă o carieră de succes, iar, pentru o perioadă, a fost administratorul șef al Alepului. Faima sa a atras mulți vizitatori, care se adunau în casa acestuia, după rugăciunea de vineri, pentru a studia împreună cu el hadithul profetului. Suferea de frig atât de rău,

încât avea mai mereu un vas plin cu jăratec aprins în casă, spre disconfortul vizitatorilor, disconfort pe care părea să nu-l bage însă în seamă. Ibn Khallikan ne oferă o imagine emoționantă a lui Ibn Shaddad, ca bătrân, „la fel de slab, ca un pui abia ieșit din ou”, cu hăinuța lui căptușită cu blană. Ibn Shaddad a avut o viață îndelungată – suficientă pentru a vedea cum Ierusalimul este preluat înapoi de franci – și a murit în 1234, în al nouăzecelea an. Și-a încredințat casa, prin testament, unei frății sufi.

Cât despre al-Qadi al-Fadil, acesta a revenit în Egipt, unde și petrecuse cea mai mare parte a vieții și unde îl slujise pe Saladin, cu multă loialitate și cu înțelepciune. Pentru o vreme, a servit ca administrator senior, înainte ca disputele dintre fiii lui Saladin să-l îndepărteze. A murit în 1199, după ce și-a petrecut seara în propria medresă. Al-Qadi al-Fadil a fost adevăratul creier și forța motrice intelectuală din spatele lui Saladin, care, la un moment dat, a afirmat că a cucerit pământurile nu cu propria sabie, ci cu ajutorul condeiului lui al-Qadi al-Fadil. Și, grație aptitudinilor de predicator și popularizator ale lui al-Fadil, a cucerit și istoria.

La întoarcerea la Damasc, în 1192, Saladin a fost întâmpinat, cu căldură, de familie. Fiii săi au călătorit pentru a fi împreună cu el, inclusiv al-Zahir, favoritul său, care a venit din Alep. Era luna Ramadanului, iar ocazia era una plină de bucurie, plină de tandrețe. După ce soarele a apus și postul a luat sfârșit, al-Zahir și-a luat la revedere și a părăsit orașul. Apoi, din anumite motive, s-a oprit și s-a întors, dorind o altă audiență cu tatăl său. După cum spune Ibn Shaddad, care l-a însoțit: „Era, de parcă sufletul său nobil ar fi simțit că răstimpul de viață aflat la dispoziția sultanului era pe terminate.” Saladin și fiul au stat, până în zori, iar, când a venit timpul să plece, Saladin l-a

îmbrățișat, și-a trecut mâna peste fața fiului și l-a sărutat. Apoi, el i-a oferit câteva sfaturi și, poate pentru că erau vorbele unui părinte către fiu, ele au fost spuse din toată inima:

Îți cer să te temi de Dumnezeu cel atotputernic, căci El este sursa tuturor celor bune. Îți poruncesc să faci ceea ce a poruncit Dumnezeu, căci aceasta este calea mântuirii tale. Te avertizez împotriva vărsării de sânge, a tolerării acestuia și a obișnuinței cu vărsarea de sânge, pentru că sângele niciodată nu doarme. Îți spun să ai grijă de inimile supușilor tăi și de problemele lor. Tu ești reprezentantul meu și al lui Dumnezeu, pentru a-i apăra interesele. Îți spun să ai grijă de inimile emirilor tăi, de cele ale oamenilor de stat și de afaceri. Am realizat totul doar prin unirea oamenilor. Nu păstra dușmănie față de nimeni, pentru că, de moarte nimeni nu e scutit. Ai grijă, în relațiile tale cu oamenii, pentru că numai dacă ei sunt satisfăcuți te vor ierta și, de asemenea, de relațiile tale cu Dumnezeu, căci Dumnezeu va fi iertător, numai dacă te pocăiești în fața lui, căci el este milostiv.

Note

PROLOG – Omul din spatele legendei

1. S. Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, Londra 1898, p. 399.
2. M. Jubb, *The Legend of Saladin in Western Literature and History*, New York 2000, p. XI.
3. Ibid., p. 6.
4. Ibid., p. 40.
5. Ibid., p. 92.
6. C. Rosebault, *Saladin Prince of Chivalry*, Londra 1930, p. 5.
7. C. Hillenbrand, *The Crusades through Islamic Perspectives*, Edinburgh, 1999, p. 592.
8. C. Tyerman, *Fighting for Christendom*, Oxford, 2004, p. 195.
9. Hillenbrand, op. cit., p. 592.
10. A. Ahmad, *Living Islam*, Londra, 1995, p. 76.
11. Hillenbrand, op. cit., p. 595.
12. E. Said, „These are the Realities”, *Al-Ahram Weekly*, 19 aprilie 2001.
13. Hillenbrand, op. cit., p. 614.
14. A. Ehrenkreutz, *Saladin*, Albany, 1972.
15. H. Gibb, „The Achievement of Saladin”, *Bulletin of John Rylands Library*, 35/1, Manchester, 1952, pp. 44–60.

CAPITOLUL 1 – Slăbirea califatului abbasizilor și Renașterea sunnită

1. Samanizii în Khorasan, hamdanizii în Siria, umayyazii în Spania, fatimizii în Egipt și ghaznavizii în Afganistan.

2. Multă vreme, califii abbasizi le atribuiau guvernatorilor lor militari (emiri) veniturile unor anumite terenuri (*iqta*), emirii, în schimb, îi asigurau califului fie sume de bani, fie un număr de soldați. Problema era că atribuirea unui teren în locul unui salariu nu putea conduce decât la fragmentare și la slăbirea administrației centrale și ironia a fost că oamenii și banii prețiși tocmai pentru a susține centrul, i-au produs acestuia, în ultimă instanță, colapsul.
3. J. Saunders, *A History of Medieval Islam*, Londra, 1965, p. 134.
4. S.H. Nasr, *Ideals and Realities of Islam*, Londra, 1966, p. 147.
5. G. Makdisi, „The Sunni Revival”, în D. Richards (ed.), *Islamic Civilization 950–1150*, Oxford, 1973, p.165.
6. P. Crone și M. Hinds, *God's Caliph*, Cambridge, 1986, p. 90.
7. R. Humphreys, *Islamic History*, Princeton, 1991, p. 187. Spunând aceasta și fără a uita că nu existau granițe fixe ori specializări, se poate accepta, în general, că *ulama* erau, în mare, divizați în trei grupuri; savantul legislativ (*faqih*), care se concentra pe aplicarea legii islamice; savantul hadithului (*muhaddith*), a cărui muncă se baza pe transmiterea hadithului, spusele profetului și misticul (*sufi*), care se dăruise, în primul rând, dimensiunii esoterice a religiei. Oricum, în Islamul medieval, religia și legea erau inseparabile și acei *ulama* care administrau legea religioasă erau, de asemenea, versați în transmiterea hadith și erau ei înșiși sufi.
8. Saunders, op. cit., p. 125.
9. M. Hodgson, *The Venture of Islam*, Chicago, 1961, vol. 2, p. 33.
10. H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, Londra, 1986, p. 229.
11. În 765, la moartea lui Jafar al-Sadiq, al șaselea imam după Ali, comunitatea šiită s-a divizat. Fiul și moștenitorul lui Jafar, Ismail, a murit înaintea tatălui și, în vreme ce unii l-au recunoscut ca imam pe fratele mai tânăr al lui Ismail, Musa al-Kazim, alții l-au recunoscut pe fiul lui Ismail Muhammad. Au devenit cunoscuți ca ismailiți sau ca šiți septimani. Acei šiți care l-au urmat pe Musa al-Kazim sunt cunoscuți ca šiți duodecimani și reprezintă cea mai mare parte a šiților de azi.

12. S. Runciman, *A History of the Crusades*, vol. 2, *The Kingdom of Jerusalem*, Londra, 1952, p. 12.
13. Kennedy, op. cit., p. 242.
14. Saunders, op. cit., p. 147.
15. P. Newby, *Saladin in his Time*, Londra, 1983, p. 36.
16. Makdisi, op. cit., p. 157.
17. Nasr, op. cit., p. 96.
18. În această carte, pentru a nu complica lucrurile, pluralul lui *madhab* va fi *madhaburi*.
19. Hodgson, op. cit., p. 152.
20. Trebuie să consemnăm că, cel mai frecvent, afilierea la acele școli de legi nu era menționată decât în cazul în care persoana în chestiune avea o carieră în domeniul legislativ; madhaburile sufi, poeți și grămăticici erau, prin urmare, rareori menționați că ar fi trecut pe acolo.
21. I. Goldziher, *Introduction to Islamic Theology and Law*, Princeton, 1981, p. 92. Un exemplu în această privință a fost demonstrat cu claritate de șeicul hanbalit Ibn Taymiya care, predicând despre pogorârea lui Dumnezeu, a coborât el însuși din amvon, spunând „Exact așa cum cobor acum”.
22. Ibid., p. 94.
23. Pentru o viziune contrară în privința dezvoltării asharismului, vezi G. Makdisi, „Ash’ari and the Ash’arites in Islamic Religious History”, *Studia Islamica*, XVII, 1962.
24. G. Makdisi, „The Hanbali School and Sufism”, *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas* XV, Madrid, 1979, p. 116.
25. Hodgson, op. cit., p. 194.
26. Al-Ghazali, *Letter to a Disciple*, traducere în engleză T. Mayer, Cambridge, 2003, p. XIX. Pentru al-Ghazali, nu se pune problema reconcilierii sufismului cu ortodoxia islamică, de vreme ce a face acest lucru ar fi însemnat că sufismul ar fi trebuit să se desprindă de aceasta, însă realitatea era cu totul alta, căci cele două erau întrețesute în propria structură. Dacă nu ar fi fost așa, atunci reprezentanții hanbaliți, cei mai rigizi apărători ai sunnismului, nu ar fi permis-o niciodată. Crezul hanbalit ar putea să fi fost unul literal, dar, nici pe departe, nu era unul antisufi. Anumiți

sufiți ar putea fi criticați din diferite motive însă, mulțumită lui al-Ghazali, critica nu cuprindea drumul lor în sine.

27. Renașterea sunnită s-a răspândit rapid, ajungând la almoravizii care cuceriseră Marocul și parte din Algeria, ca și sudul Spaniei, la sfârșitul secolului al XI-lea. Fapt este că, la mijlocul secolului al XII-lea, cu greu găseai vreun cărturar nord-african de valoare, care să nu fie familiar cu lucrările lui al-Ghazali și mulți puteau pretinde chiar că au studiat cu discipolii acestuia. Merită menționat Abu Madyan, figură esențială pentru sufismul Spaniei și Africii musulmane din acea perioadă. Pentru a aprofunda subiectul Abu Madyan și sufismul în Africa de nord din acele vremuri, vezi V. Cornell, *The Way of Abu Madyan*, Cambridge, 1996.
28. Makdisi, *Sunni Revival*, p. 161.

CAPITOLUL 2 – Se învârte roata

1. M. Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus 1190–1350*, Cambridge, 1994, p. 37.
2. R. Irwin, „Islam and the Crusades 1096–1699”, în J. Riley-Smith (ed.), *The Oxford History of the Crusades*, Oxford, 1999, p. 214.
3. Al-Jahiz, *Manqib al-Turk*, traducere parțială C. Harley-Walker ca „Jahiz of Basra to al-Fath ibn Khaqan on the exploits of the Turks and the army of the Khilafat in general”, *Journal of the Royal Asiatic Society* (1915), p. 670.
4. Chamberlain, op. cit., p. 47.
5. Ibid., p. 43.
6. Hillenbrand, op. cit., p. 31.
7. În această lucrare, facem o distincție între franci – prin care îi desemnăm pe toți cruciații și, respectiv, francezi – doar când este vorba de supușii regelui Franței.
8. Deși istoricii au căzut cu toții de acord că fragmentarea politică a Siriei i-a ajutat în mare măsură pe cruciați, Hillenbrand vine cu provocatoarea întrebare dacă nu cumva europenilor li se spusese că acela era momentul perfect pentru a ataca. Din nefericire, conchide ea: „Nu prea există probe în această privință în mărturiile islamice, dar rareori s-a înregistrat o coincidență mai mare” (Hillenbrand, op. cit., p. 33).

9. P.K. Hitti, *History of Syria*, Londra, 1951, p. 589.
10. H. Dajani-Shakeel, „Diplomatic relations between Muslim and Frankish rulers 1097–1153”, în M. Shatzmiller (ed.), *Crusaders and Muslims in Twelfth Century Syria*, Leiden, 1993, p. 192.
11. Regatul Ierusalimului, Comitatul de Tripoli, Principatul Antiohiei și Comitatul de Edessa.
12. Guvernarea lui Ridwan în Alep, de exemplu, coincide cu lansarea Primei cruciade pe coasta siriană, dar el nu s-a confruntat cu armatele cruciate în nicio bătălie. Singura sa grijă a fost, mai degrabă, să-și păstreze suveranitatea, o sarcină de care era pregătit să se achite chiar cu ajutorul francilor înșiși.
13. Despre trupele trimise de selgiucizi, cel mai bine putem spune că obiectivele le erau neclare, fuseseră trupe trimise intenționat, pentru a-i scoate pe franci din Siria, sau poate fuseseră trimise – cum credeau suspicioșii emiri sirieni – să instaureze controlul sultanului asupra pământului? Rezultatul era unul previzibil. Când, în 1111, Mawdud s-a îndreptat cu armata sa către Alep, a descoperit că Ridwan nu dorea să-i lase trupele să intre în oraș. Câțiva ani mai târziu, în 1115, sultanul selgiucid a lansat o altă campanie în Siria iar, de astă dată, cei care guvernau în Alep și în Damasc deciseră să treacă de partea francilor împotriva lui.
14. S. Howarth, *The Knights Templar*, Londra, 1985, pp. 95–96.
15. Hillenbrand, op. cit., p. 21.
16. R. Smail, *Crusading Warfare 1097–1193*, Cambridge, 1956, pp. 22–23.
17. Atabeg este un cuvânt în limba turcă, ce înseamnă tată/conducător. Atabegul era, în mod efectiv, un gardian, care-și asuma puterea, după ce murea un prinț selgiucid, lăsând un moștenitor minor. În realitate, tânărul prinț selgiucid devenea o marionetă iar atabegul nu renunța de bună voie la putere. După cum spune Irwin, un atabeg era un fel de „doică militară” pentru un prinț selgiucid, care nu ajunsese la majorat (Irwin, op. cit., p. 215).
18. D. Patton, „A history of atabegs of Mosul and their relations with the ulama”, teză de doctorat nepublicată, Universitatea New York, 1982, p. 1.
19. Hillenbrand, op. cit., p. 112.
20. Ibid., p. 114.

21. Vezi V. Minorsky, „Prehistory of Saladin”, în *Studies in Caucasian History*, Londra, 1953, p. 133.
22. Ibid., p. 133.
23. Citat în M. Lyons și D. Jackson, *Saladin: The Politics of Holy War*, Cambridge, 1982, p. 4.
24. Minorsky, op. cit., p. 133.
25. N. Elisseeff, *Nur ad-Din: Un grand Prince Musulman de Syrie au temps des croisades*, Damasc, 1967, vol. 2, p. 673.
26. D. Ayalon, *Eunuchs, Caliphs and Sultans: A Study in Power Relationships*, Ierusalim, 1999, p. 278.
27. Hodgson, op. cit., p. 46.
28. G. Leiser, „Notes on the madrasa in medieval Islamic society”. *The Muslim World*, LXXVI (ianuarie, 1986), p. 16.
29. Avem informații despre 38 de medrese existente în Nishapur, mai vechi decât cele Nizamiyya, deși, din păcate, niciuna nu a rezistat.
30. Ahmed Fikry, *Masajid al-Qahira wa Madarisuha* (Moschei și medrese în Cairo), 2 volume, Cairo, 1965–1969.
31. Y. Tabbaa, *Constructions of Power und Piety in Medieval Aleppo*, Pennsylvania, 1997, p. 125.
32. R. Hillenbrand, *Islamic Architecture*, Edinburgh, 1994, p. 190.
33. R.S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, New York, 1977, p. 377.
34. Hodgson, op. cit., p. 46.
35. C. Klausner, *The Seljuk Vezirate: A Study of Civil Administration, 1055–1194*, Cambridge MA, 1973, p. 70.
36. Leiser, op. cit., p. 18.
37. Hodgson, op. cit., p. 48.
38. Chiar dacă prima grijă a unui cărturar – și măsură a reputației sale – era acumularea de știință (‘ilm), pentru mulți acumularea de ‘ilm devenise o metodă de a ajunge în funcții înalte, de a obține un salariu și posibil, o poziție de putere. Pe scurt, știința devenise o metodă pentru a atinge un obiectiv. Deși acesta a fost, desigur, un proces gradual care nu s-a cristalizat până în perioada otomană, adică până la crearea unei ierarhii și a unui proces administrativ de promovare și avansare, semințele fuseseră semănate.

39. La un moment dat, un cadu din familia al-Damaghani a demisionat din funcție și a acceptat-o pe cea de șambelan de curte, post rezervat, de obicei, oficialilor militari. Cu siguranță, nu este de fel anormal să descoperim ulama acceptând poziții guvernamentale, cu o condiție: să nu primească bani sau să nu fie nevoiți să frecventeze curtea. Faimosul vizir Ibn Hubayra, de pildă, avea obiceiul de a returna darurile care-i erau trimise de calif, iar Ibn Shuja al-Rudhrawari a acceptat să preia un post guvernamental, numai dacă nu va primi bani pentru deciziile sale judiciare și nici nu i se va cere să-și schimbe vestimentația.
40. Orașul era, acum, condus de fiul său, Saif al-Din, dar puterea din spatele tronului Mosulului era formată din al-Jawad, unul dintre administratorii de frunte ai lui Zengi, și Ali Kujik, un emir. Ultimul s-a străduit să construiască o medresă, care era prima construită Nizamiyya, ridicată cu 50 de ani mai înainte. Ce este interesant în legătură cu această medresă este că ea era deschisă, în egală măsură, și pentru hanafiți, și pentru șafeiți, prima medresă duală construită din toate timpurile.
41. N. Elisseeff, „Un Document contemporain de Nur al-Din, sa notice biographique par Ibn Asakir”, *Bulletin des etudes orientales*, 13 (1949–1951), pp. 155–196.
42. J. Philips, „The Latin East 1098–1187”, în J. Riley-Smith (ed.), *The Oxford History of the Crusades*, Oxford, 1999, p. 122.
43. C. Hillenbrand, op. cit., p. 122.
44. Ibid., pp. 118–119.
45. Pentru o listă completă de medrese, cu localizarea și madhadhib, vezi Elisseeff, *Nur ad-Din: Un grand prince*, vol. 3, p. 914.

CAPITOLUL 3 – Tânărul Saladin

1. J. Richard, *The Latin Kingdom of Jerusalem*, Amsterdam, 1979, p. 40.
2. P. Holt, *The Age of the Crusades: The near East from the eleventh century to 1517*, Londra, 1986, p. 43.
3. Newby, op. cit., p. 32.

4. B. Lewis, „The use by Muslim historians of non-Muslim sources”, în B. Lewis și P.M. Holt (ed.), *Historians of the Middle East*, Londra, 1962, p. 181.
5. *Inkitar* (englezi), *Alman* (germani), *Faransis* (francezi), *Banadiqa* (venețieni) și așa mai departe.
6. E. Sivan, *L'Islam et la Croisade*, Paris, 1968, p. 205–206.
7. C. Hillenbrand, op. cit., p. 420.
8. Au fost construite cinci medrese șafeite, cinci medrese hanafite și un adăpost sufi.
9. Raportul de mai mult de două la una continuă în perioada lui Saladin și a ayyubizilor, astfel că, la sfârșitul perioadei ayyubide, Damascul înregistra 89 medrese, în vreme ce Alepul avea doar 45.
10. J. Gilbert, „The ulama of medieval Damascus and the international world of scholarship”, teză de doctorat nepublicată, Universitatea din California, 1977, pp. 65–66 (de acum „teza”).
11. S. Humphreys, *Politics and Architectural Patronage in Ayyubid Damascus. Essays in Honour of Bernard Lewis: The Islamic World*, Princeton, 1989, p. 166. Un lucru remarcabil este că în secolul dintre 1150 și 1250, nu mai puțin de 57 dintre cei 113 profesori șafeiți și hanafiți din Alep făceau parte din prima sau a doua generație de imigranți din Iran și Irak. La fel de interesant este să observăm că numărul cărturarilor rezidenți în Damasc, în secolul al XIII-lea, era dublu față de numărul celor din secolul anterior.
12. Prima a fost medresa construită de Saif al-Din Ghazi în Mosul între 1146 și 1149.
13. Hillenbrand, op. cit.. p. 111.
14. Ibid., p. 72.
15. Al-Sulami, *Kitab al-Jihad*, în E. Sivan, „La genèse de la contre-croisade: un traité Damasquin du début XIIe siècle”, *Journal Asiatique*, XXIV (1966), p. 207.
16. Ibid., p. 216.
17. Ibid., p. 220.
18. C. Hillenbrand, op. cit., p. 73.
19. Ibid., p. 82.
20. Elisseeff, *Un document contemporain*, p. 167.

21. Citat în Irwin, op. cit., p. 223.
22. Ibid., p. 226.
23. C. Hillenbrand, op. cit., p. 151.
24. Nimic nu simboliza mai mult această ambiție decât *minbar* (amvonul) pe care a ordonat să-l construiască pentru a fi amplasat în moscheea Aqsa. Comanda a fost dată în 1168 și a fost terminat în Alep. De fapt, acest *minbar* marchează momentul de maximă creativitate a școlii de sculptori în lemn din Alep. Amvonul a rămas în Alep și Ibn Jubayr l-a văzut în 1182, pentru că destinul nu i-a permis lui Nur al-Din să-l vadă instalat în Ierusalim. 20 de ani au trecut până în 1187, când Saladin a cucerit Ierusalimul și a vrut, pentru a-i marca triumful, un amvon mai impresionant în moscheea Aqsa. Și-a amintit de cel al lui Nur al-Din și a pus să fie adus din Alep, acolo rămânând până când a fost distrus de un fanatic, în 1969.
25. Lyons și Jackson, op. cit., p. 3.
26. Citat în Lyons și Jackson, op. cit., p. 3.
27. Hodgson, op. cit., p. 452.
28. Ibid., p. 452.
29. Chiar și structura *maqama* în sine induce un freamăt de anticipație, legat de cât de departe va ajunge povestitorul. Aproape toate istorisirile încep cu secvența „Isa Ibn Hisham ne-a povestit, spunând...”, și nici nu mai trebuia să transmiți publicului că această formulare parodia șirul autorităților conform căruia tradiția islamică relatează spusele profetului. Parodia era, desigur, amplificată de faptul că eroul *maqama* era un escroc, ce-și câștiga existența prin șmecherii și păcăleli.
30. Despre al-Wahrani vezi K. Zakharia, „Al-Wahrani, auteur de Maqamas”, *Arabica*, 49/1 (dec. 2002).
31. Citat în Lyons și Jackson, op. cit., p. 119.
32. Ibid., p. 372.
33. Ibid., p. 118.
34. S. Mustafa, *Salah ud-Din al-Faris al-Mujahid wa'l Malik al-Zahid al-muftari alaihi*, Damasc, 2003, p. 52.
35. Ibid., p. 55.

36. Biografia lui Ibn Shaddad este cea care ne permite în mare măsură să aflăm unele amănunte personale despre Saladin. Deși nu a intrat în serviciul acestuia decât după 1188, fiind cadiu în armata sa, Ibn Shaddad, produs al medreselor care proliferaseră rapid în toată lumea musulmană, aproape că nu l-a mai părăsit pe Saladin, rămânând în casa sa până la moartea lui Saladin.
37. M. Lings, *What is Sufism?*, Londra, 1975, p. 111. Lings spunea că nimeni nu a exercitat prin sine însuși o influență spirituală atât de profundă ca al-Jilani.
38. M. Kailani, *Hakadha dhahara jil Salah ud-Din was hakadha adapt al-Quds*, Dar al-Qalam, UAE, 2002, p. 184.
39. Al-Jilani a fost inițiat de cărturarul sufit al școlii hanbalite Abu as-Sad al-Mukharrimi (mort în 1119). Interesant este aspectul că, la început, al-Jilani a fost primit cu răceală de alți sufiți din pricina pregătirii sale de jurist, dar el mereu a considerat că era esențial să cunoști atât *fiqh*, cât și sufismul.
40. Exemplul lui Abu Madyan Shu'ayb este bun pentru a arăta cât de departe se întinsese influența lui al-Jilani. Născut în Sevilla, Abu Madyan a călătorit prin multe locuri și se spune că l-a întâlnit pe al-Jilani la Mecca. El l-a recunoscut ca *qutb* și a fost inițiat de acesta. Apoi, Abu Madyan s-a reîntors în vest, unde și-a petrecut restul anilor rămași din viață în Algeria.
41. Nur al-Din, de exemplu, a construit o medresă în Harran pentru Asad Ibn al-Manja Ibn Barkat, care era discipolul lui al-Jilani, dar și una pentru Qutb al-Din al-Nishapuri însuși
42. C. Addas, *Quest for the Red Sulphur: The Life of Ibn Arabi*, Cambridge, 1993, p. 185.
43. Bineînțeles că relația nu a fost una fără tensiuni sau neînțelegeri; căci ea însemna să asculte ordinele lui Saladin, dar și să urmeze indicațiile primite de la ulama, pentru a-l executa pe credinciosul sufi al-Suhrawardi în 1191.
44. Addas, op. cit., p. 185.
45. Ibid., p. 185.
46. J. Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, Princeton, 1992, p. 180.

47. Ibid., p. 211.
48. Mustafa, op. cit., p. 41.

CAPITOLUL 4 – Bătălia pentru Egipt

1. Runciman, op. cit., p. 363.
2. B. Hamilton, *The Leper King and his Heirs*, Cambridge, 2000, p. 63.
3. D. Ayalon, „Egypt as a Dominant Factor in Syria and Palestine during the Islamic Period”, in A. Cohen și G. Baer (editori), *Egypt and Palestine: A Millennium of Association, 868–1948*, New York, 1984, p. 31.
4. Ibid., p. 32.
5. Ibid., pp. 24–25.
6. Runciman, op. cit., p. 373.
7. Al-Wahrani, citat în Lyons și Jackson, op. cit., p. 6.
8. G. Leiser, „The restoration of Sunnism in Egypt: Madrasa and Mudarrisun 495–647/1101–1249”, teză de doctorat nepublicată, Universitatea din Pennsylvania, 1976, p. 110 (de acum, teză).
9. C. Hillenbrand, op. cit., p. 45.
10. A. Ehrenkreutz, „The Fatimids in Palestine – the unwitting promoters of the Crusades”, în A. Cohen și G. Baer (ed.), *Egypt and Palestine: A Millennium of Association, 868–1948*, New York, 1984, p. 72.
11. C. Hillenbrand, op. cit., p. 46.
12. Y. Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, Leiden 1991, p. 140.
13. S. Goitein, *A Mediterranean Society*, Berkeley, 1967, vol. 2, pp. 278–281.
14. Leiser, teză, p. 106.
15. Primul madhab sunnit care a prins rădăcini în Egipt a fost unul malekit și care a rămas fără rival până la sosirea Imamului Shafii în Egipt, în 814. Madhab-ul său a crescut rapid și se spune că, în 938, școlile malekite și șafeite aveau fiecare câte 15 cercuri de studenți în moscheea lui Amr ibn al-As, cea mai veche din Egipt și un bastion al sunnismului, în vreme ce hanafiții aveau doar trei.
16. Leiser, teză, p. 119.
17. Citat în Leiser, teză, p. 117.

18. Trebuie să facem o scurtă mențiune, în legătură cu o întâlnire dintre al-Turtushi și al-Ghazali, care a avut loc în Alexandria, în momentul în care ultimul a sosit în oraș. Coincidența face ca amândoi să se fi născut în același an, unul în Tus, celălalt în Tortossa. Amândoi au studiat legile și au călătorit mult, și ambii s-au stabilit în Damasc, unde au locuit într-o *khanaqah* sufită. Întâlnirea a fost scurtă și tensionată, iar, mai târziu, al-Turtushi și-a făcut timp, să îi critice scrierile lui al-Ghazali, critici născute, probabil, din invidia resimțită față de mai ilustrul său vizitator.
19. Ehrenkreutz, *Saladin*, p. 13.
20. G. Leiser, „The Madrasa and the Islamization of the Middle East: the case of Egypt”, *Journal of the American Research Center in Egypt*, XXII (1985), p. 30 (de acum înainte, JARCE).
21. R. Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period*, Harvard, 1979, p. 93.
22. C. Hillenbrand, op. cit., pp. 43–44.
23. Leiser, JARCE, p. 32.
24. D. Ephrat, „Muslim reaction to the Frankish presence in Bilad al-Sham”, *Al-Masaq*, 15/1 (martie, 2003); și B. Kedar, *Crusade and Mission, European Approaches Towards the Muslims*, Princeton, 1984.
25. Leiser, JARCE, p.32.
26. Odată în plus, acțiunile califului al-Hafiz au stârnit suspiciunile comunității sunnite; el a declarat funeralii de stat și a ordonat ca ministerele să fie închise trei zile în semn de doliu. El a urmat, apoi, sicriul lui Bahram, acoperit cu brocart, purtat pe spatele unui catâr, până ce cortegiul funerar a ajuns la locul de îngropăciune. Acolo, califul a descălecat, s-a așezat în genunchi pe mormânt și a plâns. Pentru musulmanii care priveau, un asemenea spectacol fără precedent, de adevărată emoție publică, era șocant, în special pentru că, în ochii lor, el demonstra limpede preferința pe care le-o arăta califul creștinilor.
27. Leiser, p. 38.
28. Nu ar trebui să fim surprinși să citim că al-Silafi a studiat la Nizamiyya, în Bagdad, după care, pentru următorii 12 ani, a călătorit în lumea islamică, adunând hadith, înainte de a ajunge în

Alexandria, în drumul său către Africa de Nord și către Spania. De fapt, el nu va mai părăsi niciodată Egiptul.

29. Leiser, teza, p. 158.
30. Ibid., p. 101.
31. Citat în Kailani, op. cit., p. 33.
32. Ibid., p. 33.
33. Ibid., p. 236.
34. Lyons și Jackson, op. cit., pp. 6–29.
35. Despre corespondența dintre Shirkuh și califul abbasid, vezi Elisseeff, *Nur ad-Din: Un grand prince*, vol. 2, p. 603.
36. Lyons și Jackson, op. cit., p. 10.
37. Un semn de respect pe care Saladin i l-a arătat lui Ibn Masal a fost acela că a ordonat ca plățile pe care el aranjase să fie făcute către anumite persoane să continue și după moartea sa.
38. Lyons și Jackson, op. cit., p. 19.

CAPITOLUL 5 – Vizir peste noapte

1. Ehrenkreutz, *Saladin*, p. 50.
2. Ibid., p. 57.
3. H. Gibb, „The armies of Saladin”, *Cahiers d'Histoire Egyptienne*, III (May, 1951), p. 304.
4. Elisseeff, *Nur ad-Din: Un grand prince*, vol. 2, p. 635.
5. Y. Lev, *Saladin in Egypt*, Brill 1999, p. 48.
6. Lyons și Jackson, op. cit., p. 25.
7. Runciman, op. cit., p. 369.
8. Ibid., p. 383.
9. Lyons și Jackson, op. cit., p. 31.
10. Ehrenkreutz, *Saladin*, p. 67.
11. Ibid., p. 67.
12. Lyons și Jackson, op. cit., p. 28.
13. Ibid., p. 31.
14. *Encyclopedia of Islam*, vol. 2, p. 607.
15. Vezi, de asemenea, Hadia Dajani-Shakeel, „Al-Qadi al-Fadil: his life and political career”, dizertație doctorală nepublicată, Universitatea din Michigan, 1972.

16. Al-Qadi al-Fadil, rareori a părăsit Egiptul și, când a făcut-o a fost doar în călătorii în serviciul lui Saladin sau în pelerinaj.
17. Lyons and Jackson, op. cit., p. 56.
18. Dajani-Shakeel, op. cit., p. 31.
19. Ibid., p. 34.
20. Ibid., p. 46.
21. Lev, *Saladin in Egypt*, p. 18.
22. Ibid., pp. 66–76.
23. Ibid., p. 73.
24. Ibid., p. 69.
25. Ibid., p. 76.
26. Ehrenkreutz, *Saladin*, p. 67.

CAPITOLUL 6 – Stăpânul Egiptului

1. D. Jackson, „1193–1993: An Appreciation of the career of Saladin”, în U. Vermeulen și D. de Smet (ed.) *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, Leuven, 1995, p. 221.
2. Ehrenkreutz, *Saladin*, p. 69.
3. Jackson, op. cit., p. 225.
4. Citat în Lyons și Jackson, op. cit., p. 65.
5. Ibid., p. 44.
6. Ibid., p. 35.
7. Ibid., p. 36.
8. Lui Ayyub îi fusese acordată *iqta* deltei – Alexandria, Damietta și provincia Buhayrah –, în vreme ce Turan Shah deținea *iqta* provinciilor Qus și Aswan, din Egiptul superior.
9. See Y. Tabbaa, *The Transformation of Islamic Art during the Sunni Revival*, Seattle, 2001, p. 30.
10. Ibid., p. 50.
11. Pentru impactul Renașterii sunnite asupra altor forme de artă islamică și, în particular, asupra unor elemente precum boltele cu stalactite sau în formă de fagure, vezi Tabbaa, op. cit., pp. 129–133.
12. Ibid., p. 68.
13. Printre cei care au studiat cu al-Silafi se numără secretarul Diwanul al-Insha, Ibn al-Jarrah, care a murit la Damietta, în anul 1219, în timpul atacului lansat de cruciați împotriva orașului, ministrul

armatei, Abu Muhammad al-Maqdisi, cel care a deținut funcția sub ultimul vizir fatimid și Saladin, circa 20 de ani, până la moartea sa, în 1188, și istoricul Ibn Mammati, cel care a fost responsabil de activitatea tuturor ministerelor sub Saladin. O altă persoană notabilă a fost Abul Fadail al-Qasim al-Shahrazuri. Născut în Mosul, el a studiat în Nizamiyya, unde a fost tovarăș apropiat al lui Imad al-Din al-Isfahani. Apoi, a mers în Egipt, pentru a intra în serviciul lui Saladin și unde a studiat cu al-Silafi. El i-a succedat unchiului său, Kamal al-Din, în calitate de cadiu șef al Damascului și, ulterior, Saladin l-a trimis la curtea abbasidă, în Bagdad. Mai apoi, a fost trimis la Mosul, unde a devenit *qadi al-qudat* al acelui oraș, deoarece trebuie să ne remindim că Mosul era orașul de origine al shahrazurilor.

14. Berkey, op. cit., p. 23.

15. Lev, op. cit., p. 124.

16. Leiser, teză, p. 192.

17. Berkey, op. cit., p. 24.

18. Pe lângă colectarea de *ijaza*, studentul trebuia să țină un caiet în care să înregistreze nu doar ceea ce predă un anume cărturar într-o lecție privată (*samaat*), dar, de asemenea, și profesorii cu care studia (*mujam al-mashyakha*). Acest aspect era esențial pentru verificarea locului unde se plasa cineva în ierarhia autorităților.

19. Gilbert, teză, p. 19.

20. Ibid., p. 21.

CAPITOLUL 7 – Trofeul Siriei

1. C. Hillenbrand, op. cit., p. 194.

2. Ehrenkreutz, op. cit., p. 107.

3. Ibid., p. 72.

4. Gibb, „The achievement of Saladin”, pp. 44–60.

5. Ehrenkreutz, op. cit., p. 238.

6. Jackson, op. cit., p. 220.

7. Lyons și Jackson, op. cit., p. 156.

8. Jackson, op. cit., p. 220.

9. Mustafa, op. cit., p. 152.

10. Runciman, op. cit., p. 400.

11. Ibid., p. 405.
12. J. Riley-Smith, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174–1277*, Londra, 1973, p. 103.
13. Hamilton, op. cit., p. 66.
14. R. Smail, *The Crusaders in Syria and the Holy Land*, Londra, 1973, p. 21.
15. Lyons și Jackson, op. cit., pp. 88–89.
16. Ibid., pp. 92–93.
17. Ibid., p. 97.
18. D. Richards, „Imad al Din al-Isfahani, administrator, litterateur and historian”, în M. Shatzmiller (ed.), *Crusaders and Muslims in Twelfth Century Syria*, Leiden, 1993, p. 138.
19. Ibid.
20. Ibid., p. 145.
21. Al-Wahrani, citat în Lyons and Jackson, op. cit., p. 59.
22. Runciman, op. cit., p. 414.

CAPITOLUL 8 – *Un preot incomod: Saladin și al-Khabushani*

1. Ibn Jubayr, *Rihla*, ed. W. Wright, *Gibb Memorial Series*, Londra, 1907, vol. 5, pp. 22–23.
2. Leiser, teză, p. 234.
3. Berkey, op. cit., p. 4.
4. Leiser, JARCE, p. 42.
5. G. Makdisi, *The Rise of Colleges*, Edinburgh 1981, p. 36.
6. Trebuie să observăm că odată ce *waqf* era creat, inițiatorul nu mai putea să-i schimbe termenii.
7. Leiser, *Notes on the Madrasa*, p. 19.
8. Berkey, op. cit., p. 57.
9. Leiser, teză, p. 265.
10. Ibid., p. 421.
11. Ibid., p. 283.
12. Lev, *Saladin in Egypt*, p. 128.
13. S. Humphreys, „Women as patrons of religious architecture in Ayyubid Damascus”, *Muqarnas* 11, (1994), p. 35.
14. Berkey, op. cit., p. 55.
15. Humphreys, op. cit., p. 36.

16. Ibid.
17. Ibid, p. 42.
18. Mlakdisi, op. cit., p. 39.
19. Diwanl al-Ahbas (diwan daniilor religioase), care avea jurisdicție asupra administrării și întreținerii instituțiilor religioase și educaționale fusese întemeiat ca un diwan independent și fusese plasat sub supravegherea lui al-Qadi al-Fadil.
20. Leiser, JARCE, p. 45.
21. Ibid., p. 46.
22. Lev, op. cit., p. 77.
23. Berkey, op. cit., p. 8.
24. C. Petry, *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages*, Princeton 1981, pp. 344–389.
25. Leiser, JARCE, pp. 46–47.
26. Gilbert, teză, p. 211.
27. Ibid., p. 213.
28. Gilbert notează, de asemenea, că în timpul secolelor al XII-lea și al XIII-lea numărul moscheilor din Damasc care aveau nevoie de un *khatib* crescuse de la unu la nouă.
29. Leiser, *Notes on the Madrasa*, p. 22.
30. Ibid., p. 23.
31. J.W.G. Wiet, *History of Mankind*, vol. 3 *The Great Medieval Civilizations*, UNESCO, 1975, p. 458.

CAPITOLUL 9 – Saladin și regele lepros

1. Hamilton, op. cit., p. 106.
2. Ibid., p. 111.
3. Ibid., p. 122.
4. Ibid., p. 124.
5. Ibid., p. 131.
6. Smail, op. cit., pp. 92–93.
7. Runciman, op. cit., p. 417.
8. Smail, op. cit., pp. 66–67.
9. Ibid., p. 139.
10. D. Nicolle, *The Third Crusade 1191*, Oxford, 2005, p. 38.
11. Smail, op. cit., p. 154.

12. Ibid., p. 150.
13. Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, p. 52.
14. Runciman, op. cit., p. 419.
15. Hamilton, op. cit., p. 149.
16. Lyons și Jackson, op. cit., p. 149.
17. Ibid., p. 160.
18. A. Ehrenkreutz, „The place of Saladin in the naval history of the Mediterranean Sea”, *Journal of the American Oriental Society*, 75 (1955), pp. 100–116.
19. Lyons și Jackson, op. cit., p. 170.
20. Ibid., p. 171.
21. Ibid., p. 176.
22. Smail, op. cit., p. 178.
23. Lyons și Jackson, op. cit., p. 188.
24. Hamilton, op. cit., p. 181.
25. Lyons și Jackson, op. cit., p. 200.
26. R. Nicholson, *Joscelyn III and the Fall of the Crusader States 1134–1199*, Leiden, 1973, p. 109.

CAPITOLUL 10 – În pragul naufragiului: Saladin se îmbolnăvește la Harran

1. Riley-Smith, op. cit., p. 106.
2. P. Edbury, „Propaganda and faction in the Kingdom of Jerusalem: the back-ground to Hattin”, in M. Shatzmiller (ed.). *Crusaders and Muslims in Twelfth-century Syria*, Leiden, 1993, p. 178.
3. Hamilton, op. cit., p. 197.
4. J. Folda, „The tomb of King Baldwin IV”, în *The Art of the Crusaders in the Holy Land 1098–1187*, Cambridge, 1995, p. 461.
5. Riley-Smith, op. cit., p. 105.
6. Newby, op. cit., p. 104.
7. Lyons and Jackson, op. cit., p. 239.
8. Humphreys, op. cit., p. 58.
9. Pentru o analiză a succesiunii lui Guy de Lusignan, vezi Hamilton, op. cit., pp. 220–234.
10. Hamilton, op. cit., p. 223.
11. Ibid., p. 224.

12. G. Regan, *Lionhearts: Saladin and Richard I*, Londra, 1998, p. 65.
13. See B. Hamilton, „The elephant of Christ: Reynald of Chatillon”, *Studies in Church History*, 15 (1978), pp. 97–108.
14. Hamilton, *The Leper King*, p. 226.
15. Edbury, op. cit., 187.

CAPITOLUL 11 – *Victoria de la Hattin*

1. Lyons și Jackson, op. cit., p. 253.
2. C. Hillenbrand, op. cit., p. 179.
3. Regan, op. cit., p. 72.
4. H. Mayer, „Henry II of England and the Holy Land”, *English Historical Review*, 97 (1982), p. 736.
5. Lyons și Jackson, op. cit., pp. 260–261.
6. Regan, op. cit., p. 83.
7. Ibid., p. 87.
8. Ibid.
9. D. Nicolle, *Hattin 1187, Saladin's Greatest Victory*, Oxford, 1993, p. 88.
10. Regan, op. cit., p. 90.

CAPITOLUL 12 – *Reîntoarcerea la Ierusalim*

1. H. Gibb, „The rise of Saladin, 1169–1189”, în K. Setton (ed.), *A History of the Crusades*, Philadelphia, 1958, vol. 1, pp. 563–589.
2. Regan, op. cit., p. 93.
3. C. Hillenbrand, op. cit., p. 188.
4. C. Hillenbrand, op. cit., p. 299.
5. Ibn Shaddad, *The Rare and Excellent History of Saladin*, traducere de D. Richards, Aldershot, 2002, p.2.
6. Ibid., p. 2.

CAPITOLUL 13 – *Venirea lui Richard*

1. Regan, op. cit., p. 112.
2. Lyons and Jackson, op. cit., p. 281.
3. La fel ca și acelea ale lui Jazirat Umar, Diyar Bakr și Mardin.
4. Lyons și Jackson, op. cit., p. 290.
5. Ibid., p. 292.

6. Ibid., p. 294.
7. Regan, op. cit., p. 119.
8. C. Tyerman, *God's War: A New History of the Crusades*, Londra, 2006, p. 409.
9. Lyons și Jackson, op. cit., p. 311.
10. Regan, op. cit., p. 133.
11. Lyons și Jackson, op. cit., p. 337.
12. Ibid., p. 338.

CAPITOLUL 14 – *Un chinuitor asediu de uzură: Saladin, Richard și Ierusalimul*

1. Humphreys, op. cit., p. 65.
2. Newby, op. cit., p. 165.
3. Regan, op. cit., p. 204.
4. Gibb, „The rise of Saladin”, pp. 563–589.

CAPITOLUL 15 – *Moartea la Damasc: ultimele zile ale lui Saladin*

1. Humphreys, op. cit., p. 87.
2. C. Cahen, „Turkish invasion”, în K. Setton (ed.), *A History of the Crusades*, Wisconsin 1969–1974, vol. 1, p. 176.
3. Gibb, „The achievement of Saladin”, pp. 44–60.
4. Humphreys, op. cit., p. 377.
5. Ibid., p. 32.
6. Ibid., p. 37.
7. Ibid., p. 34.
8. Ibid., p. 33.
9. Ehrenkreutz, *Saladin*, p. 237.
10. Tyerman, *Fighting for Christendom*, p. 195.
11. C. Hillenbrand, op. cit., p. 2.
12. Gibb, „The achievement of Saladin”, pp. 44–60.

Notă asupra izvoarelor arabe

Trebuie să fim de acord, alături de Gibb, că istoricii care i-au studiat viața lui Saladin, au pus pe primul loc două surse arabe: biografia lui Saladin, scrisă de Ibn Shaddad și *Istoria universală* a lui Ibn al-Athir. Ibn Shaddad ne oferă cele mai intime informații în legătură cu viața lui Saladin, chiar dacă nu s-a aflat în serviciul acestuia, ca judecător al armatei, până în 1188, când Saladin ajunsese deja la apogeul puterii. Oricum, din acel moment înainte, în afara unei scurte perioade de timp, Ibn Shaddad i-a stat alături, în permanență. Nu încap nicio îndoială că a fost un mare admirator al lui Saladin și trebuie să păstrăm mereu în minte acest fapt, atunci când citim scrierile lui Ibn Shaddad. Desigur, faptul că, în afară de două ocazii, Ibn Shaddad nu a fost în apropierea lui Saladin înainte de 1188, înseamnă, pur și simplu, că, în acea perioadă, s-a bazat pe informații de mâna a doua.

Portretul lui Saladin, plin de simpatie, pe care-l putem găsi în scrierile lui Ibn Shaddad se deosebește, categoric, de prejudecățile pe care le citim în paginile lui Ibn al-Athir. Deși nu există nicio probă că aceștia doi s-ar fi întâlnit, există o explicație clară pentru ostilitatea lui Ibn al-Athir, anume faptul că el se plasase, fără ezitare, în tabăra zengizilor, opunându-se ayyubidului Saladin, în care zengizii vedeau un uzurpator. Admirația lui Ibn al-Athir față de Saladin este plină de invidie și, la tot pasul, îi caută nod în papură. Se pot da multe exemple, însă este suficient unul singur:

când Saladin a refuzat să se întoarcă în Egipt, din Siria, în cadrul celei de-a treia campanii a lui Nur al-Din, Ibn al-Athir a tras, de îndată, concluzia că Saladin a avut această atitudine deoarece voia să primească bani. Cu certitudine, oriunde erau comparați, Saladin cu Nur al-Din, Ibn al-Athir nu scapă ocazia să îi tăvălească numele în noroi lui Saladin.

O altă sursă, neprețuită, contemporană au reprezentat-o însemnările secretarului lui Saladin, Imad al-Din al-Isfahani. Imad al-Din a fost secretarul personal al lui Saladin, începând cu anul 1175 și, cu siguranță, apropierea de Saladin și admirația pentru acesta sunt comparabile cu ale lui Ibn Shaddad. Ce este însă interesant, în mod particular, este că Imad al-Din s-a aflat și în serviciul lui Nur al-Din și, prin urmare, este un personaj care ne poate oferi o viziune asupra vieții celor două uriașe personalități ale acelei perioade.

Lucrarea lui Imad al-Din, *al-Barq al-Shami*, o cronică în șapte volume, pare să fi fost folosită de practic toți ceilalți cronicari* contemporani, dar, cu toate că a fost pierdută, Abu Shama a preluat o variantă prescurtată, în lucrarea sa, *Kitab al-Rawdatain*. *Al-Barq al-Shami* nu a fost singura operă dedicată de Imad al-Din lui Saladin, el fiind, de asemenea, și autorul lucrării *al-Fath al-Qussi*. Numirea lui Imad al-Din al-Isfahani în funcția de secretar personal al lui Saladin s-a datorat, în mare măsură, lui al-Qadi al-Fadil, care îi era cel mai apropiat sfetnic lui Saladin și personalitatea care a exercitat o uriașă influență asupra sa și le suntem îndatorați lui Lyons și lui Jackson pentru munca pe care au întreprins-o, pentru a ne furniza câteva dintre scrisorile, atât personale, cât și cele redactate în numele lui Saladin.

* H. Gibb, "Al-Barq al-Shami: The History of Saladin by the Katib Imad al-Din al-Isfahani", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, LII, 1953, p. 93 (n. a.).

Bibliografie

- Addas, C., *Quest for the Red Sulphur: The life of Ibn Arabi*, Cambridge, 1993.
- Asnawi, al-, *Tabaqat al-Shafi'iya*, ed. Abd Allah al-Jiburi al-Baghdadi, 2 vol., Bagdad, 1970–1971.
- Athir, Ibn al-, *al-Kamil al-Tawarikh*, Beirut, 1965.
- Ayalon, D., „Egypt as a Dominant Factor in Syria and Palestine during the Islamic Period”, în *Egypt and Palestine: A Millennium of Association, 868–1948*, editori A. Cohen și G. Baer, New York, 1984.
- Ayalon, D., *Eunuchs, Caliphs and Sultans: A study in power relationships*, Ierusalim, 1999.
- Berkey, J., *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, Princeton, 1992.
- Broadhurst, R. (trad.), *The Travels of Ibn Jubayr*, Londra, 1952.
- Bulliet, R., *Conversion to Islam in the Medieval Period*, Harvard, 1979.
- Chamberlain, M., *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus 1190–1350*, Cambridge, 1994.
- Cornell, V., *The Way of Abu Madyan*, Cambridge, 1996.
- Crone, P., Hinds, M., *God's Caliph*, Cambridge, 1986.
- Dajani-Shakeel, H., *Al-Qadi al-Fadil*, Beirut, 1993.

- Banner, V., „*The Early Development of Sufism*”, în *Islamic Spirituality: Foundation*, în S.H. Nasr (ed.), New York, 1985.
- Dodge, B., *Muslim Education in Medieval Times*, Washington, 1962.
- Edbury, P., „Propaganda and Faction in the Kingdom of Jerusalem: The Background of Hattin”, în *Crusaders and Muslims in Twelfth Century Syria*, ed. Maya Shatzmiller, New York, 1993.
- Ehrenkreutz, A., „The place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea”, *Journal of the American Oriental Society* 75, 1955.
- Ehrenkreutz, A., *Saladin*, Albany, 1972.
- Ehrenkreutz, A., „The Fatimids in Palestine – The unwitting promoters of the Crusades”, în A. Cohen și G. Baer (ed.), *Egypt and Palestine: A Millennium of Association, 868–1948*, New York, 1984.
- Elisseeff, N., „Un document contemporain de Nur al-Din, sa notice biographique par Ibn al-Asakir”, *Bulletin des Etudes Orientales* 13, 1949–1951.
- Elisseeff, N., *Nur al-Din, un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades (511–569/1118–1174)*, 3 vol., Damasc, 1967.
- Ephrat, D., *A Learned Society in a Period of Transition: The Sunni Ulama of Eleventh Century Baghdad*, SUNY, 2000.
- Ephrat, D., „Muslim Reaction to the Frankish Presence in Bilad al-Sham”, în *Al-Masaq*, vol. 15, No. 1, martie, 2003.
- Fiey, J., „Mossoul Chrétienne”, *Recherches de L'Institut de Lettres Orientales de Beyrouth*, vol. 12, Beirut, 1959.
- Fikry, A., *Masajid al-Qahira wa Madarisuha*, 2 volume, Cairo, 1965–1969.

- Folda, J., „The Tomb of King Baldwin”, în *The Art of the Crusaders in the Holy Land*, Cambridge, 1995.
- Gabrieli, P., *Arab Historians of the Crusades*, Londra, 1969.
- Gibb, H., „The Arabic sources for the life of Saladin”, *Speculum* XXV, 1950.
- Gibb, H., „The Armies of Saladin”, *Cahiers d'Histoire Egyptienne*, nr. 111, mai, 1951.
- Gibb, H., „The Achievement of Saladin”, în Y. Ibish (ed.), *Saladin: Studies in Islamic History*, ed. Beirut, 1972.
- Gilbert, J., *The Ulama of medieval Damascus and the international world of scholar-ship*, teză de doctorat nepublicată, Universitatea California, 1977.
- Goitein, D., *Jews and Arabs: Their Contacts through the Ages*, New York, 1955.
- Goitein, D., *A Mediterranean Society*, II, Berkeley, 1967.
- Goldziher, I., *Introduction to Islamic Theology and Law*, Princeton, 1981.
- Hamilton, B., „The Elephant of Christ: Reynald of Chatillon”, în *Studies in Church History*, nr. 15, 1978.
- Hamilton, B., *The Leper King and his Heirs*, Cambridge, 2000.
- Harley-Walker, C. (traducere), „*Jahiz of Basra to al-Fath ibn Khaqan on the exploits of the Turks and the army of the Khilafat in general*”, JRAS, 1915.
- Hajar al-Hayatami, Ibn, *Fatawa Hadithiyya*, Cairo, 1970.
- Hillenbrand, C., *The Crusades – Islamic Perspectives*, Edinburgh, 1999.
- Hillenbrand, R., *Islamic Architecture*, Edinburgh, 1994.
- Hitti, P. (trans.), *Kitab al-I'tibar (Un sirian arab domn și luptător)*, Columbia University Press, 1929.
- Hitti, P., *History of Syria*, Londra, 1951.
- Hodgson, M., *The Venture of Islam*, Vol. II, Chicago, 1961.

- Holt, P., *The Age of the Crusades: The near east from the eleventh century to 1517*, Londra, 1986.
- Humphreys, S., *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193–1260*, New York, 1977.
- Humphreys, S., *Politics and Architectural Patronage in Ayyubid Damascus, Essays in Honour of Bernard Lewis*, New Jersey, 1989.
- Humphreys, S., *Islamic History*, Princeton, 1991.
- Humphreys, S., „Women as Patrons of Religious Architecture in Ayyubid Damascus”, *Muqarnas II*, 1994.
- Hurvitz, N., „From Scholarly Circles to Mass Movements: The Formation of Legal Communities in Islamic Societies”, *American Historical Review*, vol. 108, nr. 4.
- Imad al-Din al-Isfahani, *Sana al-Barq al-Shami*, prescurtată de al-Bundari, ed. R. Sesen, Beirut, 1971.
- Imad al-Din al-Isfahani, *Kitab al-faih al-qussi fi'l fath al-Qudsi*, ed. Lanberg, Leiden, 1988.
- Jackson, D., „1193–1993: An appreciation of the career of Saladin”, în *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubis and Mamluk eras*, Leuven, 1995.
- Jilani, Al-, *The Secret of Secrets*, trad. de Tosun Bayrak, Cambridge, 1992.
- Kailani, M. al-, *Hakadha dhahara jil Salah al-Din was hakadha adapt al-Quds*, Dar al-Qalam, Emiratele Arabe Unite, 2002.
- Kaptein, N., *Muhammad's Festival*, Brill, 1993.
- Kathir, Ibn al-, *al-Bidaya wa'l Nihaya*, vol. 12, Beirut, 1966.
- Kedar, B., *Crusade and Mission, European approaches towards the Muslims*, Princeton, 1984.
- Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, Londra, 1986.
- Khallikan, Ibn, *Kitab Wafayat al-Ayan*, Cairo, 1882.

- Lane-Poole, S., *Saladin and the Fall of the Latin Kingdom of Jerusalem*, Londra, 1898.
- Leiser, G., *The Restoration of Sunnism in Egypt: Madrasa and Mudarrisun 495–647/1101–1249*, teză de doctorat nepublicată, Universitatea Pennsylvania, 1976.
- Leiser, G., „The Madrasa and the Islamization of the Middle East: The Case of Egypt”, *Journal of the American Research Centre in Egypt*, Vol. XXII, 1985.
- Leiser, G., „Notes on the Madrasa in Medieval Islamic Society”, *The Muslim World*, vol. LXXVI.
- Lev, Y., *State and Society in Fatimid Egypt*, Leiden, 1991.
- Lev, Y., *Saladin in Egypt*, Brill, 1999.
- Lev, Y., *Nur al-Din as a Paradigmatic Figure*, 37th International Congress on Medieval Studies, Kalamazoo, mai, 2002.
- Lewis, B., *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, New York, 1968.
- Lewis, B., Holt, P. (ed.), „The Use of Muslim Historians of non-Muslim Sources”, în *Historians of the Middle East*, Londra, 1962.
- Lings, M., *What is Sufism*, Londra, 1975.
- Lyons, M. și Jackson, D., *Saladin: The Politics of Holy War*, Cambridge, 1982.
- Makdisi, G., *Ibn Qudama's Censure of Speculative Theology*, Londra, 1962.
- Makdisi, G., „Ash'ari and the Ash'arites in Islamic Religious History”, *Studia Islamica* XVII, 1962.
- Makdisi, G., „The Sunni Revival”, în D. Richards (ed.), *Islamic Civilization 950–1150*, Oxford, 1973.
- Makdisi, G., „The Hanbali School of Sufism”, *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas* XV, Madrid, 1979.

- Makdisi, G., *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam*, Edinburgh, 1981.
- Maqrizi, Al-, *al-Mawa'iz wa-l'Itibar ft dhikr al-Khitat wa al-Athar*, retipărire în 1970, Bagdad, a ediției din 1953, Cairo.
- Mason, H., *Two Statesmen of Medieval Islam*, Haga-Paris, 1972.
- Mayer, H., „Henry II of England and the Holy Land”, în *English Historical Review* 97, 1982.
- Mayer, T. (trad.), *al-Ghazzali, Letter to a Disciple*, Cambridge, 2003.
- Meri, Y., *The Cult of Saints among Muslims and Jews in Medieval Syria*, Oxford, 2002.
- Minorsky, V., „Prehistory of Saladin”, în *Studies in Caucasian History*, Londra, 1953.
- Mustafa, S., *Salah ud-Din al-Faris al-Mujahid wa'l Malik al-Zahid al-muftari alihi*, Beirut, 2003.
- Nasr, S.H., *Ideals and Realities of Islam*, Londra, 1996.
- Newby, P., *Saladin in his Time*, Londra, 1983.
- Nicholson, R., *Joseclyn III and the Fall of the Crusader States 1134-1199*, Leiden, 1973.
- Patton, D., *A History of Atabegs of Mosul and their relations with the Ulama*, dizertație nepublicată, Universitatea New York, 1982.
- Petry, C., *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages*, Princeton, 1981.
- Qalanisi, Ibn al-, *Tarikh Dimashq*.
- Rajab, Ibn, *Tabaqat al-Hanabila*, Vol. I.
- Regan, G., *Lionhearts: Saladin and Richard I*, Londra, 1998.
- Richard, J., *The Latin Kingdom of Jerusalem*, Amsterdam, 1979.

- Richards, D., „Imad al-Din al-Isfahani. Administrator, Litterateur and Historian”, în Maya Shatzmiller (ed.), *Crusaders and Muslims in Twelfth Century Syria*, New York, 1993.
- Riley-Smith, J., *The Feudal Nobility and the Latin Kingdom of Jerusalem 1174–1277*, Londra, 1973.
- Runciman, S., „The Kingdom of Jerusalem”, *A History of the Crusades*, vol. 2, Londra, 1952.
- Saunders, J., *A History of Medieval Islam*, Londra, 1965.
- Shaddad, Ibn, *al-Nawadir al-Sultaniya, sirat Salah al-Din*, ed. J. al Shayyal, Cairo, 1957.
- Shama, Abu, *Kitab al-Rawdatayn fi Akhbar al-Dawlatayn*, Vol. 1–2, Cairo, 1870–1872.
- Shayyal, J. al-, *Alam al Iskandariyya fi al-Asr al-Islami*, Cairo, 2004.
- Siddiqi, A.H., „Caliphate and Kingship in Medieval Persia”, *Islamic Culture*, Hyderabad nr. 9, 1935.
- Sivan, E., *L'islam et le Croisade*, Paris, 1968.
- Small, R., *The Crusaders in Syria and the Holy Land*, Londra, 1973.
- Smail, R., *Crusading Warfare 1097–1193*, Cambridge, 1995.
- Subki, Al-, *Tabaqa al-Shafiyya*, VII/15
- Sulami, Kitab al-Jihad, Al-, în E. Sivan, „La Genèse de la Contre-Croisade: un traité damasquin du début XIIe siècle”. *Journal Asiatique* XXIV, 1966.
- Tabbaa, Y., *Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo*, Pennsylvania, 1997.
- Tabbaa, Y., *The Transformation of Islamic Art during the Sunni Revival*, Seattle, 2001.
- Tyerman, C., *Fighting for Christendom*, Oxford, 2004.
- Tyerman, C., *God's War: A new history of the Crusades*, Londra, 2006.

William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, *Receuil des Historiens des Croisades: Historiens occidentaux*, vol. 1, trad. Babcock și Krey, Columbia University Press, 1943.

Wiet, J.W.G., „The Great Medieval Civilizations”, *History of Mankind*, vol. 3, UNESCO, 1975.

Zaldiaria, K., „Al-Wahrani, Auteur de Maqamas”, *Arabica*, vol. 49, decembrie, 2002.

Index

- Abbas Ibn Abd al-Muttalib 30
 Abi Asrun, Ibn 183, 270
 Abul Huija 133, 137, 324, 330
 Acra 27, 48, 56, 122, 125, 181, 218,
 228, 239, 248, 253, 267, 273,
 274, 289, 291, 294, 295, 296,
 297, 298, 299, 300, 301, 303,
 304, 305, 306, 307, 308, 309,
 311, 317, 318, 319, 322, 324,
 328, 330, 332, 339, 340
 Adid, al- 113, 114, 117, 122, 128,
 138, 141, 142, 143, 191, 298
 Afdal, al- 16, 129, 142, 246, 252, 267,
 274, 288, 291, 324, 325, 333,
 338, 342, 343, 344, 345, 352
 al-Barq al-Shumi 181, 376
 Alep 45, 48, 49, 50, 57, 62, 64, 65, 66,
 67, 72, 73, 74, 75, 76, 81, 82, 86,
 87, 96, 104, 106, 112, 121, 122,
 135, 158, 159, 162, 166, 168–179,
 183, 210, 213, 217, 218, 222, 223,
 224, 225, 226, 229, 230, 231, 232,
 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240,
 245, 246, 248, 254, 255, 258, 269,
 277, 278, 286, 292, 317, 344, 349,
 352, 353, 359, 360, 362, 363
 Alexandria 35, 60, 88, 91, 93, 94,
 97, 98, 105, 106, 107, 108, 109,
 111, 126, 130, 133, 147, 148,
 149, 150, 152, 186, 197, 205,
 214, 233, 299, 341, 366, 367, 368
 Amalric 72, 88, 104–116, 122, 131,
 136, 139, 140, 142, 156, 158,
 159, 162, 163, 164, 166, 209,
 222, 226, 227, 280, 352
 Antiohia 23, 48, 64, 67, 71, 104,
 165, 210, 218, 224, 227, 231,
 248, 251, 254
 Armenia 45, 48, 51, 95, 96, 138,
 154, 242, 243, 303
 Arslan, Kilij 92, 184, 299
 Arsuf 275, 314, 316, 317
 Asadiyya 120, 133, 134
 Asakir, Ibn 63, 73, 81, 85, 206, 207,
 361
 Ascalon 48, 71, 88, 91, 93, 126,
 214, 215, 239, 279, 294, 310,
 318, 319, 320, 323, 324, 327,
 332, 334, 337
 Ashari, Abu al-Hasan al- 39
 asharism 39, 40, 41, 43, 144, 189,
 197, 357

- Aswani, Fakhr al-Dawla al- 205
 Athir, Ibn al- 16, 44, 59, 62, 63, 83,
 92, 96, 102, 117, 120, 123, 155,
 205, 221, 285, 375, 376
 Awf, Ibn 97, 98, 126, 147, 148, 192
 Azhar, al- 35, 60, 85, 136
- Baalbek 30, 54, 55, 56, 57, 66, 68,
 72, 112, 135, 175, 219, 221, 229,
 230, 349, 350
 Babain 106, 111, 121
 Bagdad 27, 29, 30, 32, 33, 34, 36,
 40, 41, 43, 44, 49, 53, 54, 58, 59,
 60, 62, 73, 82, 83, 91, 94, 100,
 101, 103, 148, 151, 152, 161, 181,
 188, 199, 200, 203, 207, 208, 219,
 223, 245, 256, 270, 277, 287, 291,
 292, 298, 299, 322, 340, 352, 366,
 369
 Baghdadi, Abd al-Latif 125, 126, 278
 Bahram 95, 96, 97, 366
 Baisan 228, 237
 Baldwin, arhiepiscop de Canter-
 bury 300
 Balduin al III-lea 72, 164, 166, 210,
 227
 Balduin al IV-lea 164, 165, 175,
 209, 214, 217, 220, 221, 222,
 223, 224, 225, 226, 228, 231,
 232, 237, 238, 239, 241, 242,
 248, 294, 304
 Balduin al V-lea 239, 241, 242, 249
 Balduin de Ibelin 212, 237
 Balian de Ibelin 250, 253, 261, 265,
 280, 281, 282
 Baniyas 104, 159, 162, 164
 Banu Asakir 73
 Banu'l Adim 73
- Barbarossa, Frederick 21, 24, 293,
 299, 313
 Basra 180, 358
 Batta Ibn 103, 256
 Beirut 333
 Bektimur din Khilat 323
 Bertrand de Blanquefort 88
 Bihruz, Mujahid al-Din 53, 54
 Bilbais 104, 113, 114, 116
 Biserica Sfântului Mormânt 241,
 286, 332
 Bohemond de Antiohia 104, 224,
 248
 Bosra 231, 251
 Bunan, Al-Athir-Ibn 205
- cadiu 16, 49, 62, 74, 84, 85, 96,
 105, 183, 199, 234, 286, 361,
 364, 369
 Cairo 34, 35, 60, 85, 87, 88, 90, 96,
 99, 105, 114, 116, 117, 123, 126,
 133, 135–137, 139, 140, 142,
 144–146, 148, 150, 155, 162,
 166, 184, 186, 188, 190, 198,
 200, 201, 203, 207, 215, 217, 224,
 226, 227, 245, 248, 250, 324, 341
 Cezareea 275, 335
 Conrad de Montferrat 289, 290,
 291, 295, 296, 300, 301, 307, 328
 Constantinopole 289
 Contra-cruciadă 8, 58, 62, 74, 75,
 77, 278
 Coran 39, 55, 64, 78, 80, 84, 85,
 126, 145, 146, 203, 286, 288, 330,
 344, 345
 Courtenay, Agnes de 209, 271
 creștinătate 71, 272

- Damasc 29, 50, 55, 60, 66, 67, 72, 74, 75, 81, 82, 85, 87, 94, 100, 101, 148, 159, 162, 166, 168, 178, 183, 201, 206, 220, 221, 231, 241, 246, 248, 253, 292, 293, 336, 341, 359, 371
 Damietta 88, 123, 139, 140, 214, 298, 299, 327, 368
 Dildrim, Badr al-Din 254, 275
 diwan 35, 126, 127, 134, 371
 Diyar Bakr 255, 306, 373
 duodecimani 34, 43, 278, 356
 Dvin 51, 53
 Edessa 47, 50, 51, 57, 87, 104, 165, 209, 224, 323, 359
 Egipt 7, 8, 13, 14, 17, 21, 24, 27, 34, 35, 38, 44, 45, 55, 60, 67, 76, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100–105, 108–110, 112–115, 117–125, 130, 131, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 144, 146, 147, 148, 150, 152–159, 161, 162, 163, 164, 167, 170–175, 177, 178, 180, 184–190, 195–204, 207, 208, 210, 211–214, 217–219, 224–226, 228, 231, 233, 235, 236, 239, 240, 244, 245, 246, 250, 255, 258, 276, 277, 279, 284, 286, 287, 288, 292, 294, 298, 304, 307, 318, 319, 327–332, 336, 341, 342, 344, 347, 351, 352, 353, 355, 365, 367, 368, 369, 376
 Eilat 142, 225, 226
 Eleanor de Aquitania 23
 Eschiva 252, 257
 Eufrat 44, 158, 178, 226, 229, 230, 231, 235, 240, 242, 243, 244, 245, 247, 250, 254, 322, 323, 324, 325, 328, 342
 evrei 147, 193, 205, 283
 faqih 31, 356
 fatwa 206
 Fayyum 150, 185
 Filip de Flandra 166, 211, 212, 218
 Filipa de Antiohia 227
 fiqh 58, 62, 364
 Frederick de Suabia 300
 Fustat 34, 90, 102, 114, 116, 130, 144, 148, 149, 150, 187, 201
 Galileea 159, 220, 227
 Gaza 142, 228
 Genova 48, 290
 Ghani, Adb al- 103, 256
 Ghazali, al- 37, 41, 42, 82, 83, 152, 161, 180, 189, 190, 277, 357, 358, 366
 Ghazi, Saif al-Din 17, 157, 174, 362
 Guillaume de Tir 35, 109, 165, 166, 175, 184, 223, 228, 270
 hadith 42, 62, 63, 78, 85, 98, 122, 126, 147, 148, 151, 152, 153, 187, 207, 224, 352, 356, 366
 Hafiz al- 95, 366
 Haifa 275
 Hakim al- 92, 203
 Hakkari, Isa al- 28, 81, 117, 122, 123, 142, 147, 215, 245, 274, 287, 292, 298
 halab 171
 Halhuli, Abd al-Rahman al- 67

- Hama 50, 135, 171, 176, 178, 212, 214, 218, 299
- Hamadan 298
- Hamadhani al- 80
- hanafit 38, 40, 65, 119, 186, 194, 199, 202, 362
- hanbalit 38, 39, 40, 41, 63, 83, 101, 103, 196, 197, 202, 256, 278, 357, 364
- Harim 104, 165, 209, 218
- Harimi, Shihab al-Din al- 122, 139, 178, 183
- Harran 158, 223, 229, 230, 237, 245, 246, 287, 303, 364
- Hasan al- 30, 39, 145, 152
- Hattin 21, 71, 103, 183, 239, 252, 257, 261, 262, 263, 265, 266, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 278, 279, 280, 289, 292, 293, 295, 296, 297, 299, 307, 312, 315, 322, 325, 339, 346, 372, 373
- Heraclius 242, 243, 247, 259, 280, 283
- Homs 50, 112, 135, 155, 171, 174, 177, 230, 299
- Huija, Abul 134, 138, 324, 330
- Humphrey al IV-lea de Toron 23, 110, 214, 220, 221, 240, 271, 300, 322
- Husam al-Din 201, 275
- Idrisi, Sharif al- 106
- Ierusalim 20, 21, 26, 27, 28, 48, 50, 57, 58, 67, 70, 72, 75, 76, 77, 78, 87, 90, 91, 96, 116, 122, 124, 157, 159, 163, 164, 165, 209, 211, 212, 213, 214, 218, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 231, 239, 240, 241, 242, 243, 247, 251, 254, 259, 273, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 292, 293, 294, 296, 310, 311, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 347, 351, 352, 353, 359, 363
- Imad al-Din 15, 16, 28, 50, 51, 56, 79, 117, 120, 121, 123, 125, 142, 153, 154, 157, 163, 174, 175, 180, 181, 182, 197, 209, 219, 220, 221, 224, 226, 230, 231, 234, 235, 236, 238, 244, 245, 246, 249, 255, 273, 274, 275, 277, 284, 285, 286, 290, 291, 293, 294, 297, 301, 302, 312, 352, 369, 376
- Inal, Qutb al-Din 170, 230
- Iordan 87, 237, 239, 252, 257
- Irak 13, 45, 52, 76, 87, 122, 187, 254, 291, 292, 330, 362
- Irbil 255, 298, 304
- Isabella 300, 301
- Isfahan 49, 59, 180, 200
- Iskandarani, Abul-Majid al- 80, 147
- Jafar, Abu 33, 344, 356
- Jaffa 88, 275, 311, 314, 317, 318, 319, 320, 333, 334, 335, 336, 337, 347
- Jahiz, al- 46, 61, 358
- Jaldak, al-Habis 231
- Jamali, Badr al- 129, 186, 188
- jihad 9, 75, 76, 77, 160, 161, 163, 270, 286, 287, 322

- Jilani, Abd al-Qadir al- 82, 83, 100, 101, 103, 144, 183, 187, 256, 270, 286, 364
- Jili, Mansur Abu al-Maali al- 41
- Jubayr, Ibn 63, 85, 145, 189, 363
- Jurdik, Izz al-Din 116, 117, 171, 177, 234, 292, 307, 331
- Kafr Sabt 257, 260, 261
- Kamal al-Din vezi al-Iskandarani 16, 73, 74, 105, 147, 153, 157, 159, 167, 174, 183, 199, 369
- Kerak 226, 239, 240, 241, 294
- Keukburi, Muzaffar al-Din 16, 28, 178, 202, 229, 252, 253, 254, 255, 257, 260, 262, 263, 269, 270, 275, 282, 290, 297, 302, 304
- Khallikan, Ibn 51, 52, 151, 182, 197, 353
- khatib 234, 371
- Khumartekin 173, 174
- Khusrau, Nasir-i 77, 90
- khutba 131, 143, 285
- Kizani, Abbu Abdallah al- 102, 196, 197
- kurzi 45, 51, 52, 120, 122, 136, 144, 169, 182, 245, 255, 307, 308
- Lawraqi, Atik Ibn Ahad al- 84
- Ludovic al VII-lea 166
- Ludwig de Thuringia 296
- Lydda 268, 271, 337
- Maghreb 186, 303
- malekit 38, 147, 185, 288, 365
- Malik al-Muzzaffar, al- 17, 288
- mameluci 120, 133, 134, 169, 204, 235, 253, 329
- Mammati, al-As'ad Ibn 123, 134, 204, 369
- Mansur, al- 323, 324, 336, 337
- Mansuriya 138
- Maqrizi, al- 86, 125, 205
- Mardin 178, 240, 373
- maroniți 45, 48
- Marzuq, Ibn 101, 102, 196
- Masal, Najm al-Din Ibn 16, 105, 110, 111, 154, 180, 367
- Mashtub, Saif al-Din al- 122, 123, 124, 218, 245, 289, 307, 330, 336
- Masud, Izz al-Din 174, 176, 223
- Masudi, al- 68, 69
- Mecca 34, 77, 145, 233, 251, 292, 340, 364
- Medina 34, 38, 56, 233, 234
- medrese 8, 9, 56, 58, 59, 60–65, 73, 74, 75, 82, 94, 97, 98, 119, 126, 147–150, 161, 181, 185–189, 193, 197–202, 204–208, 255, 256, 276, 278, 288, 304, 347, 351, 360, 361, 362, 364
- Mesopotamia 50, 156, 217, 306, 344
- mihrab 285
- minbar 363
- mongoli 29, 73, 208
- Mont Gisard 214, 216, 217
- Mosul 15–17, 24, 50, 51, 53, 54, 57, 61–63, 73, 81, 113, 135, 156–159, 162, 165, 166, 169, 172–180, 183, 222, 223, 225, 226, 230–235, 240, 242–245, 247, 248, 254, 255, 258, 269, 277, 287, 292, 297, 298, 301, 323, 333, 347, 349, 359, 361, 362, 369
- muddari 199
- Muhammad Ibn Khalaf 38

- Muhammad Ibn Yahya 189
 Muhammad, Qutb al-Din 194
 Muharram 251
 Munqidh, Usama Ibn 66, 69, 71, 213
 Muqaddam Ibn al- 158, 162, 166,
 167, 168, 219, 220, 230, 231,
 292, 296, 349, 350
 Muqaddasi, al- 90

 Nablus 275, 316
 Naja, Zein al-Din Ibn 100, 101,
 102, 144, 155, 170, 187, 286
 Najm al-Din 16, 52, 53, 56, 105,
 189, 253
 Najmi, Qaymaz al- 252, 253, 254
 Najmiyya 56
 Nazaret 275
 Nejd 226
 Nishapur 189, 360
 Nishapuri, Qutb al-Din al- 82, 83,
 144, 170, 197, 346, 364
 Nizam ul-Mulk 36, 37, 40–43, 47,
 58, 59, 60, 61, 63, 65, 73, 74, 94,
 97, 144, 161, 188, 193, 194, 199,
 200, 208, 277, 278, 346, 352
 Nubia 90, 198
 Nur al-Din 15, 16, 17, 21, 28, 56, 57,
 58, 62, 63, 64, 65, 66, 71, 72, 73,
 74, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 87, 88,
 89, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
 105, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
 118, 119, 120, 121, 123, 128, 130,
 131, 133, 135, 136, 137, 139, 141,
 142, 144, 146, 150, 153, 154, 155,
 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163,
 164, 165, 166, 168, 169, 171, 172,
 173, 174, 177, 180, 181, 184, 187,
 194, 199, 202, 209, 210, 218, 219,
 223, 224, 225, 226, 227, 232, 234,
 235, 244, 246, 276, 277, 278, 285,
 287, 292, 304, 348, 352, 360, 361,
 363, 364, 367, 376
 Nuriyah 122, 134

 Outremer 49, 213, 249, 294

 Palestina 34, 45, 88, 91, 93, 218,
 247, 279, 294
 Pisa 35, 237, 290, 301

 Qadi al-Fadil, al- 16, 28, 79, 124,
 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132,
 133, 134, 142, 143, 144, 147, 158,
 163, 167, 168, 180, 181, 182, 196,
 202, 203, 204, 205, 206, 219, 221,
 232, 233, 243, 244, 245, 246, 247,
 250, 272, 277, 279, 290, 291, 294,
 303, 320, 322, 336, 340, 341, 343,
 344, 345, 3523, 353, 367, 368,
 371, 376
 Qadir, al- 35, 37, 82, 100, 183, 187,
 256, 270
 Qaisarani, Muwaffaq Ibn al- 156
 Qaraqush, Baha ul-Din 28, 122,
 134, 137, 141, 182, 307
 Qazwini, Abu Yusuf al- 43, 69
 Qudama, Muwaffaq al-Din Ibn 103,
 144, 256, 278
 Qurshi, Uthman Ibn Marzuq al- 101
 qutb 82, 364

 Rajab 85, 284
 Ramadan 85, 136, 353
 Ramla 320, 326, 335, 337
 Raymond de Antiohia 64

- Raymond de Tripoli 104, 165, 173,
 174, 175, 207, 209, 210, 212, 224,
 227, 237, 239, 242, 247, 248, 249,
 250, 251, 252, 253, 254, 257, 258,
 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266,
 267, 269, 270
 Razi, Fakhr al-Din al- 197
 Regatul latin al Ierusalimului 67,
 72, 222, 223
 Reginald de Sidon 296
 Ridwan 97, 98, 359
 Roger de Moulins 252
 Ruha, al- 158, 223, 230
 Rupen al III-lea de Cilicia 231

 Saffuriya 256, 257, 258
 Said Ibn Ahmad 69
 Saif al-Din 15, 17, 57, 122, 157, 158,
 174, 178, 179, 200, 223, 226, 301,
 361, 362
 Salah al-Din 54, 125, 363, 364
 Salih, al- 16, 157, 158, 162, 163, 165,
 168, 170, 172, 177, 218, 224, 225,
 226, 232, 246
 Salihyya, al- 188, 189, 196, 197, 288
 Sallar, Ibn 98
 Samarkand 187
 Saruj 223, 230
 Shaddad, Bahu ul-Din Ibn 28, 81,
 82, 83, 84, 85, 115, 117, 132, 133,
 194, 195, 207, 247, 248, 256,
 264, 265, 267, 276, 284, 287,
 289, 297, 298, 299, 302, 304,
 306, 307, 309, 310, 311, 312, 313,
 314, 316, 317, 319, 321, 329,
 330, 331, 332, 333, 334, 335,
 338, 342, 343, 344, 345, 346,
 352, 353, 364, 375, 376
 Shadi 52, 53, 141
 Shahrzuri, Kamal al-Din al- 16,
 73, 105, 153, 157, 159, 167, 174,
 183, 199, 369
 Shama, Abu 96, 132, 376
 Shams al-Din of Busra 16, 167, 168
 Shatibi, al-Qasim Ibn Firruh al- 203
 Shawar 99, 103, 104, 105, 107, 108,
 109, 110, 111, 112, 113, 114,
 116, 117, 118, 127, 129, 131,
 136, 148, 171, 205, 307
 Shirkuh, Asad al-Din 16, 17, 28,
 53, 54, 56, 66, 72, 74, 82, 86, 89,
 90, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 112, 115, 116, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 127, 128, 129,
 130, 131, 133, 135, 136, 137,
 150, 155, 156, 164, 167, 170,
 171, 172, 178, 180, 188, 190,
 192, 196, 198, 200, 222, 248,
 256, 278, 287, 296, 298, 329, 367
 Sibyl 224, 248
 Sidon 48, 273, 275, 296
 Silafi, al- 98, 107, 126, 147, 148,
 192, 204, 366, 368, 369
 Sinan, Rashid al-Din 173
 Sinjar 16, 157, 226, 240, 293, 298
 Siria 16, 34, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
 50, 52, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 64,
 65, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 88,
 89, 90, 93, 96, 99, 102, 104, 108,
 110, 111, 112, 118, 119, 123,
 133, 135, 141, 146, 147, 154,
 155, 156, 157, 158, 160, 161,
 162, 163, 165, 167, 168, 169,
 170, 174, 175, 177, 178, 179,

- 180, 181, 187, 189, 197, 199,
201, 204, 208, 213, 217, 218,
219, 223, 225, 232, 234, 236,
240, 249, 250, 278, 284, 288,
341, 355, 359, 376
- Sulami, All Ibn Tahir al- 75, 76, 161
- şafeit 38, 39, 40, 41, 52, 59, 74, 98,
119, 122, 127, 142, 144, 147, 150,
183, 185, 188, 189, 194, 197, 198,
256, 278, 285, 288, 362, 364
- şiit 7, 27, 30, 32, 33, 35, 36, 39, 40,
45, 60, 61, 73, 76, 98, 99, 142,
145, 155, 172, 198, 278, 298, 356
- Tahqiq al-Wasit 189
- Taqi ul-Din 17, 28, 80, 139, 141,
147, 155, 178, 192, 195, 196,
200, 215, 222, 225, 232, 239,
240, 246, 249, 254, 255, 257,
260, 263, 266, 268, 270, 274,
275, 285, 290, 291, 292, 297,
299, 302, 303, 304, 306, 321,
322, 323, 324, 328, 336
- Tikrit 13, 53, 54
- Tir 35, 48, 109, 165, 166, 175, 184,
223, 228, 238, 273, 275, 276, 279,
280, 281, 289, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 334, 337
- Tripoli 46, 48, 49, 87, 104, 165, 173,
174, 175, 209, 210, 224, 227, 237,
239, 242, 247, 248, 249, 251, 252,
254, 261, 263, 267, 359
- Tugtekin 141, 246, 298
- Tujjar, Ibn Zain al- 150, 189
- Turtushi, Abu Bakr al- 94, 97, 366
- ulama 31, 38, 40, 41, 48, 61–64, 67,
73, 75–77, 161, 187, 193, 194,
206, 208, 245, 356, 359, 361,
362, 364
- Umar 32, 59, 287
- Usama Ibn Munqidh 66, 69, 71, 213
- Veneția 35, 48
- Wadi Rumnianah 261
- Wahrani, al- 80, 81, 91, 303, 363,
365, 370
- waiz 100
- Wasit 180
- Yaranqash 56
- Yarmuk 257
- Yaruqi, Ain al-Daula al- 122
- Yazkuj, Sifal-Din 200
- Yemen 38, 107
- Zafarani, Fakhr al-Din al- 171, 177,
230, 254
- Zahir, al- 16, 197, 292, 299, 333, 335,
336, 338, 350, 353
- Zaki, Muhyi al-Din Ibn al- 84, 286
- Zengi, Imad al-Din 15, 16, 50, 51,
53–58, 62, 63, 71, 73, 105, 120,
157–160, 174, 175, 230, 234–236,
293, 302, 323, 348, 361
- Zubayr, al-Rashid Ibn al- 107, 108,
111, 205
- Zuwaila, Bab 132, 138, 186

Cuprins

<i>Prefață de Ecaterina Lung</i>	5
<i>Prefață la ediția a doua</i>	13
<i>Glosarul personajelor principale</i>	15
<i>Prolog — Omul din spatele legendei</i>	19
Capitolul 1 — <i>Slăbirea califatului abbasizilor și Renașterea sunnită</i>	29
Capitolul 2 — <i>Se învâрте roata</i>	44
Capitolul 3 — <i>Tânărul Saladin</i>	66
Capitolul 4 — <i>Bătălia pentru Egipt</i>	87
Capitolul 5 — <i>Vizir peste noapte</i>	113
Capitolul 6 — <i>Stăpânul Egiptului</i>	131
Capitolul 7 — <i>Trofeul Siriei</i>	153
Capitolul 8 — <i>Un preot incomod: Saladin și al-Khabushani</i>	185
Capitolul 9 — <i>Saladin și regele lepros</i>	209
Capitolul 10 — <i>În pragul naufragiului: Saladin se îmbolnăvește la Harran</i>	237
Capitolul 11 — <i>Victoria de la Hattin</i>	252
Capitolul 12 — <i>Reîntoarcerea la Ierusalim</i>	273
Capitolul 13 — <i>Venirea lui Richard</i>	289

Capitolul 14 — <i>Un chinuitor asediu de uzură:</i>	
<i>Saladin, Richard și Ierusalimul</i>	321
Capitolul 15 — <i>Moartea la Damasc: ultimele zile</i>	
<i>ale lui Saladin</i>	340
<i>Note</i>	355
<i>Notă asupra izvoarelor arabe</i>	375
<i>Bibliografie</i>	377
<i>Index</i>	385

Volum aflat în topul celor mai bune 100 de cărți dedicate Islamului

Ca și Alexandru cel Mare sau Iulius Cezar, numele lui Saladin poartă cu sine neprețuite attribute atemporale, după opt sute de ani de la moartea sa. La fel de faimos astăzi ca și atunci când i-a alungat pe cruciați din Ierusalim, marele dușman al lui Richard Inimă de Leu, personajul istoric Saladin a devenit legendar pe măsură ce s-au succedat generațiile care i-au spus povestea.

Dar cine a fost, cu adevărat, Saladin? Pentru a răspunde la această întrebare, istoricul A.R. Azzam afirmă că este esențial să înțelegem epoca în care a trăit. Lumea islamică a fost complet transformată de Renașterea sunnită din secolele al X-lea și al XI-lea, marea înflorire intelectuală care a integrat diferite curente de gândire islamică sub o singură umbrelă ortodoxă. Saladin a fost produsul acestei perioade de transformări, ceea ce a reprezentat și secretul succesului său. Astfel, adevărata măreție a lui Saladin, susține Azzam, constă nu atât în faptele de pe câmpul de luptă, așa cum se crede în mod obișnuit, cât în viziunea sa spirituală și politică. Conducător onest și deschis, și-a uimit dușmanii, refuzând să intre în jocurile lor politice, și a reușit să închege o armată puternică, atrăgând oameni din toate zonele lumii musulmane.

Cea mai importantă biografie a lui Saladin apărută în ultimii douăzeci de ani, fascinantă lucrare a lui A.R. Azzam reprezintă o lectură esențială pentru toți cei interesați de perioada cruciadelor, de istoria islamică și de originile Orientului Mijlociu modern.

„A.R. Azzam a reușit să ne prezinte nu numai portretul unuia dintre cele mai interesante personaje ale istoriei, ci și al întregii epoci în care s-a format acesta.”

Edinburgh Evening News

„O incursiune în acele timpuri îndepărtate, foarte bine scrisă.”

Irish News

Carte recomandată de

Historia

ISBN: 978-606-793-565-3

www.edituracorint.ro